

વિદ્યભારતી ચીનાભવનના નિયામક
અધ્યાપક તાન યુન શાનનો સંદેશો

મહાત્મા ગાંધી જેવા જગતવંદ્ય મહાપુરુષની માતૃભાષામાં ચીન
વિશે પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થાય છે એ ખરેખર સંતોષની વાત છે.

આ પુસ્તક અમારા દેશને વિશે સાચો સમજ કેળવવામાં મારા
હિન્દી ભાઈઓને મદદરૂપ થશે, તે હિપરાંત હિન્દ અને ચીન વચ્ચેની
મૈત્રીને દૃઢ કરશે એવી મને ખાતરી છે.

લેખકને હું સંપૂર્ણ સફળતા ઇચ્છું છું.

શાંતિનિકેતન

૨૬-૩-૪૬

શાંતિનિકેતન

માંગલ્યમૂર્તિ ચીન

માંગલ્યમૂર્તિ ચીનના પ્રતીક આ પુસ્તકના ઓઠા પર મૂકેલા ચિત્રમાં દર્શાવ્યા છે. ઝેરી સાપનાં ચુંછળાં જે બીજે કાપસૂત્રક ગણાય છે તે ચીનનું રાષ્ટ્રીય પ્રતીક છે. અને ચીનમાં મંત્રજામ મનાય છે.

હૌ-ત્સેની કુદરતપ્રધાન ફિલ્સુફીમાં ઝેરી સાપને દૈવી મહત્ત્વ આપાયું છે. 'સ્વર્ગીય સામ્રાજ્ય' ના સમ્રાટોના ધર્માલયો આ પ્રતીક સાથે જોડાયેલાં છે. ચિત્રમાં આ ધર્માલયો બતાવવામાં આવ્યાં છે.

પ્રસ્તાવના

૧૯૪૨ ની આઠમી ઓગસ્ટે અમે, જૂના મિત્રો, સાગરમતી જેલમાં એકઠા થઈ ગયા. ૧૯૩૦-૩૪ના જેલનિવાસમાં સમાજવાદ અને રશિયા વિષે અભ્યાસ તરફ ઝોક હતો. પરંતુ સાંસ્થાનિક ગુલામીમાં ફસાયેલા દેશો વિષે જાણ્યા વગર આ અભ્યાસ અધૂરો છે. દેશદેશની વિશિષ્ટ સ્થિતિની પૂર્વજૂમિકામાં આ પ્રશ્નો જેવા જેમ યોજાયા. ચીનના પ્રશ્નો આપણા જેવા જ હોઈ તે જાણવા સમજવાની ઈચ્છા વર્ધી હતી. સાગરમતી અને નાશિક જેલમાં આ વિષે પત્રિકાંચિત અભ્યાસ કરવાની તક મળી. આ પુસ્તક તેનું ફળ છે અને તે ગુજરાતના નવજુવાનો સમક્ષ મૂકતાં મને આનંદ થાય છે. મારો અભ્યાસ અધૂરો છે પરંતુ ગૂજરાતી ભાષામાં આ વિષે એક પછુ પુસ્તક નથી તેથી આ પુસ્તક ગૂજરાતને ચરણે ધરતાં સંકોચ થતો નથી.

જેલનિવાસમાં મારી આજુબાજુ ગૂજરાતના ઉત્સાહી યુવકોનું એક જૂથ હતું. રાષ્ટ્રીયતા, સમાજવાદ, સામ્યવાદી પક્ષ, દેશની અવિભાજ્યતા અને આત્મનિર્ણયનો હક, જનતાની હિલચાલ, યુવક આદોલન, લોકક્રાંતિ—આવા અનેક પ્રશ્નો અમારી હંમેશની ચર્ચાનો વિષય બનતા. આ અનેક પ્રશ્નો વિષે ચીનને મધ્યમાં રાખી મારી દષ્ટિ આ પુસ્તક દ્વારા મેં રજુ કરી છે. ગૂજરાતની નવી પ્રજા આ દષ્ટિને કસી જશે. ચીનની ક્રાંતિની આ સળંગ વાર્તામાંથી કંઈક પછુ પ્રેરણાજનક મળી રહેશે તો હું બાગ્યશાળી માનીશ.

આ પુસ્તકની ત્રુટિઓ વિષે મને જ્ઞાન છે. જેલની એકલતામાં, જુદા જુદા સંજોગોમાં અને પુરતી લેખનવાચન સામગ્રીનો અભાવ છતાં આ પુસ્તક લખાયું છે. જહાર આખા પછી મેં એક

વરસ ગ્રેસની તેમજ બીજી અનેક મુશ્કેલીઓને લીધે પુસ્તક પડી રહ્યું. મારા અનેક વ્યવસાયોને લીધે બહાર આવ્યા છતાં લાગ્યે જ હું સમય આપી શક્યો છું. ભાષાની તેમજ મુદ્રણની જુદી કાંઈક માફક ખુંચે છે. આ બધું વાચક નબાવી લેશે. મને નીચાંતનો સમય ફરી મળતાં અને બીજી આવૃત્તિમાં આ સુધારા કરવા ધાર્યા છે. હરમ્યાન મદિતીદાય જશ્વાય તે મારા ધ્યાન પર આવવા વાચકને વિનંતી છે.

‘અનુલેખન’ માં તાજેતરના બનાવો આવરી લેવામાં આવ્યા છે. આ પ્રકરણ છેલ્લું લખાયું છે પણ વર્તમાન પ્રવાહો અંગે હોઈ વાચકની સમજ માટે પહેલું મૂક્યું છે.

વિશ્વભારતી ચીના-જાપનના નિયામક અધ્યાપક તાન યુન શાન આ પુસ્તક માટે સમયના અભાવે ટિપોગ્રાફ ત ન લખી શક્યા પરંતુ પોતાની માતૃભાષામાં સહી સાથે સંદેશો મોકલો શક્યા છે. આ માટે તેમનો હું ઝણી છું.

ભારતી સાહિત્ય સંધે આ પુસ્તક છાપવા બદલ તેનો પણ આભારી છું. આ પુસ્તકમાંથી જે કાંઈ નફો થાય તે ગૂજરાતના સુવક કાર્યકર્તાઓને જરૂરી યત્ક્રિયિત મદદ આપવામાં ઘશે તેવી અવસ્થા કરવામાં આવી છે.

અનુલેખન

‘આપણું બાંધવરાબ્દ ચીન’ લખાયા પછી ઠીક ઠીક સમય વહી ગયો છે. ‘૪૨ના ઔગસ્ટમાં આ પુસ્તક લખવાનો સંકલ્પ થયો અને ‘૪૩-‘૪૪માં તે પૂર્ણ થયો. દવે માર્ચ ૧૯૪૬ માં તે પ્રેસમાં જાય છે. વચલા ગાળામાં જગતમાં અનેક પ્રવાહો વહી ગયા અને આજે વિશ્વયુદ્ધ શાંત થયા છતાં વિશ્વશાંતિ થઈ નથી. સંઘર્ષ અને સંગ્રામ મુખ્ય પદના થઈ પડી છે. અણુબોમ્બે વિશ્વયુદ્ધનો અંત આવ્યો. પણ તેના પડછાયા જગત પર પડી રહ્યા છે. અણુબોમ્બમાંથી જે સંહારશક્તિ જન્મી છે તેણે પેલાં દુર્ભાગી શહેરોનાં મકાંની ભૂતાવળ જાણે જગતમાં ભમતી કરી હોય તેમ લાગે છે. હિંસાના ઝોળા ચીન પર પણ પડ્યા છે.

સંયુક્ત રાષ્ટ્રોનો વિજય વાવટો ફરક્યો તેમાં ચીનનો રાષ્ટ્રીય વાવટો ખાસ ધ્યાન ખેંચતો હતો. ચીન તો એકલે હાથે જાપાન સામે ઝૂઝ્યું. ૧૯૩૫માં તેની અગ્નિપરીક્ષા શરૂ થઈ અને ૧૯૩૭ના જુલાઈની સાતમીથી ચીન-જાપાન યુદ્ધ ચાલી રહ્યું હતું. એક દાયકા સુધી ચીને બારે સદનશીલતાથી યુદ્ધ જારી રાખ્યું. કાઈ કાઈ

વાર તો એવું લાગતું હતું કે હવે તેની પાસે પરંતુ પ્રજાના અગ્ર સંદર્ષને લીધે જ તે ટકી શક્યું. એટલે ન્યારે વિજયની ઉજવણી થઈ ત્યારે યુગઘોષના દરખોસ પાર નહોતો. દિંદી રાષ્ટ્રીય કોમિસના પ્રમુખ મૌલાના આઝાદે અને ચીનનો પ્રથમ જોડે પોતાનો ક્યો છે તે પંક્તિ નેદરુએ ખુલાલીના અને અભિનંદનના સંદેશા દિંદ વતી. આ બાંધવરાખરને મોકલી આપ્યા. હવે ચીન એક બજવાન રાષ્ટ્ર તરીકે બહાર આવશે અને દિંદની જોડે હાથ મિલાવી એશિયાના સમવાયતંત્રમાં તેમજ જગતના રાષ્ટ્રમૂલ્યમાં માનભર્યું સ્થાન લેશે એવી આશા ફેલાઈ.

વિશ્વયુદ્ધનો અંત આવતાં ચીને મુક્તિનો શ્વાસ ખેંચ્યો અને સ્વાધીન અને સંયુક્ત ચીનના જે સ્વપ્નાં સહીએ થયાં તેણે સેવ્યાં હતાં તેને સાચાં કરવાની મંગળ ધડી આવી છે એમ માન્યું. દુર્ભાગ્યે આ ઉમેદ ખોટી પડી. તેની આશાના ચૂરેચૂરા થતા બાંધવા.

આનાં બે દારણુ હતાં. રાષ્ટ્રીય પરિસ્થિતિ વિકટ હતી. આંતર-રાષ્ટ્રીય સમ્બાધ વિષે શંકા હતી. ઉત્તર-પૂર્વમાં 'લાલ તારો' જીંચ્યો હતો. દૂર દૂર પાંચામાં ત્રણે મહારાષ્ટ્રોએ — જેમાં એકનો વાવટો લાલ છે — ચીનને અંધારામાં રાખીને કરારો કર્યા હતા.

આંતરરાષ્ટ્રીય સમ્બાધ વિષે શંકા હતી એમ અને જાણી જોઈને કહ્યું છે. વિશ્વયુદ્ધ ચાલતું હતું ત્યારે વચનોની લકાણી ઇટે લાગે ચતી. વિશ્વયુદ્ધને અંતે લોકલાકીને સંપૂર્ણ અમલ થશે એવી ખાતરી અંખાની. આ વચનો અને આ ખાતરીઓનું મૂલ્યાંકન દિંદ જેની શાહીવાદના પાંજરે પડેલી પ્રજાએ બરાબર જ કર્યું હતું. ચીન પણ સમજ્યું તો હતો. પણ એને ચૂપ રહ્યા વગર ચાલે તેમ નહોતું. ધૂંધ પૂરું થયું અને આ વચનો પ્રમાણે વર્તન કરવાનો સમય આવ્યો.

હવે વચ્ચે વિશે વિવાદ ઉત્પન્ન થયા. બ્રિટિશ સામ્રાજ્યને નાદારીમાં લઈ જવા આ મુદ્દા નથી લડાતું એનું સ્પષ્ટવક્તા ચર્ચોએ જાહેર કર્યું જ હતું. હોંગકોંગ આ સામ્રાજ્યની હિમારતમાં મહત્વનો ખૂણો છે, એ કેમ જવા દેવાય? શરૂઆતમાં તો હોંગકોંગનો કબ્જો કોણુ લે એ સવાલ થયો. બ્રિટિશ સૈન્ય જ આ કબ્જો લેને? એમ જ થયું. ઈંગ્લેન્ડની 'સમાજવાદી' સરકારે સામ્રાજ્યનો આ 'બોનો' ઉપાડવા તત્પરતા દાખવી! ચીનની સર્વોપરી સત્તા પર કાપ મુકાયો! અંગે આ વિશે હરફ માત્ર ઉચ્ચાર્યો નથી.

ચીનમાં પેલા પરદેશીઓ વધારાના હકો બોમ્બા રજા હતા તેની કચ્છ કહાણી વાચક જાણે છે. લડાઈ દરમ્યાન આ હકો છોડી દેવાની જાહેરાતો થઈ છે. અમેરિકાએ તેમાં પહેલ કરી છે. આશ્ચર્ય! પણ અમેરિકા 'ખુલ્લા વેપાર'નું દ્વાર જતું કરે? અમેરિકા જીનવાણી સામ્રાજ્યવાદને માનતું નથી. એ તો અઘતન શરાશી મૂડીવાદને પિઠાને છે. અને અમેરિકા પોતે 'પહાત' ચીનને પ્રગતિશાળી કરવા ઇચ્છે છે! અમેરિકાના મૂડીવાદને ચીની સ્વદેશી મૂડીવાદનો ટેકો છે. યુ'ગ-કોંગના રાજતંત્રમાં તેમનો પ્રભાવ છે. સોનાની આ થાળીમાં એક જ લોહનો ખીસો છે. સોવિયેત રશિયા પણ ચીનમાં 'લાગવગ' ધરાવે છે!

હવે આ સોવિયેત રશિયા તરફ નજર કરીએ. લેનિનનું રશિયા ખાનગી કરારોમાં નહોતું માનતું. પરંતુ સ્ટેલિનનું રશિયા 'અગમ્ય' એકમ છે. એમ કહેવાય છે કે ચાલ્ડામાં ચર્ચોલ, રૂઝવેલ્ટ અને સ્ટેલિન મળ્યા ત્યારે કોઈક કરાર થયા હતા જે મુજબ જપાન સામે સુદ્ધમાં ઊતરવાની એક શરત મંચુરિયામાં કેટલીક 'સમવડો' રશિયાને મળવા વિશે હતી. ચીન આ વેળા હાજર નહોતું. આ કરાર હમણાં જ પ્રકાશમાં આવ્યો છે. ચીનની સર્વોપરી નિયંત્રણસમિતિ 'સુઆ-

મની આક સખ્યો જાહેર કરે છે તે મુજબ મુકદ્દમ વેળા જાપાને જે માગણી કરી હતી તેના કરતાં 'પણુ આ ભારે માગણી છે અને ચીનની જમીન પચાવવા અને સ્વતંત્ર સત્તા ખૂંચવી લેવા માટે ચચેક્ષા આ મુક્ત કરારથી ચીનને અધારામાં રાખવામાં આવ્યું છે.

સુંગકોંગની સમજુ સરકારે મોરદો ખાતે વિદ્વિહાર મોઠલી રાજદ્વારી 'મૂલ્યવશો'ના નિકાલ લાવવા મત્ત કર્યોજ હતો. રશિયા સાથે કાલકરાર કરી ખતી શકે તેટલી ઉદાર ચરતો ચીને કમૂલ કરી છે અને ચીન રશિયા વચ્ચે ત્રીસ વર્ષના કાલકરાર થયા છે. છતાં આ નવી પરિસ્થિતિ જીબી થઈ.

પરંતુ જુવાન ચીન શાંત કેમ બેસી રહે ? મંચુરિયામાં બૌદ્ધો-ગિર અને વેપારી અંકુશ મેળવવા રશિયા પ્રયાત્ન કરી રહ્યું છે. મંચુરિયાની સંપત્તિનું આકર્ષણ આપ્યું નથી. જાપાનના આક્રમણનું આ મૂળ હતું. સોવિયેત રશિયાએ આ મુલકને 'મુક્ત' કરવા લક્ષ્ય મોકલ્યું હતું. દવે આ લક્ષ્ય ત્યાં ચીટકી રહેવા માગતું હોય તેમ જણાય છે અને નવું લક્ષ્ય આવી રહ્યું છે એવા તાર છે. x 'મંચુરિયા

x રૂટરનો તાર છે : સુંગકોંગ ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૬ : 'મંચુરિયા મોડો'ના દેખાવે ત્રીસ હજાર વિદ્યાર્થીઓએ કર્મા પછી ચીનના દરિયા પારના તેમજ અંકરના એમ મળી ખાર પ્રાંતોમાં સોવિયેત વિરોધી આ દેખાવે ફેલાઈ રહ્યા છે. જાહેર સંસ્થાઓ, કામદાર સંઘો, સંસ્કાર માળો અને વિદ્યાર્થીઓ મંચુરિયા મોડોની દિલચાલમાં સામેલ છે. ચીન-રશિયાના કાલકરારોનો રશિયાએ છડેચોડ ભંગ કર્યો છે કારણકે તે દવે વધુ આર્થિક સમૃદ્ધિ માગી રહ્યું છે એવું સાંગહાઈનું મુદ્દોત્તર વિકાસ મંડળ જણાવે છે. મંચુરિયામાં રશિયાના સેન્યે યત્રો ખસેડવા માંડ્યા છે એવા પણ ખબર છે.

છાડા'નો નાદ હવે સુગંધીગમાં ગાજી રહ્યો છે. સોવિયેત દેશ ખસેડી લેવા પોદાર જઈયો છે. સુગંધીગમાં ૩૦૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓ આ દેખાવો-માં સારોજ હતા. આ પોદાર ઉડાવનારા લોકધાહી સમજતા નથી અને પ્રત્યાપ્તાનીઓ છે એમ રશિયાનાં વાજિત્રો કહે છે !

રાષ્ટ્રીય સરકારના ગદામંત્રી જાહેર કરે છે કે ચીનની પીક પહોવાડે કાર્પ કરારે થયા હશે તો તે ચીનને બંધનકર્તા નથી. એ ગમે તે હોય પરંતુ ચીનની સરકાર રશિયાને નાખુશ કરી શકે તેમ નથી કારણકે ચીનમાં જ, ઘેરજ, સ્વામીની સરકારને પદકાર અપાર્થ રહ્યો છે. ઉત્તરપૂર્વમાં 'લાલ તારો' ઊઘ્યો છે.

* * *

વિશ્વયુદ્ધ એકાએક પૂરું થયું તેને લીધે ફેટલીક સમસ્યાઓ આપ મેળે ઊભી થઈ. જાપાનના સૈન્યને શરણાગતિ સ્વીકારવી પડી. પરંતુ તેણે શસ્ત્રો ફાંટે મોંપી દેવાં, કળંગે ફાંટે સોંપવો અને શરણાગતિનો સ્વીકાર કાણુ કરે એ પ્રશ્ન ઊડ્યો. ઉત્તર ચીનમાં આ સવાલ વધુ વિકટ હતો. મધ્યરથ તંત્ર અને સામ્યવાદીઓ વચ્ચે સંઘર્ષ—કાર્પક કાર્પક જગ્યાએ સંમાગ પણ—આલનો હતો. સામ્યવાદી દેશો જાપાન સામે લડી રહ્યાં હતા. જાપાને હથિયાર મૂકી દઈ સમજો શસ્ત્રસરંજામ ચીનને ચરણે ધરી દેવાનો હતો. સામાન્ય રીતે આવી કટોકટી વેળા મધ્યરથ દાયદેસર સરકારના આદેશો જ તરત અમલમાં આવવા જોઈએ, અને હતાવારે અધિકારીઓના હુકમો માનવામાં લીલ થવી ન જોઈએ. પણ અહીં તો વિચિત્ર સ્થિતિ ઊભી થઈ. સામ્યવાદીઓની હરિયાદ હતી કે આ શસ્ત્રો નો આ અધિકારીઓને સોંપારો નો તેનો ઉપયોગ સામ્યવાદીઓ સામે થશે. ઉત્તર ચીનમાં જાપાન વિરોધી લડતમાં લાલ ચીને જ પ્રધાન હિરસો આપ્યો હોવાથી સામ્યવાદીઓને શસ્ત્રો અપરત થવા જોઈએ અને મુલકનો કળંગે પણ તેમને મોંપાવો જોઈએ એવી તેમની આદેશ હતી.

આ વલણ મધ્યરથ સરકારને આહવાનરૂપ હતું. વળી આ

મુક્તિ મળી છે. કુઓમિન્ટાંગ અને કમ્યુનિસ્ટ દ્વેષ વિખેરાઈ જઈ એક સરસેનાપતિ સ્વામીના સર્વોપરી આદેશ હેઠળ આવ્યાં છે. અત્યારે ચીનમાં છતાં છતાં ૩૦૦ થી ૪૦૦ કિલોગ્રામ પડેલાં છે તેનું એકીકરણ થશે અને તેમાંથી અઢાર મહિનામાં વીસ દળો રચાશે જે સ્વામીની આજ્ઞા હેઠળ રહેશે.

ચીની લશ્કરના 'રાષ્ટ્રીયકરણ' માટે નીચેની સરના મંજૂર થઈ છે:—

(૧) રાષ્ટ્રીય સરક્ષણ જ્ઞાનાન્તર સંકલિત અંગુલ હેઠળ બંધાં લશ્કરો રહેવાં જોઈએ. આ જ્ઞાતાનો પ્રધાન લશ્કરી જ હોય તેવું જરૂરી નથી. (૨) લશ્કરને રાજદ્વારી જાળતોમાં માયું મારવાની સખ્ત મનાઈ છે. (૩) સૈન્યમાં અધિકાર ધરાવતો કોઈ પણ આદમી મુઠ્ઠી ઓઢી નહિ ધરાવી શકે. (૪) સૈન્યમંત્રી અંગેની પદ્ધતિમાં સુધારો કરવો.

આ ઠનાવનો મુખ્ય હેતુ લશ્કરને મુઠ્ઠી અંગુલ હેઠળ મૂકવાનો છે.

સામ્યવાદીઓની માગણી હતી કે મધ્યસ્થ તંત્રમાં મિત્ર સરકાર રચાવવી જોઈએ. કુઓમિન્ટાંગના હાથમાં દેશની સર્વ સત્તા હોવાથી સાચું લોકચાસન રચાવવા આ જરૂરી હતું એ સ્વીકારવું જ જોઈએ. મુઠ્ઠના સમયમાં આ રિયલિટી કદાચ ક્ષમ્ય ગણાય. અગિયે જાહેર તો કયું જ હતું કે મેરી ગ્રીજીએ જ્યારે મહાસભા મળશે ત્યારે આ જાખત હાથ ધરાશે પણ આવી રીતે રાહ જોવા સામ્યવાદીઓ તૈયાર નહોતા. તેથી આ જાખતનું પણ નિરાકરણ થયું.

આ વિષે કસાવ થયો કે:—

રાષ્ટ્રીય જાળતો પર અંગુલ રાખનારી એક 'સર્વપક્ષી રાજસમિતિ' નીમવામાં આવશે. આ સમિતિ સરકારની પ્રમુખ સમિતિ બનશે. વિવિધ પક્ષો તરફથી રજૂ થતી નામાવલિમાંથી પ્રમુખ આ રાજસમિતિ રચશે. જે અધિકૃત પક્ષના પસંદ કરાયેલા સભ્ય તેમજે પોતાને ન પસંદ પડે તો તે પોતે જુદી નિમણૂક કરી શકશે. રાજસમિતિના ૪૦માંથી અડધા સભ્યો કુઓમિન્ટાંગ પક્ષના સભ્યો રહેશે. બાકીના અડધા વિવિધ પક્ષોમાંથી લેવાશે.

લશ્કરના એકીકરણ વિષે તેમ જ મિશ્ર સરકાર વિષે સંમતિ થતાં એ મુખ્ય વિવાદાસ્પદ પ્રશ્નોનો નિકાલ આવ્યો છે. હવે આ સમાધાનનો અમલ કેવો થાય છે તે જોવાનું રહે છે.

સેનાધિપતિ આંગ-કાઈ-ચોકના કહેવા મુજબ નવી મિશ્ર સરકાર સ્થપાતાં તે પોતે જવાબદારીમાંથી મુક્ત થશે. કુઓમિન્તંગમાં રાજ-સત્તા કેન્દ્રિત થયેલી છે તે પ્રજાને સુપરત કરી દેવામાં આવશે અને ચીનની પુનર્ચનાની જવાબદારી ખીજ પક્ષે જોડે, વહેંચી દેવામાં આવશે.

વિજયોત્સવ વેળા આંગે જાહેર કયું હતું તે મુજબ કમ્યુનિસ્ટ પ્રજાનો નિકાલ રાજદારી રીતરસમાંથી થયો છે. દેશના દરેક આંતરિક પ્રશ્નોનો નિકાલ જાગતા જોરે નહિ પણ મંત્રણા અને સમ-જૂતીથી થાય તે સુખદાયક છે. ચીનમાં આવું સુખદાયક પરિણામ આવ્યું છે તે કિંદ જોવા દેશ માટે હાખલાઈપ છે. એક વેળા એવું જણાતું હતું કે આ કલહમાંથી ચીનના દુશ્મન થઈ જશે. સમજી ચીન આમાંથી જીતરી ગયું છે અને હવે સ્વાધીન અને સંયુક્ત ચીન ધિનિજ પર દેખાય છે.

૨૭ ફેબ્રુઆરી, ૧૯૪૬

ग्रंथसूचि

- † Carl Crow : Handbook for China.
- † Lin Yu-Tang : My Country & My people.
Leaf in the Storm.
- † Snow : Red Star over China. Glory and
Bondage. Scorched Earth.
Battie of Asia.
- † Nym Wales : China Builds for Democracy.
Tsui Chi : A short History of Chinese Revolution.
- † T. Epstein : Peoples War. I Visit Yenan.
Tan Yun Shan : Modern China.
- † Tang Leang Li : Inner History of Chinese
Revolution.
- Graham Peck : Through China's Wall.
- Joys Homer : Dawn Watch in China.
- Chungking Publish- } China after Five years
ing Company } of War.
- † Karaka : Chungking Diary.
- Royal Institution of { China & Japan.
World's Affairs }
- † Pringle : China's Struggle for Unity.
- † S. S. Batliwala : Makers of New China.
- Chiang Kai Shek : China's Destiny.

Chen Pai Ta : Critique of China's Destiny.

† Mao Tse-Twang : China's Strategy for Victory.
New Democracy.

Tung Pi-wu : China's Resistance.

Winfred Galbrieth : Chinese.

Hollington Tong : Chiang Kai Shek.

† M. N. Roy on Chinese Revolution.

The Chinese Year Book.

Lyall : China.

Daruwala : Chinese Exodus.

Pearl Buck : Good Earth ; House Divided ;
Sons ; Patriot ; Dragon Seed.

Wang T : Youth Movement in China.

Agnes Smedley : Chinese Destiny.

• Sun Yat Sen : Sen Min Chu.

Memoirs of a Chinese.
Revolution.

The Chinese Soviets.

Kuomintang & the Future of Chinese Revolution.

• † આ પુસ્તકો તે અભ્યાસ માટે ખાસ જરૂરી છે.

અનુક્રમણિકા

વિશ્વભારતી યીનાશવનના નિયામકનો	...	...	
સંદેશો	...	...	૩
પ્રસ્તાવના	...	...	૫-૬
અનુલેખન	...	...	૭-૧૫
અંચસૂચિ	...	...	૧-૨
પ્રાવેશિક	...	...	૭-૧૬
પૂર્વભૂમિકા : ભાગ પહેલો	...	...	૧૭-૫૬
૧ હેશ	...	...	૧૭-૨૭
૨ સંસ્કારપરંપરા	...	...	૨૮-૩૭
૩ પ્રભુ	...	...	૩૮-૪૭
૪ અર્થવ્યવસ્થા	...	...	૪૭-૫૬
પૂર્વરંગ : ભાગ બીજો	...	...	૫૭-૯૬
૧ 'સ્વર્ગીય સામ્રાજ્ય'	...	...	૫૭-૭૫
૨ સામ્રાજ્યનો વિકાસ અને પતન	...	...	૭૬-૮૪
૩ ન્યારે ગ્રીન અર્થ-શુદ્ધામ અને છે	...	...	૮૫-૯૬
રાષ્ટ્રીય ક્રાંતિ : ભાગ ત્રીજો	...	...	૧૦૦-૧૨૧
૧ રાષ્ટ્રીય ક્રાંતિ	...	...	૧૦૦-૧૧૦
સુન થટ સેન	...	...	૧૦૨
કુઓમિન્ટાંગ	...	...	૧૦૫
૨ ઊત્તરિન ગ્રીન	...	...	૧૧૧-૧૨૧
વિદ્યાર્થી દિલ્લયાલ	...	...	૧૧૪
ન્યાંગ-કાઇ-ચેક	...	...	૧૨૦
સામ્યવાદી સંઘર્ષ : ભાગ ચોથો	...	...	૧૨૨-૧૫૮
૧ સામ્યવાદીઓ સામે સંગ્રામ	...	...	૧૨૨-૧૩૬
લાલ કૃષ્ણ	...	...	૧૩૦
મુકેશ્વર-જનાવ	...	...	૧૩૫

૨ લાલ ચીન	...	...	૧૪૭-૧૪૭
૩ આંખની મિરકતારી	...	...	૧૪૮-૧૪૮
બુલાઈ સાતમી : ભાગ પાંચમો	...	...	૧૪૯-૧૫૧
૧ અગ્નિરનાન	...	...	૧૫૨-૧૫૭
૨ નાન્કીમની કતલ	...	...	૧૫૮-૧૭૨
૩ સાચું લોકયુદ્ધ	...	...	૧૭૩-૧૮૦
આઠમી કૃષ્ણ સેના	...	...	૧૭૭
૪ વિજય અને પતન	...	...	૧૮૧-૧૮૧
સ્વાધીન અને સંયુક્ત ચીન : ભાગ છઠ્ઠો	...	...	૧૮૨-૨૧૦
૧ ચેનાન	...	...	૧૮૨-૨૦૦
૨ મુદ્ધાલીન ચીન	...	...	૨૦૧-૨૧૦

સુચિ

આપણું બાંધવરાષ્ટ્ર ચીન

પ્રાવેશિક

હિંદ અને ચીન બાંધવરાઈ છે. પૂર્વના આ બન્ને દેશો સૈકાઓથી સંપર્કમાં આવ્યા છે. છતાં આપણા દેશમાં ચીન વિષે જોકું અજ્ઞાન પ્રવર્તે છે. આપણે પશ્ચિમના દેશો, તેમના ઇતિહાસ, રાજકારણ અને અર્થશાસ્ત્ર જાણવા મથામણ કરીએ છીએ પણ દેશના જીંબરે આવેલા મુલક વિષે, પડોશી રાષ્ટ્રો વિષે અને તેમના પ્રશ્નો વિષે ભાગ્યેજ દરકાર કરીએ છીએ. હમણાં હમણાં આ બાબત રસ ઉત્પન્ન થયો છે. ચીન વિષે તો તાજેતરમાં વધુ જ્ઞાન-પિપાસા જાગી છે.

જન્મતના પ્રજોથી હિંદના સવાલને જુદો પાડી શકાય નહિ એવું જ્ઞાન ધર્તા અને સ્વાતંત્ર્યની લડતમાં સમજાતો યવા ૧૯૩૭માં હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાએ એક મેડોકલ મીથન ચીન મોકલ્યું. આ રીતે આપણે આપણી સ્વતંત્ર પરદેશનીતિ ઘડી એટલું જ નહિ પણ ચીન પ્રત્યે હમદઈ દાખરી. આપણા જન્મે દેશો સાંરથાનિક ગુલામીમાં સખડી રહ્યા છે અને તેમાંથી મુક્ત યવા ભગીરથ પ્રવાસ કરી રહ્યા છે એનું આપણને જ્ઞાન થયું. ૧૯૩૯માં પંડિત જવાહરલાલ નેહરુએ ચીનની મુલાકાત લીધી અને હિંદ અને ચીનને રનેદના સતરને તાંતણે બાંધ્યા ચીનના રાષ્ટ્રપતિ ચાંગ અને હિંદના

રાષ્ટ્રપિતા ગાંધીજીનો મુલાકાત હિંદ અને ચીનના ઇતિહાસમાં સોમા-
ચિહ્ન જેવી બની રહી છે.

ચીનનો વિચાર કરતાં અનેક સ્મરણો થાય છે. પ્રથમે તો
દયાની મૂર્તિ જેવો ચીનો આપણી આંખ આગળ તરવરે છે. ભારથી
લદાઈ ખોડંગનો ખોડંગતો ફેરી કરનો ચીનો, કાળી મજૂરી કરતો
ચીનો, ધોરજ અને સદનશીલતાના પ્રતીકરૂપ ચીનો ખરેખર ત્યાગમૂર્તિ
નહિ તો દયામૂર્તિ જરૂર છે. ચીનની પેલી કાર્મણ જાણકીના પત્ર
બાંધેલા જોઈએ છીએ ત્યારે અરેરાટી ઊપજે છે અને મનુષ્યના
વહેમ અને અજ્ઞાનને મર્યાદા નથી એવું સમજાય છે. આ એક ચિત્ર
થયું. અને ખીજું? આ ચિત્ર અત્યંત આહલાદજનક છે. દિવાળીના
દિવસોમાં ત્યારે જાણકો ફટાકડા ફોડે છે ત્યારે આ 'દાકુખાનાના
ઉત્પાંદક ચીનની શોધકશુદ્ધિ માટે માન ઊપજ્યા વગર રહેતું નથી.
ચીનાઈ રેશમનાં વસ્ત્રો આપણા પર્વોમાં એર રંગ અને આનંદ પૂરે
જે ત્યારે પણ આપણા ખડોશી રાષ્ટ્ર માટે મમતા થાય છે. વળી
ચીનાઈ માટીના ઘાટે અને તેના પરનાં ચિત્રકામ આપણા બાંધવ-
રાષ્ટ્રની કલામયતાનો સુંદર પરિચય આપે છે.

હિંદ અને ચીનની તાજી સમૃતિમાં એક કલંક-કથા કાતરાઈ
ગઈ છે. આપણો ઇતિહાસનો વિદ્યાર્થી અરીષ્ટ-યુદ્ધોની તવારીખ
બૂલી શકે તેમ નથી. આ કાળી કથામાં આપણા દેશખંડુઓ ભાગીદાર
હતા તે કેમ બુધ્ધાવ ? મધ્યહિંદમાં રતનામયી ઇંદોર જતાં તમને
રેલની બન્ને બાજુએ લીલાંછમ ખેતરોમાં પડેલાં સરસ પાક થનો
દેખાશે. આ જ ખેતરોમાં એકવાર ખસખસની ખેતી થતી અને તેમાંથી
અફીણ બતાવીને પેટીઓની પેટીઓ ચીનમાં કલવાતી. આ બધું આપણા
લોકોને હાથે અને આપણા લોકોના નામે અને આપણી જવાબદારીથી
થયું. એક પુરાણી પ્રજાને આ ઝેર ગળગળરીથી પિવડાતી ગેંધશી
બનાવવામાં અને મુલાખીની નાગચૂડમાં ફાવવામાં આપણે ભાગીદાર
બન્યા હતાં જેમ આ વિશ્વયુદ્ધમાં આપણા જ સોજાદો ખીજી

પ્રભાએને રંજાવામાં મદદગાર થયા છે ! એક ગુલામે બીજાને ગુલામી-માં લેશે છે, જેમ એક અતંત્ર રાષ્ટ્ર બીજા રાષ્ટ્રમાં સ્વાધી-નતાની સોદમ ફેલાવે છે.

૧૯૨૮ના કાળમાં જ્યારે આપણે દેશ શ્રુતિ માટે પહેલું પ્રયત્ન અદાકર કરી રહ્યો હતો તે વેળા ચીનની નવજુવાન દિલ-ચાલના અને કામદાર લડતના પકવા અહીં સુધી પહોંચી હતા. 'ચીનનો અવાજ' x નામે પુસ્તક દ્વારા પૂર્વની પ્રજા અને સંસ્કૃતિનો સૂર સંજગાયો હતો. એક સમજાવી અગ્રેજે ચીનનું હૃદય પારખી આ હૃદયની વરાળ કાઢી હતી. આ જ સમયે પૌર્વાત્ય પ્રજાના આત્મા* વિશે પિઝાબુ જગતને થઈ રહી હતી. વળી ચીનના પ્રશ્ન વિશે સદાનુભૂતિઅર્થ* પૃથક્કરણ* પણ થઈ રહ્યું હતું. આપણા વિદ્યાર્થી-ઓને ૧૯૨૧ની બહિષ્કારની લડત યાદ હતી. આ અરસામાં ચીને બોપકોટનું દમિયાર પરદેશીઓ સામે ઉપાડપું અને જે લોકો સ્વદેશખંધુઓનું અપમાન કરી રહ્યા હતા તેમને તેમણે પરચો ખતાવ્યો. કામદાર દિલચાલનો જન્મ પણ આ જ કાળમાં થયો અને દક્ષતાળનું સસ્ત્ર ઉગામવામાં આવ્યું. પરિણામે જોળીબાર અને દત્તાકાંઠ યવા. આ બધું કહેવાનું આ સ્થળ નથી. એટલું જ ઉમેરવું પ્રત્યુત છે કે આ પાપમાં પણ આપણા દેશખંધવોનો—શીઓ અને બીજા સોજશનો—ઉપયોગ થયો.

બાપા દ્વારા ચીનના પાડપાકુઓ વિશે પણ આપણે ઓછું જાણ્યું નથી. ચીન જાણે એક જંગલી દેશ હોય અને ત્યાંની

x Letters of a Chinamanનો અનુવાદ પ્રકટશી નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ.

* Soul of a People...Fielding Hall

* Problem of China : Bertrand Russel.

જમીનને વેરાન કરનારા આ જંગલી પશુઓ ન હોય તેવાં બાસ આપતા આ સમાચારો વાંચીને ધણાને મૂંઝવણ થઈ દશે, કદાચ દશ પશુ થતી દશે. આ ધાકપાકુઓ ખીબા કોઈ નહિ, લાલ ચીનનાં લડવૈયા છે અને તેમના વિષે તમે તેવા મતભેદ કે પૂર્વગ્રહ હોય પણ તેઓ આપણા જેવી જ આચાર્યો અને સ્વપ્નાં સેવતા પ્રજાજનો છે એટલું તો માદ રાખવું જ જોઈએ.

આમ આવા અનેક કડવાં તેમ જ મીઠાં પૂર્વગ્રહો ચીન જમાડે છે.

જગતની મોટામાં મોટી વસ્તી હિંદ અને ચીનમાં વસે છે. હિંદની આળીસ કરોડની પ્રજા અને ચીનની પિસ્તાળીસ કરોડની પ્રજા મળતાં એટલે માનવસમૂહ બને છે. યુરોપખંડ જેટલો વિસ્તાર ચીનનો છે અને એશિયાનો એથો ભાગ થવા જાય છે. કેટલાકને દાવો છે કે જગતની જૂનામાં જૂની સંસ્કૃતિ ચીનમાં ઉદ્ભવે હતી. આ સંસ્કૃતિ ઈજિપ્ત અને બેબીલોનથી પણ જૂની છે અને છતાં અજરામર રહી છે. હિંદુસ્તાન માફક ચીનની સંસ્કૃતિ પોતાની વિશિષ્ટતાને લીધે શુભતી રહી છે, જ્યારે ઈજિપ્ત અને બેબીલોન, ગ્રીસ અને રોમની સંસ્કૃતિ કાળચક્રમાં નાશ પામી છે. જેને પ્રચલિત ભાષામાં ધર્મપ્રિય કહેવાય તેવી આ બન્ને પ્રજાઓ છે. છતાં બન્નેનું પતન થયું છે.

ભગવાન શુદ્ધના સમયથી હિંદ અને ચીન પરસ્પર સંબંધમાં આળ્યા, અને ચીને હિંદને તીર્થભૂમિ માન્યું કારણ 'તથાગત'નું જન્મ-સ્થાન હિંદ છે. પેલા પ્રખ્યાત મુસાફરો ફાદિયાન અને લુએનસંગ અહીં જન્મ્યાં આળ્યા અને દેશની તે વખતની હાલતનું દખલ ચિત્ર રજૂ કરતા ગયા. બન્ને દેશો શાંતિપ્રિય દેવાથી જગતના આ બન્ને પડોશી રાષ્ટ્રો વચ્ચે પ્રેમ અને મમતાનો સંબંધ કાયમ રહ્યો. હિંદ

શું કે ચીને શું જમીન-વિસ્તારની નીતિ વિચારી નથી એટલે બન્ને દેશ વચ્ચે અથડામણનો પ્રસંગ જિલો થયો નથી. ઇતિહાસમાં આવું ભાગ્યે જ બન્યું છે. જમીનની ભૂખને લીધે નિકટ વસતી રાષ્ટ્રો વચ્ચે વિગ્રહો થયા છે. હિંદ અને ચીનનો સંબંધ સાંસ્કારિક રહ્યો છે. વિશ્વભારતી ચીનાવાવન દ્વારા આ સંબંધ તાજો થયો છે.

હિંદ અને ચીનને બાંધવરાષ્ટ્ર કહેવામાં અનેક રીતે ઔચિત્ય છે. હિંદુસ્તાનની ચાળીસ કરોડ પ્રજા અને ચીનની પિસ્તાળીસ કરોડ પ્રજાની સામાજિક ભૂમિકા બહુ લિન્ન નથી. બન્ને ખેતીપ્રધાન દેશો છે. હિંદની ખેડૂત વસ્તી ૭૩ ટકા છે, તો ચીનમાં ખેડૂત વસ્તી ૮૫ ટકાની આસપાસ છે. બન્ને દેશમાં ઉદ્યોગીકરણ ચતાં કામદારવસ્તી અને તેના પ્રશ્નો જિલા થયા છે. હિંદ અને ચીનની આમજનતાના સામાજિક સંસ્કારો, માન્યતાઓ અને વહેમો જુદી કોટીના જણ્યતા નથી પરદેશી જીવણીની અસર અતાં શિક્ષિત વર્ગનું માનસ જુદી રીતે ધડાયું છે. વળી પરદેશીઓના અમલ હેઠળ આવેલા નોકરિયાત વર્ગ અને સ્વદેશી મૂકોદારી પ્રધાના દબાણ હેઠળ આવેલા વર્ગોએ હિંદ તેમ જ ચીનમાં સમાન પ્રશ્નો જિલા કર્યા છે.

ખેતીપ્રધાન વસ્તી, જમીનદારશાહી અને દેશ તેમજ પરદેશની મૂકોદારી મુલાખીની પાર્થભૂમિકા ઉપર રાજકારણ અને અર્થકારણનો ખાટ ધડાયો છે તે બન્ને દેશ વિષે તત્વતઃ જુદો નથી. ચીનમાં પણ પુરાણી ગ્રામઅવસ્થા, ગ્રામપંચાયતો અને શહેરી શ્રેણીઅવસ્થા અને વેપારવણજની સંસ્થાઓ હતી. જમીન પરના હમો જમીનદાર અને મુરુદ્ધી અમલદાર વર્ગે આમજનતા પાસેથી ખૂંટવી લીધા હતા. ખેતી માટેની જમીનના દુકાઓ, ભાગખટાપ, સાંધ, રૂસાનખોરી, વેક, બાજખોરી ઇત્યાદિ પ્રશ્નો ચીનમાં પણ જિલા થયા છે. દેશ પર થયેલા પરદેશી આક્રમણોને લીધે હિંદની માફક ચીનની અવદશા થઈ છે અને દેશનું એકીકરણ વૃદ્ધતાં અને સુખાઓ છટા થતાં

‘વોરલોડ’ માનસ (જેનું સ્પષ્ટીકરણ દ્વેષ પછી કરવામાં આવ્યો) ખર કરી ખેડું છે. પશ્ચિમની ચઢાઈનો કમ પણ લગભગ ‘સરખો’ જ દેખાય છે. ‘પશ્ચિમના ચાચિયા વેપારીઓએ અને દેશી પાદરીઓએ શુભામીની જગ પાથરી તે કયા કાંઈ જુદી નથી.

આ પછી પશ્ચિમની સંસ્કૃતિનું વેગવંત વાંદળ આપ્યું અને તેમાં પ્રજા, ખાસ કરીને જુવાન પ્રજા, તથાઈ. પોતાના દેશની સંસ્કૃતિનાં સુંદર તરવોને પણ તેમણે તરછોડ્યાં. પહેલા જુવાળમાં જુવાન પ્રજાની સંસ્કારવિકૃતિ પણ થઈ, પરંતુ સાથે સાથે સ્વાતંત્ર્ય, સમાનતા અને બંધુતાના આદર્શોનો સંચાર થયો, સ્વાધીનતાની ભૂખ જાગી અને સ્વદેશને શાહીવાદો શુભામીમાંથી મુક્ત કરવા પ્રયત્ન બદાલન થયું આ બદાલનમાં પ્રજાજીવન શુદ્ધ થયું. કમેકમે દેશમાં ક્રાંતિનું મોજું ફરી વળ્યું.

રાષ્ટ્રીય ક્રાંતિનું સ્વરૂપ દિંદ અને ચીન જેવા કાર્થાનિક દેશોમાં એક જ પ્રકારનું હોય તેમાં નવાઈ નથી ક્રાંતિની સીમા બાંધી બંધાતી નથી એ અનુભવની વાત છે, અને વળી ચીનમાં તે એક મોટો માનવસમૂહ સામ્યવાદીઓના સીધા સંપર્કમાં આવ્યો અને કામદાર કિસાન દિલચાલ મજબૂત અને પ્રાંતબ્યાપી બની હતી. જમીનદારો, લશ્કરીઓ અને સ્વદેશ તેમ જ પરદેશી મૂડીદારોની શિરજોરી અને શોષણક્રિયા સામે આમજનતા ઊઠી. આ સંજોગોમાં ચીનની ક્રાંતિ માત્ર રાષ્ટ્રીય ક્રાંતિ નથી પણ સામાજિક ક્રાંતિ છે.

■

x

x

પૂર્વનાં દેશોનું એક સમવાયતંત્ર સ્થાપવાની વાત જૂની છે. ફ્રોદપુર ખાતે કરેલા એક પ્રખ્યાત પ્રવચનમાં દેશજનું હાસે એશિયાના સમવાયતંત્ર માટે કલ્પના રજૂ કરી હતી. આ વિચયુદ્ધમાં જનપાન coprosperity સહ-સુખ સંપત્તિ અને પૂર્વના સૌ દેશો સરખા

મુખી માવ તે મારે ભુલદં પ્રચાર કરે છે. પરંતુ પોતે સામ્રાજ્યવાદી અનેક હોઈ અને સામ્રાજ્યવાદી શોષણ વ્યાપક કરવા અનેક કરતૂટો, અત્યાચારો અને જૂઠાણાં પોતે ચલાવતું હોઈ એશિયાનું અગ્રણીપદ તેણે ગુમાવ્યું છે. ૧૯૦૫માં જપાને જ્યારે રશિયા પર વિજય મેળવ્યો ત્યારે એશિયા સમસ્તની જનતાએ અભિમાન માન્યું હતું અને એશિયાના એક ખૂણેથી બીજે ખૂણે આનંદ અને ઉત્સાહ છવાયો હતો. પણ કમનસીમે આ જ જપાન સામ્રાજ્યવાદની લાલસામાં ફસાયું. એને સત્તાની મદદથી ચીન અને કોરિયા સર ક્યું ત્યારથી સામ્રાજ્યવાદના છદ્દ ચડ્યું. ચીન પર તેણે પગદોડી જમાવ્યો અને એક પડોશી પ્રજાને રંગડી. એશિયાની દૃષ્ટિ હવે દિંદ તરફ વળેલી છે. સ્વાધીન દિંદ મુક્ત એશિયાની નેતાગીરી જરૂર લઈ રહે. આ સંજોગોમાં બાંધવગણે ચીનના ભાવિમાં દિંદ સમભાગી છે.

આ વિશ્વયુદ્ધમાં બીજા દેશોની માફક ચીનમાં ભારે કાયાપલટ થઈ છે. હિન્મત જપાને ચીનનો ખડકાળ મળી લીધો છે. દુનિયાના વિસ્તારનો પંદરમો ભાગ આજે ઘેરાઈ ગયો છે. ચીનની જીવનદોરી પૂરી ગઈ છે. ગંદગાં પરદેશને હસ્તક ગયાં છે. બર્મારાઈ બંધ થતાં ભોટારા પર માટમાં વાહનો જઈ રહે છે. વિમાન દ્વારા કાંઈક લશ્કરી અસગમ અને જીવનનાં સાધનો જઈ રહે છે. કાચબો જેમ ચીર સંકેલી લે છે તેમ ચીને પોતાની મદાકષયા સંકેલી લીધી છે. ચુંગડાંજ અને તેની આજુગાજુના પ્રદેશ પર ચીન વાવટો ફરમાવી રહ્યું છે. પેનાન અને તેની આજુગાજુના સીમાપ્રાંતમાં લાલ સેના ગેરીયા મુદ્દ ચલાવી રહી છે. પશ્ચિમને, ગરીમ તખમરે સર્વ કાંઈ નવું જીવન જીવી રહ્યા છે.

મોટા દલોગો નાશ પામ્યા હોઈ રહ્યાંકદ્યાં વત્રોયો માનપ્રદેશમાં સ્થાયી જીવન ખડું થયું છે. મુદ્દાલોન ચીન સદાશી

ધારણે આ ઉદ્યોગો અધ્યાવી રહ્યું છે અને તેમાંથી 'ઈન્ડસ્ટ્રી'ની એક નવી જ લોકઅવસ્થા ઊપજી છે. નાના ઉદ્યોગો, ગ્રામઉદ્યોગો, હાથ-ઉદ્યોગોનું સંચાલન લોકતંત્રની દ્રષ્ટિ થતાં ચીનની પ્રજા પણ પર ઊભી રહી શકી છે એટલું જ નહિ પણ તેણે દુનિયાને આશ્ચર્યમાં નાખી છે. આ માત્ર ઉદ્યોગઅવસ્થા નથી, નવી સમાજઅવસ્થા છે. દુનિયાનું સદકારી ધારણે સમવાયતંત્ર ધરાવતી દેશના સેવતા આદર્શવાદીઓને અહીં એક નમૂનેદાર તંત્ર આપાયું છે.

આ યુદ્ધની અગ્નિપરીક્ષામાંથી નૂતન ચીનનો જન્મ થયો છે. હન્કુશિયસ અને જુદના સંસ્કારો જે પ્રજાએ ઝીંઘ્યા અને પચાવ્યા છે, શાંતિ અને અહિંસાના બોધ જે પ્રજાએ હૈયે ધર્યા છે, જીંદગીની અને એકીનું જે પ્રજાને ઉપનામ મળ્યું છે તેનામાં ક્રાંતિકારી પદાર્થો થયો છે. ગયા હાલમાં મેક્સિકો અને મિક્સિકો મત્રો તેણે સાંભળ્યા હતા. માર્ક્સ અને લેનિનના સૂચો આ પ્રજાના એક મોટા સમૂહને કાને આજે અથડાયા કરે છે. જાપાનના બોમ્બરોએ આ પ્રજાની સર્જનશૂની શાંતિનો ભંગ કરી દીધો છે અને આ પડકાર ઝીંઘ્યા તેને ગેરોક્ષા યુદ્ધનો વ્યૂદ રચ્યો પડ્યો છે. સર્જનશૂની આદતો છોડી ચીનનો માનવસમાજ નવું જીવન જીવી રહ્યો છે.

કુજોગિન્તંગ અને કમ્યુનિસ્ટ વચ્ચે જે સંઘર્ષ ચાલી રહ્યો છે તે ચીનનો કૃત્ર પ્રશ્ન છે. આ વિષે આ પુસ્તકમાં આગળ ધણું કહેવામાં આવશે. અહીં એટલું જ ઉમેરોયું કે ચીનના મધ્યસ્થ તંત્રમાં જે પ્રત્યાધાતીઓ પેસી ગયા છે, રાષ્ટ્રોપતાને નામે જે દિવો રચાયો મૂડીવાદને પોષી રચ્યા છે અને જે લોકોને હૈયે જનતાનું, ગરીબ આમ-પ્રજાનું, હિત નથી તે જ સમૂહ આ સંઘામની જ્વાળાઓ ફેલાવી રહ્યો છે. વળી સંયુક્ત ચીનના આદર્શને રવનિર્જીવ અગર ખીજી એવા જ રૂપાળા નામે જે સમૂહ આંધ્ર લગાડી રહ્યો છે તે ખડું પુછાયો તો જૂના વોર લોકો માનસનો વારસ છે અને પ્રતિજ્ઞાળી

નહિ પણ પ્રત્યાપાતી છે. નૂતન ચીન, સ્વાધીન ચીન અને સંયુક્ત ચીનની પુનઃ સ્થાપના માટે જે જરૂરી છે કે મધ્યસ્થ તંત્રની આજીવ સૌજન્ય રવીકારવો, ભાગલા પાડવાનું વલણ તોડી નાખવું અને સાચું લોકતંત્ર, પ્રતોના સંપૂર્ણ વિકાસની શરત સાથે, નિર્માણ કરવું. આમાં ખાનગી અમર સ્વતંત્ર લશ્કરો, બંધે તે લાલ લશ્કર હોય અગર બીજાં હોય, તેમને માટે સ્થાન નથી જ.

હવે જે સ્પષ્ટો ચીનના યુવક વર્ગ વિષે. જગતની યુવક દિલ્લયાશ્રમાં ચીનની યુવક દિલ્લયાશ્ર અમરસ્થાને છે. ચીનની સ્વાતંત્ર્ય લડાઈને ધ્વજધારી યુવક અનેક ઝંઝાવાતોમાંથી પસાર થયો છે, અને આજે નવી જિંદગી અનુભવી રહ્યો છે. આજુ પુદ્ગમાં આ યુવકને ચીનના ભૂમિજન જોડે ગાઢ સંપર્ક થયો અને તેણે સાચું જીવન જાણ્યું. એક જમાનામાં તેણે યુરોપીય સંસ્કૃતિમાં સર્વસ્વ માન્યું હતું અને સ્વદેશના સુસંસ્કારોને પણ તરછાડ્યા હતા તો બીજા જમાનામાં યુરોપીય સંસ્કૃતિને કાગળી ચીની સર્વ સાડું એમ માન્યું હતું. હવે તેને કાર્થિક સમતોલના મળી છે. હવે તે માત્ર કન્દુશિયસ-પંથો નથી રહ્યો પરંતુ તેનો નવો અવતાર થયો છે અને તે નૂતન ચીનનો ધારકો બન્યો છે. આ નૂતન રાષ્ટ્રનું વિરાટ દર્શન તેને જનતામાં - ગરીબ જનતામાં - યાવ છે. આ નવજીવન લાવામાં ચીનની નવયુવનીને બુદ્ધિ ન જોઈએ. હવે તે કામગીરીનું પ્રદર્શન કરવા પગ ખાંપતી નથી તેમ જ ગયા દાયકામાં બન્યું હતું તેમ બોલ કેસ કરાવતી નથી પરંતુ ચીનના સ્વાતંત્ર્ય જંગમાં સેનાની બની છે અને ગાદામ આંગ પાસેથી ગ્રેવિટી મેગની નવજીવન દિલ્લયાશ્રમાં અગ્રણી બની છે. ડૉ. મુન યટ સેનના રાષ્ટ્રીયના, લોકશાસન અને પ્રજાપોષણના ત્રિવિધ આદેશને ચીનનો યુવક વરેતો છે અને નૂતન ચીનનું નિર્માણ કરવા આગેકદમ બતાવી રહ્યો છે.

* પક્ષ બકના House Divided માં આ વિચારવહેજનો તારા ચિતાર છે.

ઉપરે વિશ્વશાંતિ વિષે. આ યુદ્ધકાળમાં શાંતિ, સામુદાયિક સલામતી અને આમજનતાના હક્કો વિષે પુષ્કળ સંકળાય છે. પરંતુ અંત્યારનું માનસ જોતાં પર્વ બકે તો કશું છે કે કહેવાની સુધરેલી પશ્ચિમની પ્રજાઓ અને એશિયાની પછોતં પ્રજાઓ વચ્ચે ત્રીજા મહાયુદ્ધની સંભાવના મોટી છે. આ લડાઈને અંતે જો દિંદ અને ચીનને સંપૂર્ણ સ્વાધીનતા ન મળે અને સાંસ્થાનિક મુલાખીનો સંપૂર્ણ નાશ ન થાય તો વિશ્વશાંતિની અપેક્ષા રાખવી ફેકંટ છે.

અત્યારની લોકચાહી સરકારો માટે દિંદ અંધર ચીન કસોટી-રૂપ છે. સામ્રાજ્યવાદનો જઠમૂળથી નાશ થાય તો જ વિશ્વશાંતિ સંભવે. આટલું જ નથી. જો સ્વાધીનતા મૂકીદાર વર્ગોના હિતોની સંભાળ માટે હોય તો તે પણ ફેકંટ છે. રાજકીય સ્વાધીનતામાંથી આમપ્રજાની સ્વાધીનતા ઉદ્ભવવી જોઈએ. આજનો પ્રશ્ન માત્ર રાજકીય સ્વાધીનતાનો નથી, જનતાની આર્થિક મુક્તિનો છે. ઉમ બનતો જતો વર્ગહસદ મટી સામાજિક શાંતિ રચાવવા માટે આમ-જનતાની સાચી સ્વાધીનતા આવશ્યક છે. અત્યારની કટોકટીમાં આ પ્રશ્નની વિકટતા સમજાવ છે. ચીનની ક્ષતિની આ કથામાંથી આ અટપટા પ્રશ્નો ઠાંકિ અંશે સ્પષ્ટ થશે.

જનતાની આગેકૂચ ઘઈ રહી છે. ચીનની રાષ્ટ્રકૂચ પણ વેગવંત ચાલી રહી છે. આ રાષ્ટ્રકૂચ વિષે હવે સાંભળો.

પૂર્વ ભૂમિકા

૧ દેશ

ચીનના વતનીઓ પોતાના દેશને 'ચુંગ કા' કહે છે. ચુંગ કા એટલે મધ્યદેશ. આજુબાજુ આવેલા જંગલી પ્રદેશોની વચ્ચે, સંસ્કૃતિના ગાઢ અધકારની મધ્યમાં આવેલો આ દેશ સાચે જ મધ્યદેશ હતો, અને આ દેશની પ્રજા આર્થપ્રજ્ઞ હતી. ચીનની પ્રજાના મોટા ભાગને 'હન' કહેવામાં આવે છે. ચીનને મધ્યદેશ કહેવામાં એક અનેરું ઐતિહાસિક જગતમાં મધ્યમ માર્ગને નામે પ્રસિદ્ધ ધર્મેશ્વર કન્ફુશિયસ ધર્મ (આ કન્ફુશિયસ પંથને ધર્મ કહેવો કે નહિ તે હવે પછી ચર્ચાસ્પદ)ના અનુયાયીઓનો આ દેશ છે. ચીનની પ્રજામાં એક જાતની મધ્યમરૂતિ ખાસ લક્ષ્ય ખેંચે છે અને ચીનની સંસ્કૃતિ અનેક આક્રમણો અને ઇંજાવાતો ખમ્યા છતાં હજી ટકી રહેલી છે અને અનેક આક્રમક સોસાઈમાંથી પસાર થઈ શુદ્ધતર થઈ બહાર નીકળેલી છે. તેના મૂળ કારણોમાં આ મધ્યમ-માર્ગનું વર્ણ છે. આ મધ્યમમાર્ગનાં ચિરંજીવી તત્ત્વનું દર્શન જગતને ચીને કરાવ્યું છે, દિગ્દે તેમજ ચીનમાં, આ જન્મે બાંધવરાખ્રોમાં આંતરાર્થિક એકતા નજરે ચડે છે છતાં આ એકતામાં પણ વૈવિધ્ય છે. ચીનમાં જાતિના, લોહીના, ધર્મના, રીતરિવાજના, ભાષાના

અનેક એકા છે બહુ એ ચીનનું વૈશિષ્ટ્ય છે, છતાં આ વૈવિધ્યમાં એકતાનો સળંગ તંતુ છે. ચિન નામે વંશનો એક પ્રતાપી મહારાજ જેણે ચીનની જગવિખ્યાત દીવાલ બાંધી અને જેણે ચીનને એકતા સમર્પી તેના વંશ પરથી ચીનનું નામાધિકાર થયું. ચીનાઓ પોતાને તેના વંશને માને છે. ચિન વંશ પછી હવે વંશના સમયમાં વળી દેશને વિશેષ ખ્યાતિ મળી. બૌદ્ધધર્મનો પ્રચાર તથા ચીનની સ્મૃતિ, શ્રતિઓનો આ જન્મકાળ હતો અને આજ હવે વંશ પરથી ચીનની પ્રજા પોતાને હવે કહેવરાવે છે.

જગતના પાંચમા ભાગ જેટલા આ મહાવિસ્તારમાં દુનિયાની ગીચમાં ગીચ વસ્તી રહે છે અને તેની ચોક્કસ ગણતરી કાગળે જ થયેલી છે. છતાં એક ગણતરી મુજબ ચીનની વસ્તી ૪૫૭૮૩૫૪૭૫ કહેવાય. આમ તો વસ્તી ગણતરી પુરાણકાળથી થયેલી છે અથવા એમ કહેાને કે જગતે જ્યારે વસ્તી ગણતરીની શોધ નહોતી કરી ત્યારે ચીને તે શોધ કરેલી. ઉપર જણાવેલા હવે વંશના સમયમાં એટલે કે ઈસ્વીસન ૧૫૦ માં વસ્તી ગણતરી થઈ તે મુજબ તે વેળા વસ્તી ૫૦,૦૦૦,૦૦૦ આશરે હતી. આ વસ્તી ગણતરી કુટુંબદીક પાંચ માણસના હિસાબે કરેલી હતી. પુરાણા ચીને આ પહેલો જ અખતરો કર્યો તે નોંધવા જેવી ખીના કહેવાય. અને ચીનનો વિસ્તાર? વિસ્તારનું તો પૂછવું જ શું? પૃથ્વીના પરિધ (circumference) ના ૮૦૦૦ માઈલ, પૃથ્વીના ઝાળાના વ્યાસ (diameter) જેટલી લંબાઈ; યુરોપ કરતાંય એ લાખ ચોરસ માઈલ વધારે વિશાળ; ચીનનો મુલક ૪,૦૦૦,૦૦૦ ચોરસ માઈલ પર પથરાયેલો પડ્યો છે. ખરેખર ચીન, હિંદુસ્તાન, અને રશિયા એક બને તો શું ન થઈ શકે? જગતનું એક અદ્યુત સમવાય તંત્ર બને.

પૃથ્વીના આ મહાન પટ પર જે પ્રજા વસે છે તે ગમે તે

જાતિ ધર્મની હોય પણ ચીની પ્રજા છે. પૂર્વ એશિયામાં મંગોલ જાતિ વસે છે. બલ્ટિક, સિયામ, હિંદીચીન, ફારીઆ અને જાપાન મંગોલ જાતિના કહેવાય. જેમ આપણે આર્ય કહેવાઈએ છીએ. જે પૃથક્કરણ પૂરતા ભાગજ પાડવા હોય તો હન (એટલે કે ચીના મૂળ), મંગોલ, માન્ચુ, તિબેટના વતનીઓ અને મુસલમાન એમ જાતિઓના જુદા જુદા વિભાગો પાડી શકાય. મંગોલ અને તિબેટના વતનીઓ મધ્યચીનથી દૂર વસે છે. અહીં કરોડ મુસલમાનભાઈઓ, જે પોતાને જુદા ગણાવતા નથી, ઉત્તર પશ્ચિમમાં રહે છે. ધર્મની દૃષ્ટિએ એમનો જુદો વિભાગ ગણવો હોય તો મળે. પરંતુ જાતિના દિશાએ એમને જુદા પાડી ન શકાય. એમ જોઈએ તો ચીન સમસ્ત એકજ અને અવિભાજ્ય સંસ્કારભૂમિ છે. મંગોલ અને માન્ચુના બેઠ જુદાઈ ગયા છે અને ચીનના પોતાના સ્વદેશને એક અને અવિ-ભાજ્ય માને છે. ચીની પ્રજા જાતિભેદ સમજતી નથી, સમજવા માગતી નથી. પરંતુ 'હન'ના સામાન્ય નામાભિધાનથી ઓળખાય છે, એકતાની ઉદાત્ત ભાવના અનુભવે છે. સંસ્કારની એકરૂપતાને લીધે આ ભાવના સહજ છે.

છતાં આપણી માફક આ એકતામાં વૈવિધ્ય સાફ નજરે પડે છે. અજ્ઞાત લોહી અને જાતિના ભેદો તો છે જ. ચીની પ્રજામાં અજોડ-ચદતો, જીતરતો વિકાસક્રમ દેખાય છે. આ સ્વભાવભેદ અને માનસિક વિકાસની શ્રેણીઓ તથા જાતિ અને લોહીના ભેદો હોવા છતાં ચીનના વિસ્તારનું સમગ્રદર્શન કરી તો તમને એક મધુર પ્રકારનું સામ્ય નજરે આવશે. ઉત્તર ચીનમાં તમે જાવ તો મજબૂત બાંધાનો ખડતલ, કુદરતને ખાળે રમતો, ખડખડ દસતો, જૂના વિચારનો અને બોલો મંગોલ તમને જોવા મળશે. અને સાંગહાઈમાં ? (સાંગહાઈ, તને સાંજરોને એક નિઃધાસ આવે છે) અહીં વળી જુદો જ ચીનો મળશે. ચીનના બહારવટિયા અને રાજકર્તા ઠાકોરોનો

અહીં પરિપાક થયો, અને તેમની વીર કથાઓ ચીનની નવલોમાં વાંચવા મળે છે. હવે જરા દક્ષિણ પૂર્વના કાંઠા પર નજર કરો. ચાંગઝે નદીના કાંઠા પર વસતી આ પ્રગ્ન મોઝીલી, આધુનિક રંગ-રાગમાં રમેલી પમેલી, માયકાંગલી અને પીળી રૂપાળી જણાય છે. અહીંના રંગીલા મુવકો અને કોમલાંગીઓનું આકર્ષણ ભારે છે. ક્વાંગટુંગમાં વળી ખીજે પ્રકાર નજરે પડશે. અહીંના માનવીઓ ભાડવીર છે, બહાદુર અને છુટ્ટા હૃદયના, આદસિક અને પ્રતિશાળી. હાકોનો ઉત્તરે અને દક્ષિણે, મધ્યચીનમાં હુપે પ્રગ્ન વસે છે. તેઓ આકાશલોકના 'નવમાયાનાં પંખી' કહેવાય છે. અને મૃત્યુ પર પોતે વિજય મેળવેલો એમ માનનારા અભિમાની લોકો છે. હુનાન પ્રાંતના લોકો લશ્કરી અને ચોકસા હાકોના છે અને લશ્કરની ભરતી તેમનામાંથી કીકડીક થાય છે. પ્રગ્નના અને પ્રાંતના વૈવિધ્યના આ તો માત્ર દાખલા જ છે.

આ બધા બેદો, પ્રાંતિક તેમજ પ્રગ્નકીય, અનેક વિચિત્રતાઓને જન્મ આપે છે. એમ કહેવાય છે કે ઉત્તરનો આદમી નિગીવાને વરેલો છે, બન્ધુ' પશુ એમ જ છે. ચાંગઝે નદીની દક્ષિણેથી ભાગ્યે જ કોઈ રાજકર્તા વશ કીતરી આવેલો જણાય છે. દક્ષિણમાં વેપારીઓ પાકે છે, આપણા ચેટ્ટીઆરોના અરતાર સમા. ઉત્તરનો પ્રદેશ કુંગ-રાળ અને કુંગરાળ પ્રદેશના લોકોનો ભાષા, જન્મતના આવા. બધા પ્રદેશોની ભાષા જોવી જ છે અને તેમાં આપણને આશ્ચર્ય લાગવું નહિ જ જોઈ એ. આ કુંગરાળ પ્રદેશના કાઓ કયા, સંગીત કયા અને પેલા દક્ષિણના મુલકના કાઓ અને સંગીત કયા ? શેન્સી દોહરા આપણા કાકી દોહરા જેવાં છે. આ રાસકાની શેલી જોયોલી અને વીધવાન છે અને દક્ષિણ તરફ જાઓ તો શુસોની તીણી અને રીણ શેલીનાં માન સાંભળો. સિન મુતાંગ કહે છે તેમ જાણે કે ક્ષય અને દમના રાગીઓનાં હસકાં ન હોય ? અને બાપા ! એની

વિશિષ્ટતા પણ તેવી જ. ક્યાં પેકોંગની આબુખાબુના લોકોના મદંગ, હૈરવી અને દાદરા જેવા તાલ અને ક્યાં પેલા શુસોની યુવતીઓની લલિતવાણી ?*

આ 'બેદો' ચીનની બૌદ્ધોલિક પથ્થાદ્ભૂમિકા જાણ્યા નગર સમજાશે નહિ. આ પથ્થાદ્ભૂમિકા સહેજ જોઈએ.

કાકાસાહેબે હિંદની નદીઓની કથા કહેલી છે. ઇશ્વરની નાઈલ નદીની આત્મકથા કાઈ સંભળાવશે ખરું ? ચીનની મહાગંગા યાંગ્ઝેની કથા હજી કાઈએ કહી નથી. આ યાંગ્ઝેમાતાએ શું શું નથી જોયું ? શાંગ્ઝાઈ તેનું મૂખ છે અને જાણે શાંગ્ઝાઈ તરફ નગર નાખીને દુઃખથી-અરે લજ્જથી એ સોતામાની માફક ચમાઈ જાય છે, પોતાનો ૩૧૦૦ માર્મલનો પ્રવાસે પૂરા કરીને. પશ્ચિમની પ્રજાઓએ તેના પ્રવાહને અભાગ્યો છે અને તેના વક્તવ્ય પર અત્યાચારો કર્યા છે. યાંગ્ઝે માતાએ જમીન અને જનતાને ફળવતી બનાવી છે અને છતાં પરદેશીઓનું પ્રવેશદ્વાર પણ તે બનેલી છે. યાંગ્ઝે નદીએ અનેક સમરાંગણો અને સંધિઓ જોઈ છે, યાંગ્ઝેનો ઇતિહાસ ચીનનો અધ્યા ઇતિહાસ છે, અને પીત નદી ? પીત નદીના દુઃખની ગાથા

* સિન યુવાંએ તેની રાજ્યક શૈલીમાં ઉત્તર ચીન અને દક્ષિણ ચીનની પ્રજાના લોહીના બેદ વિષે એક રસિક વાત કહેલી છે. એ કહે છે કે આ બંને પ્રાંતના બેદો તેના સાહિત્યમાં દષ્ટિગોચર થાય છે. ઉત્તરના સાહિત્યમાં પ્રેમસૌંદર્યના પાક છે, જ્યારે દક્ષિણમાં ટુંગાર અને વિલાસિતા પ્રાધાન્ય ભોગવે છે. ઉત્તરના યોદ્ધાને પાંચ ફુટ લાંબી ચમકતી તલવાર પ્યારી છે. પંદર કુમારિકાના બદલામાં પણ તેને છાડી દેવાને તૈયાર નથી, એમ તે પુકારે છે. ત્યારે દક્ષિણના સૂંઝ વરના ઠાકોરો આરામગાદમાં સુતેલી, મધમધતા વસથી આચ્છાદિત રંગેલી હસ્તાંશુલિ અને ભ્રમરાંકિત ચિરંદિહીના સંતાપે બળતા સહેજે પરચિત થયા તેમાં વિસ્મય પામવા જેવું શું છે ?

તો અધૂરી જ રહી છે. ચીનની એ સાપિતા છે. પીત નદીએ અનેક પ્રવાહો બદલ્યા, પ્રગતને સાપરૂપ નીવડી. ચીનની એ ચર્પણ છે. ચીનના ઇતિહાસમાં આ મદાનદો મદત્ત કરાવે છે કારણ તે ચીનના મોટા ધોરી માર્ગો બનેલા છે, અને ચીનના અંતરંગમાં પરદેશીઓનો પ્રવેશ આ રસ્તે થયેલો છે.

ચીનના ભૌગોલિક વિસ્તારે વાંચકે સ્મરણમાં-રાખવા જોઈએ. ચીનના નકશા તરફ તમે નજર કરો. પરદેશી નિષ્ણાતો માફક જોળે તમે ચીનના બે દટકા કરતા, એ તો રાષ્ટ્રવિરોધીઓનું કામ છે. ચીનનો મખ્મદેશ અને તિબેટ, સિર્દીમ અને બહારનું તેમજ અંદરનું મંગોલિયા, એમ આ વિભાગો જૂદાં મૂકી આ વિસ્તાર તરફ નજર કરજો. ઉત્તર ચીનનો ભાગ આર્થિક દષ્ટિએ અગત્યનો છે. તેના પાંચ પ્રાંતો ચહર, હોપી, શાન્ડુંગ, શાન્સી અને સુઈયુવાન મળી કુલ ૪૦૦,૦૦૦ ચોરસ માઈલ છે. ચીનનો આ દશમો ભાગ છે. આ પાંચ સીમા પ્રાંતોના નામ આ પુસ્તકમાં ભેગાં અને છૂટાં છૂટાં તમે ધણીવાર સાંભળશો. આ એક 'ચોસલા'નો ઉત્સેખ બહીં તેથી જ હરી લઈએ છીએ. અત્યારના ઇતિહાસમાં આ પાસે ખ્યાન ખેંચે છે. પીત નદીની ઉત્તરનો પ્રદેશ વિશાળ સપાટ પ્રદેશ છે. એ પ્રદેશ આખા દેશમાં ધણે ફળદ્રુપ છે. ચકર અને સુઈયુવાન જે મંગોલ પ્રાંતો છે તેમાં ખડુ ખેતી થઈ શકતી નથી. કારણકે આ કુંગરાળ પ્રદેશ છે. ધડ, ચોખા, બાજર અને કાઝોસિંગ મુખ્ય પાક છે. છતાં ઉત્તર ચીનમાં ચીન સમસ્તના કપાસનો ત્રીજો ભાગ પેદા થાય છે, અને બીનના ૯૦ ટકા અહીંજ પેદા થાય છે. જાપાનીઓની રૂની સરેરાશ આવાત જોટલી આ પેદાશ છે, અને જો આ ઉત્પન્ન વધારવામાં આવે (જરૂર વધારવામાં આવતું જ હશે) તો સહેજે બેવડું થાય અને જાપાનને અમેરિકા કે હિંદુસ્તાનના રૂ પર આધાર રાખી-કપોટા-ભાગ આપવા લેવાની માયાકૂટમાં ન

દેશ

પડવું પડે. ઉત્તર ચીનના આ 'બ્લોક'ની ખનીજની પેદાશ ખાસ પરદેશીઓને લોભાવે છે. ચીનના કાલસાના ૭૦ ટકા અહીં મળે છે. શાન્સી એકસામાં જ ચીનનું અડધું લોખંડ થાય છે. મંચુરિયા અને ઉત્તર ચીનના આ પાંચ પ્રાંતો ચીનમાંથી બાદ થઈ જાય. તો જમતના મહારાષ્ટ્રોમાંથી ચીન પદ્મ્યુત થઈ જાય. અત્યારે તો આ આખો વિસ્તાર જપાનીઓને હસ્તક છે.

ચીનની દીવાલની બહારના મુલકમાં ચહેર, જેની વસ્તી ૨,૦૦૦,૦૦૦ છે, ત્યાં સુષ્યુવાન નામનો પ્રાંત આવે છે. સુષ્યુવાન જપાની કેન્દ્ર છે અને હીન માટે પ્રખ્યાત છે. હોપી પ્રાંતમાં સિન્સીટીનું બંદર છે. ચીનની જૂની રાજધાની પેકિંગ (નવું પિપીંગ) અહીં હતી. આ પ્રાંતમાં કાલસાની ખાણો યુક્ત છે. વળી કપાસ અને મીઠું અહીં અઢગક થાય છે. અહીંનો બાજરીનો પાક પણ જાણીતો છે.

શાંટુંગ પ્રાંત કન્ફુશિયસના જન્મસ્થાન તરીકે જમપ્રસિદ્ધ છે. પરંતુ દુઃખની વાત એ છે કે આ પ્રાંત પરદેશીઓ, જપાનીઓને ચરણે યથેશે છે. આ પ્રાંતમાં સારા ચોદાઓ પાકતા હોવા છતાં આ દશા છે! શાંટુંગના આકર્ષણમાં લાંબું રેશમ અને ખનીજ ધન છે. હવે શાન્સીની વાત કરીએ. વાચક યાદ રાખે કે એક શાન્સી છિ અને બીજું શેન્સી છે, જે સામ્યવાદીઓના મથક તરીકે જાણીતું છે. અહીં આપણે શાન્સીની વાત કરીએ છીએ. એન્સાઈક્લોપીડિયાનો લેખક કહે છે તેમ આ શાન્સી પ્રાંતમાં આખી દુનિયાને એક હજાર વરસ ચાલે તેટલો કાલસો પડેલો છે.

શેન્સીનું મુખ્ય શહેર સિઆન છે. ચીનના અત્યારના પ્રમુખ અને સેનાધિપતિ ચ્યાંગ કાઈ શેકને આ શહેરમાં જ ગિરફતાર કરવામાં આવેલા. સામ્યવાદીઓનું આઠમું સૈન્ય આ પ્રાંતમાં જ સંગ-

કિત થયું. સેન્સીની વસ્તી ૭,૭૧૭૦૦૦ છે. પુરાણ ચીનના મધ્યમાં આ પ્રાંત હતો. ઉત્તર પશ્ચિમમાં નિંગશિયા અને કાન્સુ આવે છે. કાન્સુના મુખ્ય શહેર આમળથી સિઝોંગ અને રશિયાનો ધોરીમાર્ગ પસાર થતો હોઈ લશ્કરી દૃષ્ટિએ એની અગત્ય વણી છે.

ઉપર આપણે ચીનના ઉત્તરના એક સમૂદ પ્રાંતની વાત કરી. વાચકને સમજાવું હશે કે ચીનનો આ ભાગ લશ્કરી દૃષ્ટિએ અગત્યનો હોઈ, તથા અંપત્તિયોલ દોષ પરદેશીઓની લોભુપતાનો ભોગ બને એવો છે. નવાઈ નથી કે આ વિસ્તારમાં પરદેશી દસ્તાઓ થયા અને પ્રદેશ પરદેશીઓને દસ્તક મળ્યો.

મધ્યચીનનો વિચાર કરતાં ચાંગઝે નદીની દક્ષિણે આવેલો હોનાન પ્રાંત લક્ષ્યે. આ પ્રદેશમાં બહોની પેદાશ સારી છે અને કપાસ માટે પણ તે જાણીતો છે. હોનાન પ્રાંતમાં મેંગેનોઝ અને એન્ડીમનીની ખાણો છે. મેંગેનોઝ અને એન્ડીમનીની પેદાશનો પોણો ભાગ અહીં જ છે. દક્ષિણે કુપેહ પ્રાંત છે. આ કુપેહ ધનિક અને ઉદ્યોગી છે. આ જ પ્રાંતમાં પેલી શહેર ત્રિયુટી આવી છે જેનું ઐતિહાસિક નામ વુલન છે. આ પુસ્તકમાં તેનો ઉલ્લેખ વખતોવખત આવશે. હુનાન એટલે સરોવરની દક્ષિણે આવેલો મુલક. રૂના ઉદ્યોગમાં તે પહેલે નંબરે આવે છે. હુનાનનું મુખ્ય શહેર ચાંગશા અને વસ્તી ૩૦,૦૦૦,૦૦૦ છે. ફાકાનાનો ઉદ્યોગ અહીં ફેલાયેલો છે.

કિંગડોમની રૂઝદ્રુષ જૂમિકામાં બહુ જ પદ વસ્તી છે. ચાંગડાઈ, નાન્કીંગ, સુશો વગેરે શહેરો અહીં જ આવ્યાં. ઔદ્યોગિક ચીનનાં આ કેન્દ્રો હતાં. એટીઆઈ તેના કાશોટાની પેદાશ માટે જાણીતું છે.

બોમ્બે નોંધવા જેવો પ્રાંત કિઆંગસી છે જ્યાં ચીનના સામ્યવાદીઓએ પોતાની કારકોઈનો આરંભ કર્યો. આ પ્રાંતના પદ્મોડામાં કુશીંગનું રમણીય સ્થળ છે. ચ્યાંગ, કાઈ શેકનું આ વિરામસ્થાન અને

ચીન જપાન મુદ્દના પ્રારંભમાં સેનાધિપતિની એક ઐતિહાસિક ઘોષણા
માટે વિખ્યાત થયેલું આ મથક છે.

દક્ષિણે આવેલા દવાંગકુંગ પ્રાંતનું પાટનગર કેન્ટોનનું નામ છે. જે
નદી સાંભળ્યું હોય? ડો. સુન ચટ સેનની આ જન્મભૂમિ, કર્મભૂમિ,
તેમજ ક્રાંતિનું ધામ. આજ પ્રાંતમાંથી હજારો ચીના અમેરિકા મયા,
પરદેશોમાં પરોઁમ્યા અને પશ્ચિમના સંસ્કારો, સમૃદ્ધિ, અને સ્વાતંત્ર્યની
ભાવના લાવ્યા. પાસેનો કવાન્સી પ્રાંત હવાપાણી, સુંદર કુદરત, ગળી
અને ચાંદીની પેદાશ માટે જાણીતો થયેલો છે.

ચુંગકીંગનું નામ આપણા વિદ્યાર્થીઓને તો કંઈ થયેલું છે.
ચુંગકીંગ ખસારનું મુદ્દ સમયનું ચીનનું પાટનગર. ચુંગકીંગ આવેલું
છે સેરવાન પ્રાંતમાં, જેને ચાર નદીઓનો દેશ કહેવામાં આવે છે. ચેંગ્કુ
શહેર પણ આ પ્રાંતમાં આવેલું છે. આ પ્રાંતમાં સોનાની ખાણો છે.
અહીં અઢગક અણુખેડાયેલી સંપત્તિ પડેલી છે. ઇતિહાસમાં હવે આ
પ્રાંત મોખરે આવેલો છે. પહેલાં તો અહીં જંગલી જાતિઓની વસ્તી
હતી. આ પ્રાંત નાનો સૂતો નથી. ખાસ્સો ક્ષાન્ત જેવડો છે. કુલ્લે
વિસ્તાર ૪૩૧,૩૦૬ ચોરસ માઈલ છે. આ પ્રાંત ચીનના અનાજના
મંડાર જેવો છે. પાસે મુનાન આલ્યું. અહીં જપાની સેના છત્તદારના
ઝોલાં ખાય છે. (૧૯૪૩ના અંતકાગમાં) મુનાનમાં દીન-કક્ષાઈની
પેદાશ ધ્યાન જેએ એવી છે. પ્રહલદેશનો પાડોશી પ્રાંત મુનાન
છે અને તે મણો ફળદ્રુપ છે. આ મુનાન ચીનની હાલ સમાન છે.
જપાનના ધસારા અટકાવવાનું માન તેને જાય છે.

ચીનના પ્રાંતો તરફ એક જીડતી નજર તો નાખી. પણ
મંચુરિયા?

મંચુરિયાને જાણી જોઈને છેલ્લું જ રાખ્યું છે. કાણ નથી
જાણતું કે જપાને મંચુરિયામાં પૂતળા સરકાર સ્થાપી તેનું નામ

મંચુરિયા આપ્યું. આ પ્રાંતને જાપાન સ્વતંત્ર દેશ કહેવાશે છે. ખરે-ખર ચીનની સિષ્ટ શોષણભૂમિ મંચુરિયા છે. કેમ ન હોય ? ૫૦૮, ૦૦૦ ચોરસ માઈલ વિસ્તાર, સાડા ત્રણ કરોડની વસ્તી. પડેશીઓ અને શોષકો તેને ચીનની ભૂમિ ન ગણે પણ બૌદ્ધોલિંગ દ્રષ્ટિએ, ઇતિહાસને પાને લે તે ચીનની ભૂમિ છે. ચીને ત્યાં વસવાટ કરાવ્યો. ચીને જ આ ભૂમિ ફળદ્રુપ કરી. બાષા, સંસ્કાર અને બધી રીતે તે ચીન સાથે સંકળાયેલો મુલક છે. લેખક અને કાલસાની ખાણો, સાગની અદ્યત્ત પેદાશ, સોનાની બારે સમૃદ્ધિ, ફળદ્રુપ જમીન-આ બધું જોતાં આ પ્રદેશ તરફ પરદેશીઓની બદલાવત ન થાય ? જગતને સેવાપ્રીત અહીંથી મળ્યાં. અને સોયાબીનનો ખોરાક તથા ખાતર તરીકેનો ઉપયોગ મંચુરિયાની જનતાએ જાણ્યો છે. અરે ! બળતણ તરીકે પણ તેનો ઉપયોગ તેઓ કરે છે. ગરીબ કિસાન સોના જેવા છાણનો આપણે ત્યાં બળતણ તરીકે ઉપયોગ કરે છે તો ચીનનો ખેડૂત સોયાબીનનો આવો ઉપયોગ કેમ ન કરે ? (એક લેખક કહે છે કે મોટા-મનું સ્ટીઅરીંગ બહીલ આ સોયાબીનમાંથી બને છે !) મંચુરિયા ચીનની કામધેનુ છે.

સમસ્ત ચીન એટલે એક મહાખંડ. ચીન એટલે ખનીજ સંપત્તિની મોટી ખાણ. ટુનિયામાં ટુન્ગસ્ટન (Tungston) પેદાશ થાય છે તેમાંની ૬૩ ટકા ચીનમાં થાય છે. એન્ડ્રીમની બીજી જાણવા જોગ સંપત્તિ, અને ચીનમાં તેની પેદાશ ટુનિયાના ૮૦ ટકા જેટલી છે. ક્ષાર્ષ, મેંગેનીઝ અને બીજી ખાણોનો વાત કરતા નથી. ચોખાનો પેદાશ ૧૯૩૫-૩૬માં ૪૮૦,૪૯૬,૦૦૦ ક્વીન્ટલ જેટલી હતી. રશિયાને બાદ કરીએ તો જગતમાં ધઉંની પેદાશમાં પહેલો નંબર ચીનનો આવે. ૨૧૩૦૦૦,૦૦૦ જેટલી આ પેદાશ છે. આ બધી સંપત્તિથી ટપી જાય તેવી તેની અદ્યત્ત માનવસંપત્તિ. આ પિરતાળીસ કરોડની વસ્તીનો મુલક જગતના ઇતિહાસમાં મોખરે રહેવા સર્જાયો છે. અને હિંદ માફક ચીન તેની આ સંપત્તિના કારણે, બીજું નહિ તો, મોખરે બેસશે. આજે

દેશ

તો આ બન્ને દેશો પરાજિત અને ગુલામ બનેલાં છે. પરંતુ ઇતિ-
હાસતું ચક્ર ફર્યા કરે છે. જાપાને મંચુરિયા પર રાજકીય કબજો
મેળવ્યો, બોબો પ્રદેશો જીતી લીધા પણ ચીનના સંસ્કારજીવન પર
સ્વામીત્વ ન મેળવ્યું. મંગોલ શું, તાતાર શું, હેવટે ખિરતી ધર્મ
શું,—આ બધું ચીનની પુરાણી સંસ્કૃતિએ પોતાના ઉદરમાં સમાવ્યું
છે. ચીનનો આત્મા ખંડિત થયો નથી, અને આજે તો તેમાંથી નૂતન
ચીન જન્મેલું છે. ચીનની સંપત્તિનું તે રક્ષણકાર છે, આ નૂતન
, ચીનની પુરાણી પ્રજાનો હવે જરા પરિચય મેળવીએ.

૨ સંસ્કાર પરંપરા

દરેક રાષ્ટ્રને પોતાનો વિશિષ્ટ આત્મા હોય છે. રાષ્ટ્રનો આત્મા એટલે તેના પ્રજાજીવનનો સંસ્કાર સમુચ્ચય. જેમ વ્યક્તિનું ધડનર તેના વંશપરંપરાગત અને લોહીથી જોતરી આવેલા સંસ્કારો, આજીવ્યાજીવન બાહ્ય વાનાવરણ, કેળવણી, અર્થવ્યવસાય, જીવન આદરો ઇત્યાદિ બળોથી ધકાચ છે, તેવું જ પ્રજાજીવન વિશે છે. ઇતિહાસનાં પ્રેરકબળોમાં તે તે કાળની અર્થવ્યવસ્થા માનીએ છતાં દરેક પ્રજાને પોતાની ખાસિયતો એટલે કે વિશિષ્ટ સ્વભાવ હોય છે. આ સંસ્કાર સમુચ્ચયને તે દેશ છોડી શકતો નથી. ચીનનો આત્મા એટલે શું ? આ સમજવા માટે ચીનની સંસ્કારકથા જાણવી જોઈએ.

ચીનની સંસ્કારકથામાં હિંદ મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે. ચીની પ્રજા હિંદને તીર્થભૂમિ માને છે, અને 'વીતરાગ'ના જન્મસ્થાન હિંદની યાત્રા કરવામાં ધન્યતા અનુભવે છે. ચીનના લાખો કુટુંબો આજે પણ બોધિસત્ત્વની મૂર્તિની પૂજા કરે છે અને આ પૂજા કરતાં કરતાં હિંદ માટે આદર કેળવે છે. ગૌતમજીવનના શાંતિ અને ત્યાગનો સંદેશો ચીન હજી જૂલી ગયું નથી. જીવનના અષ્ટાંગ માર્ગે ચીનના સંસ્કારજીવન પર ચિરસ્થાયી ભાત પાડી છે. હિંદ ચીન પર સંસ્કૃતિની વિજયપતાકા રોપી છે. આ વિજયપતાકા પર 'અહિંસા' પરમેશ્વર ધર્મ નુંચૂર લખાયેલું છે. ચીન પર થયેલી આ પરદેશની (પરદેશી નહિ) અસર ગણી શકાય. ચીને આ જ યુગમાં બે સમ-કાલીન તત્ત્વચિંતકોને જન્મ આપ્યો. તેમનાં નામ પણ જગવિખ્યાત થયેલાં છે. કન્ફુશિયસે માનવવર્ધવકારો, પ્રજાલિકાઓ, અને સામાજિક

ધારણાનું શાસ્ત્ર રચ્યું અને ચીનનો આત્મા ધકચો એમ કહીએ તો ચાલે. મંગોલ પ્રતિભે તેણે ચીની બનાવી. લો-ત્સે નામે બીજો દ્વિતમુદ્ધ આ જ યુગમાં થયો. પ્રચલિત અર્થમાં તેને ધર્મ—સંસ્થાપક ન કહી શકાય. છતાં તેણે ચીનની ધકતર કથામાં અમેલો ફાળો આપ્યો છે. ચીનના અભ્યાસીએ આ બન્ને દ્વિતમુદ્ધ વિષે થોડુંકથું પણ જાણવું જોઈએ.

કન્દ્યુશિયસનું નામ કાંગકુસ્કે, શાંતુગ પ્રાંતમાં (ઈ. પૂર્વે ૫૫૧ થી ૪૭૮) જન્મેલા. આ મહાપુરુષે જીવનનો આરંભ તો કર્યો એક અમલદાર તરીકે. રાજકારભારમાં પણ તેની કાર્યક્ષતા અને ઉદ્યોગ તરી આવતાં. પોતે વ્યવહારકુશળ અને વાસ્તવદર્શી હોઈને ચીનના પ્રજાજીવનમાં તેણે આ ગ્રણો સ્થાપ્યા એમ કહીએ તો ખોટું નથી. કન્દ્યુશિયસે પરલોકની નહિ પણ આ લોકની જ વાત કરી. પરલોકની વાત શી કરવી? મેં જીવન વિષે જ જાણ્યું નથી તો મરણ પછીની વાત તો હું શું જાણું, એવું તે પોતે કહેતો. કન્દ્યુશિયસનો ધર્મ એટલે માનવધર્મ અને તેનો મર્મ આ જ હતો. જૂના ધર્મ મથિાનું સંસ્કરણ કરતાં કરતાં તેણે આ માનવધર્મની દરપના કરી અને પછી બાધ કર્યો. પોતે વિવેકી હોઈ તેણે પ્રજાને વિવેકી બનાવી. અને પોતે સંસ્કારવાણુ હોઈ પ્રજાને સુસંસ્કારનું પાન કરાવ્યું.

કન્દ્યુશિયસનો ‘ધર્મ’ ધરતીમાંથી પ્રભવેલો છે, ધરતીનો છે અને ધરતી માટે છે. ધર્મના ૩૯ અર્થમાં એ ધર્મ નથી. કન્દ્યુશિયસે નીતિના માર્ગો બતાવ્યા છે પરંતુ તેને નીતિધર્મ કહેવાને બદલે દુનવી વહેવારના નિયમો જ કહીએ તો બરાબર ગણાશે. ચીનની પ્રજાને ધરતી પરના પ્રાકૃત જીવન, આ ‘અધમજીવન’ માટે પ્રીતિ છે. ચીનને આ દુનિયા પરના જીવન માટે પ્રીતિ છે. ચીનો પરલોક અને આકાશ જેની પાર જવાતું નથી તે માટે ઝંખતો નથી. દુનિયાના રાજવીઓ અને ક્ષિપારીઓ, લૂંટારા અને સાધુઓ, બાળજનમ

અને વૃદ્ધાવસ્થા, લગ્ન અને સ્વચ્છાન, સોનેરી ચૂર્ણાસ્ત અને વર્ષાની રાતો, મિળલસ અને મસ્તીભરેલું જીવન દુઃકર્માં સમસ્ત જીવનની પ્રીત્યર્થે કન્દુશિયસે લખ્યું અને બોધ્યું. ચીનો અમરત્વના પ્રશ્નો તરફ બેદરકાર હતો. ચીનનો સ્વભાવ તેને પ્રતિકૂળ હતો. ચીનને આવા ગૂઢ પ્રશ્નોની કાંઈ પડી નહોતી. કન્દુશિયસની જીવન દિલચ્છી દયાધર્મ પર રચાયેલી નહોતી. જો કે માનવધર્મને લીધે તેમાંથી દયાધર્મ જરૂર નીતરતો હતો.

કન્દુશિયસે દેવો અને મંદિરો ન રચ્યાં. કન્દુશિયસની મૂર્તિ નથી બની. જો ખરેખરો મૂર્તિપૂજનો દુરમન હતો. એણે દેવદેવીઓને નીપજાવ્યાં નહિ, છતાં જોમ શીખલોકો અંધસાહેબની પૂજા કરે તો તેમ કન્દુશિયસના ભક્તોએ તેના પુસ્તકોની પ્રતિષ્ઠા કરેલી અને કન્દુશિયસના મરણ પછી અનેક મંદિરો બાંધ્યાં છે. અક્ષત્ત ચીનમાં હજી બૌદ્ધ મંદિરો એક જ કન્દુશિયસ 'અંધસાહેબ' છે. કન્દુશિયસે વડોલો માટે પૂજા અને આદરનો ઉપદેશ કર્યો. અને તે માટે ખાસી સ્મૃતિ રચી. તેના પૂજારીઓએ એમાંથી ગોત્રપૂજાની સ્પૃહ ભક્તિ શરૂ કરી !

કન્દુશિયસના માનવધર્મનો મૂળભૂત સિદ્ધાંત, એને જો સિદ્ધાંત કહીએ તો, મધ્યમ માર્ગ છે. આ મધ્યમ માર્ગ એટલે સામાન્ય સદ્બુદ્ધિ. આ મધ્યમ માર્ગ એટલે એખલાસભરી વહેવાર બુદ્ધિ, અને સમજી મનુષ્ય તરીકે જીવનના પ્રશ્નોનો તોડ કાઢવા માટેની વડી ચાવી. જીવન કાંઈ તકેથી ચાલતું નથી. જીવન એ કાંઈ સોનાનો ધર્મનો કાટો નથી; જ્યારે જીવન એટલે ઝીણી બુદ્ધિથી ભરેલું પ્રમાણુશાસ્ત્ર નથી. 'મનુષ્યસ્વભાવને અનુકૂળ નીતિ' એ જ કન્દુશિયસને મન સાચું પ્રમાણુશાસ્ત્ર છે.

ચીહ એટલે કે સંયમ, 'અતિ વજીરેત' એ શબ્દમાં ધણો

અર્થ બરેલો છે. નીતિ અગર વિચારમાં અતિશયતા ન કરવી. એનો અર્થ અનાદર્શ નથી. દુન્યવી માણસ પોતાની સામાન્ય ભુક્ષિથી જીવન ખડે છે અને કાંઈ અનાયારમાં તે રાયતો નથી કે અસત્યને પૂજતો પણ નથી. દરેક પ્રજા આવા સામાન્ય જીવનની કસોટીએ ચલાવી જોવો. એજ સાચી કસોટી છે અને ધર્મનું, સદાચારનું અને સદ્વ્યવહારનું એ મધ્યબિંદુ છે. તો કન્દ્યુશિયસે જીવન માટે કાંઈ ધોરણ નક્કી છે ક્યાં કે નહિ એ પ્રજા યશે. હા, જરૂર નક્કી કર્યાં છે. એણે લગ્નજીવનનો વિરોધ નથી કર્યો. લગ્ન એ સ્વાભાવિક સ્થિતિ છે. અલ્પચર્ચ આદર્શ હોય પણ બધાં એ આદર્શને વરી ન શકે. લગ્નથી લોકો કાંઈ દુરાચારી નથી થઈ જવાના. આવું તે માનતો. 'આખી પ્રસૂષા એ કુટુંબ' એવું એક દ્વિસૂક્ત કહે છે અને વળી ખીજે કહે છે, 'તું તારું' કરી લે; પોતા પ્રત્યે પ્રીતિ રાખ'—આ બન્ને અતિશયતા છે. મધ્યમ માર્ગ એ છે કે 'તારા પિતા અને કુટુંબી-જન પ્રત્યે પ્રીતિ રાખ.' જગતમાં સર્વે સમાનતા હોવી ઈષ્ટ છે પણ માણસો વ્યવહારમાં કાંઈ સમાનતા નથી આવરતા, તેથી આરાધર્મ, વધોતો માટે આદર, એવો ધર્મ કન્દ્યુશિયસે ઉપદેશ્યો છે. મનુષ્ય મોઢ, માયા, મત્સરનો ભોગ બને છે અને તેમાંથી છૂટે એટલે સ્થિતપ્રવૃત્તા મેળવી લે એ સ્થિતિ આદર્શ કહેવાય. પરંતુ કન્દ્યુશિયસે મનુષ્યનું ધ્યાન સંઘમી અને વિવેકી જીવન પર દિશાવર્ત કર્યું છે અને તે રીતે તેને ઉચ્ચ સ્થિતિએ લઈ જવા મથે છે એટલે કે વ્યવહાર માર્ગ બતાવે છે.

જે જમાનામાં લોકો અતિશયતા અને આંધળા આદર્શોના મંદજળ પાછળ દોડી રહ્યા હતા અને પરલોકનો ધર્મ, ઇશ્વરવાદ અગર અતીશ્વરવાદના વિતંડાવાદમાં પડી જઈ વ્યવહાર ધર્મ જૂતી રહ્યા હતા તે વેળા આ મધ્યમમાર્ગે યોગ્ય દોરવણી આપી તે શક વગરની હતા છે; આ વ્યવહારધર્મનો વિકૃતિ થઈ પણ ખરી. વ્યવહાર ધર્મ

એટલે સમાધાનવૃત્તિ. આ સમાધાનવૃત્તિ એટલે આદર્શનો ત્યાગ એમ
તો નહિ જ. પણ થયું એમજ. વ્યવહાર ધર્મ એટલે ભાવનાવિહીન ધર્મ
જવું એવું નથી જ. મનુષ્યના સ્વભાવમાં ભાવનાશીલતા છે. મનુષ્ય માત્ર
શુદ્ધિથી વર્તે છે એમ નથી. એ ભાવનાશીલો થાય છે ત્યારે તેનું મનુષ્યસ્વ
બહાર આવે છે. પણ સમજી થવું એટલે સ્વાર્થી થવું એમ પણ
બની જાય છે. વ્યવહારને નામે આદર્શો બાલુએ મુકાય છે એમ પણ
બને છે. સંસાર અસાર છે એમ તમે બલે ન માનો પણ સંસારમાં
વિલોન ધર્મ જાઓ, સંસારહત યાઓ એમ તેનો અર્થ નથી પણ
એવું બની તો જાય છે. મધ્યમમાર્ગ મધ્યમ નથી રહેતો અને ત્યાં જ
તેની વિકૃતિ છે. કન્દુશિયસના 'ધર્મ'નું એવું જ બન્યું.

આ જ યુગમાં જન્મેલા લૌ-ત્સેની ફિલસૂફીમાં ઉપર વર્ણવેલા
મધ્યમ માર્ગની કેટલીક ક્ષતિઓની પૂર્તિ હતી. એણે કન્દુશિયસની
વાસ્તવિકતામાં ભાવનામયતા પૂરી. મનુષ્યની હૃદયવીણાના તાર આ
ફિલસૂફે ઝોર કલામયતાની ઝણઝણાવ્યા. મનુષ્યમાં રહેલો કુદરત મારેનો
પ્રેમ તેણે પ્રકટાવ્યો. લૌ-ત્સેના ધર્મને એક સ્વર્ણમાં વર્ણવીએ તો
કુદરતપ્રેમ કહો શકાય. માણસને કાંઈ કાંઈ વાર દંપનની પાંખે ઊડ-
વાની ઇચ્છા ધર્મ નથી આવતી? માણસ આવી દંપનની દુનિયામાં
વિદ્યાર કરવા અને જંગલમાં નાસી જઈ કુદરતને ખેળે ખેરી બંસરી
વગાડવા તકસતો નથી? લૌ-ત્સેએ જીવનનો આ તલસાદ અનુભવ્યો
અને માયો. કન્દુશિયસે બે ધર્મમાર્ગ બનાવ્યો એમ કહીએ તો
લૌ-ત્સેએ ભક્તિમાર્ગનાં યુગ્મગાન કર્યાં. ચીની પ્રજામાં એક જાતની
રમતિયાળ વૃત્તિ છે. લૌ-ત્સે તેનો પ્રતિનિધિ હતો, માણસને કાંઈ
બાર કલાક અને જતોસ ધડી ડાઘા રમરા ધર્મખેસી રહેવાનું ન ગમે,
થોડી રમત પણ જોઈએ. માણસ કાંઈ કામમાં રચોપચો રહે તેમાં
કૃતકૃત્યતા અનુભવતો નથી, એને કાંઈક લહેર પણ કરવી ગમે છે.
માણસને કાંઈ વિધિનિયમો-આ ન કરવું, પેલું તો ન જ કરવું-નથી

ગમતા. લૌ-ત્સેએ ચીનને કહ્યું. તમે વિધિનિષેધો છોડો. લૌ-ત્સેએ ચીનની પ્રજાને ઉદાર આનંદની મોજ માણવા નોતરી, જીવન આનંદ અનુભવવા. જીવનવિધાસ માટે નહિ. દરકોઈ માણસને આ જીવન આનંદ જોઈએ છે. લૌ-ત્સેએ ચીનની પ્રજાને જીવનદત્તા સમજાવી.

ચીનને આ માર્ગ ગમ્યો. ચીનની પ્રજાને આ વાણી ગમી. ચીનને આ 'ધર્મ' પૃથ્વી નીવડ્યો. ચીનની જીવનસમૃદ્ધિમાં લૌ-ત્સેનો ફાળો મોટો છે. લૌ-ત્સેએ નિઝનંદનો માર્ગ જોષ્યો. આ નિઝનંદ અતેરી વસ્તુ છે. લૌ-ત્સેએ તો સુધરેલા જીવનને ધુતકારી કાઢ્યું છે. એણે કહ્યું છે કે આ સુધારો એ તો મનુષ્ય માટે જોડીરૂપ છે. 'સુધરેલો મનુષ્ય, સંસ્કારી મનુષ્ય આ જોડીએ વહોરતો નથી? ઈશ્વરે ધડેલો મનુષ્ય આ સુધારાના લેખાશ વગર, પોલીશ વગર ધન્યતા ધણીવાર નથી અનુભવતો ?

લૌ-ત્સેએ ઉપદેશેલા કુદરતપ્રેમને લીધે ચીનમાં આમજીવન માટે પ્રીતિ યઈ, આમજીવનના આદર્શો માટે આદર થયો, કળા અને સાહિત્ય પણ વિકસ્યાં, લોકગીતો અને લોકકથાઓ પ્રીતિપાત્ર બન્યાં. ચીનની સંસ્કારિતામાં વસંત મધ્યમધી એમ કંડોએ તો ચાલે. ચીનની ચિત્રકળામાં કુટુંબમુખનાં ચિત્રો જોશે તો ત્યાં તમને દન્ડયુશિયસના આદર્શો યાદ આવશે અને એકાદ માનવી સંસાર છોડી દઈ વૃક્ષપટાની છાયામાં પડ્યો પડ્યો કુદરતને જોળે રમતો અને તેમાં તક્ષીન ચર્ચ ગયેલો હોય એવું ચિત્ર જોશે તો તમને લૌ-ત્સે યાદ આવશે. ખેતીના કામમાં પરોવયેલો અગર અધ્યયનમાં ગુમાયેલો વિદ્યાર્થી અગર દાંતલી તથા વણતી ઓ અને બાળજન્યાંનું કુટુંબ દન્ડયુશિયસના આદર્શજીવનનું પ્રતીક છે. સાદું અને ઉદાર જીવન ચીનનો આધ્યાત્મિક વારસો છે. લૌ-ત્સેની લાવનાનીચેની એક કુંડમાંબરેલી છે:

મેં પેલા વૃક્ષ નીચે બેઠેલા છોકરાને પૂછ્યું. ' તારો માસિક

ક્યાં છે.' એણે ઉત્તર આપ્યો કે, "એ તો ગયો છે એકાદી જીવન જીવવા, અને એની પૂન છે રસ્તામાં વેરાયેલા વેલા અને પાંદડા બેમાં કરવાની. એ ગયો છે પેલા શીખર પર અને પેલી વાદળ છાયામાં એ છે છુપાયેલો. મને લાઈ પૂછ મા કે એ ક્યાં ગયો છે."

આવો સ્વૈરવિહાર ચીની જનતાને આપ્યો શક્યો છે અને લૌ-ત્સે તેનો પ્રતિનિધિ છે.

સ્વર્ગ અને નરક અગર આત્માના અમરત્વ અગર વિશ્વની સમસ્યાનો ઉકેલ કન્ફ્યુસિયસે નહોતો આપ્યો. લૌ-ત્સેએ આ ખોટ પૂરી પાડી અને તેણે જીવનનાં ગદન તરવો તથા કુદરતની ગૂઢતાનાં ગીત ગાયાં, લૌ-ત્સેનું પદ ઋગ્વેદની ઋચાઓ સમાવડું હતું. લૌ-ત્સેના આ બોધની વિકૃતિ પણ થઈ છે. લૌ-ત્સેના ઉપદેશથી ઝાઝપાન અને અગમ્ય વસ્તુઓની પ્રીતિ તો વધી પણ તેની અતિ-શયતા પણ થઈ. જંતરમંતર, જૂત, પલિત, ડાકણ અને તંત્રવિદ્યામાં લોકોની આસ્થા થઈ અને તેમાંથી ડાકસાત્ર જેવું શાત્ર જીજું થયું !!

હવે બન્યું એમ કે કન્ફ્યુસિયસે રચેલા ધારાધોરણની મસ્કરી થવા માંડી. કન્ફ્યુસિયસના આદર્શ સદ્ગુહરથની વિદંબણા થઈ ! એક મસ્કરા કવિએ સત્તની સાંકડી સપાટી પર ચાલવું એટલે અંગરખાની ખાંચમાં માંકડ ચઢે તેમ ચલવું એવી ઉપમા આપી આ જીવનની કારે ઠેકડી કરી. કન્ફ્યુસિયસે બોધેલી નીતિ સામે આ ચોખ્ખું બંક હતું. ટંગવંચના જમાનામાં લૌ-ત્સેની ફિલસફી રાજમાન્ય થઈ કહીએ તો માટે. ચીનમાં સાહિત્યકળા આ યુગમાં ખૂબ ખીલી. ચીનના સાહિત્યનો આ રોમાન્ટીક કાળ હતો.

કમ્પોઝ કે લલિતમાર્ગ જીવનની પરિપૂર્ણ ફિલસફી નથી. જ્ઞાનમાર્ગ તેની પરિપૂર્ણતા માટે આવશ્યક છે. ચીનમાં બૌદ્ધધર્મે

આ ખોટ પૂરી પાડી. કન્ડયુધિયસની વ્યવહાર નીતિ અગર લૌ-ત્સેના કુદરતી ધર્મથી ચીન પોતાનું સમાધાન ન મેળવી શક્યું. 'ચીનને જેવો શુદ્ધને શરણે જવું પડ્યું.' "શુદ્ધને શરણે, સંધને શરણે હું જાઉં છું." એમ ચીને પુકાર્યું. આજે તમે ચીનની ભાષા જુઓ, ખોરાક તપાસો, કલા, સ્થાપત્ય, મંદિરો, પેગોડા જુઓ, ચીની જીવન સમગ્ર નજરે જુઓ તો તમને બૌદ્ધધર્મ ઓતપ્રોત થયેલો જણાશે.

કન્ડયુધિયસ અગર લૌ-ત્સેના ઉપદેશોને પ્રચલિત અર્થમાં ધર્મ ન કહેવાય. અનુબ્ધની ધર્મની ભૂખ બૌદ્ધધર્મે ભાંગી; ચીનની પ્રજાના હૃદયની આ ભૂખ ભાંગી. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનું સંપૂર્ણ શાસ્ત્ર શુદ્ધ જગવાને તેને પૂરું પાડ્યું!

આ બૌદ્ધધર્મ ચીનમાં પ્રવેશ પામ્યો તે પણ એક રમૂજી છતાં સંઘાપૂર્ણ ઘટના છે. હનવંશના અમલ દરમિયાન તેના તે વખતના એક સમ્રાટ સ્વપ્નમાં સોળાકૂટ જિંઘી એક માનવમૂર્તિ જોઈ. આ માનવમૂર્તિ પછવાડે તેણે ઝળઝળતો પ્રકાશ જોયો. આ દૃશ્ય દક્ષિણ દિશામાં તેણે જોયેલું એટલે તેણે પોતાના દૂતોને દક્ષિણ દિશામાં મોકલી આપ્યા. આ દૂતો એક શુદ્ધની મૂર્તિ અને બૌદ્ધમથો લઈને પાછા આવ્યા, પછી બૌદ્ધધર્મ પ્રસ્થાપિત થયો.

આપણા દેશમાં જે વેળા બૌદ્ધધર્મ ઊતરતી ઠક્ષાએ હતો અને દિંદુધર્મે તેના પર વિજય મેળવવા માંડ્યો હતો તે વેળા ચીનમાં તેની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા થઈ. દિંદુધર્મે બૌદ્ધધર્મના કેટલાક અંશો સ્વીકારી લીધા તે જાણીતું છે. આનુજ કાંઈક ચીનમાં અનેકું છે. કન્ડયુધિયસ દ્વિતીયશીએ કાજે કરીને બૌદ્ધદર્શનનાં ધર્મો તરતે સ્વીકાર્યાં છે. ચીનની પ્રજાના જીવનમાં અંગે અંગે બૌદ્ધધર્મે પ્રવેશ કરેલો છે. ખાળકોનાં રમકાંમાં પણ 'ગીતરામમૂર્તિ' પેસી ગઈ છે.

બૌદ્ધધર્મ આમ પ્રજાનો ધર્મ છે, સામાન્ય જનતાનો ધર્મ છે, વિદ્વાનોમાં પ્રતિષ્ઠિત છે. બૌદ્ધધર્મની એક ખાસિયત તેનું 'જિંદુ દર્શન-

શાસ્ત્ર છે. બૌદ્ધ ધર્મમાં જ્ઞાનની જિંદી તત્ત્વચર્યા છે, આ તત્ત્વચર્યામાં તેનું પ્રમાણશાસ્ત્ર ખાસ ધ્યાન યેચે છે. જ્ઞાનની આ તત્ત્વચર્યા માટે જોયા પ્રકારની વિદ્વતા આવશ્યક છે અને તેથી બૌદ્ધ શિષ્યપુત્રોએ વિદ્વતાની પરંપરા જળજી રાખી છે. ગ્રામીન વિદ્યાપીઠોનું કામ બૌદ્ધ વિદ્યારો છે. તેમણે વિદ્યાની જ્યોત જળજળતી રાખી છે. ચીનના જીવન પર બૌદ્ધધર્મે જારે અસર ઉપજાવી છે. બૌદ્ધ સાધુઓ અને સાધ્વીઓએ ચીની પ્રજાજીવનમાં કાયમની છાપ પાડેલી છે તે એટલે સુધી કે ચીનના ગૃહજીવનની ગુપ્તતામાં પણ તેમણે પ્રવેશ કરેલો છે. જન્મ, મરણ કે લગ્ન પ્રસંગે આ બૌદ્ધભક્તો વગર તેમને આલતું નથી. ચીની રીતરિવાજો પર બૌદ્ધધર્મે ખાસ અસર કરી છે. પક્ષે કે પુનઃમે ચીની સ્ત્રીઓ સુંદર વસ્ત્રો પહેરી પૂજા અર્ચના કરવા બૌદ્ધમંદિરે જાય છે, જેવી રીતે જૈન સ્ત્રીઓ જૈન મંદિરે જાય છે. અહિંસાના ઉપદેશને લીધે ચીના લોકોએ ખોરાક ખાજતમાં મધ્યમમાર્ગ શોધ્યો છે એટલે માંસાહાર પૂરેપૂરો બંધ કર્યો નથી. બૌદ્ધધર્મ દયાધર્મ છે અને ચીની પ્રજામાં જે શાંતિપ્રિયતા, પરમજીવણ, દાનવૃત્તિ ઇત્યાદિ દેખાય છે, તે બૌદ્ધ અસરને આભારી છે એમ કહેવું વધારે પડતું નથી. બૌદ્ધ સાધુ-સાધ્વીના ઝહાયર્થ-જીવનની અસર એકંદરે સારી થઈ છે. જનાં તેમનામાં દુરાચારો પેટેલા છે. કયા ધર્મમાં નથી પેડા? આ દુરાચારની કિંવદંતિ અતિશયોકિત ભરેલી હોય છે. જાતીય દમનને લીધે વિકૃત માનસ જન્મે એ સ્વાભાવિક છે. બિચારી કુમળી જીવાન સાધ્વીઓ જેમણે વૈરાગ્ય વિના ત્યાગ કરેલો હોય છે તે તેનો ભોગ અને તેમાં નવાઈ જેવું નથી. આવી સાધ્વીઓની કટ્ટા મરકરી પણ દીક થાય છે. ચીનના એક નાટકમાં એક સાધ્વીની આવી આંતરબ્યથા વર્ણવી છે, અને સોળવર્ષની આ સાધ્વી જેણે મુંડન કરાવ્યું છે, સંદેહ વસ્ત્રો સળ્યાં છે અને જે મોટે ત્યાગના મંત્રા બોલે છે તે પોતાના પ્રિયતમ માટે કેવી જંખના કરે છે અને આ વસ્ત્રોને ફાંટી

નાંખીને પર્વત પરનું મંદિર છોડી નાસી જવા આક્રંદ કરે છે તેનું આ કવિએ રોચક વર્ણન કર્યું છે. ખૌદ્ધ ધર્મની આ વિકૃતિ નવાઈ પમાડે તેમ નથી.

ચીનના જીવન પર જે ખીજ અસરો થઈ તે પ્રમાણમાં આધુનિક અસરો હસી ચકામ. મુસલમાન ધર્મે કાંઈ એટલી મોટી છાપ પાડી નથી. ખ્રિસ્તી ધર્મે સારો પગપેસારો કર્યો છે, અને ચીનની સંસ્કૃતિ પર તેણે કાંઈક ઊત્તરાસુત્રી છાપ બેસાડી છે એ વિષે આગળ પર જોઈશું. માર્કસવાદની અસર વળી જુદા જ પ્રકારની ગણાય. આ બાબત પણ ખીજ પ્રશ્નો સાથે આગળ ચર્ચીશું.

‘સમાજ’ શબ્દ ચીની ભાષામાં નથી. ‘સમાજ’ની કલ્પના અહીં જુદા જ પ્રકારની છે. ‘સમાજ’ જેવો શબ્દ ચીની ભાષામાં ન જડે તેમાં કંઈ તાજુબી નથી. આપણા દેશનો વિચાર કરે. આપણા લોકો નાત, જાત, કુટુંબ છતાં તરત સમજી જશે. આ કલ્પનાઓ તેમના લોકોમાં છે. પણ હજી ‘સમાજ’ વિષેની કલ્પના, પાશ્ચાત્ય અર્થમાં સમજાવે છીએ તેવી કલ્પના, આપણે ત્યાં નથી જ. આપણું જીવન વ્યક્તિગત જીવન છે. આપણી મહત્વાકાંક્ષાઓ વ્યક્તિ-જીવનમાં પર્વાપ્ત થયેલી છે. આપણું કુટુંબ વ્યક્તિ જીવનનો વિકાસ જ છે. આપણો સામાન્ય માણસ હોય. એ અમુક કુટુંબના ઘટક જેને નાંત કહીએ તેનો તે સહેજે વિચાર કરી શકશે. આપણા બાધવરાંધ્ર ચીનમાં તેમજ છે. આ ત્યાંની ખેતીપ્રધાન આર્થિક વ્યવસ્થાને આભારી ગણી શકાય. એ યાદ રાખવું જરૂરી છે કે કન્ફ્યુશિયસ માન્ય આચારવિચાર આ વ્યક્તિધર્મ પર રચાયેલા છે. કુટુંબ સુખી હશે, વ્યવસ્થિત હશે તો રાજ્યમાં ચિર શાંતિ રહેશે એવી જાવના આ વ્યક્તિધર્મમાં મધ્યવર્તી દત્તી. તેથી ચીનના લોકો ‘સમાજ-સેવા’ (તેના ૩૬ પાશ્ચાત્ય અર્થમાં) સમજતા નથી. કુટુંબ કે પોતાના વર્ણના માણસને ‘આગળ વધારવા માટે કંઈપણ કરી છૂટવું’ એ ધર્મ મનાય છે અને તેને માટે રાજ્યના ઉપરીમાં ઉપરી અધિકારીને ફોફો, લાંચ રુચવત આપવી એમાં કંઈ ખોટું છે તે તેમના પુરાણ મંત્રમાં પેસતું જ નથી. નવી આર્થિક વ્યવસ્થા

અને તેને લીધે જીજ્ઞાસ થયેલા ‘ધર્મો’ને કારણે આ વિચારમાં પડેલો. આવ્યો છે છતાં એ વિચારો જનતાની રજેરગમાં પેસી ગયા છે એમ માનવું વધારે પડતું છે. ‘સામાજિક માનસ’ ગેરહાજર છે. લગ્ન, મરણ અને બીજા સમૂહ પ્રસંગો એ વ્યક્તિજીવનનું ‘બીજું’ રૂપ છે અને તેમાં પ્રજ્ઞ રસ લે છે. ચીનની સંસ્કૃતિનું આ મૂળ લક્ષણ થાક રાખવું નોઈએ.

ચીનની સંસ્કૃતિ સદીઓના આક્રમણ સામે ટકી રહી છે તેનું કારણ ત્યાંની આમવ્યવસ્થા છે. આ આમવ્યવસ્થા એટલે બીજું શું? મોટી કુટુંબ-વ્યવસ્થા જ ને? હિંદુસ્તાન જીવતું રહ્યું છે તે તેની આમવ્યવસ્થાને લીધે એમ કહેવાય છે તેનું જ ચીન વિષે કહી શકાય. ચીની માનસને આમરવરાજ સ્વાભાવિક લાગે છે. ચીન ઇતિહાસના અને રાજ્યના ફેરફારોથી—વંશો કે રાજ્યોના જન્મ, વિકાસ અને મરણથી—અસ્પૃશ્ય રહ્યું છે. પશ્ચિમમાં અમુક સામાજિક ધર્મો અગર માન્યતાઓ માનનીય અને ફેલ થઈ બેઠી છે તેવા ધર્મો અગર માન્યતાઓ ચીનમાં માનનીય નથી થયેલાં પણ જુદા ધર્મો, માન્યતાઓ અને વિધિનિયમો ચીને રચેલા છે.

ચીનના સમાજશાસ્ત્રમાં ‘સમાજ’ શબ્દનો વિશિષ્ટ અર્થ છે. હન્ડુધર્મને ‘પિટૃદેવો’ જાવ ‘નો ધર્મ’ બોલ્યો. પિટૃ મારફતે વ્યક્તિ પરસોઠનું મુખ માણવાની મહત્ત્વાકાંક્ષા ધરાવે છે. કુટુંબની પ્રતિષ્ઠા માટે ચીનો મરી પડે છે. કુટુંબવ્યવસ્થા એટલે વ્યક્તિનો સ્વાર્થ નહિ પરંતુ ઉદાત્ત વ્યક્તિજીવન. ચીનમાં ‘સંસ્કાર’ અને ‘ધર્મ’ શબ્દ ‘કુટુંબધર્મ’ના પર્વાય શબ્દ તરીકે વપરાય છે. અલગતા આ જાવના કાળે કરીને વિકૃત થઈ. યુરોપમાં ‘લાગવમ’નો દુરુપયોગ થાય છે તેમ ચીનમાં કુટુંબના સંબંધોનો દુરુપયોગ થવા લાગ્યો.

ચીને કુટુંબ મિત્રમંડળ પરિવારના હિંદુસ્તાની અંદર એક

જાતનો સામ્યવાદી સદ્કાર નીપજાવ્યો. સમાજનાં આનાં ઘટકો સુંદર રાષ્ટ્ર નીપજાવે છે એમ ચીને માન્યું. અલગતા, આ પ્રકારની સામાજિક વ્યવસ્થા એક કાળે સમાજને ઉપકારક હતી. પરંતુ કુટુંબના આ ઘટકોએ કુટુંબ બહારની દુનિયાનો વિચાર ન કર્યો, બહારની દુનિયાની ઉપેક્ષા કરી અને પરિણામે આ રચના બહારની દુનિયાને સાપજનક નીવડી. આજે આર્થિક રચનામાં ફેરફારો થયા છે અને નૂતન રાષ્ટ્રના વિચિત્ર ધર્મો ચીને જરૂરી માન્યા છે તેથી તેના પુરાણો કબેરમાં નવું જીવન આવેલું છે.

આપણે ત્યાં વર્ણવ્યવસ્થા છે, ઔદ્યોગિક જન્મતર્મા વર્ગ-વ્યવસ્થા (વર્ગ અવ્યવસ્થા ?) છે તેવું કાંઈ ચીનમાં છે કે કેમ એ પ્રશ્ન સહેજે થાય છે. પાશ્ચાત્ય અર્થમાં વર્ગ જેવું કશું ચીનમાં દેખાતું નથી. વળી જન્મ કે લોહીના ધોરણે જીવજાતા ચોક્કસ બેઠો પણ જણાતા નથી. અલગતા દિંદુસ્તાનની માફક પણ કાંઈક વિચિત્ર પ્રકારના ચાર વર્ણો ચીનમાં હતા. આ વર્ણો સાતિવ્યવસ્થાના ચોક્કસ ચોસલામાં ફેરવાઈ ગયા નથી પરંતુ તેને નવી હવા લાગી છે અને તેમાં ફેરફારો થયા છે. સમાજના ચાર વિભાગો ધધાને ધોરણે પડેલા હતા. મેન્ડેરીન વર્ગ (જે વિશે હવે પછી કહીશું), વિદ્વાન વર્ગ, એટલે કે બ્રાહ્મણ, ખીન્ને ખેડૂતવર્ગ, ત્રીજો કારીગર અને વેપારીવર્ગ એટલે કે વણીજા અને ચોથો સેનાનીઓનો વર્ગ એટલે કે સ્વાત્રવર્ગ. ચીનની સાતિપ્રિય પ્રભાવે સિપાહીને દલકામાં દલકા વર્ગમાં મૂકેલો છે. બ્રાહ્મણ જન્મે મરવાતું નથી. નીચામાં નીચા ધરનો માણસ બ્રાહ્મણ થઈ શકે છે. રાજ્યની સેનાની નોકરીમાં ઉત્તીર્ણ થયેલાઓને બ્રાહ્મણપદ મળે છે. વણીકવર્ગે ચીનની સંસ્કૃતિમાં ખૂબ ફાળો આપેલો છે. ઉત્તમ કારીગરીમાં હાથીદાંત, રેશમ અને માટીકામ પરદેશીઓના દિલ હરી લે છે. ખેડૂતવર્ગ માટે કહેવું થું ! ચીનનો ખેડૂત એટલે સહિષ્ણુતાની ભૂતિ. 'કન્ફુચિયસે' ખેડૂતને જગતનો તાત માન્યો હતો પરંતુ આ

જગતનો અનુદાતા હીજામાં હીજી સ્થિતિએ પડેલો છે. પરંતુ તે વિશે તેાં હવે પછી બહુ કહેવાનું છે.

સિન યુતાંગ ચીનના સમાજને વટવટ સાથે સરખાવે છે. કોઈ એક કુટુંબસમૂહનો જમીનદાર એક વટવટ જેવો તેણે માન્યો છે. વટવટ ફેલાતું જાય છે. તેનાં મૂળિયાંમાં અજગ્રપ્રકારની ગૂંથણી ચાલે છે; બધા સૂરજનો પ્રકાશ મેળવવા મથે છે; સામાન્ય માનવી એ તેની માટી છે જેમાંથી વૃક્ષ પોષણ મેળવે છે અને વૃદ્ધિ પામે છે. આ મધુર દ્રવ્યનામાં ચીનની જમીનદારી પ્રધાની દૂરતા નથી માલમ પડતી? સામાન્ય માનવીમાંથી પોષણ મેળવતું આ વૃક્ષ એ માનવી માટે શાપજનક નથી શું? પરંતુ ચીનનો આ ફિલસૂફ વાસ્તવદર્શી પણ છે અને તેથી કહે છે ચીનમાં જે જ વર્ગો છે: ' શોષક અને શોષિત, અસખત એકનું સ્થાન બીજો લઈ શકે છે. ' આ સાચું નથી. એક વ્યક્તિ, એક વર્ગમાંથી બીજામાં જાય પણ આ બ્યવસ્થા તો કાયમ જ રહે. ખેર, ચીનને તો ઈશ્વરના કાયદામાં વિશ્વાસ છે અને હસતે મોઢે આ 'બ્યવસ્થા' નભાવી લે છે. પરંતુ હંમેશા નભાવી લેશે? નવાં બજો તેને ટકવા દેશે?

ઉપર જણાવ્યું કે ' એકનું સ્થાન બીજો લઈ શકે છે ' એ બીજી રીતે સાચું છે. ચીનમાં કોઈએક નાત કાયમની કે વંશપરંપરાગત નથી. ચીનમાં એક પણ કુટુંબ એવું નહિ હોય જેના વડવા માત્ર બેઠાકુ હોય. ' ખાનદાની ' તો ફા-સમાં કે ઇંગ્લંડમાં અને બીજા મુધરેલા દેશોમાં જરૂ. હિમરાવખદાના વંશને ચીનમાં નહિ મળી શકે. મંચુઓએ ત્રણસો વર્ષ ચીનમાં રાજ્ય કર્યું તેના વંશને તો માત્ર અપવાદ છે. પરંતુ અમીર, હિમરાવ અને ખાનદાનોનો વર્ગ ચીનમાં ચોક્કસ વર્ગ તરીકે નથી.

આર્થિક અસમાનતાનું પૂછવું જ શું? માત્ર જમતમાં સમાજને ' ખેતરી ખાનારા ' ક્રાંતિ માટે સારી કજદુપ જમિ પૂરી પાડે છે.

લાંચિયા મેજસ્ટ્રેટ, મોશાદાર ચૌદશિયા, અને રયાનિક જમીનદારની ત્રિપુટી સામાન્ય માનવીને ચૂસી ખાય છે. સામ્યવાદીઓ માટે બહોળી ક્ષતિ માટે ઓછો મથાલો નથી. કુમુંગટકે-રાષ્ટ્રપદો-પદ્મ તેમની સામે જોડાઈ જગાડેલી છે. પરિણામે વાસ્તવિક પરિસ્થિતિ પદ્ધતિ છે. કન્ડ્યુશિયસ નીતિમાં રહેલી ક્ષતિ દૂર થવા લાગી છે. કુટુંબીજન અને પરાયાનો ધર્મ એવું હવે કાર્ત માનતું નથી.

ચીનના એક જાણીતા સમાજશાસ્ત્રીના કહેવા મુજબ પ્રાચીન કાળમાં પણ ચીનમાં અવિભક્ત મોટા કુટુંબોની સાથે સાથે નાના કુટુંબો હતાં. મેન્સીયરને પોતાના ગ્રંથમાં દાખાદાખ જણાવે. પાંચ અગર આઠ માણસોના કુટુંબોનો ઉલ્લેખ કરેલો છે. આજે તો નવી પરિસ્થિતિને લીધે સંયુક્ત કુટુંબને જાહેર પતિપત્ની અને તેમનાં બાળકોનું કુટુંબ પામાતું (બેઝિક) ગણાય છે. અત્યારે ચીનમાં બહુવિવાહ અને છૂટાછેડા અને એવા નવા ફેરફારો થયા છે. પરંતુ તેનો પ્રભાવ પ્રતિકૂળ પડ્યો છે એમ કહેવાય એમ નથી. વળી કુટુંબ વિષેની પુરાણી કલ્પનામાં કાર્તિકારી પદો ધર્મ ગયો છે એમ કહેવું અગર માની લેવું વધારે પડતું છે એ ઉમેરવું જ જોઈએ.

ચીનની સમાજવ્યવસ્થાનો પાયો કુટુંબ હોવાથી સ્ત્રીપુરુષના સંબંધો સહેજે કંઈપી સકાય એમ છે અને આપણે માટે તો તે સમજાવ્યા જરાપણ મુશ્કેલ નથી. યુરોપીય લેખકો આનો ક્યાસ ઓછો કાઢી શક્યા છે. અને યુરોપીય માનસ ધરાવનાર દેશીઓની સમજણ એવી જ હોવાથી એમનામાં પણ આ બાબતની સમજણ ઓછી જ જણાય છે. આવી અણસમજને લીધે યોગ્યશીલ સહના અંતમાં અને વોસમી સહના આરંભમાં કહેવાતા મુદારાવાળાઓએ અનેક અખતરા કરી પોતાને અને ચીનને વિમાસણમાં મૂકી દીધું હતું. જેમ આપણે ત્યાં પણ જોઈએ છીએ.

પાશ્ચાત્ય લેખકોએ પૂર્વની ઓઓને ક્યાયેલી, દબાયેલી વર્ણવેલી છે અને પૂર્વની ઓની બદનક્ષી કરેલી છે. પરંતુ વસ્તુતઃ પૂર્વમાં

પણ સ્ત્રીજાતિએ સમાજમાં હિપકારક કાળો આપેલો છે. પૂર્વમાં સ્ત્રી જાતિને પુરુષજાતિ સામે જોહાદ જગાવવાની જરૂર નથી પડી અમર પોતાનું સ્થાન મેળવવા પૌરુષત્વ જતાવવું નથી પડ્યું. સ્ત્રીનની સ્ત્રીનું સ્થાન કાઈ પણ દેશની સ્ત્રીજાતિની સરખામણીમાં જિતવું નથી.

પુરાણમાં પુરાણો સંસ્કૃતિ માતૃસંસ્કૃતિ હતી એ જાણીતી વાત છે. સ્ત્રીનમાં આ સંસ્કૃતિના અવશેષો છે. છતાં સ્ત્રીનની સંસ્કૃતિ પિતૃસંસ્કૃતિ કહેવાય. માતા કુટુંબને પોષણ અને સમાજને ધારણ કરનાર છે. સ્ત્રીને માતાને અને નહિ કે ત્રેયસીને પ્રતિષ્ઠિત માનેલી છે. કન્દ્યુશિયસના નીતિશાસ્ત્રમાં પિતામાતાની આરા મધ્યવર્તી છે અને પુરુષસ્ત્રીના વહેવારો અલગ મનાયા છે; છતાં સ્ત્રી પુરુષની સહ-ધર્મચારિણી અને સમોવડી છે. 'વત્રનાયંસ્તુ પૂજ્યન્તે'નો આ ધર્મ હતો એમ સ્ત્રીનના સંસ્કૃતિદેશા લોકો કાલે કહે પણ તેની પોષણતા પણ દેખાતી છે. છાકરી જન્મે તો પથરો પડ્યો એમ સ્ત્રીનમાં મનાતું. સ્ત્રીને બાળપણમાં પિતા, યુવાવસ્થામાં પતિ અને વૃદ્ધાવસ્થામાં દીકરાની આરાને વશ રહેવું પડતું. પુરુષ બીજવાર પરણી શકે, સ્ત્રીને માટે તે પાપ મનાતું.

કન્દ્યુશિયસ પછીના સ્મૃતિકારોએ તો સ્ત્રીનું પદ છેક દલકટ બનાવી દીધું અને ધીરેધીરે સ્ત્રીજીવન શૃંગ્ખલાઓમાં જકડાઈ ગયું. મિંગવંશના સમયમાં વિધવાધર્મ રાજમાન્ય સંસ્થા તરીકે રાફ થયો. વિધવા ત્યાગમર્તિ મનાઈ. કાળે કરી આ સંસ્થામાં વિકૃતિ દાખલ થઈ. ૧૯૧૭ ના સુધારાયુગમાં કન્દ્યુશિયસને નામે સન્માન પામેલો નીવે સામે ફિટકાર વરસ્યા અને પુરુષજાતિએ જનાવેલા આ કાપદાઓ સામે ઝુંબેશ થઈ.

સ્ત્રીજાતિએ જીવનના વિશાળ ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરવા પ્રયત્નો આદર્શોએ તો થોડા જ હતું. પણ કન્દ્યુશિયસ સામેનો ફિટકાર મર્યાદા ઓગંગી ગયો. પશ્ચિમના સંસ્કારો અધકચરા ગણી જવાનું આ પરિણામ હતું. વળી કન્દ્યુશિયસે જોધેલી નીતિની વિકૃતિ સામે પણ.

આ પ્રત્યાષાત હતો. નવા સુધાગનાં મોજાં ફરી વળે છે ત્યારે શરૂ-
આતમાં આવું બને છે. પણ હવે તો ચીની ભણેલી યુવતીને લાગ્યું
છે કે શાંદાઈના સ્ટોરમાં નોકરી કરવામાં કૃતકૃત્યતા નથી લાધતી,
જે કે નોકરી કરવામાં તેને કશું ખોટું જણાતું નથી. Leaf in
the stormની નાવિકાની માફક ચીનની વીરાંગના આજે દેશની
આઝાદીનો લડતમાં પુરુષની દારોદાર જીભી રહી છે એ શું પ્રેરણા-
જનક નથી? નવા સુધારાના ઉઝાળા પછી ચીનનો સમાજ એક
જાતની નવી જિંઓ ભૂમિકાએ પહોંચેલો જણાય છે.

ચીની સમાજજીવનનો એક દોષ અહીં નોંધી લઈએ. કન્ફ્યુસિયસે
ખોધેલી નીતિના જમાના પછી ચીન જ્યારે પાંચા માંડ્યું ત્યારે આ
વિકૃતિ પેડી હશે. ચિન વંશના જમાનામાં ધનશક્તિ ઘણી અને જમી-
નદારી એખો પેડી તેનું આ દુષ્પરિણામ હશે. આજે પણ આ દોષ
ચીનના સમાજજીવનમાં છે. પર્લબક્સો ધરતીપ્રિય ખેડૂત પણ આ
એખથી દૂર નથી. રખાતની પ્રથા દરેક દેશમાં એક કે બીજા રૂપમાં
નજરે પડે છે: ખેડાકું જીવનનો આ દોષ છે. ધનવાનોમાં નૃત્યમુજરા
દાખલ થતાં અનેક રખાતો રાખવાની ફેશન થઈ પડી અને તેમાં
તેમને પ્રતિષ્ઠા અને માનમરતખો દેખાયો. આ પ્રથા વિષે તેમજ
વેશ્યાજીવન વિષે પાશ્ચાત્ય લેખકોએ બહુ કટાક્ષો કરેલા છે, અને
આખું પૂર્વનું લગ્નજીવન સડેલું જ હોય તેવું બતાવવાનો પ્રયત્ન
કરેલો છે. પૂર્વના સ્ત્રીજીવનમાં આ એખ છે અને તેનો બચાવ કરવો
(જેવી રીતે સિન યુતાંગે કરેલો છે) ઠીક નથી. પરંતુ એ માદ રાખવું
જોઈએ કે આ તો કુશુલ જમીનદારી પ્રથાનો એક ભાગ છે અને
આ કુટપટ્ટીએ તે પ્રખરે તપાસવો જોઈએ. ગણિકાઓએ સાહિત્ય-
સંગીત કલા અને રાજકારણના વિકાસમાં ફાળો આપ્યો છે એમ
કહી આ એખને ઠંકવા પ્રયત્ન કરવો ન જોઈએ. રખાતનો રિવાજ
વંશવેલો ચાલુ રહે તે માટે અને કુટુંબ એક થટક તરીકે જીવતું
રહે તે માટે જરૂરી મનાતો હતો. લગ્નની નિષ્ફળતા મટાડવા પશ્ચિમના
લોક તેમના સ્વચાવ મુજબ છૂટાછેડાનો આશરો લે છે જ્યારે ચીનો
પતિ રખાત લાવે છે. હવે તો આ જીવન ચલેલી થઈના છે. કાય-

દાની દૃષ્ટિએ હવે તો સ્ત્રી અને પુરુષ સમાન દરજ્જાને ભોગવે છે. ચીની પ્રજાએ સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્યને સન્માનિત કરેલું છે.

ચીનનો સ્ત્રીઓની પરાધીનતાનું એક પ્રતીક ખાસ લક્ષ્ય એ છે. આપણે તો ચીનની સ્ત્રીની નાજુક પાની ભ્રેષ્ઠ અનેક દૃષ્ટના કરવા માંડીએ છીએ. આ પ્રથા ઓછી ધણાપાત્ર નથી. રંગવંશના જમાનામાં આ પ્રથા શરૂ થઈ કહેવાય છે અને બેડાકુ લોકો અને તેમની વિલાસિતાનું આ ચિહ્ન છે. પશ્ચિમના લોકો આ, ચીની સ્ત્રી તરફ આગળી ચીંધે છે. પણ પશ્ચિમની સ્ત્રીઓ પણ સૌંદર્યપ્રાપ્તિ માટે આવી કૂરતા સહન નથી કરતી? પાતળી કમર બનાવવાના પ્રયત્નો આ જ કાર્ટિના છે. ફેશન આવા ભોગો માગી લે છે. જાંચી એડીના ભ્રેષ્ઠા આટલા જ હાસ્યજનક નથી શું! અલબત્ત આ સૌ રિવાજોનો ઉત્ત્તેજ આ રીતે એટલા જ માટે કર્યો છે જેથી પૂર્વ કે પશ્ચિમના રિવાજોની ટીકા કરતાં સમતોલતા જળવાય. દરેક દેશમાં કેટલાક અક્ષમ્ય રિવાજો હોય છે અને તે દૂર કરવા ભ્રેષ્ઠા. ચીનના મિશનરીએ બાળકીઓના પગ બાંધવાનો રિવાજ કાઢી નાખવામાં ઠીક મદદ આપી છે. ચીનની સ્ત્રીઓએ પણ થયેલ મદદ કરી છે. પરિસ્થિતિ બદલાતાં આ પણ એક ઐતિહાસિક અવશેષ લેખારો.

ચીનના સમાજજીવનમાં પહોંતો રાજ્યવ્યવસ્થાના ફેરફારો સાથે ચાલુ રહેલો છે. ૧૯૧૧માં રાજસાહી ઉખડી ગઇ અને સ્વતંત્ર ચીન રચાયું. સામાજિક સમાનતાના ઇતિહાસમાં આ પહેલો સ્તંભ હતો. ૧૯૧૬-૧૭ના અરસામાં ચીનની યુવકજનતા પશ્ચિમના પ્રભાવ તળે હતી અને તેથી તેણે પ્રાચીન ચીનને નકાર્યું, ફિટકાર્યું. આ પછી વિદ્યાર્થી દિલચાલો જે જગતભરમાં જાણીતી ચલેલી છે તેનો યુગ આવ્યો. આ દિલચાલોએ નવયુવકને નૂતનદષ્ટિ આપી. ચીની જીવનમાં સમતોલતા આવવા માંડી. હવે તોને યુગ બેઠો છે. રાષ્ટ્રીય તેમજ સામ્યવાદી બંનેની સંયુક્ત અસર હેઠળ ચીનનો યુવક અને ચીનની યુવતી નૂતન ચીન સર્જી રહ્યાં છે. મધ્યયુગની પ્રથાઓ આ

નવાં બળો આગળ લોપ થઈ રહી છે અને નૂતન ચીનના નવા રંગે ચીનનું પુરાણ ક્ષેત્ર રંગાઈ રહ્યું છે.

અનેક પરિબળોની અસર નીચે આવેલું ચીન હવે આધુનિક રાષ્ટ્ર બનેલું છે. એક પુનિત પુરાણી સંસ્કૃતિનો પુનર્જન્મ એક આધુનિક રાષ્ટ્ર તરીકે અનેક વેદનાઓ પછી જ થયો છે. વીસમી સદીના આ ચાર દાયકામાં જ ચીને કેટલા સંઘર્ષો જોયા? મંચુઓનાં અમલને પડકાર આપી લોકતંત્રનો વાવટો ફરકાવનાર ડૉ. સુનયત્સેન તેણે જોયો. સ્વતંત્રતા, સમાનતા અને બહુતાનો બોધ કરનાર લ્યાંગ શૈશો જોયો. જહોન રુઝવેલ્ટ મીઠા અને બીજા યુરેપીય લેખકોનાં અસર તળે આવેલા યુવાન ચીનના નિર્માતાઓએ પુરાણી ચીનને રાષ્ટ્રવાદી બનાવ્યું, ઉદ્દામ બનાવ્યું. બધી ચીની પ્રથાઓને એક સામટી વખોડી કાઢવા તેઓ તત્પર બન્યા. બૌદ્ધ અરાજકતાનો આ દાયકો હતો. જૂની અને નવી પેઢી વચ્ચેનો આ સંઘર્ષ હતો. નવી પેઢીએ સડેલી રાજશાહી પ્રથાની સાથે સાથે પ્રજાસતીય ગ્રામબ્યવસ્થાને પણ ધિક્કારી કાઢી! અન્યાયી સત્તા અને ખોટા મોભા સામે પડકાર કરતાંની સામે પુરાણી સંસ્કારિતા અને વડીલો માટે આદર પણ ગુમાવ્યો! સમતોલતા ગુમાવી! નવા વિચારોના ધક્કા-મસતો પૂરમાં ભુલ્લિના બંક આગળ ધણી અચક્ક દોવાલો તૂટી પડી. ચીન આધુનિક બન્યું પરંતુ વિબલતા અને અધ્યાત્મિકતા તે પસાર થઈ રહ્યું હતું. ધીરે ધીરે ચીને હલતા અને સમતોલતા અનુભવવા માંડી છે. ચીનનો યુવક નવા વિચારોનો ક્યાસ કાઢવા હવે કૌટુંબિક શક્તિશાળી થયો છે. હન્ડયુશિયસનો આ આધ્યાત્મિક દેશ મેઝીની અને મીઠના રાષ્ટ્રવાદની અસર તળે આવેલો છે અને વળી ભૌતિકવાદી માર્ક્સનો સામ્યવાદી સંઘર્ષ અનુભવી રહ્યો છે. હન્ડયુશિયસના વડીલ ધર્મ, સ્ત્રીઓના પડદાધર્મ, 'પવિત્ર ત્યાગ-મૂર્તિ'ની પૂજના માર્જે નૂતન ચીન પહેલું નથી. પરંતુ આ નવા રાષ્ટ્રવાદ અને સમાજવાદના પથે આગેકૂચ કરી રહ્યું છે. પરંતુ આ તો થોડું વિષયાન્તર થયું અને આગળ જો હશે તો તે કહી દીધું, વાચકે તે વિગત જાણવા થોભવું જોઈશે.

૪ અર્થવ્યવસ્થા

ચીનની અર્થવ્યવસ્થા વિષે ચર્ચા કરતાં પ્રથમ ગ્રામવ્યવસ્થાનો વિચાર કરીએ.

પુરાતન કાળની ગ્રામવ્યવસ્થામાં અદ્વિત સામ્ય જણાય છે. રશિયાની 'મિર,' હિંદુસ્તાનની પંચાયત અને ચીનની ગ્રામવ્યવસ્થામાં સમાન તત્ત્વો મોટા ભાગે છે તે નોંધવા જેવી હકીકત છે. જૂના કાળમાં હજારો માણસ દૂર દૂર વસતી ગ્રામોમાં સગમગ એક પ્રકારની આર્થિક તેમજ રાજકારણ વિષયક વ્યવસ્થા રચેલી જણાય છે. અહીં 'રાજકારણ' શબ્દ તેના વિશાળ અર્થમાં વાપર્યો છે. ગ્રામપંચાયત ગામડાના સર્વાંગી કારભાર માટે સ્થપાયેલી વ્યવસ્થા છે. અસૌકના સમયમાં મગધ દેશમાં પ્રવર્તતા પ્રજાસત્તાક રાજતંત્રમાં ત્યાંનું ગ્રામતંત્ર અને મહાજનતંત્ર કેન્દ્રવર્તી હતું. રાષ્ટ્રકમલ સુકુંએ અને બીજા લેખકોએ તેનો પરિચય આપ્યો છે. પરદેશો ઇતિહાસકારોને આ તંત્ર વિસ્મયકારક લાગ્યું છે અને હિંદ જેવી પુરાણી સંસ્કૃતિ ચિરસ્થાયી રહી છે તેનું કારણ આ જીવંત સંસ્થાઓ હતી તેમ જણાયું છે. ચીન વિષે પણ એમજ કહેવાય.

ચીનના વ્યક્તિગત જીવને સમષ્ટિ સાથે જોવી રીતે મેળ કર્યો ! સમૃદ્ધિત જાળવવા કુટુંબ-ધટ્ટોએ પોતાનું તંત્ર રચ્યું. કુટુંબ-પ્રેમમાંથી જાતિપ્રેમ અને તે દ્વારા સ્વદેશપ્રેમ પ્રકટ્યો એમ કહીએ તો

આત્મે આમજનની દૃષ્ટિ પરિમિત હતી. તેને મન તો તેની આલુઆલુની ભૂમિ ‘સ્વદેશ’ હતો. પેઢીંગ સુધી તેની દૃષ્ટિ પહોંચી નહોતી, પહોંચી પણ ન શકે. આર્થિક રચના પણ એવી જ હતી. આમ-જનના અર્થકારણ અને રાજકારણ આ ભૂમિકા પર રચાયા હતાં. ખેતીપ્રધાન દેશનો માનવી કુટુંબમાનસ અને ધરતીપ્રેમ ધરાવતો હતો. આમજનવચ્ચે પાછળ આ તત્ત્વ હતું. અત્યારે આપણે ત્યાં લોકલખોડોને જે કામો કરવાની ફરજ છે પરંતુ જે ફરજો તે બજાવતી નથી તે અને તે ઉપરાંત ધણાં કર્તવ્યો તે ચીનમાં બજાવતી એટલું જ નહિ પણ પોતાના ઉપજાવેલા સ્વરાજ આરક્ષિતે ગામડાની પ્રજા સમસ્તના સર્વ પ્રશ્નો અહીં ઉઠેલાતા.

ગામડાના લોકોએ આ તંત્ર સર્વગામો રચ્યું હતું અને તે કેટલાક ફેરફારો સાથે ઢરતી ધરાવે છે. આ યુદ્ધ સમયમાં ચીને પોતાનું લોકતંત્ર કેવું સંચાલ્યું છે તેની હકીકત આમજન પર આવશે એના પાયા અહીં નંખાયા છે. આમજનમાં આધુનિક રાજ્યના વિવિધ કર્તવ્યો કરે છે. પંચાયતો કળિયા પતવે છે. કારભારની વહેંચણી કરે છે, (આ વહેંચણી ન્યાયી જ હોય છે એમ તો નથી જ.), ગામડામાં એક જાતનું નૈતિક ધોરણ જળવે છે, સમાજહિત વિરુદ્ધ કાર્ય કરનારને દડે છે અને શાંતિ અને બ્યવસ્થા જળવવામાં મદદ કરે છે. ગામડામાં કળિયા તો થાય છે, પણ કોર્ટને પત્રધિમે ચઢવામાં નાનમ મનાય છે. સોએ પંચાલું ટકા તકરારોનો નિકાલ પચાદારા થાય છે. પછાત અને ગરીબ લોકોને મદદ કરવા આ સમૂહબ્યવસ્થા ઉપયોગી થઈ પડે છે, જે કે સમાજના વર્તુલમાં અને તેના ધર્મકાર્પમાં બધા વર્ગો આવી જાય છે અને સમાનતા જળવાય છે એમ ન કહી શકાય. કરનું જીવરાણું, ન્યાયની પ્રથના, અને શાંતિની સ્થાપના આ વિવિધ કાર્ય પંચાયત કરતી હોવાથી મધ્યવર્તી તંત્રના ફેરફારો આમજનનાં જોણ જ સ્પર્શ કરી શકે છે.

ગ્રામ્ય રાજ્ય ચલાવે છે અને કયો વંચ ગાદીએ આબોધે છે તે નિશ્ચય-
વાની તેને થી જરૂર ? મધ્યવર્તી સત્તા પણ આમજનતા માટે ઈશ્વર
માફક અગમ્ય અને અજોચર હતી. લશ્કરમાં જારતી ચલાવું તો હતું જ
નહિ; આ શાંતિપ્રિય પ્રજાએ આ લોહિવાળ કાર્યથી દૂર રહેવામાં જ
હતાપણ માન્યું હતું. એ તો ‘ભાદૂતી’ લોકોનું હલકું કાગ હતું.
આ સઘળી માન્યતાઓમાં અને મૂળ તંત્રમાં કેટલાક વેગમંધ ફેરફાર
થતા ગયા છે. આધુનિક બળોએ તેમાં મૂળગત ફેરફારો કર્યા છે તેનો
ઉલ્લેખ આગળ પર કરીશું.

ગ્રામ પંચાયતમાં ચૂંટણીનું તત્ત્વ હતું. આ પ્રજા દિનપ્રતિદિન
મુશ્કેલ બનેલો છે. પહેલાં તો વડીલો પોતાનો સાચો ધર્મ પિછાની
એક સફળકર્ય માફક તંત્ર ચલાવના. ચૂંટણીનું કાર્ય અપરું પણ નહોતું.
પોતાનું વર્ણના નાનું અને જ્યાં એક બીજાથી પરિચિત એટલે સારા
માણસને મૂક સંમતિ મળતી. ચીનમાં સનંદી નોકરી માટે પરી-
ક્ષાનું ધોરણ હતું તે પ્રયા વળી ખાસ મદદકર્તા હતી. ચીનની લિપિ
અને ભાષા અટપટી અને વિદ્વાનોની ભારે ખોટ એટલે પકાપકી હતી જ
નહિ. પરિણામે ગ્રામતંત્ર ચલાવવા માટે બોળી પ્રજાને ચૂંટણીના સકંજમાં
ફસાવું પડતું નહિ. આ સંજોગમાં ચીનના લોકોએ સરકાર જેવો શબ્દ
સાંભળ્યો નહોતો. ચીનના લોકોને સ્વભાવે ‘અરાજકતાવાદો’ કહેવા
હોય તો કહી શકાય. તેમને ચોરાના કાકતો કહો. રાજ્ય તેમને મન
અજાબામણો શબ્દ હતો. ‘ઓછામાં ઓછી કબજા કરે અને ધરા
ચલાવે તે સારામાં સારું રાજ્ય’ એ સૂત્રના તે પૂજકો હતા એમ
કહીએ તો ચાલે. ખેતીપ્રધાન સંસ્કૃતિનું આ લક્ષણ જાણે દેખાય છે.

પ્રમાણમાં મોટી વસ્તીવાળા વિસ્તારોમાં મહાજન વ્યવસ્થા
(આ યુદ્ધમાં થયેલા ફેરફારોને બાદ કરીએ તો) હજી પણ જણાય
છે. પ્રાંત, જિલ્લા તેમજ સ્થાનિક મહાજનો હજી પણ નગરે ચડે

છે. મદાજનો એટલે ઉગ્રગિયાત વસ્તીની પ્રતિનિધિ સંસ્થાઓ એટલું
 યાદ રાખવું જોઈશે. આ મદાજનો ઠીકઠીક સંપતિવાળા છે. આ
 મદાજનો કૃષ્ણવસ્ત્રીની સંસ્થાઓ ચક્રાવે છે, ધર્મસાળાઓની માલિકી
 ધરાવે છે, અંગેક સાંમુદાયિક કાર્યો કરે છે. મંચુવંશના જમાનામાં
 સનંદી નોકરીની પરીક્ષા માટેના ઉમેદવાર જાત્રો આવ્યા મદાજનોના
 આશ્રય હેઠળ તેમના જાત્રાલાયોમાં સહકુટુંબ રહી અભ્યાસ કરતા.
 હજી પણ ચાંસ્તી જેવા અનેક પ્રાંતોમાં પ્રાંતિક મદાજનો છે અને
 વેપારવણજનું સમજીતું કાર્ય તેમની મદદથી અને તેમના જ ધારાધારણથી
 ચાલે-છે. આ સંસ્થાઓની પુનર્પાટના ચક્ર છે.

પુરાણા ચીને, પુરાણા હિંદુસ્તાન માફક, વિદિષ્ટ સમાજવ્યવસ્થા
 રચેલી છે. પરંતુ અર્થવ્યવહારની ભૂમિકા બદલાતાં અને જૂની અર્થ
 વ્યવસ્થા ખખળી જતાં આ વ્યવસ્થામાં નવાં તરવો બળે તો જ
 તે છત્રતી રહે તે સ્વાભાવિક છે. આ નવાં તરવો દાખલ થતાં
 નવા સંઘર્ષો અને નવા પ્રશ્નો ઊભા થાય છે તે આપણે સારી પેઠે
 જાણીએ છીએ.

હિંદુસ્તાન માફક ચીન પણ મામલામાં વસે છે, અને ખેતી એ
 ચીનના અર્થકારણની મૂળ ભૂમિકા છે. હિંદુસ્તાનમાં ૭૫ ટકા ખેડૂતો છે
 તો ચીનમાં ૮૫ ટકા છે. ખેતરો પણ ખોળા જેવાં. અડધા એકર જેટલાં
 ખેતરો ચીનના દરિયાકાંઠા ઉપરના વિભાજોમાં છે અને ઉત્તર ચીન
 જ્યાં જમીન ઇશદુષ્પ નથી ત્યાં પાંચ એકરનાં ખેતરો માલુમ પડે છે.
 આટલી બધી વસતિ ખેડૂત એટલે એમને માંક ટુકડો જ આવે ને ?
 મુંઝવે અને મદાસ જેવા રૈયતવારી પ્રાંતોમાં જેમ વીધા બે વીધાના
 ખાતેદાર હોય ■ એવું અહીં જણાય છે. એક બેઠ અવસ્ય છે. આ
 ખેડૂતોને લૂંટી લેનાર વૉર લોહડું જેમને કહેવાય છે, કાકેરો જ કહેને,
 તે અધે પથરાયેલા છે. આ ઉપદ્રવથી ખેડૂતના હાલહવાલ યથા છે.

વળી પાછા જમીનદારો. આ જમીનદારો અધભાગ લે છે. ખેતરોનાં ફર્યાન પણ કરવાની તેઓ તરફી લેતા નથી. આ બેઠાકુઓ સામે પોકાર જીડેલો છે. વળી એક વધુ પ્રથ સાથે ખેતી કરતા ખેડૂતોનો છે, દિંદુસ્તાનની માફક ખેડૂતના પ્રભો પ્રભાસેવકને મૂંઝવે એવા અટપટા છે.

ડા. સુન ચાટ સેને કહ્યું હતું, “જે એડે તેની જમીન.” આંગ કે શકે એક જાહેરાત દ્વારા જમીનના મોટા લાટો પર અંકુશ મૂકી દરેક ખેડુ-કુટુંબને પોતાની માલિકીની જમીન મળે તે માટે પ્રયાસ આદરેલો. કયાંગસી જ્યાં સામ્યવાદીઓનું જોર છે ત્યાં આ પ્રયાસ સફળ થયેલો. સામ્યવાદીઓની જમીન વિષેની નીતિ વિશે આગળ કાંઈક કહીશું. અહીં એટલું જ જણાવીએ કે તેમણે પણ જમીનના મોટા લાટો તોડી ભાગ પાડવાની નીતિ અખત્યાર કરેલી અને ગણેત પદ્ધતિ નાબૂદ કરવા પ્રયાસ કરેલા. આપણી માફક ચીનના ખેડૂતનાં દુઃખો પાર વગરનાં છે. ખેતીનું ઉત્પન્ન ઓછું; વળી વ્યાજનો દર જીંઓ. આ ઉપરાંત જ્યારે સરકારે પુનરર્થના કરવા માંડી ત્યારે કરભાર એવડો ત્રેવડો થઈ ગયો. ખેડૂતની કાંધ પર સરકાર, લસ્કર અને જમીનદાર ચકી ખેડેલા છે. એની અલૌકિક ધીરજ અને ઈશ્વર પરની શ્રદ્ધાને લીધે જ શાંતિ જળવાઈ રહી છે એમ કહીએ તો ચાલે. ક્રાંતિ માટે મશાલો તો પુષ્ટજ છે, પણ ખેડૂતોએ કન્દુશિષ્યસના મંત્રો મળ્યુધીમાં પીધા છે.

સામ્યવાદીઓએ રસિયા જેવા અખતરા કર્યા છે. એમ પણ કહેવાય છે કે ઘણી જમીન જે ખેડવા યોગ્ય છે તે પકતર રહેલી છે. આ માટે પુરાવા મેળવવા જોઈએ અને એનું કારણ પણ શોધવું જોઈએ. છાંદોઓ ઊભરાય એવી વસતિમાં જમીન પકતર જણાય તો તેનું કારણ તો હશે જ. મુદ્દાને દાટવાનો રિવાજ હોવાથી થોડો જમીન પકતર રહે તે આવશ્યક છે. મંદિરાની જમીનો, અપશુકનિયા જમીનો એવું

એવું અહીં ધણું જણાય છે. પરદેશીઓ આ પાસે જમીન વિશે ધણી ટીકાઓ કરે છે પણ તેમની દૃષ્ટિ ધણીવાર ઉપરછેલ્લી હોય છે. રાષ્ટ્રીય ચીને એક તપાસ પંચ નીમી આ પ્રશ્નની જોડો હજીવાટ કરવા જેવી છે. અહીં પ્રામચીનના પ્રશ્નો તરફ ઉપર તો જોડતી નજર જ નાખી છે. હવે ઔદ્યોગિક ચીન વિશે વિચાર કરી લઈએ.

એશિયાના અન્ય દેશોની માફક પશ્ચિમના દેશોની અપેક્ષાએ ચીન પણ ઉદ્યોગ ક્ષેત્રમાં પહોંત્ય છે. હિંદ માફક, માલની નિકાસ અને પાકા માલની આયાત એ ચીનના અર્થકારણનું મૂળતરવ છે. જાપાને તેના સમુદ્રસરના બંદરો કબજે કરી લીધા. હોંગકોંગ અને રંગુન મારફતે બહારની દુનિયા જોડે ચીનનો સંબંધ રહેતો તે પણ ૬ ફી ફિસેબર ૧૯૪૨ના રોજ જાપાન બીજા મહાયુદ્ધમાં જીત્યું તે પછી ગયો. હમણાં તો ઉત્તર પશ્ચિમમાં રૂસદ્વારા અને દક્ષિણ પશ્ચિમે આસામ મારફતે દાર્ધિક જીવનદોરી ચાલુ છે. નિકાસમાં કાચું રેશમ, ચાહ, ઊન, વનસ્પતિતેલ, ફળ અને સુવરના વાળ મુખ્ય છે. જંગલની પેદાશ પણ મોટી છે. યુદ્ધ કાલીન ચીન સ્વાઘ્રમી ચવાતો મહાભારત પ્રયાસ આદરી રહ્યું છે. યુદ્ધ પૂર્વે ઔદ્યોગિક ચીનની થી સ્થિતિ હતી તે વિગતવાર જોઈશું.

ઔદ્યોગિક ચીનમાં પરદેશી ચાપણુ કેટલી છે તેના આંકડા મેળવવા બહુ મુશ્કેલ છે. જાપાને પરદેશમાં ચાપણુ રોકેલી હતી તેના ૮૦ ટકા ચીનમાં નાખ્યા હતા. એક અંદાજ મુજબ આ ચાપણુ બાર કરોડ પાઉંડ જેટલી હતી. સંગ્રહાઈમાં મીલો હતી તેનો ચોથો ભાગ જાપાનીઓની માલિકીનો હતો. જાપાનની નિકાસનો હથેલી ભાગ માત્ર ચીન ખાતે હતો અથવા આ જ બાબત જુદા આંકડામાં કહીએ તો ૧૬ ટકા જેટલી ચીનની આયાત જાપાનમાંથી ચલી હતી. બહિષ્કારની દિલચાલ ઊભી થતાં અને ચીન-જાપાન યુદ્ધના આરંભથી આ વેપાર તૂટી ગયો. પણ ચીન સર થયું એટલે વળી પરિસ્થિતિ પલટાઈ ગઈ.

હવે બ્રિટિશ હિંદો તપાસીએ. એક અંદાજ પરથી જણાય છે કે હિંદુ-સ્તાનમાં બ્રિટિશ લોકોએ થાપણ રોકી હતી તેના કરતાં વધારે ચીનમાં નાખી હતી! અમેરિકન અને ફ્રેંચ થાપણ મોટી છે અને તે પાંચ કરોડ પાઉંડ નેટવો થવા જતી હતી. આ મૂડી બેંકો, રેલ્વે તમાકુના વેપાર અને વહાણવટામાં રોકાયેલો હતી. જાપાનીઓની મૂડી ખાણો, મીથે અને વહાણવટામાં પડી હતી. જાપાન અને બ્રિટિશરોએ મળી ૫૭ ટકા બંદર પરતું વહાણવટું સર કરેલું! આ બધા આંકડા ૧૯૨૮ની સાલના છે. આમ ચીનમાં પરદેશીઓએ અઢળક ધન નાખ્યું હતું. એ યાદ રાખવું જોઈએ કે અફીણની આવકમાંથી મેળવેલું ધન ઉદ્યોગના પાયામાં પરદેશીઓએ ધણું નાખેલું.

ચીનને વેપારવધુજ અને ઉદ્યોગનો 'લાભ' આપવા અને આધુનિક બનાવવા માટે અનેક તરફથી રચાઈ હતી. આ સંજોગોમાં ધરકું ચીન આધુનિક બનવાની ના પાડે અને જીવાન થવા ન પુગે તે સ્વાભાવિક હોય પણ તેને આધુનિક બનાવવાના નવા રસ્તા મોજવામાં આવ્યા. ૧૮૦૨ માં કેન્ટન બંદરમાં પ્રવેશ કર્યા પછી ધીરેધીરે પરદેશીઓએ નવાં પ્રવેશસ્થાનો શોધી કાઢ્યાં, અને તે તે મથકો કબજે કર્યા. અફીણબુધો પછી એમોય, કુસો, નિંગ્યો અને હેવટે ચીનના શરીર પરનું ગુમકું-ઐતિહાસિક સંગ્રહાઈ કબજે થયું. હોંગકોંગનો ટાપુ ફ્રેવટે ઉમેરાયો. ચાંગે જેવી મોટી નદીઓ મારફતે ચીનના અંતર (દા, હુક્ય)માં પ્રવેશ થયો. હેકા આવું ચીનના અંતરમાં આવેલું મથક છે. ખૂબી તો એ છે કે સંગ્રહાઈ અને તીરટીન જેવા કેન્દ્રોમાં તો ચીનની નદિ પણ આ પરદેશીઓની આણુ પ્રવર્તતી હતી. આ તો 'આંતરરાષ્ટ્રીય' મથકો હતાં. મૂડીવાદ આંતરરાષ્ટ્રીયરૂપ છે તેનું આ દર્શન. ચીનના સ્વાતંત્ર્યનો ઉપદાસ અહીં મતો. ગોરા પોલીસો અને ગોરા અમલદારોનાં આ શાણાઓમાં ચીન દીનદુઃખો ત્યાગમર્તિ જેવું જિએલું જેવા મળતું!

પરદેશીઓએ રોકેલી ચાપણનો અવેળ પણ તેમણે ઠીકઠીક મેળવેલો. ચીને પોતાની જઠાતની આવક ગીરે મૂકી હતી ! ૧૮૪૨ની સાલમાં પરદેશીઓએ આ આવક પર અંકુશ મેળવ્યો. આ જઠાત તત્ત્વમાં જોઈએ તો ચીનની મધ્યાલ. . પણ એને ઉધરાવવા માટે પરદેશીઓનું એક ખાસ તંત્ર ઊભું કરવામાં આવેલું. ચીને લોનો લીધા કરી અને આ જઠાતની આવક ગીરે મૂકવા કરી ! ચીનની આમદાનીનો ૬૦ ટકા ભાગ આ જઠાતની આવકનો છે. તેમાં ત્રીજો ભાગ ગીરે મૂકેલો. આમ ચીનની મોટી આવક લૂંટાઈ જતી. એને લૂંટ તો કેમ જ કહેવાય ? એ તો કાયદેસરનું દેવું કહેવાયને ? હિંદુ-સ્તાનના સપતિશાસનમાં જોને અણુદીક આર્થિક આવ કહે છે તેવી અટપટી આ ધટના છે. ચીનની આ ઐત્તિક તાબેદારી છે—યુધામી છે. આ નવા જમાનામાં કોઈ રાજ્ય પર હુમલો કરી તેની જમીન પચાવી પાડવી તેના કરતાં આર્થિક હકૂમત બેસાડી દેવી 'વધુ સહા-ઈદાર અને સંસ્કારી પગલું મધ્યાલ છે. શાહીવાદનું આ નવું સ્વરૂપ છે. મૂડીવાદ અને શરાફતની અર્થવ્યવસ્થાનું આ હદમસ્થ રાજકીય સ્વરૂપ છે. આનો જો બરાબર દાખલો જોવો હોય તો પૂર્વના સંઘર્ષ તરફ જરા નજર કરો. અહીંના વોટર વક્સ, જેસ, ટ્રેન અને દ્રામ વહેવારનાં સાધનો બ્રિટિશ લોકોની માલિકીનાં તમને નજરે પડશે. વીજળી, ટેલેફોન, ઈલેક્ટ્રિક અમેરિકન માલિકીનાં જણાશે. બ્રિટિશ, અમેરિકન ઈલાલિયન અને જાપાનનાં પોલિસ અને લશ્કર અહીં તમને નજરે આવશે. ન્યાયખાતું બધાનું પોતપોતાનું. આવી જ સ્થિતિ ખીજાં ધણાં ઔદ્યોગિક અને આધુનિક શહેરોની હતી. ચીનની એક વખતની પ્રખ્યાત રાજધાની પેકીંગનો સારામાં સારો ભાગ જોશો તો ત્યાં પરદેશીઓનું તંત્ર જ જણાશે. શહેરના આધુનિક ભાગમાં ચીનાઓને પેસવાની પણ મનાઈ ! સંઘર્ષના એક બગીચામાં જ પેલું જગ-બગીચાએ ચડેલું પાટિયું હતું “કૂતરા અગર ચીનાને અહીં પેસવાની મનાઈ છે” આવી વ્યવસ્થાને આધુનિક સંસ્કારી સમજે

જમીન પરના વધારાના હકનું સુંદર અભિધાન આપ્યું છે ! દેશીઓને કોઈ હક નહિ, પરદેશીઓની ચિરંજીવી અને પરદેશીઓને ચરી ખાવાનો કાયદેસર પરવાનો ! ચીનનો એક ધણી નહિ પણ અનેક ધણી ! આપણો તો એક ધણી બ્રિટિશર જ છે. (અમેરિકન લોકોએ હિંદુસ્તાનમાં લશ્કરી મથકોમાં અને પોતાની અમેરિકન પ્રજા પર રાજ્ય કરવા એક નવી જ હકૂમત જાણી કરી છે એ વગી નવાઈ પમાડે તેવી હકીકત હમણાં બની છે) પણ ચીનમાં તો આંતરરાષ્ટ્રીય હકૂમતના આવા દીપો અનેક છે, અગર હતા એમ દલીલો તો વધુ સાચું ગણાય. કારણકે હમણાં એવો જાહેરાત થઈ છે કે સંયુક્ત રાષ્ટ્રોએ હાલ તરત એમિશન રીતે આ હકૂમત છોડી દીધી છે. મહાયુદ્ધમાં સંયુક્ત રાજ્યોની હરાજમાં ચીન જીતી રહ્યું તેના બદલા તરીકે કહો કે ચીની પ્રજાને ન્યાય કરવા કહો ગમે તે કહો પણ હમણાં આવી જાહેરાત થઈ છે તો ખરી; જો કે આ બધી ‘આંતરરાષ્ટ્રીય વસાહતો’ જાપાનીઓને કબજે ગયેલી છે. આ બંનેનું ધર ચીનને અપાઈ ચકું છે !

યુદ્ધપૂર્વે ઔદ્યોગિક ચીનમાં ધાતુ ઉદ્યોગનાં-કારખાનાં, મશીન બનાવવાનાં કારખાનાં, વીજળીનાં કારખાનાં સીમેન્ટ બનાવવાનાં કારખાનાં, મોટર પેટ્રોલ બનાવનારાં કારખાનાં વગેરે વગેરેનો સમાવેશ થતો હતો. એકલા શાંગહાઈમાં ૫૫૨૫ નેધાયેલો ફેક્ટરીઓ હતી. બીજાં નાનાં કારખાનાં ૧૬,૮૫૧ હતાં. જાપાનીઓને હસ્તક ૩૨ મીલો હતી. ૩૧ મીલો ચીનાઓની માલિકીની હતી. શાંગહાઈમાં કુલ ૭ લાખ કામદારો રોકાયેલા હતા. આપણે ત્યાં મીલો સ્વપાછ ત્યારે ચાર શરૂમાં સુનર કંતાતું અને સુતરની મોટી નિદાશ ચીન મતી જે પછીથી બંધ થઈ તે જાણીતું છે. શાંગહાઈમાં ૫૪૨૬ શાખા મોટા ઔદ્યોગિક વિકાસ થયો. ચીનની અધી કામદાર વસ્તી બહો જ સમાતી. ચીનના કાપડના ઉદ્યોગના આરંભકાળમાં માંગેસ્ટર અને હિંદના ઔદ્યોગિક મથકો માફક અટકાવી અને ત્રાસ લેવાને એવો રિશતિ

છીની ચર્ચ. મંચિસ્ટરમાં ઉદ્યોગે શોષણનીતિ ચલાવી સ્ત્રી, બાળક અને કામદાર પર જે લુલ્લભો વરસાવ્યા અને જેની અરેરાટી ઐતિહાસિક બની ગઈ તેવા જ સ્થિતિ અહીં પ્રવર્તી. કાન્દ્રેકટની પદ્ધતિ જેનાથી મજૂર પ્રશ્નનો અભ્યાસી પરિચિત છે તેવી શોષણપ્રથા પણ અહીં છીની ચર્ચ. પાંચ ૭ વર્ષનાં કુમળાં બાળકોને આ કાન્દ્રેકટરે અને તેના એજન્ટે ઔદ્યોગિક મથકોમાં ધસડી લાવે છે અને ડૉક્ટર યોગ્ય તરીકે દાખલ કરી દે છે. અને તેમનાં હાડચામ ગુમાઈ જાય છે એવી ઠડુણ પદના ઔદ્યોગિક ચીને જેર્મ. કામના પંદર પંદર દલાક અને મજૂરોના હલકાદરમાયા પણ સામાન્ય હતા. ખાણોના કામદારો, જમીન નીચે કામ કરનારા આ હત્યારા માનવોએ, આવી જ વાતનાએ ભોગવતા. જપાનની માલિકી હો, બ્રિટિશરોની હોય કે ખુદ ચીનાઓની હોય શોષણક્રિયાનું રૂપ એક જ પ્રકારનું હોય છે. મૂડીવાદી શોષણક્રિયા સ્વદેશ વિદેશના ભેદ રાખતી નથી. મૂડીવાદ આંતરરાષ્ટ્રીય છે અને તેની શોષણક્રિયાનો દગે પણ આંતરરાષ્ટ્રીયરૂપ ધરાવે છે.

ચીનની કામદાર હિલચાલ વિષે અહીં ઉદ્ભેખ ભાગ્યે જ જરૂરી છે. ખીજા દેશોની માફક અહીં મજૂરસંઘો મજબૂત થયા તેમાં નવાઈ જેવું કશું નથી. આ સંઘો સામ્યવાદીઓના છત્ર નીચે હોવાથી ૧૯૨૭ની સાક્ષર્માં મૂડીદારોએ તોડી નાખ્યા છતાં કમનનીતિ તેમને દબાવી શકી નથી. ૧૯૩૪-૩૮ની મોટી કામદાર હડતાળના પડ્યા દિંદં સુધી પડ્યા હતા. સામ્યવાદી ગુપ્ત સંઘો પણ રચપાયા. ચીનની રાષ્ટ્રીય સરકારે મજૂરોને સંગઠિત કર્યા અને તેમની સ્થિતિ 'મુધારવાના' પ્રવાસો પણ કરેલા. વળી જેને કંપની મુનિયનો કહે છે તેવા મજૂર દ્રોહી સંઘો ચીનના માલિક વર્ગે દાદ્યા હતા તે પણ નોંધવા જેવું છે. આના આપાત પ્રત્યાપાતો જાણવા જેવા છે અને તેનો ઉદ્ભેખ હવે પછી આવશે.

વૈરંગ : ભાગ બીજો

૧ ‘સ્વર્ગીય સામ્રાજ્ય’

જેમ જાપાન ‘ભગતા સૂર્યની ભૂમિ’ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલું છે તેમ ચીન ‘સ્વર્ગીય સામ્રાજ્ય’ તરીકે પ્રાચીન કાળમાં ઓળખાતું હતું. સ્વામિભાનને પોષણ પોતે જ સંસ્કૃતિની પ્રભવભૂમિ છે અને દુનિયાને કાર્ધક સદેશો તેણે પોતે જ આપવાનો છે એમ દરેક દેશ માનવા મનાવવા ઈચ્છે છે અને આવી પોલી રાષ્ટ્રીયતામાં પોતે કૃતકૃત્યતા સમજે છે. ચીન પોતાને ‘મધ્યમદેશ’ માનતો હતો, જેમ પ્રાચીનકાળમાં ગ્રીસ અને રોમ જગતનું મધ્યબિંદુ પોતાને સમજતા અને જગતનું સ્વામિત્વ ભોગવતા હોવાનો દાવો કરતા. અને આજે પણ શું ગેરી પ્રજાઓ એમ નથી કહેતી કે જગતનો ભાર તેમની કાર્ધ ઉપર છે અને પછાત દુનિયાને સુધારવાની મોટી ફરજ તેમના માથે આવેલી છે ? જર્મની એમ નહોતું માનતું કે પોતાની અસ્થિતા જગતને ઉપકારક નીવડશે ! સમસ્ત એશિયાને આર્થિક સીપવવા જાપાન રણમૈદાને પડ્યું છે !

ચીનનો ઈ તિહાસ આપણે કાંઈ આવી સંકુચિત રાષ્ટ્રીયતાની દૃષ્ટિએ નહિ જોઈએ. ચીન બેલે સ્વર્ગીય સામ્રાજ્ય તરીકે ઓળખાતું અગર પોતાને જગતની 'મધ્યભૂમિ' માનતું. આવું મિથ્યાભિમાન પોષવા તેણે જે લાંબી કારકીર્દિ જોગવી તેનું વર્ણન કરવાની આપણને જરૂર નથી, જગતની સંસ્કૃતિમાં ચીને જે અમોલો ફાળો આપ્યો છે તે તરફ લક્ષ આપીને જ આ આછી રેખા અહીં દોરવા યત્ન કરીશું.

હિંદુસ્તાનની માફક ચીન પર અનેક પરદેશી હસ્તાઓ થયા છે અને હિંદુસ્તાનની માફક ચીને પણ આ પરદેશી આક્રમણોને પોતાના વિશાળ વક્ષસ્થલ પર ઝીલી પોતાના મહોદરમાં પચાવી લીધા છે. વળી આ સર્વ આક્રમણોને અંતે પોતે વધુ બળવાન પ્રજા તરીકે બહાર આવેલું છે અને પ્રજા તરીકે પોતાનું જીવન ખંડન રહિત રાખ્યું છે. હિંદુસ્તાનની માફક ચીનની પ્રજાના લોકોમાં અનેક પરદેશી તત્ત્વો મળ્યા છે. પરંતુ આજે ચીનની પુરાણી પ્રજા ધકપથ અનુભવતી નથી અગર ખખડી ગયેલી નથી. ગ્રીસી ટેલ-રનાઝ મત મુજબ, ચીન ક્રુપ્તજાતિની ઉત્કર્ષિતમાં જીવાનમાં જીવાન જણાય છે. હેવલોક એસિસે એશિયાની બધી પ્રજાઓને બાળક કહેલી છે. આ પામાત્મ વિચારકો પોતાને કાવતી માન્યતાઓ અને આવા બધા સિદ્ધાંતો બેલે પ્રતિપાદન કરે પરંતુ એ તો સાચું જ છે કે એશિયાની પ્રજાએ નવા સંસ્કારો ઝીલવામાં અને નવું જીવન પ્રાપ્ત કરવામાં કાંઈ ઓર બળ અને adaptability બતાવેલાં છે. હજારો વર્ષની આ જૂની સંસ્કૃતિએ જૂનાં આક્રમણો અને આધુનિક પ્રહારો ઝીલ્યા છે છતાં પોતે તૂટી ગઈ નથી અગર હતાશા અનુભવી નથી, ઉલટી નવપક્ષવિત થઈ છે.

ઈસ્વી સન પૂર્વે ૨૨૧ થી માંડીને એટલે કે ચિનવંશના આરં-
ભથી ચીનના ઇતિહાસના આઠસો આઠસો વર્ષના કાળ સહેજે પાડી
શકાય. ચીનના ઇતિહાસકાળનું એક ચક્ર આઠ સદીમાં પૂરું થાય
છે અને બીજું ચક્ર લગભગ આઠ જ સદીનું જણાય છે. આ બન્ને
ચક્રના બનાવો જાણે એક જ રીતે ચાલતા જણાય છે, જૂની પછી
વિશિષ્ટ રીતે. આ કાંઈક વિસ્મયકારક બટના છે પરંતુ હકીકતે તે સત્ય
છે. આવી માન્યતા એકે નિષ્ણાતે ૨૭૫ કરેલી છે. દરેક ઇતિહાસ-
ચક્રનો આરંભ એક પ્રભાવશાળી સમ્રાટ અને તેના બળવાન વંશથી
શરૂ થાય છે; આ વંશની શક્તિઓ ધીરે ધીરે ક્ષીણ થતી જાય
છે; તે પોતે આંતરવિગ્રહ અનુભવે છે. રાજધાનીનું સ્થાનાન્તર થાય
છે અને પછી પરદેશી હુલાને પોતે વશ થઈ જાય છે. વળી નવું
ચક્ર નવા સમ્રાટ અને નવા વંશાન્તેથી શરૂ થાય છે અને તેમના
ઉદય અને અસ્તની કથા પણ ઉપર વર્ણવી તેવી જ જણાય છે.
આ દરેક ઇતિહાસચક્રમાં એક બટના ખાસ ધ્યાન જેવો છે. આ
આઠસો, આઠસો વર્ષના માળામાં તે તે કાળના રાજ્યે એક ગોઠું,
ઈજનેરી સાદસ જેડેલું નજરે પડે છે, અને તેને લીધે પ્રજાસમ-
સ્તમાં એક ભારે પલટો આવે છે, અને પ્રજા સમૃદ્ધ થાય છે.

પહેલા ઇતિહાસ ચક્રમાં ચીનની મહાન હિવાલ જાંધાઈ; બીજામાં
એવા જ એક વિખ્યાત નહેર નંખાઈ; વળી ત્રીજા ચક્રમાં ચીનની
હિવાલનું ફરીથી ખાંધકામ થયું. આ કાંઈ માત્ર ઈજનેરી સાદસો
જ નહોતાં પણ જીવનક્રાંતિના સૂચક ચિહ્નો હતાં, અને હમણાં આ
વિશ્વપુદ્ગમાં પણ સ્થૂલ નદિ પરંતુ શારીરિક હિવાલ રચી જાપાનના
આક્રમણ સામે અણનમ ઉભા રહી ચીન ભારે જીવનક્રાંતિ અનુભવતું
નથી શું ?

હવે જરા ચીનના જતિ પ્રાચીન કાળ તરફ નજર દરીએ.

એ જાણીતું છે કે, માનવ સમુદાયે પ્રાચીન સમયમાં મહાન નદી-
ઓને કાંઠે વસવાટ કરેલો. પ્રાચીન સંસ્કૃતિનું ઉગમ જગતની
ઠંડીક મોટી નદીઓને કાંઠે થયું છે. મિસરની નાઇલ, મેસોપોટેમિયાની
યુફ્રેટિસ, અને હિંદની ગંગાની માફક હોઆંગ હો નદીને કાંઠે ચીનની
સંસ્કૃતિનું પરોઢ થયું. મધ્ય એશિયામાંથી માનવસમુદાયનાં ટાળેટાળાં
જેમ હિંદુસ્તાનમાં આવીને સિંધુ અને ગંગા નદી પર જીવ્યાં તેમ
ચીનમાં હોઆંગ હો નદી પર એટલે કે પીત નદી પર જીવ્યાં અને
ફેલાનાં ગયાં તે છેક ચાંગઝે નદી સુધી પથરાઈ ગયાં. હિંદુસ્તાનના
આર્યોની માફક ચીનમાં જે જાતિ જીતરી આવી તે પણ સંસ્કારી
જાતિ હતી. એમનામાં પિતૃજાન ત્રયા પ્રચલિત હતી તેમ જાણાય છે.
દ્રાવિડ દેશ અને ધ્વજદેશ જેવા માતૃજાન પ્રચાના અવશેષો ચીનમાં
જાણાય છે; છતાં ચીનની સમાજવ્યવસ્થા આ કારણે પિતૃવંશી છે.
સેંકડો વર્ષ સુધી આ પિતૃવંશી સુધરેલી પ્રજાના સંસ્કારો ચીન
દેશ પર પડ્યા અને ચીનના કૌશલ્ય વિકસાવ્યાં. સામાન્ય
રીતે પિતૃવંશી સમાજવ્યવસ્થા જ્યાં પ્રચલિત હોય ત્યાં મધ્યવર્તી
સરકાર રચાય છે અને તેનો વિકાસ થાય છે, તેવું જ ચીનમાં
થયું છે.

મધ્ય એશિયાની પ્રજાના ઉચ્ચ સંસ્કારોને લીધે દેશ સમૃદ્ધ
થયો, ખેતીનો વિકાસ થયો, ઉદ્યોગો પણ ખોલ્યા, અને શાંતિ અને
વ્યવસ્થા ભોગવતા સમાજનાં બધાં બજો વિકસિત થયાં. શરૂઆતમાં
રાજવ્યવસ્થામાં ચૂંટણીની પદ્ધતિ પ્રચલિત હતી છતાં કાળક્રમે વંશ-
પરંપરાગત ચર્ષ, જેમ બીજે પણ જનતું આવેલું છે. આ બધાં તત્ત્વો
પ્રાચીન સમાજમાં સામાન્ય જાણાય છે. પ્રાચીન ચીનમાં વળી
એક લક્ષણ આપણું ધ્યાન ખેંચે છે અને તેની બહી નોંધ
કરવી જોઈએ.

ચીનની લિપિ આવી એક વિસ્મયજનક અને હેરાન ઉપજાવે

એવી એક પ્રાચીન શૈલ છે. આ લિપિમાં આપણા જેવી મૂળાક્ષર પદ્ધતિ નથી. ચીન જેવી કલામય લિપિનો જોરો જગતમાં જડે એમ નથી. ચિત્રોદ્ધાર કે સંજ્ઞાઓ દ્વારા લખવાની પદ્ધતિની શૈલ આ અતિ પ્રાચીન કાળમાં થયેલી છે. આખા ચીનમાં આ એક જ લિપિ છે તેથી તેની એક મોટી અસર ચીનના હ્રવન પર થયેલી છે. એક તો એ કે ચીનમાં તમે એક ખૂણેથી જીજે ખૂણે જાઓ તો તમને વાંચવાની એક જ લિપિ મળશે અને તેને લીધે ચીનનો વતની એક જાતનું એક જ દેશસભસ્તમાં અનુભવે છે. ચીનને એક જ ગઠિ બાંધનાર એક મોઢું તત્વ હોય તો તે સર્વસામાન્ય લિપિ છે.

આ પ્રાચીન જમાનામાં જનેલો એક બનાવ અહીં નોંધવાની જરૂર જણાય છે. કારણ કે ચીનના આખા ઇતિહાસ પર તેની અસર અંકિત થયેલી છે.

શાંગવંશના પતન વેળા એક જાણીતો બનાવ બન્યો. શાંગરાજાને એક અધિકારીજ પાંચ હજાર સાથીઓ જોડે લઇ ચીન છોડી ગયો. એમણે આવી રીતે હિજરત કરીને પૂર્વ તરફ પ્રયાણ કર્યું અને કોરિયા જઈ વસ્યા. આ ઘટના મહત્વની છે. આ નવા વસાહતીઓએ આ ભૂમિને 'ચોસન' નામ આપ્યું. 'ચોસન' એટલે 'પ્રભાતની શાંતિનો મુલક.' આ કોરિયા આવી રીતે ચીની વસાહત બન્યું અને તેના પર ખરી રીતે ચીનનો હક છે. આ હકની માગણી ચીને ઇતિહાસમાં અનેક વેળા કરેલો છે, અને વળી આ યુદ્ધમાં પણ ફરીવાર કરી છે. આ ચીની વસાહત ચોસન 'પ્રભાતની શાંતિનો મુલક' મટી બાળકર અશાંતિનો મુલક બની ગયો તેની કડુણ કથા (કોરિયાની કડુણ કથા) આપણે ક્યાં નથી વાંચી? ચીને શોષેલા અને વસાવેલા આ મુલકમાં ચીનનાં દળા દૈશ્વર્ય દાખલ થયાં. આ દળા

કૌશલ્યમાં ચીને રેશમ બનાવવાની કળા શીખરી તે આપણું લક્ષ્ય બેઝે છે.

વસ્તુતઃ ચાહિ વંશના અમલ દરમિયાન ચીનનું રાજ્ય ખરાબર મુસંગઠિત થયું. ચાહિ વંશના અમલ દરમિયાન ચીનના મહાન ફિલ્સોફો ફાન્સ્યુશિયસ અને લૌત્સે જન્મ્યા. જેમની મુગ્ધપ્રવર્તક અસર વિશે અન્યત્ર ઉલ્લેખ કરેલો છે. ફાન્સ્યુશિયસ અને લૌત્સે જેવા મહાન ફિલ્સોફોના લખાણો ઉપરથી આ પ્રાચીન જમાનામાં પણ ચીન કેટલું સંસ્કારી હતું તે સમજાય છે. ચોની માનસ ફાન્સ્યુશિયસના વિચારોથી રંગાયેલું છે. ચીનનું રાજકીય તંત્ર, સમાજતંત્ર, ફાન્સ્યુશિયસના આદેશોથી ધરાયેલું છે. ચીનના સમસ્ત પ્રજાજીવન પર તેમની થયેલી અસર ઇતિહાસપટ પર આલેખાયેલી છે. પ્રાચીન ચીન તેમના નામોથી પવિત્ર બનેલું છે અને જન્મતની સંસ્કારક્રયામાં ઝગકતું સ્થાન ભોગવી રહ્યું છે.

હવે આપણે ચીનના ઐતિહાસિક સમયમાં પ્રવેશ કરીએ છીએ. હિંદના ઇતિહાસનો અભ્યાસી જાણે છે કે આપણે ઐતિહાસિક સમય જ્ઞાના કરતાં વહેલો શરૂ થાય છે. ચીનના ઇતિહાસકાળનું પહેલું ચક્ર ઈ. પૂર્વે ૨૨૧ થી ઈ. સ. ૫૮૮ સુધીનું ગણાય છે.

ચિન વંશની સ્થાપનાથી તાર્તર લોકોના આક્રમણ સુધીનો આ કાળ છે. ચીન નામ ચિન વંશ પરથી પડેલું છે. તે આપણે આગળ કહી ગયા. આજ સમયે પાટલીપુત્રની ગાદીએ અશોકવર્ધન હતો. આગળ ચીનના ઇતિહાસનાં ત્રણ ચક્રની વાત આપણે કહી ગયા છીએ. આ ચક્રોના સમય પૂર્વેનો આ કાળ છે અને તેમાં પણ જાણે તેવો જ ઐતિહાસિક નિયમ લાગુ પડતો હોય તેમ જણાય છે. ચાહિ વંશના સમય દરમિયાન ચીનમાં કાયદો અને વ્યવસ્થા પ્રસ્થાપિત થયા; અને તેની ઉત્તરાવસ્થામાં બધે અધાધૂધી અને અરાજકતા

ફેલાઈ ગયાં. હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાં પણ મધ્યસ્થ તંત્રના એકી-કરણ પછી આવા અંધાધૂંધી અને અરાજકતાના ગાળા આવે છે અને લગભગ આવા જ વખતે અણ્ણીની ધડીએ વળી એકદો સમ્રાટ ગાદીએ આવે છે જે દેશને વળી એકત્રિત કરે છે અને અંધાધૂંધી અને અરાજકતામાંથી કાયદો અને બવસ્થા લાવે છે. ચાઉ વંશની ઉત્તરાવસ્થામાં પ્રદેશ પ્રદેશ વચ્ચેના 'રાજગો' વચ્ચે વિગ્રહ થવાને પરિણામે રાજતંત્રમાં અતિશય શિથિલતા આવે છે અને અંતે ચિન વંશનો એક બળવાન ચોખ્ધો ચાઉવંશના છેલ્લા સમ્રાટને પદબદ્ધ કરે છે અને પોતાના વંશની સ્થાપના કરે છે.

ચિન વંશની કારકીર્દિમાં આપણે અહીં જોતરતા નથી પણ એટલું તો નોંધી જ લેવું જોઈએ કે ચિન વંશના સમયે સમ્રાટ શીહ હવાંગ દીએ ચીન સમસ્તને એક છત્ર નીચે આણ્યું, એકઠાંડી રાજ્ય સ્થાપ્યું અને અસ્તબ્ધ ચીનનું એકીકરણ કર્યું, ચીનમાં રાષ્ટ્રીય એકમ સ્થપાયું. આ સંજોગોમાં ચિન વંશ પરથી 'ચીનનું' નામ પડ્યું તે એકથી વધારે દૃષ્ટિએ સાર્યક છે. ચીન એક અને અવિભાજ્ય છે અને ચીનના રાષ્ટ્રીય એકમની મૂળ પ્રેરણા ઇતિહાસના આ આરંભકાળમાં મળે છે. હિંદુસ્તાનને પણ રાષ્ટ્રીય એકમની અને મધ્યસ્થ રાજતંત્રની પ્રેરણા અશોકવંશના સમયમાં ક્યાં નથી મળી? અને ચીનનું નામકરણ થયું તે સમયથી મળેલો આ બોધપાઠ ચીન જ્યારે જૂલો છે ત્યારે તેનો શો અવદશા ધામ છે તે ચીનના ઇતિહાસમાં વારે વારે જડે છે. વળી ચીન જ્યારે આ મૂળ પ્રેરણાને વળગી રહે છે ત્યારે પોને કેવું બળવાન, સમૃદ્ધ અને યત્ન સાથે અણતમ જિંદગી રહેવાને શક્તિશાળી ધામ છે તે પણ ચીનના ઇતિહાસમાં વારે વારે જડે છે. આજ કાલે ચીનના સમયનું આધુનિક ચીન જન્મે બાજવોનો, અવદશનો તેમજ ઉન્નતિનો સમગ્ર દાખલો પૂરો પાડે છે.

ચિન વંશના આ જ સમ્રાટ સીહ હવાંગ ટીએ ચીનને ફરતી મહાન દીવાલ બાંધવાનો ભવ્ય સંકલ્પ કર્યો. મેંજીનો લાઇન કે સીંગ-ફીડ લાઇન બાંધવા જેવી આ કલ્પના હતી. પરંતુ જેમ મેંજીનો લાઇન ક્રાન્સનું રક્ષણ નથી કરી શકી તેમ પરદેશી પ્રજા આક્રમણ સામે આ દીવાલ ચીનનું રક્ષણ કરી શકી નહિ, જો કે લૂટફાટ માટેના બહારના દરોડા અટક્યા. ખરાબ આવી જંગી દીવાલ બાંધીને ચીન કાંઈ સામ્રાજ્ય સ્થાપવાની સ્વર્ણ સેવતું નહિ કારણકે ચીન સ્વભાવે શાંતિ પ્રિય રાષ્ટ્ર છે. એને તો માત્ર પરદેશી આક્રમણ સામે રક્ષણ જ કરવું હતું. સ્વદેશના રક્ષણ માટે આવી જંગી દીવાલ બાંધવાનું સાદસ આ પુરાણા જમાનામાં અદ્વિતીય જ ગણાય.

સીહ હવાંગ ટીના અમલ દરમિયાન એક બીજો બનાવ બન્યો જે અત્યારના સામ્રાજ્યવાદીઓના જંગલી કૃત્યોની દરોળમાં બેસે એવો છે. જગતના ઇતિહાસના પાના પર એવા કેટલાક સમ્રાટો ચઢી ગયા છે જેમની મહત્વકાંક્ષા ઇતિહાસમાં અમરત્વ પ્રાપ્ત કરવાની હતી. પરંતુ ખૂબી એ છે કે આ સમ્રાટોએ જે વંશો સ્થાપ્યા તે ક્ષણજીવી નીવડ્યા અને આ જ સમ્રાટોના રાજવંશનું નામ વહેલામાં વહેંહું ખૂંસાઈ ગયું. સીહ હવાંગ ટી આવો એક સમ્રાટ હતો. અત્યારની પરિભાષા વાપરીને હદીએ તો એણે એક ઓર્ડીનન્સ કાઢી જણાવ્યું કે, 'જે લોકો વર્તમાન મુગને હલકો પાડવા માટે જૂતકાળની સહાયતા લેશે તેમની તથા તેમના સ્વજનોની કતલ કરવામાં આવશે.' આ ઓર્ડીનન્સનો સીહ હવાંગ ટીએ કડક અમલ કર્યો. જૂતકાળનું 'ખ્યાન' આપતા ઐતિહાસિક ત્રથો તેણે સળમાવી મૂક્યા. અગર નષ્ટ કર્યો, આમાં કોન્ફ્યુશિયસના પ્રસ્તુતોનો પણ સમાવેશ થાય છે. સીહ હવાંગ ટી ચીની બાંધના શબ્દ છે અને તેનો અર્થ કરીએ તો 'આદિ મહારાજ' એવો થાય. ખરેખર સીહ હવાંગ ટીને ઇતિહાસમાં આદિ પુરુષ તરીકે ઓળખાવાની મહત્વકાંક્ષા હતી. જો જૂતકાળનો ઇતિહાસ જ નિર્દય

રીતે જૂંસી નાખવામાં આવે તો જ પોતે આદિ પુરુષ તરીકે પંકાય ને! શત્રુ પ્રજાની સંસ્કૃતિનો નાશ કરવા માટે ગ્રંથાલયો, સળગાવી મૂકવાનાં હિંચકારાં કર્યો. ઇતિહાસને પાને નોંધાયાં છે, અને છતાંયે સંસ્કૃતિનો નાશ તો થયો જ નથી. આ સમ્રાટે કોન્ડુચિયસના અભ્યાસક્રમેને જીવતા દાદી દોષા પશુ કોન્ડુચિયસ મતના પુસ્તકોનું તેના બકતોએ સંસ્કરણ કર્યું. તેમ ન થયું હોત તો પશુ કોન્ડુચિયસ અમર છે અને તેની વિચારશ્રેણી પશુ અમર છે. ચીનના હાથમાં કોન્ડુચિયસનો આત્મા પેસી ગયો હતો ત્યાંથી તેને કાણ જૂંસી શકે એમ હતું.

શીઠ હવાંગ દીનો ચિન વંશ અપજીવી નીવડ્યો અને પછી હન વંશ સ્થપાયો. હિંદુસ્તાનના વિદ્યાર્થીઓ માટે ચીનનો આ કાળ અત્યંત મહત્વનો છે. આ કાળમાં હિંદ અને ચીન એક બોળના સંપર્કમાં આવ્યા. આ જ કાળમાં હિંદે ચીનનું ગુરુપદ પ્રાપ્ત કર્યું. આ જ કાળમાં ચીન અને હિંદ સહોદર બન્યાં. હન વંશના અમલ વેળા બૌદ્ધધર્મનું પ્રસ્થાન ચીન પ્રતિ થયું. આ ઘટના ચીનના ઇતિહાસમાં એક સોમાચિન્દ જોવી હતી. એનાથી ચીનના ઇતિહાસમાં યુગપ્રવર્તક ફેરફારો થયા. ચીનમાં બૌદ્ધધર્મ ફાખલ થયો તે વિષે હેરત પમાડે તેવી કથા અન્યત્ર આપેલી છે, એક નાનીસી ઘટના એક દેશના ઇતિહાસમાં આપું પ્રભજીવન પશ્ચીમી નાખી શકે છે તેનું આ સુંદર દષ્ટાંત છે. એક નાનીસી ઘટનાએ બે પડોસી પ્રજાને કાયમ માટે વ્યાદર અને સ્નેહની ગાંઠ બાંધી. ચીન આપણું બાંધવરાબ્દ બન્યું.

આપણે જાણીએ છીએ કે બૌદ્ધધર્મનું જન્મસ્થાન હિંદ છે પરંતુ હિંદુધર્મે તેનાં તરફ પોતામાં સમાવી લેવાથી હવે હિંદમાં બૌદ્ધધર્મ થોડી બૌદ્ધ સોસાયટીઓ દ્વારા જ ફરતી ધરાવે છે ન્યારે ચીનનાં આબાસજદ બોધિસત્ત્વની પૂજા કરે છે અને શુદ્ધ બગવાને નવાં વિહાર કર્યો તેનો યાત્રા કરવા હિંદ આવે છે.

આ સાથે સાથે એ યાદરાખવું જોઈએ કે કોઈપણ ધર્મ તેના મૂળ સ્વરૂપે બીજી ભૂમિમાં ફલતો ફાલતો નથી પરંતુ તેનું કંઈકિતો આ નવા વાતાવરણમાં રૂપાંતર થાય છે જ. નવા દેશનાં નવા બળોની અસર મૂળધર્મ પર થાય છે જ. વળી બૌદ્ધધર્મનું આગમન ચીનમાં થયું ત્યારે કંઈ ચીન સંસ્કૃતિનો દલકી કાટિએ નહોતું. કોન્ફુશિયસના દેશમાં તેનું આગમન થયું હતું. એક દેશ જે કલા અને સંસ્કારિતામાં અડિયાતી નહિ તો સમાન કાટિએ હતો ત્યાં બૌદ્ધધર્મ પ્રવેશ કર્યો. પરિણામે મૂળધર્મનું રૂપાંતર થયું. ચીનમાં મહાયાન બૌદ્ધધર્મ પ્રચલિત થયો છે.

હવે વંશ દરમિયાન ચીનને છાપકામકળા આવડી. લાકડાંને કોતરી કાઢી બીનાં બનાવી છાપવાનું આ સમયે શોધાયું. ચીને આ કળામાં જોડી પ્રવીણતા મેળવી અને તેને લીધે તેની ખ્યાતિ પણ ખૂબ થઈ. બીજા દેશો આ કળા ચીન પાસેથી શીખ્યા. અસખત આ કળા હવે તો બહુ ખીલી છે અને તેમાં મસીન-ફોટોગ્રાફ પણ આવ્યો છે. આ કળા ખીલીને કોતરેલા પિત્તળના રોશર સુધી પહોંચી છે. હમણાનું કાપક પરનું કલામય છાપકામ આવા રોશર પર થાય છે તે જાણીતું છે. ચીનમાં પહેલો વસતિ ગણતરી આજ કાળે થઈ વસતિ ગણતરી કુટુંબ દીક થતી, અત્યારની માફક માથા દીક નહિ. જગતની કોઈપણ પ્રજાએ આ જમાનામાં વસતિ ગણતરીનો સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહિ કર્યો હોય.

સનંદો નોંધરી માટે પરીક્ષાની પ્રથા પણ હવે જ આરંભી ચીનના ઇતિહાસમાં આ એક વિચિત્ર તત્વ છે, અને એનો જોટો કોઈપણ દેશના પ્રાચીન ઇતિહાસમાં જડતો નથી. ગરીબમાં ગરીબ માણસને જોડામાં જોડો અધિકાર પ્રાપ્ત કરવાની તક આ પ્રધાને લીધે મળી. યોદ્ધાની નહિ પણ વિદ્વાનની પૂજા એ ચીની પ્રજાનું

વિશિષ્ટ લક્ષણ છે. કૌન્ડ્યુશિયસના શિષ્ટ અંથોનું જ્ઞાન એ જ વિદ્વાનું પ્રમાણ અને તે જ આ સનદો નોકરી માટેની પરીક્ષાનું ધોરણ ગણાતું તે અસંગત આ પ્રધાની ખામી હતી. ખરું પૂછાવો તો દરેક વિષયનું ઊંડું જ્ઞાન હોવું એ જ ધોરણ ચોગ્ય ગણાય. પણ પ્રાચીન ચીને તો કૌન્ડ્યુશિયસના શિષ્ટ અંથોના જ્ઞાનમાં જાણું જ્ઞાન સમાઈ ગયેલું માન્યું. આ પરીક્ષાની પ્રયાને લીધે એનું જરૂર બન્યું કે સત્તા અને પ્રતિષ્ઠાના સ્થાને શોશિ માત્ર લાગવગથી અમર જન્મના દારણે ઘૂસો જતા મટયા. અમલદાર થવા માટે આ પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થવું આવશ્યક હતું અને તેથી ચીનમાં કારોબારી વ્યવસ્થામાં એક જાતનું ધોરણ જરૂર સ્થપાયું. આ કારણે લાંચ રૂસ્વત અને લાગવગનાં દુષણો પર આપોઆપ કાપ મૂકાયો. આ પરીક્ષાની પ્રથા સેંકડો વર્ષ સુધી ચાલતી રહી. થોડા વખતથી આ પરીક્ષા પદ્ધતિ નાબૂદ કરવામાં આવી છે.

પ્રાચીન સમયમાં બ્યારે સામંત પ્રથા અને સરકારની સત્તાનું આધિપત્ય હતું તે વેળા આવી વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિ લાખસ કરવાનું માન ચીન જેવી વ્યવસ્થા અને સમજી પ્રગતે જાય છે. આ પ્રધાની અસર ચીની શૂનનાં બીજાં અંગો પર પણ થયેલી છે.

આપણે જોયું કે દન વંશે ચીનના સંસ્કારો ધાવવામાં ઘણો ફાળો આપ્યો છે. દનવંશનો પ્રભાવ એ રીતે ચીનના ઇતિહાસ પર ઠીક ઠીક પડ્યો છે. આટલું જ નહીં. તે વેળા જે દેશો વિશે માહિતી હતી તે દેશો પર પણ ચીને ઘણો પ્રભાવ પાડ્યો. તે જમાનામાં રોમ એક મદાનું રાષ્ટ્ર હતું અને 'કુનિયાની સ્વામિની' કહેવાતું. પરંતુ દનવંશના વખતમાં ચીનનું સામ્રાજ્ય રોમ કરતાં પણ મોટું અને ખગવાન થયું. આ વંશના છઠ્ઠા સમ્રાટ મુત્તીએ ચીનના ઉત્તર પ્રદેશ પર ચના તાતાર સૈન્યનાં આક્રમણ અટકાવ્યાં એટલું જ નહિ

પણ રાજ્યનો ફેલાવો કરી મધ્ય એશિયાની બધી જાતિઓ ઉપર આધુ વર્તાવી. આ બધી વિગતોમાં ઊતરવાની જરૂર નથી. કારણ કે આપણે ચીનની સંસ્કૃતિનો ઇતિહાસ જ જાણવા માગીએ છીએ.

કાળચક્ર ફરી રહ્યું હતું અને તેનો એક આંટો પૂરો થવા આવ્યો હતો. પ્રજા દિન પ્રતિદિન નિર્ધીય બનતી ચાલી, આંતરિંમહો થયા અને તાતાર જેવી બળવાન જાતિના આક્રમણો તો આણુ જ હતાં. છેવટે હન સામ્રાજ્ય તૂટીને તેના ત્રણ ટુકડા થયા. આ ત્રણ વિભાગનું બનેલું રાજ્ય કેટલોક સદીઓ સુધી દસ્તી ધરાવતું હતું. પરંતુ હિંદુસ્તાન માફક ચીને પણ મુઝે મુઝે એકીકરણ કરવા માટે ઉમ્મ પ્રયાસ કરેલા છે. તંગ વંશે ચીનને વળી પાછું બળવાન બનાવ્યું અને ચક્રવર્તી રાજ્ય રચાવ્યું. જે ત્રણ વિભાગ હતા તે મટી ગયા અને ચીન એક થયું. આ સાતમી સદીમાં બન્યું. આ મુજબ ચીનના ઇતિહાસનું ખીણું ચક્ર હવે સાર થાય છે.

હિંદુસ્તાનના પ્રાચીન ઇતિહાસમાં ગુપ્તવંશનો કાળ સોનેરી મુગ તરીકે મનાય છે. ગુપ્તવંશના સમયમાં એક મોટું સામ્રાજ્ય સ્થપાયું અને ફેલાયું તેને લીધે આ મુગ સોનેરી મનાય છે એમ નથી. પણ વિક્રમાદિત્ય અને કાલિદાસ જન્મ્યા અને કલા અને સાહિત્યનો આ મુગમાં એક વિગ્દસ થયો, તેને લીધે જ આ મુગની ખ્યાતિ થયેલી છે. આ જ મુજબ અને લગભગ આ જ કાળે ચીનમાં તંગવંશનું રાજ્ય ચાલતું હતું. તંગવંશના અમલ દરમિયાન એક મોટું સામ્રાજ્ય સ્થપાયું અને ફેલાયું. પરંતુ આ સામ્રાજ્યવાદના કારણે નહિ પણ તે સમયના કલા અને સાહિત્યના કારણે. આ કાળ ચીનના ઇતિહાસમાં સોનેરી મુગ તરીકે જાણીતો થયો છે. વાચક એટલું યાદ રાખે કે આ વેળા હિંદમાં ખ્રીસ્ત ધર્મ લુપ્તપ્રાય થયો હતો અને હિંદુ રાજાઓની

ઉદારતાને લીધે જ કાંઈક જીવતો રહ્યો હતો. આ વખતે ચીનમાં બૌદ્ધ ધર્મની કીર્તિ જામતી હતી. આ સંજોગોમાં હિંદુસ્તાનમાંથી સેંકડો બૌદ્ધ બિપ્પુઓ ચીન આવ્યા. બોધિધર્મ નામે તેમના આચાર્યનું આગમન કેન્ટનમાં થયું. આ કેન્ટન શહેરમાં જ સદીઓ પછી પાશ્ચાત્ય લોકોએ અને અંગ્રિજોએ પોતાની લશ્કરી શક્તિથી પ્રવેશ કર્યો છે. હિંદુસ્તાને પોતાની ધર્મશક્તિથી આ જ કેન્ટનમાં પ્રવેશ કર્યો. પરિણામે આજે ચીનની સંસ્કૃતિમાં દૂધ અને સાકર મીઠું હિંદુસ્તાનનો સંસ્કૃતિ એકમેક યર્ષ ગર્ષ છે, જ્યારે આ પાશ્ચાત્ય લોકોના પાસાનો આક્રમણ સામે ચીની પ્રભુ હંમેશા ઝૂમી છે.

કેન્ટનમાં બૌદ્ધધર્મની પ્રાચુ પ્રતિષ્ઠા થઈ ત્યારબાદ હજારો હિંદી બિપ્પુઓ અને કુટુંબોએ ચીનમાં વસાહત જમાવી. હિંદુ ધર્મે જન્મને બાંહેધર કર્યા હતા અને હિંદ બહાર જન્મને આવડું પડ્યું હતું તેમના સત્કાર ચીનની ભૂમિએ કર્યો. ધર્મની અસર એટલી ફેલાઈ કે આજે તમને ચીન સમસ્તમાં ગામડે કે શહેરી વિસ્તારોમાં બૌદ્ધધર્મો નજરે પડશે.

તાર્તર આક્રમણ વેળા ચીને પોતાની સંસ્કાર પરંપરા તૂટવા ન દીધી, કસાની જ્યેષ્ઠ જળતી રાખી અને ચીનનો જ્ઞાનદીપ પણ ઝળહળી રહ્યો. બૌદ્ધ આક્રમણ જુદા પ્રકારનું હતું. હિંદુસ્તાનથી આવેલા બૌદ્ધબિપ્પુઓ પોતાની સાથે ધર્મતત્ત્વ લાવ્યા એટલું જ નહિ પણ કલા લાવ્યા, કૌશલ્ય લાવ્યા, રચાપત્ર લાવ્યા, જેમ કહેાને કે સર્વાંગો જીવનનો નૂતન આદર્શ લાવ્યા. હિંદુસ્તાનમાંથી માત્ર બૌદ્ધબિપ્પુઓ નહોતા આવ્યા. હિંદુસ્તાનથી ધારીયો અને રથપતિઓ પણ આવ્યા. ચીનની પોતાની પ્રાચીનકલા ને જ્ઞાન અને હિંદના આ સંસ્કારોનો આ રીતે મુંદર યોગ થયો.

ચીનના વિચાર પ્રવાહો અને હિંદના વિચાર પ્રવાહોના સંપ-

પંને લીધે—એને જો સંઘર્ષ દહીએ તો—ચીની સંસ્કારોએ નવું સ્વરૂપ
ધારણ કર્યું. કન્ફયુશિયસનો મધ્યમમાર્ગ, લી-ત્સેનો કુદરત માર્ગ
અને શુદ્ધતા અર્થાત્તમાર્ગનો ત્રિવેણી સંગમ થયો અને તેમાંથી એક
ચીની મદાપ્રવાહનો ઉગમ થયો. ચીનના આચારવિચાર, બ્યવહાર
ધર્મનું એક જાતનું નૂતન સ્વરૂપ થકાયું. આના કેટલાક દારપારપદ
છતાં રસિક દાખલા આજે ચીની જીવનમાં નજરે પડે છે જેમકે:
કન્ફયુશિયસના પૂજનરીતો, બૌદ્ધ ધર્મનો જીવ દિસાના ત્યાગનો ઉપદેશ,
પામતાં એક ટંકે માંસાદારી અને બીજા ટંકે શાકાદારી બની જઈ
મધ્યમ માર્ગી બની રહ્યા છે!

હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસના અભ્યાસકોષે પ્રસિદ્ધ ચીની મુસાફરો
ફાહિયેન અને હુએન સંગ વિષે ઠીક ઠીક સંબંધિયું છે. આ બન્ને
મુસાફરો ઢંગ વંશના સમયમાં હિંદ આવેલા. ફાહિયેન બૌદ્ધધર્મના
પવિત્ર ગ્રંથોની ખોજ કરવા હિંદ આવ્યો હતો. એણે મગધ દેશના ખૂબ
બાનેા કરેલાં છે અને તે જાણીતાં થયેલાં છે. હુએન સંગ છઠ્ઠીસ
વર્ષની યુવાન વયે હિંદ આવ્યો હતો. એને માટે એવી કથા છે કે
ચીની સમ્રાટ તેને દેશ છોડી જવા આજ્ઞા આપી નહોતી છતાં એણે
તો ભિખુના કેશરિયાં વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં અને ચાલી નીકળ્યો. આ
શુક્રામળ યુવકનું પરિવ્રમણ કાંઈ જેવું તેવું નહોતું. એમ કહેવાય
છે કે ગોપીનું રણ ઓળંગતાં તેણે જાતજાતનાં કષ્ટો વેઠ્યાં હતાં.
આ વિટંબણાઓ વટાવી તેણે સફળ યાત્રા કરી. એની તેજસ્વિતા
જળકમળ જેવી હતી અને સૌમ્યતા અદ્ભુત રખાઓ. પાથરતી
હતી. અત્યારના જમાનામાં આપણે દિમાલયના કે કંચનગંગા શિખરે
ચડનાર અગર એવરેસ્ટ પહોંચવા પ્રયત્ન કરનારની સાદસકથાઓ
વાંચી હેરત પામીએ છીએ. હુ એન સંગની આ સાદસકથા કાંઈ
ઓછી રોમાંચક નથી, અને જેમ કંચનગંગા અગર એવરેસ્ટના આ
સાદસિદ્ધા મુલ્ય સાથે સમરાંજણ કરી રહ્યા છે તેમ હુ એન સંગે

પણ મૃત્યુ સાથે ખાય બીડી હતી અને તેમાંથી માંદ બચી શક્યો હતો. વધુમાં એક વસ્તુ નોંધવા જેવો છે. હુએનસંગની યાત્રા ધર્માર્થે હતી, સત્યની સોધ માટે હતી. એ કાંઈ કાઈ પાર્થિવ હેતુસર નહોતી. એટલે અંશે હુએનસંગની આ સાદસકથા વધુ ઉદાત્ત છે. હુએનસંગ પહેલાં સુગ-યુન નામે એક મુસાફર આવેલો. પણ તેનું નામ એટલું જાણીતું થયેલું નથી.

જ્યારે હુએનસંગ સ્વદેશ પાછો ફર્યો ત્યારે જે રાજ્યએ તેને હિંદ જવાની પરવાનગી નહોતી આપી તે જ ટંગ વંશના સમ્રાટે તેનું દાર્દિંક સ્વાગત કર્યું. આ ટંગ વંશના સમ્રાટની વિચ્છિન્ન લીધે જ તેણે પોતાનો પ્રસિદ્ધ પ્રવાસ અંત્ય લખ્યો છે. ટંગ વંશની આ વેળા રાજધાની સિ-અન-કુ હતી. સિ-અન-કુ આપણી અવંતી-નગરી માફક કલા અને વિદ્યાનું કેન્દ્ર હતું અને ચીન જગતભરની સંસ્કૃતિમાં અગ્રણી હોવાથી સિ-અન-કુની કીર્તિ સમસ્ત એશિયા ખંડમાં ફેલાયેલી હતી.

હિંદ અને ચીનની સંસ્કૃતિનો, સહિષ્ણુતાનો મદિમા જગતભરમાં ગવાયો છે. ટંગ વંશના સમ્રાટે ખૂબ સહિષ્ણુ હતા. એમના જ વખતમાં ચીનમાં ખ્રિસ્તી ધર્મની એક શાખા-પંથ-સ્થપાઈ. આ પંથને કેટલાક આંતરિક ક્ષણોએ લીધે જે વેળા યુરોપમાંથી રૂબ-સદ મળી તે જ વેળા ચીનની સહિષ્ણુ પ્રજાએ સ્થાન આપ્યું એટલું જ નહિ પણ સત્કાર કર્યો. આ લોકોએ ચીનમાં પોતાનું એક દેવળ બાંધ્યું તે આ સહિષ્ણુતાનો પુરાવો છે. ઈસ્લામને પણ ટંગ સમ્રાટે એટલી જ ઉદારતાથી પ્રવેશવા દીધો. કેન્ટનમાં અત્યારે એક મસ્જિદ મોજૂદ ■ તે આ સમયના આરમ્ભે બાંધેલી છે.

વસ્તુતઃ ટંગ સમ્રાટોના જમાનામાં દુનિયાના અનેક દેશોના સંપર્કમાં ચીન આવ્યું; પરદેશીના અનેક એલચીઓ આવ્યા; વેપારી

સંબંધો પણ બધાયાં. જાપાનથી તેમજ કારિયા જે તે વેળા સ્વતંત્ર મુલક હતો ત્યાંથી પણ અનેક સંશોધકો ચીનની કળા, ક્ષિત્યુષ્ણી અને સંસ્કૃતિનો અભ્યાસ કરવા આવી લાગ્યા.

ટંગ સમ્રાટોનો જમાનો ખીજા અનેક કારણોને લીધે ચિર-સ્મરણીય રહેશે. પશ્ચિમના લોકો કાગળ બનાવવાની કળા તેમજ દારૂનો બનાવવાની વિદ્યા ચીની લોકો પાસેથી શીખ્યા છે. તે માટીનાં વાસણો અને તેના પરનું ચિત્રકામ, ઘણી જ ઊંચી કક્ષાની કારીગરી સૂચવે છે, તે એટલે સુધી કે ચીની વાસણો એ ધરમથુ જ શબ્દ થઈ પડ્યો છે. કેટલાક પશ્ચિમના લેખકો માને છે કે આ કારીગરી ક્રાન્ડ્યુશિવસના સમયની છે પરંતુ ખરું પૂછાવો તો આ કળા દશમી સદીમાં એટલે કે ટંગ વંશના જમાનામાં તે સોળે કળાએ ખીલી.

ચીનના આ સોનેરી યુગમાં ચીને કેન્દ્રવર્તી રાજકીય વ્યવસ્થા નોંધ, અને એકીકરણ અનુભવ્યું એટલુંજ નહિ પણ સાથે સાથે સામ્રાજ્ય જમાવ્યું. પ્રચીત મહાસાગર ઓળંગી દક્ષિણે અનામ અને કંબોડિયા પર રાજ્ય લગામ ચલાવી. પશ્ચિમે ધરાન અને કારિપચ્ચન સુધી ટંગ સમ્રાટે આણુ વર્તાવી. વળી કારિયાનો એક ભાગ પણ તેમણે સર કર્યો.

સામ્રાજ્યવાદના સામાન્ય નિયમો, અચળ નિયમોથી ચીન કાંઈ ઓછું મુક્ત રહે? સામાન્યના ઉદય, વિકાસ અને પતનનું ચક્ર એક જ પ્રકારની ગતિએ ટંગવંશના જમાનામાં ચાલી રહ્યું હતું સમૃદ્ધિ પછી શિથિલતા આવી. વૈભવમાંથી વિલાસિતા જન્મી. તથ્યસો વરસની પ્રતાપી કારકિર્દી અને ક્ષીતિ પછી ટંગ સમ્રાટોનું પતન થયું અને ટંગ વંશ ખતમ થઈ ગયો.

ચીન પર થયેલા પરદેશી આક્રમણો તત્કાલિએ અહીં હવે

તેપાસી લઇએ. આક્રમણો, પ્રતિ આક્રમણો, જીત અને પરાજયની અનેક વિભતોમાં ઊતરવાની કાંઈ જરૂર નથી.

તાતાર લોકોના હલ્લા અનેકવાર. યથા અને ચીને તે હલ્લા પાઝા તો વાળ્યા, પરંતુ જેમ પડોશી પરિભ્રમણ કરતી જંગલી ટોળીઓએ હિંદુસ્તાન પર એક પછી એક હલ્લા કર્યા અને ઉઘટે હિંદુસ્તાનમાં રાબથો સ્થાપ્યાં એવું જ કાંઈક ચીનમાં બન્યું છે. આપણે જાણીએ છીએ કે યુરોપ ઉપર પણ ગંધ એશિયામાંથી અને મંગો-લિયામાંથી ઊતરી આવેલી જાતિઓએ હલ્લા કરેલા અને ત્યાં પણ સત્તા જમાવેલી. હજુ લોકોને, તાતારને અને એવી બીજી પરિભ્રમણ કરનારી અનેક ટોળીઓને ચીનના ટંચ વંશના સમ્રાટોએ હરાવી કાઢી. વળી એમણે તુર્કોને પણ મારી કાઢ્યા. હજુ લોકો હિંદુસ્તાન માં આવ્યા તેવી જ રીતે યુરોપ પર ફરી વળ્યા. તુર્ક લોકો ઇસ્તાન-બુલ અને વિએના સુધી પહોંચી ગયા. આ જંગલી ટોળીઓ બારે શક્તિશાળી હતી. કુદરતને બોલે જીવન ગાળતી અને પરિભ્રમણ કરતી આ જાતિઓ વીરવાન હતી અને તે વેળા જે સુસરકૃત પ્રજાઓ સ્થિર જીવન ગાળતી તે તેમની સામે ટકી ન શકે તે દેખીતું છે. ચીને આ હલ્લાઓ ઝીલ્યા તો ખરા પણ કાળે ફરી તેની શક્તિ સ્થીણ થતાં તેમની સામે ચીન ટકી શક્યું નહિ. આ પરિભ્રમણ કરનારી ટોળીઓ આખરે વિજયી થઈ. ચીનની પ્રજા 'સુધરેલી' હતી અને વૈજયમાં મયગૂણ હતી. આવી 'સુધરેલી' પ્રજા જંગલી શક્તિશાળી જાતિઓ સામે કેમ ટકી શકે? વળી ચીનમાં આંતરિક નાજાખંડોએ પ્રવેશ કર્યો હતો. આંતરજનતાના બોલે આ વૈજય અને આક્રમણ હતાં. વિવાહનાનો સુરજ તપતો હતો પણ તેના અજવાળાં મરીત જનતાની ઝૂંપડીમાં નહોતાં પેસી શકતાં. આ જનતા માટે જમીનધારા બારે બોળાવ હતા. ખેડૂતની સ્થિતિ દયાજનક થતી જતી હતી. રાજકર્તા અને 'શુદ્ધ' વર્ગ સમૃદ્ધ થયો હતો

તે ખેડૂત પ્રજાના ભોગે. રાજવંશ અને તેમના નબળાઈની આભુ-
બાભુ ફરનારો વર્ગ, એમના સેવકમણુ પશુ, મુખી અને સંસ્કારી
હતા. એમની દુનિયામાં તેજના અંગાર ઝગદગતા હતા. પરંતુ આમ
જનતાનાં રહેણાણોમાં અર્ધકર છવાતો જતો હતો. ચીનની આ
આંતરિક નબળાઈને લીધે, પ્રજામાં ફેલાતા જતા અસંતોષને કારણે,
પરદેશી આક્રમણ આગળ રાજસતા ટકી શકી નહિ તેમાં કાંઈ
પશુ નવાઈ નથી.

૬

આંતરિક અસંતોષ અને બાહ્ય આક્રમણ સામે ટકી રહેવા
મુંગ વંશના અમલ દરમિયાન રાજસતાએ એક નવી યુક્તિ કરી,
અને તેમાં જ તે ફસાઈ ગઈ. ઉત્તર પશ્ચિમની એક ખીણ જાતિ કિન
એટલે કે 'કુલીન તારાર જાતિ'ને અનાયોગે હાંકી કાઢવા માટે
અને સંઘાય મેળવવા તેમણે આમંત્રી. આ લોકો મદદે તો આયા.
એમણે પેલા અનાયોગે ધક્કેલી કાઢવા પશુ ઉત્તર ચીનના પોતે જ
ધણી થઈ ગયા અને પેકીંગને પોતાની રાજધાની બનાવી. મુંગ વંશના
સમ્રાટો હકી ગયા અને દારતાં દારતાં છેક દક્ષિણે જઈ રહ્યા. આ
પ્રમાણે ઉત્તર ચીનમાં કિન સામ્રાજ્ય અને દક્ષિણ ચીનમાં મુંગ
સામ્રાજ્ય એવી બે દફતરો દસ્તીમાં આવી.

મુંગ લોકોએ દોઢસો વર્ષ રાજ્ય કર્યું હતી તેવામાં મંગોલ
જાતિએ ચીન પર ત્યાગ કરી. મંગોલ જાતિની ત્યાગ વેળા ચીનનો
પરાજય થયો, પરંતુ આ માત્ર સરકરી દાર હતો. ચીનનો સારકૃ-
તિક વિજય થયો. મંગોલ જાતિ ચીની બની ગઈ. આ રીતે જ
ચીની પ્રજામાં મંગોલ લોહી વહે છે અને મંગોલ અને ચીની પ્રજા
એકમેક થઈ ગઈ છે. આવો જ કમ મંચુ જાતિ વિષે થયેલો છે.
મંચુ જાતિ વિષે હવે પછી કાંઈક કહીશું પરંતુ આ લોહીનું મિશ્રણ
નોંધવા જેવું છે. મંચુઓ પશુ ચીની પ્રજામાં ભળી ગયા. આ રીતે

ક્રમશઃ લોહીનું મિશ્રણ થયું તેને લીધે ચીની પ્રજા ક્ષીણ નથી થઈ પણ શક્તિશાળી થઈ છે. વાચકના ધ્યાનમાં આવ્યું હશે કે હિંદુ-સ્તાનની સંસ્કૃતિએ પણ પરદેશી આક્રમણો સામે આ જ મુજબ વિજય મેળવેલો છે. ચીન અને હિંદની લશ્કરી દાર અને સંસ્કૃતિની જીતનો કયા એક જ પ્રકારની છે. જુદી જુદી જાતિના લોહીના મિશ્રણને લીધે નવી સત્રાજી જાતિનો જન્મ થાય છે એ પ્રજનન શાસ્ત્રનું 'ભણ્ણિતું' પ્રમાણ છે. અસખ્ય ચીન અને હિંદનો આ બાબતમાં ઈષ્ટક જુદા પ્રકારની આસિયાતો છે પણ તેની વિગતોમાં અહીં બિતરવાની જરૂર નથી.

૨ સામ્રાજ્યનો વિકાસ અને પતન

‘સ્વૃગીય સામ્રાજ્ય’ના વિકાસ અને પતનની કથામાં બહુ ઊંડે ઊતરવાની જરૂર નથી. સુંગ વંશનો આ યુગ ઐતિહાસિક છે.

૯મી સદી પછી સુંગ વંશનો અમલ થયો. સુંગ વંશ ચીનના ઇતિહાસમાં જાણીતો છે. તેના પ્રસિદ્ધ સમ્રાટોએ, કીતિ મેળવેલી છે અને સુંગ વંશનું નામ આદરપાત્ર મણાય છે. સુંગના વંશને માટે ચીનમાં હંમેશા આદર રહ્યો છે. માદામ ચાંગ-કૈ-શૈક સુંગ વંશના જ છે, અને આ પ્રસિદ્ધ વંશથી ઊતરી આવેલાં હોઈ તેમને માટે ચીનની પ્રજા ખાસ આદર સેવે છે.

સુંગ અમલ દરમિયાન પણ રાજ્યમાં અસાંતિ ચાલુ રહી. સુંગ અમલ દરમિયાન જે કેટલાક જાણવાને જ નાવો બન્યા તેમાં વંગ-અન-ચિહનો આધુનિક સુધારો ખ્યાન જોડે આવે છે. વંગ-અન-ચિહ પોતે સુંગ વંશના એક સમ્રાટનો વડો પ્રધાન હતો. જે જમાનામાં કન્ડ્યુચિયસના શિષ્ટ મંથોની વિરુદ્ધ જવાની કાઈની પણ મજદૂર નહોતી તે વેળા વંગ-અન-ચિહે કન્ડ્યુચિયસના આદેશોને પોતાની રીતે જ મટાવ્યા અને નવા સુધારા દાખલ કર્યા. ધનિકો ઉપર આવક

વેરા નાખ્યો. આવો આધુનિક સુધારો હાખલ કરવાની હિંમત વંચે કરી એટલું જ નહિ પણ ગરીબો ઉપરનો કર પણ હળવો કર્યો. તે જમાનામાં જમીન મહેસુલ શેકડેથી લેવાનો રિવાજ હતો. જમીન મહેસુલના ભરણામાં શેકડા રૂપિયા લેવાને બદલે જરૂર હોય તેવાં સંજોગોમાં અનાજ લેવાની વંચે છૂટ આપી. આવોમાં સ્થિરતા આવે અને ખેડૂત પ્રભને ફાયદો થાય તે હેતુથી ભરણા વખતે પાક ખરીદી લેવાની યોજના કરી. આ રીતે ખેડૂતને રાક્ષત પણ મળી. વંચે વેંકની પ્રથા નાખી કરી દીધી. પાચો ચિઆ નામની સ્થાનિક લશ્કરની પ્રથા હાખલ કરી. ગામડાની ચોકી કરવાનું કામ પાચો ચિઆનું હતું. પાચો ચિઆ, સ્થાનિક લશ્કરની પ્રથા ૮૦૦ વરસ સુધી ચાલી. રોન્સી પ્રાંતમાં કમ્યુનિસ્ટોએ ઊભા કરેલા લાલ લશ્કર વિશે હવે પછી આ પુસ્તકમાં ઉલ્લેખ આવશે. આ લાલ લશ્કરનું બીજ વંચે નાખ્યું એમ કહીએ તો ચાલે. પ્રાચીન યુગમાં આવા અર્વાચીન જણાતા સુધારા હાખલ કરવાનું માન વંચને ઘટે છે. આ સુધારા તે વેળા ક્રાંતિકારી જણાયા, વધારે આમળ પડતા લેખાયા અને નિષ્ફળ ગયા.

સુંગ અમલ ઉત્તર ચીનમાં ઈ. સ. ૧૧૨૭ સુધી અને દક્ષિણ ચીનમાં છેક ઈ. સ. ૧૨૬૦ સુધી રહ્યો. ટંગ સમયમાં સંસ્કાર અને જ્ઞાનોનો જોમ વિકાસ થયો હતો તેમજ સુંગ અમલમાં ખાસ કરીને દક્ષિણ ચીનમાં વધુ વિકાસ થયો. પરંતુ તે વિષે અહીં ખાસ ઉલ્લેખ કરતા નથી કારણ કે મિંગ વંશ જે હવે પછી રાજગાદીએ આવે છે તેના ઇતિહાસપર વિહંગ દષ્ટિ નાખતાં આ વિષે કાંઈક કહેવાનું રહેશે.

હવે આપણે કાંઈક આધુનિક કાળ સુધી આવી પહોંચ્યા છીએ. વાચકે યાદ રાખવું જોઈએ કે આ સમયે હિંદુસ્તાનમાં સમકાલીન મોગલ વંશના બાદશાહો હતા. સુંગ વંશ પછી મિંગ વંશ આવ્યો. તેનો સ્થાપક હંગ વુ એક પ્રમુખ આગેવાન હતો. મોગલ

લશ્કરને ભગાડી દેનાર હંગ વુ કોઈ એક સમ્રાટ નહોતો. પણ પ્રમ-
ભાથી જાગેતો નાયક હતો. ૧૩૬૮માં એક પ્રમદીય બંડ ઊઠ્યું તેનો
આ નાયક એક ગરીબ બુદ્ધિશાળી કામદાર હતો. મંગોલ લશ્કરને
તેણે હાંકી દાડ્યું, દેશનિકાલ થઈ એટલું જ નહિ પણ એક કાલા
રાજવી તરીકે ત્રીસ વર્ષ સુધી રાજ્ય વ્યવસ્થા કર્યો, અને પોતાની
દારકીર્દી દરમિયાન એણે ગરીબોનાં કિન હેતુ રાખ્યાં.

ચીનના ઇતિહાસના આધુનિક યુગનો આ આરંભ છે. વાયકને
યાદ હશે કે ચીની ઇતિહાસનું ત્રીજું ચક્ર હવે શરૂ થાય છે. આ
ત્રીજું ચક્ર ૬૭ પૂરું થયું છે એમ કહી શકાય નહિ. આગમાં બે
ચક્રોમાં આપણે જોયું છે કે શરૂઆતનો સમય ચાલીતો હતો. આ
ત્રીજા ચક્રમાં પણ શરૂઆતની ટેલોક સદીઓ ચડતી કળાની હતી
એમ જણાય છે. મિંગ અને મંચુ નરેશો આ કાળમાં ગાદીએ
આવ્યા. મિંગ અને મંચુ નરેશોએ પાંચ સદી રાજ્ય કર્યું. આ
પાંચ સદીમાં ચીન સોળે કળાએ પ્રકાશ્યું. વળી વિધિના કાયદા મુજબ
કહો કે ઐતિહાસિક ક્રમ મુજબ કહો, ગમે તે કહો, પણ અસતોષ,
અશાંતિ અભ્યવસ્થાનો કાળ પણ બીજા બે ચક્રો મુજબ આ ત્રીજા
ચક્રના પાછલા કાળમાં આવ્યો પણ ખરો. આ કાળ 'તેપીંગ બગવા'
થી શરૂ થાય છે. ચીનના 'સ્વર્ગીય સામ્રાજ્ય'નો અંત આ
પ્રમાણે આવે છે. તેપીંગ બગવા વિષે આગળ કાંઈક કહીશું. આગમાં
બે ચક્ર મુજબ આ યુગમાં પણ ચીનની રાજધાનીનું સ્થળાંતર થયું.
આગલા ચક્રમાં ચીનની રાજધાની પેકીંગ આવી હતી. આ ચક્રમાં
ચીનની રાજધાની પેકીંગથી નાન્કીંગ આવી. સને ૧૯૨૭ માં ચીનની
રાજધાની નાન્કીંગ ખસેડવી પડી હતી. આમ આપણે છેક ચાલુ
બનાવેો સુધી ઝપાટાગધ પહોંચી જઈએ છીએ.

૧૩૬૮ થી ૧૬૪૪ની સાલ સુધી મિંગ નરેશો ગાદી પર
રહ્યા. મિંગ વંશના સમય દરમિયાન જાપાન પણ 'ચીનનું' અધિનું

રાજ્ય ગણાતું. જાપાનનો રાજવી શોગુન પોતાને મિંગ સમ્રાટનો ખંડિયો રાજ માનતો. કારિયા, જાવા, સુમાત્રા, હિંદી ચીન વગેરે દેશો મિંગ અમલમાં ચીનને ખંડણી ભરતા. મિંગ વંશના અમલ દરમિયાન ચીનનો નૌકાપતિ ચેંગ હો ઇરાનના અખાત સુધી ફરી વળ્યો હતો. ચેંગ હોએ સિયામ અને તેના પડોશી દેશો પર હાક ખેસાડી એટલું જ નહિ પણ ગદાકાના મુસલમાન રાજવી સાથે મૈત્રી જમાવી. આ રીતે ચીન એક ચક્રવર્તી રાજ્ય બની મધું. એમ કહેવાય છે કે ચીને પોતાની સત્તા અને પ્રતિષ્ઠા પર-દેશોનું શોષણ કરવા માટે વાપર્યાં નહોતાં. પરંતુ ચીનનો માત્ર આ સાંસ્કૃતિક દિગ્વિજય હતો.

હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસનો વિદ્યાર્થી પૂછશે કે આ સમયમાં હિંદુસ્તાનમાં પોર્ટુગીઝો આવ્યા, પાશ્ચાત્ય એશિયનો આવ્યા અને તેમણે જેમ ધીરે ધીરે પગદંડો જમાવ્યો તેવું કાંઈ ચીનમાં બન્યું કે નહિ, આ લોકોની પ્રવૃત્તિઓ ચીનમાં ફરીકે હતી. મિંગ સમયમાં પોર્ટુગીઝ લોકો ૧૫૧૬ ની સાલમાં કેન્ટનમાં આવ્યા. એમણે પોતાની રીત મુજબ જ વર્તવા માંડ્યું અને સ્વરક્ષણના બહાના હેઠળ 'કિટલા' બાધવા માંડ્યા. ચીનના શાંતિપ્રિય લોકોને આ જોઈ ખૂબ આશ્ચર્ય થયું અને તેમને આવું વર્તન જંગમી જણાયું અને ઉંચટે તેમને હાંકી કાઢવાની ફરજ તેમને માથે આવી. દરમિયાન તેમને કેટલાંક વચનો અપાયાં તેને લીધે આ લોકોને ચીને રહેવા દીધા. આ સમયમાં અંગ્રેજ અને ડચ લોકો પણ આવી લાગ્યા હતા. પણ તે લોકો પણ કાંઈ વધુ ફાવ્યા નહિ.

આપણે જોયું કે મિંગ જમાનામાં ચીનનું સ્વર્ગીય સામ્રાજ્ય કુદ્યુદાલ્યું અને ચારે દિશાએ તેનો જયજયકાર થયો. પરંતુ આ જયજયકાર એ કાંઈ સાચી કીર્તિનું લક્ષણ નથી. પ્રજાનો વિકાસ થયો કે નહિ, અને થયો હોય તો કેટલો થયો એ જ સાચા વિકાસનું

ખરું માપ છે. પંદરમી સદીનો યુરોપનો ઇતિહાસ જંગમિતો ભરતી-
કાળ છે જતાં ચીન તેનાથી પણ ટપી જાય એમ હતું. પંદરમી
સદીનું ચીન સંપત્તિ, ઉદ્યોગ અને સરકારમાં અધિકાર હતું. તે
વખતે રોધાચેલી દુનિયામાં એસિયા સુર્યમંડળ મણીએ તો તેના
મધ્યમાં આવેલો ચીનનો સુર્ય અદ્ભુત જગત્સ્યમાન હતો.

ચીનનો સુરજ પંદરમી સદીમાં મધ્યાન્હે હતો. ચીનના કલા
અને સાહિત્ય, સ્થાપત્ય અને કારીગરી પૂરજહારમાં ખીલેલાં હતાં.
ચીન માટી કામમાં તો પહેલેથી જ આગળ પડતું હતું. મિંગ
સમયમાં માટી કળા ચોર ખીલી અને તેણે જગત્સિદ્ધિ મેળવી.
આ સમયના માટીકામના નમુનાઓ જુઓ તો તમને તેમાં ચીની
પ્રભુનું અદ્ભુત કૌશલ્ય અને સૌંદર્ય વિષેની તેમની જાંડી સમજ ખાસ
જણાઈ આવશે. મિંગ સમયની ફૂલદાનીઓનાં લાસિત્ય અને સૌંદર્ય
એનમુન છે. ઇટાલીની ચિત્રકળાને પણ આંખી પાડી કે તેવી તેની
ચિત્રકલા હતી.

લાકડાંનું તથા હાથીદાંતનું કાતરકામ તેમજ ધાતુઓ પરનું
મીનાકારી કામ પણ અત્યંત આકર્ષક છે.

એ બધું તો ખરું. પણ આમ પ્રભુનું શું? કલા અને સંગી-
તથી કાંઈ પેટ જોણું ભરાય. ગરીબોની રિશ્તિ કેવી હતી? મિંગ
વંશના સુરાજ્યના લાભો ગરીબને પણ મળ્યા હતા. સંપત્તિનો વરસાદ
માત્ર મુઠ્ઠીભર લોકો પર નહોતો પડ્યો પણ આમપ્રભુ પણ તેનાથી નહું
જીવન પામી રહી હતી, પોતે નવપદ્ધતિ યર્ષ રહી હતી. ઉપર જોઈ
તેમ, કરવેરામાં ગરીબ પ્રભુને ઠીકઠીક રાહત તો મળી. પણ એતીની
પેદાશ વધે તે મોટે પણ મિંગ વંશના એક નરેશો ચોરસમવડો કરી આપી
હતો. પાકની નિષ્ફળતા અંતર દુઃખાળને પહોંચી વળવા અને તાત્કા-
લિક મદદ યર્ષ શકે તે હેતુથી અનાજના કોશરો કાઢવામાં આવ્યા.

વેપારની સરળતા થાય તથા તે ઉપરાંત આંટ ઊંચી જાય તે હેતુથી ચલણી નોટોનો પુષ્કળ પ્રબંધ પણ કરવામાં આવ્યો. આ બધાં પગલાં લેવામાં આવ્યાં તેનું સરવાલે પરિણામ શૂન્ય જ આવ્યું, પ્રજાના બધા વર્ગોમાં સુખ અને શાંતિ ફેલાયાં. સુગર્વશના સમ્રાટોએ કાગળના નાણાનો પ્રયોગ કર્યો તે ખાસ નોંધવા જેવું છે.

વિધિનું ચક્ર એક જ પ્રકારે ચાલે છે. જેવું બીજા સમ્રાટોનું થયું તેવું જ સુંગ સમ્રાટો વિષે બન્યું. મંચુ જાતિના આક્રમણી આત્મા જ ક્યાં અને મંચુઓને જરૂર કરવામાં સુંગ સમ્રાટોની શક્તિ ઠીક ઠીક કીચ થઈ. વળી આંતરવિગ્રહ તો હતો જ અને તે શમાવવામાં પણ તેમનું શ્વિર રેડાણું હતું. આ ઉપરાંત બીજા કોષો જે આવા સમ્રાટોમાં અન્યત્ર જણાય છે તેવા કોષોથી તેઓ મુક્ત તો નહોતા જ. આ સંલોગપરંપરાના અંતે એક બનાવ બન્યો. તે વેળાના મંચુ જાતિને વશ કરવા એક સેનાપતિ વુ-સન-કવી જેવું નામ ચીનના ઇતિહાસમાં એક પ્રખરોદી તરીકે પંક્તિએ છે તેને સુંગ રાજાએ મોકલી આપ્યો. વુ-સન-કવીએ તેના માલિકને જ હરાવવા દુરમનની મદદ લીધી. મંચુઓને તો એ જ જોઈતું હતું ને ! એમણે સહયોગ મદદ કરી, અને પેકીંગની રાજગાદી પચાવી પાડી ! ૧૬૫૦માં કેન્ડન સર કર્યું અને હવે તો આખું ચીન મંચુ જાતિને આધીન થયું. અમીચંદની માફક વુ-સનનું નામ હતું પણ ચીનમાં ગવાય છે.

આમ એક પરદેશી અમલની શરૂઆત થઈ. આ પરદેશી મંચુ લોકો ચીન જેવી સરકારી પ્રજાના સંપર્કમાં આવ્યા. કાળક્રમે મંચુઓએ ચીનને પોતાની માતૃભૂમિ બનાવી. પોતે એક સમજી પ્રજા હોવાથી દમનનોતિથી નહિ પણ પ્રેમથી રાજ્ય ચલાવ્યું. જેમ દૂધમાં સાકર ભળી જાય તેમ ચીનની પ્રાચીન પ્રજામાં મંચુજાતિ ભળી ગઈ. મંચુ લોકોએ ચીનની પ્રજાને ગુલામ બનાવી તેનો એક

અવશેષ રહી ગયો અને તે ચીનાની ચોટધી. સ્વતંત્ર ચીને આ સંગ્રાહી નાખી છે અને ચોટધી રાખવાનો રિવાજ હવે નાબૂદ થયો છે.

મંચુ વંશના અર્ધ-પરદેશી અમલ હેઠળ ચીન શક્તિશાળી અને લડાયક બન્યું. ચીની પ્રજામાં નવું લોહી આવવાથી અને આ મંચુ જેવી સમસ્તુ પરદેશી જાતિએ ચીનના આંતરિક જીવનમાં બળો જવાથી ચીની જીવન સમૃદ્ધ થયું. જેમ બીજા દેશોના ઇતિહાસમાં પરદેશી આક્રમણો તે તે દેશનો મૂળ પ્રજાને ઉપકારક બન્યા છે તેમ જ ચીનના ઇતિહાસમાં બનેલું છે. મંચુ જાતિ અત્યંત શક્તિશાળી હતી અને તેની વધુ પડતી શક્તિ ચીનના સામાન્ય વિકાસમાં ખરચાઈ તે વળી જીદી પડના છે.

મંચુ વંશનો બીજો સમ્રાટ કંગ-હી આપણા વિકાસશીલ જોવા હતા. એણે ચીનનું સરકારજીવન અપનાવી લીધું. પોતે જ દ્વિધર્મ અને સાહિત્યકાર હોવાથી તેણે વિદ્યાકળા પોષવા પોતાની જીવિશક્તિ ખર્ચી એટલું જ નહિ પણ સામાન્ય વધારવાનો શોખ પણ પૂરો કર્યો.

કંગના સમયમાં ચીની બાબાનો સાર્થ શબ્દકોષ રચાયો. આ શબ્દકોષમાં આશીસ હજાર ચિત્રમય શબ્દો છે. આ જ્ઞાનકોષની બરાબરી કરે એવા મથો જગતમાં થોડા જ છે. મંચુનરેશના ઉત્તેજનથી આ જ્ઞાનકોષ રચાયો. આ જ્ઞાનકોષ સેંકડો મથોનો બનેલો છે. તાંબાનાં પતરાં ઉપર ચમેલા કાતરકામ ઉપરથી આ જ્ઞાનકોષનું સુદૃઢ કંગના મૃત્યુ પછી થયું. પદસચ્ચિ (જેમાં પદો સાથે કવિ ઇતિહાસકાર ઇત્યાદિનાં અવતરણો આપવામાં આવે છે) પણ આ સમયે જ રચાયેલ જણાયું છે. કંગના સાઠ વર્ષની કારકીર્દિમાં ઉદ્યોગ, કલા, સાહિત્ય અને શિક્ષણનો અદ્વિતીય વિકાસ થયો. તાંબા પર કાતરકામ, રંગચિત્રણ અને માટીકળા આ કાળમાં એક ખોડ્યા.

હવે સામ્રાજ્યવિકાસ વિશે જે શબ્દો, કંમ-હિ અને એના પૌત્ર યિએનસંગના સમયમાં સામ્રાજ્ય સેંકડો માઇલ વિસ્તર્યું. પૂર્વમાં મંચુરિયાથી ઠેક છુકેસ્તાન અને મંગોલિયાથી દક્ષિણે ઠેક નેપાળ સુધી ચીનની આજુ પ્રવર્તી. વળી પાકિસ્તાન, અનામ, સિયામ, હારિયા વગેરે આ મુગ સામ્રાજ્યના તાબેદાર મુલક હતા. નેપાળ પર ચીનનાં લશ્કરોએ જે વિજય મેળવ્યો તે આ સામ્રાજ્યની કેટલી બધી શક્તિ હતી તે સૂચવે છે. હિમાલય જેવો પર્વત ઝાળંગોને શુરખા જેવી લડાયક કામ પર ચીની લશ્કરે જે વિજય મેળવ્યો તે અનન્ય ગણાય. આ વેળા રશિયામાં પ્રસિદ્ધ સમ્રાટ પીટર રાજ્ય કરતો હતો અને તે પણ ચીન જોડે રાજદ્વારી સંબંધો બાંધવા આતુર હતો. એણે ચીનના સમ્રાટની હજુરમાં પોતાનો એલચી મોકલી આપ્યો. મંગોલ લોકોને હાલથી કહીને રશિયાએ મંગોલ પ્રદેશમાં પોતાનો આજુ પ્રવર્તાવી હતી. અને રશિયન સામ્રાજ્ય તે વેળા મજબૂત હતું. આ રશિયન સામ્રાજ્ય અને ચીની સામ્રાજ્યની હદ સામ્રાજ્યરિયામાં બેઠી થતી હતી. આ સંલેખોમાં ચીન અને રશિયા વચ્ચે કરારો થયા અને ચોક્કસ સીમાએ નક્કી થઈ. વળી વેપારવજુજ મટિ પણ રીતમર જાહેરવો થઈ. રશિયા અને ચીનનો આ સંપર્ક કાળે કરીને ઐતિહાસિક નીવડ્યો એ દૃષ્ટિએ જોતાં પીટર સાથેના મુગ સામ્રાજ્યના કરારો ખૂબ મહત્વની ઘટના છે. આ સંપર્કમાંથી કેટલીય મૈત્રીઓ અને કેટલીય દુશ્મનાવટો ઉદ્ભવી છે તે હવે પછીનો ઇતિહાસ કહેશે.

રામના સમ્રાટ માર્કસ ઓરેલિયસના વખતથી ચીનને આંગણે પરદેશી એલચીઓનું આગમન થતું આપણે જાણીએ છીએ. ૧૬૬૫-માં હોલેન્ડ અને રશિયાના એલચીઓ પણ ચીનની સત્તાને આવ્યા. શાહજહાન બાદશાહે પણ પોતાનો એલચી ચીનના દરબારમાં મોકલી આપ્યો હતો. આ મુજબ ચીનની કીર્તિ સમસ્ત દુનિયા પર, તે

વેળાની શોધાએલી દુનિયા પર ફરી વળી. અત્યારના અંગ્રેજ સામ્રાજ્યવાદીનો માફક કાષ્ઠક મંચ સામ્રાજ્યવાદીએ આ વેળા જરૂર ઉદ્ગાર કાઢ્યા હશે, કે ન્યા દલી સરજ આપમતો નથી એવું અમારું આ સામ્રાજ્ય છે. પરંતુ સામ્રાજ્યવાદ જ તેના અંતરંગમાં વિરોધી હિપજલવે છે, અને ચીની સામ્રાજ્ય આ ઐતિહાસિક નિયમને શરણે હતું. ચીની પ્રજાને આ તાત્કાલિક જ સમજાઈ ગયું. 'સ્વર્ગીય સામ્રાજ્ય' તૂટી ગયું અને ચીન અર્ધગુલામ દેશ બન્યો.

ભાગ ત્રીજો

જ્યારે ચીન અર્ધ-ગુલામ બને છે

હિંદુસ્તાન અને ચીન ઉપર થયેલા પાશ્વત્ય આક્રમણના જુદા જુદા પ્રકાર છે. ઔદ્યોગિક ક્રાંતિ થવા પછી મોટા કારખાનના પાકા માલ ઘૂસાડવા પરદેશીઓએ જે કાવાદાવા કર્યા તેમાંથી ચીન મુક્ત રહી શક્યું નહિ. મોગલ સામ્રાજ્યની પડતી પછી હિંદુસ્તાનમાં મધ્યસ્થ સરકાર તૂટી પડી હતી અને દેશ અનેક દુકાઓમાં વહેંચાઈ ગયો હતો. આ સંજોગમાં બ્રિટિશ વેપારી આક્રમણ આણ્યું, પછી બ્રિટિશ વાવટો ધીરે ધીરે દેશપર ફરક્યો અને દેશ પરાધીન થઈ ગયો. ચીનમાં આવું સર્વાંશે ન બન્યું પણ આ પ્રકરણના મથાળે કહ્યું છે તેમ ચીન અર્ધ-ગુલામ બન્યું. ચીનની ગુલામી આર્થિક હતી. હિંદુસ્તાન માફક પરદેશી રાજવનો સીધે સીધા અમલ ત્યાં ન થયો પરંતુ ગુલામી બારી સ્થિતિ તો એટલી જ કરુણાળનક હતી. ચીનમાં હિંદુસ્તાન જેવી પરિસ્થિતિ પ્રવર્તતી નહોતી. ચીનની રાજધાની પેકિંગમાં મધ્યસ્થ તંત્ર કાયમ હતું. આ મધ્યસ્થ તંત્ર અણુ-તૂટ્યું રહેવાને કારણે ચીન પર પરદેશીઓનો વાવટો ફરક્યો નહિ અને ચીનનો મુલક તો સ્વતંત્ર રહ્યો, જે કે આર્થિક ગુલામી આવી પડી. આ આર્થિક ગુલામી મુલકની પછાત સમાજવ્યવસ્થાને કારણે ઉદ્ભવેલી હતી. વળી મધ્યસ્થ તંત્રમાં આંતરિક સડો પેડેલો હોવાથી ત્યાં સહેલા સમાજવ્યવસ્થા દોલો ચીનના રાજતંત્રને ધરો

રહેલા દોવાથી આ આર્થિક શુંબસાઓ જટકાર્થ. ચીનની પ્રગતિ, ખાસ કરીને પરદેશી રેગવણી પામેલા જીવાન વર્ગે, આ પછાત સમાજવ્યવસ્થાને ફાવી દેતા અર્ધગ્રુહામ ચીનમાં પ્રગતિ ત્ર રચવાયું અને વિકસ્યું. ચીનને કાંઈ એક પોલા નોકરચાલી તંત્રને તોડવાનું નહોતું, કારણ એવું તંત્ર ત્યાં હિંદુસ્તાન માફક રચાયું જ નહોતું. જૂની સમાજવ્યવસ્થા અને અર્થવ્યવસ્થાને રચાને નવું તંત્ર, નવું કસેવર જ રચવાનું હતું તે બની શક્યું. એટલે ચીન સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર તરીકે જીવું થઈ ગયું અને પશ્ચિમના સ્વતંત્ર દેશોની હરોળમાં બાજે જીવું રહ્યું છે અને 'સંયુક્ત રાષ્ટ્રો'ની સમાન કાટિએ બેઠેલું છે. ચીન અને હિંદની ગુલામીની કલંકકથા સમાપ્ત થઈ આજે જ પરંતુ તેના પ્રવાહ બામ જુદા જુદા છે.

ચીનની અર્ધગ્રુહામીની કલંકકથા સાથે દુર્ભાગ્યે ખ્રિસ્તી મિશનરીઓનું નામ જોડાયેલું છે. ચીનને કાંઈ ખ્રિસ્તી ધર્મની નફરત નહોતી. ખરું પૂછાવો તો કન્ફુશિયસે ચીનને ફેર ધર્મ કરતાં નીતિ અને આચારધર્મ પર ચલાવેલું હતું અને ચીના સંકુચિત અર્થમાં દલીએ તો, ધાર્મિક પ્રાણી નથી. આંગ-કે-શૈક ખ્રિસ્તી છે અને ધર્મ એ માણસનો અંગત વિષય છે એમ ચીને પરાપૂર્વથી માનેલું છે. તો મિશનરીઓ માટે આટલો રોષ, આટલો વિરોધ શા માટે? ખીલું પરદેશી વેપારીઓ પ્રત્યે પણ ચીને ઝીંકાર જ દાખવેલું. ચીન સંપત્તિશાળી હતું. બધે અખૂટ ધનધાન્ય હતાં. વેપારવણજ ખીસેલાં હતાં. બહારનો વેપાર રોકવાનો ચીનને જરા પણ ઈરાદો નહોતો. છતાં આ પરદેશી વેપારીઓ સામે જ તેમને પહેલા મોરચા માઠા પડ્યા. પરદેશીઓ માટે દેશ એ પૌર્વાત્ય પ્રજાના સ્વભાવમાં પણ નથી. મંચુ સમ્રાટ કંગ-હી ખાસ કરીને ખ્રિસ્તી મિશનરી અને ખ્રિસ્તી ધર્મ પ્રત્યે પક્ષપાતી હતો. વળી તેણે પરદેશી વેપાર અને પરદેશી બંદરો ખુલ્લાં મૂક્યાં હતાં. છતાં આ જ કંગ-હીના વખતમાં

મિશનરીઓના કાવાદાવા બહાર આવ્યા. ડેન્ટનના લશ્કરી અમલદારે ૧૭૧૭માં એક રિપોર્ટ સમ્રાટ સમક્ષ પેશ કર્યો તેમાં યુરોપિયન સરકારે આ વેપારીઓ તથા મિશનરીઓ મારફતે ફિલીપીનમાં તથા જાપાનમાં ઘુસવા અને ચકાઈ કરવા કેવા કાવાદાવા કરી રહી હતી તે જણાવવામાં આવ્યું, અને આ કાવાદાવાથી બચવા તેમજ ચીની સામ્રાજ્યને રક્ષવા વેપારીઓ તથા મિશનરીઓ ઉપર અંકુશો મૂકવા સૂચવવામાં આવ્યું. આવાં પરદેશી કાવનાંઓ તે જમાનામાં પૂર્વના દેશોમાં કેવાં ચાલી રહ્યાં હતાં તેનો તાદ્રશ ચિતાર આ રિપોર્ટમાં છે. મંચુ સમ્રાટે તરત જ પરદેશી વેપાર અને મિશનરી પ્રવૃત્તિઓ પર ખડતા અંકુશ મૂકી દીધા.

પરદેશીઓને આ અંકુશો રુચતા નહોતા. ધરતીની પેલી બાજુએ તો મોટા ઉલોગો વેળાંધ સ્થપાતા હતા અને ઔદ્યોગિક પેદાશોને મોકળા માર્ગે જોઈતો હતો. પરદેશીઓને હિંદુસ્તાનમાં આ માર્ગ મળ્યો હતો. આ જોકાદરનું પેદ મોડું હતું. એને ચીનનો વેપાર પણ જોઈતો હતો.

ન્યોન ત્રીજાના વખતમાં બ્રિટિશ સરકારે ચીન ખાતે એક એલથી મોકલી આપ્યો. નજરાણું મૂક્યા પછી બ્રિટિશ એલથીએ આ અંકુશોં હળવા કરવા વિનંતી કરી, સમ્રાટે જનાબમાં કહ્યું,

“હે રાજવી, અમારી સંસ્કૃતિનો લાભ મળે તે હૃદયથી આપે ફરિયાદારથી આપના પ્રતિનિધિ અરજ સાથે મોકલી આપ્યા છે, અને આપની શુભનિષ્ઠા સિદ્ધ કરવા આપના દેશની પેદાશોના નમુના પણ મોકલી આપ્યા છે. આપની નમ્રતા અને વિવેક પ્રશંસાપાત્ર તો છે જ. પરંતુ વિરાળ દુનિયા પર હું આધિપત્ય ધરાવું છું તે એટલા મઠે જ કે રાજ્યધુરાની ફરજે હું બરાબર જાળવી રાહું. મને આવી અજણી અને કિંમતી વસ્તુઓની પ્રીતિ નથી. આપના દેશોના તૈયાર માલની જરૂર નથી. માટે હે રાજવી, મારી સાવનાઓ સમજ લેજો. આ કરતાં પણ વધારે વફાદારી અને ભક્તિ

આપ બતાવો અને તે માટે અમારી સહાયતાની સરજી રહે. આ મુજબ વર્તી આપના દેશ માટે વધુ સુખ અને સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરો. આજ્ઞા પાળવા સંવધ રહે. ઉપેક્ષા ન બતાવો.”

આટલું મોટું અવતરણ અહીં જાણી જોઈને આપ્યું છે. પશ્ચિમ અને પૂર્વના પરસ્પર મોઝાનું અહીં દિગ્દર્શન થાય છે, અને છતાં પૌર્વાત્મ્ય વિવેકનું. વળી કેટલા જિંદગાં ચિખરેથી ચીની સામ્રાજ્ય પશ્ચિમ અને કેટલી ભગ્ય સંસ્કૃતિ ધૂળમાં રગદોળાઈ તે જોઈ સખેદ આશ્ચર્ય થાય છે. એવું તે આ સંસ્કૃતિમાં શું હતું કે તેનું આત્મ ભારે પતન થયું ? આ અને પછીના પ્રકરણમાંથી વાચકને તેનો જવાબ મળી રહેશે.

હજારો વર્ષ પુરાણી પશ્ચિમ ચીનની સંસ્કૃતિ ધૂળમાં રગદોળાઈ તે કાંઈ અકરમાત નહોતો. જેમ હિંદુસ્તાનમાં પરદેશીઓ આપણી જ નિર્બળતાઓને લીધે પ્રવેશ કરી ચક્રા, જેમ હિંદુસ્તાનમાં લાય રુશવત અને બેદ નીતિથી અંગ્રેજોએ હકૂમત જમાવી, જેમ હિંદુસ્તાનની પછાત આર્થિક વ્યવસ્થા આ પ્રવેશ માટે જવાબદાર હતી તેવું જ ચીન વિષે બન્યું. બંને જગ્યાએ ઇશ્ટ ઇડિયા કંપની જેને એક ઇતિહાસકારે આંચિયાની ટોળી કહેલી છે તેના કાળાં કરતૂંકોથી આ કથા ભરેલી છે એ કાંઈ આશ્ચર્યની વાત નથી. પરંતુ આ સરમની કથા સાથે હિંદુ નામ જોડાયેલું છે તે બેદની ગિના છે. મધ્ય હિંદુસ્તાનનો ફળદ્રુપ મુલક આજે જ્યાં ધકેનો મુંઝર પાક થાય છે ત્યાં પોપીની ખેતી થતી અને આ પોપીમાંથી બનાવેલા અરીસાનું ઝેર ચીનાઓને પીવાવવામાં આવતું. ‘ઝેર’ અમે જાણી જોઈને કહીએ છીએ કારણકે આ કાંઈ સાદું અરીસું નહોતું પણ તંબાકુનું મિથણ કરી દુકકાંથી આ અરીસું પીવાતું હતું.

૧૮૦૦ની સાલમાં ચીનની સરકારે એક વટહુકમ દાદી અરીસું સામે પ્રતિજ્ઞા મૂક્યો. કાન્ડુસિયસના ચીની પૂત્રીઓએ કાન્ડુસિયસના કુટુંબ ધર્મને વિકૃત કરી મૂક્યો હતો પરિણામે પોતાના કુટુંબોનાં પેટ ભરવા તેઓ લાયરુચવતના ભોગ ગયા. અંગ્રેજ વેપારીઓ જેમણે ચીની

બાપા સીખી લઈ આ લાંચરુચવતિયા લોકોને પોતાની કુટિલનીતિનો ભોગ બનાવ્યા તેમના ઉપર પણ સખ્ત અંકુશો મૂકવામાં આવ્યા અને પરદેશીઓને ચીની બાપા શીખવવી ગુનો ઠરાવવામાં આવ્યો. પરંતુ એમ કંઈ સ્થિતિ મુઠ્ઠરે એમ નહોતી. ૧૮૩૪ ની સાલમાં ઇસ્ટ ઈન્ડિયા કંપનીએ ચીનના વેપારની એકદુશ્ચુ માલિકી હોડી. હવે તો સમગ્ર અંધજ વેપારીઓ અશીશુની દાણચોરી કરવા લાગ્યા. ચીની સરકારે સખ્ત પગલાં લેવા માંડ્યા અને લિન-ત્સે-સી નામે એક ખાસ અધિકારી નીમ્યો. એણે કેન્ટનમાં સખ્ત લાઇનદોરી નાખી અને અશીશુની વીસ હજાર પેટીઓ કબજે કરી સળગાવી મૂકી.

જસ યઈ રહ્યું. બ્રિટિશ સરકારે એક મોટું નાકાસૈન્ય મોકલી આપ્યું અને કેન્ટન ઘેરી લીધું. ચીનના ઇતિહાસમાં આજ સુધી ઉત્તરથી જમીન વાટે હુલ્લા આવ્યા હતા. દરિયામાર્ગે આ હુલ્લો થયો, આ ચીની લોકોની કલા અને સંસ્કારો આ પાશ્ચાત્ય દળના ભરકારી મનમોહના મારા સામે શું કામમાં આવે ? જિયારા ચીનને પ્રશ્નિપાત કરવા પડ્યા ! સંસ્કૃતિના બળ સામે જંગલો બગતો આ વિજય હતો. ચીનને ૧૮૪૨ની નાન્કીંગની સંધિ મુજબ કેન્ટન, સાગદાર્થ, એમોય, નિંગ્પો અને કુશો આ અંદરે પરદેશી વેપાર માટે ખુલ્લા રાખવા પડ્યાં. પેલી અશીશુની પેટીઓની ભરપાઈ તથા મુદ્દના ખર્ચ પેટે હોંગકોંગ બ્રિટિશ માલિકીનું થયું.

એશિયા સામે યુરોપી પ્રજાઓનો આ પહેલો વિજય હતો. દ્વિંદમાં જ નહિ, એકલા ચીનમાં જ નહિ પણ જાપાનમાં પણ પાશ્ચાત્ય લોકોએ સફળ બા કર્યો. સામાન્ય રીતે અને ઉપલક્ષિયા દૃષ્ટિએ આ માત્ર એકલા પશુનગની છત દેખાવ છે પરંતુ તેમ નથી. યુરોપના નવા વિજ્ઞાન, શોધબોગ અને ઉદ્યોગવાદ સામે એશિયા ટકી ધકે એમ નહોતું. યુરોપની નૂતન અર્થવ્યવસ્થા આગળ, યુરોપના નવા પ્રવાહ આગળ એશિયા ધારો કે ચોરો વખત ભરકારી-

બળથી જીવી શક્યું હોત તો પણ તેનો પરાજય નિર્મોલો જ હતો. હિંદની શું, ચીનની શું, સમસ્ત એશિયાની અર્થવ્યવસ્થા અને સમાજવ્યવસ્થા ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ પછાત હતી, સડેલી પણ હતી. યુરોપના વિજ્ઞાનને અપનાવ્યા વગર એશિયાને છૂટકો નહોતો. જાપાને પાશ્ચાત્ય વિજ્ઞાને અપનાવી લીધી અને આ આક્રમણમાંથી પહેલવહેલું 'બંધુ'. હિંદુસ્તાન તેમજ ચીને તેમ 'ધુ' નહિ, અને અલગત તેઓ ગુલામ બન્યા. એ ખરું છે કે પાશ્ચાત્ય વિજ્ઞાન પ્રત્યે તેમણે સાશંક નજરે જોયું તેથી પછીથી કેટલેક અમૂલ્ય લાભ મળ્યો અને સામ્રાજ્યવાદના અનર્થોમાંથી આપણી બન્ને પ્રજાઓ બચી ગઈ છે- પરંતુ તે જુદો સવાલ છે. આપણે અહીં તો આ કાળમાં ચીનનું પતન કેમ થયું તેનું જ પૃથક્કરણ કરતાં 'આટલું' વિચારી લીધું.

ચીનના આ પહેલા જ પરાજય વખતે પાશ્ચાત્ય લોકોએ ચીનની ભૂમિ પર કેટલીક ખાસ સત્તાઓ અને અધિકારો પ્રાપ્ત કર્યા. પોતાની જ કેરો, પોતાની જ પોલીસ, પોતાના જ જંકાત ઉમરાવનારા, પોતાના અમલદારોની ખાસ હકૂમત હેઠળ જ આ પરદેશીઓ રહે એવું ચીને કળુદ્યું. આ અધિકારો એટલે ચીનની સ્વતંત્રતા પર મોટો કાપ એટલું જ નહિ પણ આ અધિકારોએ અનેક અનર્થો ઊભા કર્યા.

ચીનની સર્વોપરી સત્તા ઉપર આ 'હરીફ સર્વોપરી સત્તા' હતી. આ ગાંધીય અપમાન ચીનને ગળી જવું પડ્યું. પરદેશી વેપાર સ્વીકારવો પડ્યો, અફીશ્વની પેટીઓ ઉતારવી પડી. કો અપરાધ અને કો શિક્ષા! અહીં સદી-ઉપર આ મંચુ સમ્રાટના એક સ્વામિભાની પૂર્વજે જ્યોર્જ ત્રીજાને જે પત્ર લખ્યો હતો તે યાદ કરે. કામ, ચીન!

અને મિશનરીઓ? આ કાઈ ખ્રિસ્તી ધર્મના પ્રચારકો નહોતા;

સામ્રાજ્યવાદના એજટો હતા, અને હવે તો તેમને ફાર્ટો અને પોલીસની સહાય મળી હતી. આ મિશનરીઓ સામે એટલો પ્રકાપ થયો કે આમજનતાએ કોઈ કાષ્ટ જગ્યાએ તેમનાં ખૂન કર્યાં. આ ખૂનથી પણ સામ્રાજ્યવાદીઓને ફાયદો થયો ! નવી ભૂમિ મળવા માટે આ ઠીક બહાનું હતું. એક અંગ્રેજ લેખકના શબ્દોમાં કહીએ તો " પહેલો મિશનરી, બીજી ગનઓટ, અને પછી જમીન ઓછા કરવી-ચીનનું માનસ આ ઘટનાઓનો કમ સમજી ગયું છે. "

અંગ્રેજની પાછળ ફ્રેંચ લોકો, વળી રશિયનો અને અમેરિકનો બધા ચીન પર ગીધની માફક ભૂરી પકડ્યા. ફ્રાન્સના એક મિશનરીનું ખૂન થયું અને તેમને લાગ મળ્યો. ૧૮૫૬ માં કેન્ટનના ચીની વાઇસરોયે એક બ્રિટિશ વાવટાવાળા વહાણના ખલાસીઓને આશિષા-વેડા માટે પકડ્યા. આ વાવટો ચીની વહાણ પર હતો અને આ આશિષા પણ ચીની હતા. પણ અંગ્રેજોને તો બહાનું જ જોઈતું હતું ને ? હિંદુસ્તાનના ૧૮૫૭ના બળવામાંથી નવરા પડી ચીન પર અંગ્રેજોએ લશ્કરી બળ જમાવ્યું. ચીને આખરે લડાઈ બંધ કરવા ધોળા વાવટો ફરકાવ્યો. પણ ઝિવટની સંધિ કરવાની બાબતમાં કાંઈક વાંકું કાઢીને આ ગદમસ્ત મુરોપિયન સત્તાઓએ પેકીંગ શહેર પર કબ્જો કરી. અંગ્રેજ અને ફ્રેંચ લશ્કરે શહેરમાં ભૂંટ ચલાવી. શહેર-સાદનાં ગ્રીધમ મહેલ જે એક રથાપત્યનો વિરમજનક નમુનો હતો તેને તેમજ ચીનનાં કલા અને સાહિત્યના અપ્રતિમ અંગે, પુરાણ તાંબા પિત્તળના અને માટીના અનન્ય કલામય નમુનાઓ વગેરેની હોળી કરી. ચીનની સરકારી પ્રબળતા અંતર પર આ ઠારી ધા હતો. નવાઈ નથી કે ફ્રેંચ અને અંગ્રેજોને તેમણે જંગલી અનાયો માન્યા.

જપાનના જંગલીપણાની વાતો હમણાં હમણાં આવે છે. આ સામ્રાજ્યવાદીઓને એમના પૂર્વજોજ ગણવા જોઈએ ?

આંતરિક દૃઢતાને લીધે ચીનની થયેલી અવદશા અને રાષ્ટ્રીય
 હિતભિન્નતાએ ચીનના પુરાણા તેમજ અર્વાચીન ઇતિહાસની દુઃખદ
 પણ જાણીતી ઘટના છે. પરંતુ પાશ્ચાત્ય સામ્રાજ્યવાદીઓ ઓગણી-
 સમી સદીમાં જ્યારે ચીનને યુદ્ધામીની શૂંભલામાં જકડવા તલપાપક
 થઈ રહ્યા તે અરસામાં એક બંધકર બળવો ફાટી નીકળેલો તે
 હકીકત એટલી જાણીતી નથી. વાચકને નવાઈ લાગશે કે આ બળ-
 વામાં ૧૯૧૪-૧૯૧૮ ના મહાયુદ્ધમાં જેટલો સંહાર થયો તેના
 કરતાં પણ અધિક માનવીનો સંહાર થયો હતો. આ બળવો તેપીંગ
 બળવા તરીકે ઓળખાય છે અને તેના વિષે હવે પછી પણ કાર્મિક
 રહીશું. એમ કહેવાય છે કે આ બંડનો અગ્નિ લગાડવામાં એક
 મિશનરીનો હાથ હતો. આ બળવો ૧૮૫૦ માં એક આધા માંડા
 તાજેતરમાં ખ્રિસ્તી થયેલા ચીના નામે હુન્ને પેટાળ્યો, અને તેમાં
 આધું ચીન ખેદાનખેદાન થઈ ગયું.

ચીનના રાજકર્તાઓ માનતા હતા કે મિશનરી લોકોએ આ
 બંડ જગાવ્યું છે, અને તેથી તેમના તરફ તેમનો રાજ અત્યંત વધ્યો
 પરંતુ એમ કંઈ હતું નહિ.

આ બળવાખોરોનો મુદ્દમંત્ર ‘મૂર્તિપૂજાને મારો’ હતો,
 અને તેમને થોડી સફળતા મળી. શરૂઆતમાં મિશનરી લોકોએ
 તેમનો જરા પક્ષ પણ દર્શો હતો પરંતુ તેમને વધારે પડતા જવા-
 બદાર મણુવામાં ઓખો અન્યાય જ હતો.

આ બળવાને લીધે જે અસ્તવ્યસ્તતા થઈ તેનો લાભ લઈ
 પરદેશીઓએ ચીનનાં મહત્વનાં કેન્દ્રો કબજે કરી લીધાં.

ચીનના રાજકર્તાની નજાણી ધડીએ, દેશમાં પ્રવર્તી રહેલી અરા-
 જકતાની આ કપરી ધડીએ જ પેકીંગનો આત્મા હણાયો.

ચીન પર સંકટનું વાદળ ફરી વળ્યું હતું. જો કે ૧૮૬૦ માં

એક બાહોશ ચીની સેનાપતિએ ‘તેપીંગ બંદ’ સમાવી દોધું, ચીનની હકૂમત હેઠળ આવેલાં તુર્કસ્તાનમાં ફાટી નીકળેલો એક બળવો શમાવ્યો. દૂરના ખંડિયા દેશ અનામમાં ફાંસને શિકસ્ત આપી અને રશિયા સાથે સતોષકારક સમાધાન કર્યું અને એકવાર વળી ચીને જોર ખતાવ્યું છતાં ચીનની અવગતિ રોકી શકાઈ નહિ. ચીન પર્વત-શિખરથી ગબડ્યું તે ગબડ્યું.

અત્યાર સુધી ચીન પ્રત્યે પશ્ચિમના પરદેશીઓની બદદાનત હતી, પરંતુ પૂર્વના જાપાનને હવે મોઢ લાગ્યો. તેણે પણ ચીન માતાપર કુદૃષ્ટિ કરી. અને કેમ ન કરે ? જાપાનને હવે સામ્રાજ્યવાદનો શરાબ ચઢવા જ માંડ્યો હતો. પશ્ચિમના ‘સુધારા’ને તેણે અપનાવ્યો હતો. પશ્ચિમ પાસેથી બંદુકડોનો ઉપયોગ તે ચીખ્યું હતું.

અક્ષર્બંત, ઉલોગવાદ ચીન તેમજ જાપાનને ઐયજનક થઈ પડત. ચીન પોતાની જૂની સંસ્કૃતિને નવા વિજ્ઞાનના બળથી વધુ બળવાન અને જીવંત બનાવી શકત, પરંતુ તેમ તેણે ન કર્યું. હિંદુસ્તાનની માફક જગતની આગેકૂચમાં તે પાછળ રહી ગયું અને આપણા બંને રાષ્ટ્રોને ખૂબ જ સોસવું પડ્યું. ચીન અને હિંદ જેવા વિશાળ ખંડો એકદમ જગૃત થઈ શકતા નથી, પરંતુ ન્યારે આવા મહાન રાષ્ટ્રોનો વિરાટ જાગે છે ત્યારે સદીઓની શુશામીની બેડીઓ ફેંકી દઈ શકે છે. એટલે આપણે હવે ધાંઈ પરતાવાનું નથી. ઉત્કૃં આ જૈરલાલ યવક છતાં ઉવટે ઐયનો રસ્તો આપણને જડયો છે.

અધિકારની કાળી રાત્રિ પછી પ્રકાશ મળતાં આપણે પાશ્ચાત્ય વિજ્ઞાન અને કળા, ઉલોગવાદ અને પ્રગતિનાં અપહ્રસ્તો સમગ્ર લઈ માર્ગ દાઢ્યો છે. જાપાન વિષે એમ બન્યું નથી. જાપાન સામ્રાજ્યવાદને રસ્તે ગયું અને પોતાના પાડોશી રાજ્યના ભાગલા પડતા અટકાવવાને બદલે જમીનના ટુકડાઓ મેગવવા ફેદી પડ્યું.

ચીન ફ્રાન્સ જોડે, ઝંઝામાં પડ્યું હતું તેનો લાભ લઈ બ્રહ્મનું કાદી જપાને કારિયા ઝડપી લેવા તક શોધી, પહેલાં તો કારિયા પર બન્નેની હકૂમતવાળી સંરક્ષિત સરકાર સ્થાપી પણ એમ કંઈ ઓછું પડે ? ૧૮૯૪-૯૫માં ચીન-જપાન યુદ્ધ થયું. જપાન પાસે અત્યંત સૈન્ય હતું. ચીનનું જરી પુરાણું લશ્કર હારી ગયું. પરિણામ : કારિયા ફ્રાંસે આ અને બીજા બેટા પર હકૂમત. લીઓટંગનો દીપ-દ્વીપ અને પોર્ટ આર્થર પણ તેણે મેળવ્યા. પરંતુ રશિયા, જર્મની અને ફ્રાન્સ આ કેમ સાંભે ? સામ્રાજ્યવાદીઓને નવો હરીફ જામતો દેખાયો. ઉવટે પોર્ટ આર્થર મૂકી દેવું પડ્યું. જપાન આ અપમાન બૂધ્યું નહિ. ઉવટે ૧૯૦૪-૫ માં રશિયાને હરાવીને તેણે ચોખ્ખો બદલો પણ લીધો.

પાશ્ચાત્ય તેમજ પૌર્વાત્ય સામ્રાજ્યવાદીઓ આ બંદરોના બૂખ્યા હતા. રશિયાને ઉવટે પોર્ટ આર્થર મળતાં જર્મનીએ ક્રિઆઉયાઉ, પ્લિટને વર્ષ-હર્ષ-વર્ષ, ફ્રાન્સે કર્વાંગયાઉ લઈ લીધાં. આમાં ક્રિઆઉ-યાઉ તો જર્મનીને બે મિશનરીઓના ખૂનના બદલામાં મળ્યું હતું ! વળી ચીન-જપાન યુદ્ધના અંતે જપાને ચીનપર જે દંડ નાખ્યો તેની બારે રકમ ભરવા ફ્રાન્સ અને રશિયાએ બેગા મળી લોન લેખી કરી તેના બદલામાં અતિ મહત્વની ‘સગરડો’ રશિયાને મળી. ફ્રાન્સના મૂડીદારોના પીઠમળથી આ લોન લેખી કરવામાં ચારી હતી. વળી મન્યુરિયામાં રેલ્વેઓ બાંધવા પડવાનગી-મળી અને રશિયા ને ચીનની સંયુક્ત માલિકીની બેંક લેખી કરવામાં આવી. આમ ચીનની દરરાજી ચાલી. બંદરોમાં પ્રવેશ મળવાથી યાંગ્ઝે નદી દ્વારા ચીનના મધ્ય ભાગ સુધી પરદેશીઓ દૂસી ગયા. આમ બધી લૂંટાલૂંટ હોડે ચોકડાઈ ! સામ્રાજ્યવાદીઓએ લાજ સરમ મૂકી હતી !

આ મિશનરીઓના કામમાં અને સામ્રાજ્યવાદીઓની લૂંટને લીધે ચીની પ્રેર સંકેતસભી રહી પડતી. પરદેશી રીતરિવાજો ચીનની

સરકારી પ્રત્નને અકારા થઈ પડ્યા હતા. સાંકુંગમાં જર્મનીએ પગદંડો જમાવ્યો હતો. ચુસ્ત ચીનાઓને પોતાનું અયલાયતન વૂઠી, પડતું દેખ્યું ખમાતું નહોતું. આ અર્ધા બળો એકત્ર થયા અને ચીનમાં રાષ્ટ્રીય દિલચાલ યશ થઈ. ૧૮૫૭ ના બળવો જેવો આ બળવો હતો. આ બળવાની પુરા પ્રગતિવાદીઓના હાથમાં નહોતી. પણ ચુસ્ત મતવાદીઓના હાથમાં હતી. આ બળવાની પાછળ આમપ્રત્નનો સાદ તો હતો પરંતુ રાજસાહીનો મુખ્ય ટેકો હતો. તે વેળા ચીનમાં એક પ્રભાવશાળી મહારાષ્ટ્રીનો અમલ હતો. એણે છૂપી રીતે 'આ બળવાને મદદ કરી. ચીનના રક્ષણ માટે લોકસેનાઓ બિલી કરી. આ સેનાઓને આઈ-હો-તુઆન કહેતા. આઈ. હો-તુઆન એટલે Band of Righteous Harmony, પશ્ચિમના લોકોએ આ રૂપાળા નામને નિહત કહ્યું છે અને આ લોકોને તેમણે બોક્સર તરીકે નવાજ્યા. પુરાણા ચીનના નવવિધાન સામે દેશનું રક્ષણ કરવાનો આ લોકોની દિલચાલે ઉલ્લેખ પ્રયાસ કર્યો, જેમ ૧૮૫૭ માં પુરાણા દિલે કર્યો. પરંતુ બન્ને જગ્યાએ સારકર નિષ્ફળતા મળી. બન્નેના પરિણામે શુદ્ધામીની બેડીઓ વધુ જકામ, અલગત ઉવટે તૂટવા માટે.

આ 'બોક્સરો' ના નેતા ચુ-કુંગ-ચેને એક દંડેરામાં કહ્યું છે,

"વેપાર અને ખ્રિસ્તી ધર્મના પ્રચારના બંધાના હેઠળ પરદેશીઓ ચીનની ભૂમિ અને જનતાનાં ખોરાક, હુમડાંલતાં લૂંટી રહ્યા છે. તેઓ આપણા સદ્-ગુણોના ઉપદેશને નિહત કરી જતાવે છે. એટલું જ નહિ પણ પ્રત્નને અફીણું જે પીવડાવી અને બલિયારી બનાવી પતિત કરે છે. તાઓ ક્ષત્રાતના લખડી તેમણે આપણો પ્રદેશ ધીનવી લીધો છે, અને ક્ષત્ર લૂંટી લીધું છે, આપણાં જાળકો લગભગ લીધાં છે, અને હુંગર જેટલું દેડું થયું છે, આપણા મહેત્રો જાળો મૂક્યા છે અને તડમુથ માફક ચીનના દુકા કર્યા છે."

આ દિલચાલને લીધે ઠેરઠેર વિમહો થયા. એક અંગ્રેજ મિસ-નરીનું ખૂન થયું. પરદેશી સરકારોએ બળવાખોરોને શિખા કરવા માગણી

કરી. ચીનની સરકારે કેટલાક બળવાખોરોને ફ્રાંસીએ તો ચડાવ્યા પછી દિલચાલ કેમ દબાય ? બળવો ફેલાતો હતો. પરદેશી પ્રધાનોએ મુદ્દનોકાએ। પરથી લશ્કરો બોલાવ્યાં. આ નવી ચડાઈ હતી અને વધુ સંઘર્ષ થયો. જર્મન પ્રધાનનું ખૂન થયું. પેકીંગની પરદેશી વસાહતને ઘેરી લેવામાં આવી.

આ દેશભક્તો પ્રત્યે સમસ્ત ચીનની સહાનુશૂતિ હતી, અને આ સંઘર્ષ બળવો દેશવ્યાપી થયો. પરંતુ કેટલાક પ્રાંતોના સુબાઓ 'નિબ્બલ' રહ્યા. જર્મનીના કેસરે પોતાના લશ્કરને હુકમ પાઠવી ઠાઈપણ બોગે બળવાને નિર્દયતાથી દાબી દેવા ફરમાવ્યું. પેકીંગમાં પરદેશીઓ ઘેરાએલા હતા તેમને મદદ કરવા જર્મન સેનાપતિની સરકારી હેઠળ આંતરરાષ્ટ્રીય લશ્કર જાપકયું. પરિણામ જણાવવાની જરૂર નથી. પેકીંગ સળગાવી મૂકવામાં આવ્યું. પેકીંગમાં જે લૂંટ થઈ તેવું જંગલીપણું જગતના ઇતિહાસને પાને નોંધાયું નથી. એક અંગ્રેજ મુલ્ક સમાલોચના શબ્દોમાં કહીએ તો “ પશ્ચિમની સંસ્કૃતિએ લોકપિછાડો છાડીને નર્ચું જંગલીપણું ફાખળ્યું. ‘યુદ્ધો વિશે ખરું’ સત્ય લખાતું નથી અને આ મુદ્દની સાચી ખટના નહિ લખાય.” આ લૂંટમાં મિશનરીઓએ પણ ભાગ લીધો અને ‘વેગનર ઇસ્ટ’ નામ લગાવ્યું.

કેટલાક પરદેશીઓ બોક્સર દિલચાલને ધાકપાડુઓની દિલચાલ કહે છે. પણ ચીનમાં તે વેળા વસતો એક અંગ્રેજ અમલદાર કહે છે કે “ આ દિલચાલના મૂળમાં દેશભક્તિની ભાવના હતી, અને દિલચાલ સદાચ જ અને વ્યાજબી હતી. એના હેતુઓ વિશે વાંધો લઈ શકાય એમ નથી. ”

પરંતુ સામ્રાજ્યવાદીઓ બાવા ન્યાય બન્યાયના ચૂંચણમાં પડતા નથી. તેમને તો જરૂર અને જમીનની ભૂખ હોય છે.

પેકીંગના પતનને અંતે પેકીંગનું કરારનામું અમલમાં આવ્યું.
ચીનને ઝેરનો પ્યાલો પીવો પડ્યો.

અવસ્થા: પેકીંગ પરદેશીઓના હસ્તક ગયું. સહેર ફરતા
કિલ્લાઓ જર્મીનદોસ્તે કરવા પડ્યા. બળવાખોરોને દેહાતદાની શિક્ષા
કરવી પડી. ચીનને માથે બળંકર દંડ નાખવામાં આવ્યો જોને લીધે
તેને કાયમની અધીનતા કબૂલવી પડી. કાયમની કેમ નહિ? તે વેળા
તો તે કાયમની જ હતી ને? આ બોકેસર દંડમાંથી ચીનમાં કેટલાંક
મહાવિદ્યાલયો ચાલે છે તે આનું પરાક્ષ પરિણામ હતું તે અહીં
નોંધી લઈએ.

હિંદુસ્તાનની ગુલામી અને ચીનની ગુલામીનો મકાર ભુદો
છે. બ્રિટિશ લેકોના સીધા આધિપત્ય હેઠળ હિંદુસ્તાન આવ્યું,
પરંતુ ચીન પરદેશીઓના સીધા અમલ હેઠળ ન આવ્યું. આના
અનેક કારણો હતાં. ઉપર તેનો ઉલ્લેખ કરેલો છે. અહીં ઉમેરવું
જોઈએ કે સામ્રાજ્યવાદીઓની અંદર અંદરની હરીફાઈઓ અને
અંટસને લીધે આ પરિણામ આવ્યું. ચીનની ભૂમિપર પરદેશીઓની
સત્તા અને લાગવગ બેઠી. ચીનની કેટલીક ભૂમિ દરરાજ પશુ યર્ષ.
વળી કેટલીક આવક ગીરો મૂકાઈ. આ સામ્રાજ્યવાદી આર્થિક
આધિપત્ય હતું, અને ચીનની ગુલામી સૂક્ષ્મ હતી. હિંદુસ્તાનમાં તો
રાજકીય આધિપત્ય થયું અને જોને લીધે આર્થિક શોષણ પડછાયા
માફક આવ્યું જ. મધ્યસ્થ સત્તા જો સાબૂત ન હોત તો હિંદ જોવી
ચીનની દશા થઈ જાત.

ચીનના બંદરો પરની હકૂમત એક અજાણ્ય જાતની વ્યવસ્થા
હતી. આ બંદરો મારફતે ચીન સમસ્તમાં દડો જમાવી રાકાતો.
આ બંદરો મારફતે આર્થિક શોષણ થતું, આ બંદરો જ અફીણની
દાણ્યોરીનાં મથકો હતાં. વાચકને વાદ આપીએ કે ચીનની સિંધુથી

પણ મોટી નદી યાંએ દ્વારા ચીનના કુળદ્રુપ પ્રદેશમાં ફરી વળી શકાય છે. આ ઉપરાંત ચીનનાં દરેક કેન્દ્રમાં જોને આંતરરાષ્ટ્રીય વસાહતનું રૂપાણું નામ આપવામાં આવે છે તેવી વસ્તી છે જે ચીનની સ્વાધીનતા પર મોટો ઠાપ છે, દેશદ્રોહીઓનાં મથક છે. ચીનના વાવટા હેઠળ નહિ પણ પોતાના વાવટા હેઠળ રહેતા પરદેશીઓની વસાહતોનું તો પૂછવું જ શું ?

આ બંદરે અને વસાહતોની હસ્તી એટલે ચીનની પરાધીનતા. આ બંદરે અને વસાહતો એ ચીનને ચૂસી ખાવાનાં મથકો. આ બંદરે અને વસાહતો કાર્મિ ચીનની સીમાએ દરિયા કિનારા પર જ હતાં એમ નહિ પરંતુ હેં કા જેવા સહેરા તો ચીનના મધ્યભાગમાં હતાં. તીન્સ્ટીન અને શાંગહાઈની વસાહતો ચીની વાવટા નીચે નહિ પણ પોતપોતાના દેશના વાવટા નીચે હતી. આ સંજોગોમાં ચીનની શુભામીનું પૂછવું જ શું ?

શોષણના અનેક માર્ગોના ઉદ્દેશ્ય આમળ કરેલો છે અને હવે પછી કરીશું. અહીં એટલું ઉમેરી લખએ કે ચીની જઠાત ખાતું ૧૮૫૪માં શાંગહાઈમાં નિમાયું તે નામનું જ ચીની હતું. આ ખાતું અંગ્રેજોના આધિપત્ય હેઠળ હતું. દંડ ભરવા અને ખીજાં કાર્યો માટે અનેક લોકો ચીને જોમી કરી તે લોકો પેટે ચીનની જઠાતી આવક ગીરા મૂકાઈ હતી તે માટે આ 'ચીની' જઠાત ખાતું રચાવવામાં આવ્યું હતું.

૧૮૮૯ના અરસામાં એક ખીજે નિર્દોષ લાગતો સિદ્ધાંત પરદેશીઓએ ચીન વિશે લાગુ પાડ્યો. ખુસ્લા વેપારનો નીતિનું આકર્ષક નામ તેને આપવામાં આવ્યું છે. આ સિદ્ધાંતનો પ્રયોગ એક અમેરિકન જહોન હે હતો. ખરેખર, આ તો નિર્બેળ અમેરિકન સિદ્ધાંત છે ! અલ્ફ્રિડસેસ પ્રદેશોમાં સર્વ રાષ્ટ્રોને વેપાર માટે ખુલ્લી તક

આપવી તે આ સિંદૂરનો મૂળ હોય. ચીન એકે અણુવિકસેલો દેશ હતો. આવા ચીનમાં કેાઇ રાષ્ટ્રને વેપારની એટલાવત ન થવી જોઈએ. બ્રિટિશ લોકોને બીજું જોઈતું જ શું હતું? આવી 'સમાન' હરીફાઈની રિયતિમાં બ્રિટિશ લોકો વેપારમાં હારે જાય છે.

હિંદુસ્તાનમાં બ્રિટિશ લોકોએ આધિપત્ય મેળવ્યું જ હતું અને દ્વિંદમાં તે તેમની એકદમ સત્તા સ્થપાઈ હતી. ચીનમાં તે ચીનની રીતે જ આર્થિક શોષણ થાય ને? બીજાં રાષ્ટ્રો હરીફ હતાં તે વળી આ નથી રીત. આ ખુદ્દા વેપારનું દાર નાપાને ધમકાઈને બંધ કરી દીધું છે તે આ નાટકનો દ્રશ્યો અંક છે.

ખરેખર, ચીન ખુદ્દું બજાર ઘણું પડ્યું. ચીનના પ્રજા-શરીરનો જ ખુદ્દો વેપાર ખરેખર હવે ઘણું રહ્યો. દેશની ભૂમિ પરદેશની બની, દેશની આવક પરદેશને સોંપાઈ, દેશનું સ્વમાન પરદેશીઓને હાથ ગમ્યું.

આના પ્રત્યાધાતો શા થયા તે હવે પછીના પ્રકરણનો વિષય છે.

રાષ્ટ્રીય ક્રાંતિ : ભાગ ત્રીજો

૧ રાષ્ટ્રીય ક્રાંતિ

૧૮૫૭ જેવો બોકસર બળવો સમ્યો હતો. તેથીજ બળવો પણ સમ્યો હતો. પેકોંગમાં મંચુ સમ્રાટ રહ્યા સહ્યા સ્વર્ગીય ' સામ્રાજ્ય ' પર રાજ્ય કરી રહ્યો હતો. સર્વત્ર શાંતિ સ્થપાઈ હતી.

વાયકને પેલા સમ્રાટ ચિએન હુગુનું નામ યાદ હશે. આ સમ્રાટે જ્યોજી ત્રીજાને પેલા વિનયી પણ સ્વાભિમાન દાખવતો કાગળ લખેલો તે પણ યાદ હશે. આ પછી લગભગ પચાસ વર્ષમાં જ. ચીન અપમાનિત થવા માંડ્યું તે પણ યાદ હશે.

કોઇપણ પ્રજા આવાં અપમાન સદાય સહન નથી કરતી અને દિંદ અને ચીન જેવી પુરાણી પ્રજા, સુસંસ્કૃત પ્રજા જંગલી લોકોનાં આવાં અપમાન કેમ સહન કરે ? હા, એક સહેલી સરકારને તો આવાં અપમાન ગળી જવાં પડે, અને મંચુની સહેલી સરકાર આ અપમાન ગળી જ ગઈ. આગળ વધીને તેણે સામ્રાજ્યવાદીઓને સાહે પથ ક્યું.

મંચુ સમ્રાટોએ સામ્રાજ્ય સ્થાપ્યું તે વેળા આ સામ્રાજ્યના પાયા કેવા હતા ? મંચુઓએ અનામ, સિયામ અને બ્રહ્મદેશ પર સત્તા જમાવી, ચડાઈઓ ઉપર ચડાઈઓ કરી. મુસોલિનીએ જેમ એનિસીનીયા પર

ચક્રાઈ કરી અને પોતાની કીર્તિ માટે ગરીબને ચૂસી પોતાનો સામ્રાજ્ય-મદ સંતોષ્યો તેવું જ અહીં પણ બન્યું હતું. પ્રજા તો કરવેરાથી દબાઈ ગઈ હતી. પ્રજાની કેક પર આ તાગડધિજા હતા. ઇટાલી એક વેળા ગ્રામ મંડળીઓ માટે જાણીતું હતું તેવું જ ચીન વિષે બન્યું. સામ્રાજ્યનો સ્વરૂપ તપનો હતો પરંતુ તે જ વેળા આ ગુપ્તમંડળો ડેરડેર સ્થપાયાં.

ગરીબોની આર્થિક સ્થિતિમાં પછટો લાવવા અનેક ગુપ્તમંડળો અસ્તિત્વમાં આવ્યાં. એમનાં નામ સૂચક છે: 'ધવલકમળ મંડળ' 'દૈવી ન્યાય મંડળ,' 'સ્વર્ગ' અને પૃથ્વી મંડળ.' પૃથ્વી પર સ્વર્ગ ઉતારવા, ન્યાયનું રાજ્ય સ્થાપવા અને અધિકારની જગ્યાએ ધવલ લ્યોતિ પ્રકાશે તે માટે આ ગ્રામ મંડળો રચાયાં.

ગયા પ્રકરણમાં તેપોંગ બજવા વિષે ઉલ્લેખ કર્યો હતો. આ બજવાનું ખરું સ્વરૂપ તે વેળા સમજાવું નહોતું. પરંતુ આ બંડ તો ગરીબો, અર્ધિબનોનું રાજ્ય સ્થાપવા માટે હતું. આ ગરીબો, આ કિસાનો કહેતા, 'ચીન અમારું' છે, ચીન અમારો દેશ છે.' આ ગામડિયાઓ કહેતા, 'આ ચીન તમારો જગીરદારોનો દેશ નથી, આ ચીન તમારો સમ્રાટોનો દેશ નથી. આ ચીન આમજનતાનો દેશ છે. આ દેશ પરદેશીઓનો નહિ પણ વતનની વસ્તીનો છે.' અને એ માઠ રાખવું જોઈએ કે મંડુઓ પરદેશીઓ તો હતા જ અને વળી તે આ 'મસેઝો' સાથે એક નાવમાં બેસી ગયા હતા. તેપોંગ બજવાના આ લક્ષણો જ્ઞાનમાં રાખવાં જોઈએ. એક ભયંકર આંતર્યુદ્ધ જેમાં લાખો માણસોનો ધાણ નીકળી ગયો તે કાંઈ મુડીમર માણસોનું ગાંડપણ નહોતું, (અલગત એક ગાંડા માણસે આ આગ લગાડી હતી) પણ આમજનતામાંથી જોડેલો અસંતોષનો આ અગ્નિ હતો આ બજવો એક લરકડીએ શમાયો તો ખરો પણ આ અગ્નિ લારેલો પડી રહ્યો.

વોલમી સડીની પરોડે ચીનમાં આ પરિસ્થિતિ પ્રવર્તતી હતી. ચીનનો આમજન આવી આર્થિક પરાધીનતામાં પડેલો હતો. એની મૂક વાળી કાણુ સાંમગ્યે તેમ તેવું દલ્લ પૂજ્યું હતું.

મધ્યમવર્ગ, શુદ્ધિશાળી મધ્યમવર્ગ નવો ભુરસો અનુભવતો હતો. નવી ભાવના, નવા સંસ્કારો માટે ઝંખના દરી રહ્યો હતો. પરદેશગમનથી તેની આંખનાં પડળ ઊલટી ગયાં હતાં. સ્વાતંત્ર્ય અને સમાનતાના સ્વપ્નાં તે હરધરી સેવતો. આ યુવકો પરદેશની વિદ્યા-પીઠોમાં ભણતા હતા અને પાશ્ચાત્ય દુનિયાની દવા તેમણે ખાધી હતી. અસમર્થ એમની ભાવનાઓને સમતોલતા નહોતી મળી. હજી તો તેમણે નવી દુનિયાની દવા પ્રથમ જ લીધી હતી. પરંતુ તેમને ઉત્સાહ અદ્ય હતો. તેમને નવું ચીન રચવાની ઉતાવળ હતી. સફળાગ્રે એમને એક માનીતો નેતા મળી ગયો. ચીનના નસીરનું પાંદડું ફરી મળ્યું.

ડૉ. સુન-યાટ-સેન

ડૉ. સુન યાટ સેનનું સ્થાન ચીનના ઇતિહાસમાં ગંધીજી સમાવડું છે. ડૉ. સુન યાટ સેન ચીનનો રાષ્ટ્રવિધાયક, ચીનના પ્રજાતંત્રનો સ્થાપક, ચીનનો પેગંબર. ચીનની રાષ્ટ્રીય કે.એસ. કુઓ-મિન તામ તેની જ ઇમારત. ચીનના રાષ્ટ્રમંદિરની એ અભ્યર્ચના આપણા પ્રણિપાત હો.*

૧૮૬૭માં દક્ષિણ ચીનના મકઓ ગામમાં સુનનો જન્મ થયો. ખ્રિસ્તી કન્વેન્ટના સારામાં સારા સંસ્કારો તેને મળ્યા અને તેણે તે વિવેકથી સંધ્યા. આ અતિશુદ્ધિશાળી તેજસ્વી યુવાને કેળવણી લીધી તો વૈદકની પણ એને ચીનના શરીરની દવા જ નહોતી કરવી, એ તો ચીનના શરીરની દવા કરવા તલસતો હતો અને આ ચીનનું પ્રજાશરીર સમી ગયેલું હતું. આટલું પૂરું નહોતું. સુનને તો ચીનના આત્માની પરખ હતી. એને પાશ્ચાત્ય કેળવણી મળી. પણ પાશ્ચાત્ય કેળવણીના

* ગંધર સુન-યાટ સેનને ખલીફ હમર જોડે સરખાવે છે. આ ઉપમા બરાબર નથી લાગતી. સુનના વ્યક્તિત્વને તે ન્યાય કરતી નથી.

તંદુરસ્ત તરવો જ એણે વીણી લીધાં અને આ તરવોના મુયોગથી ચીનના આત્માને નવપલ્લવિત કરવાની તેની ઝંખના હતી. પોતે ધર્મે ખિસ્તી હતો, અને વિચારે સમાજવાદી હતો, સામ્યવાદી નહિ. જેને માકસવાદીઓ સુધારાવાદી કહે તેવો એ સમાજવાદી હતો. ભલે એને સુધારાવાદી કહેવામાં આવે. ચીનના સામ્યવાદીઓ, લાલ ઝંડાવાળા, તેના નામ પછવાડે પોતાના વિચારોને જોડે છે. જેમ ગાંધીજીની અવગણના નથી થઈ શકતી, જેમ ગાંધીજીને નામે સૌ ડાકના પથ્થર પણ તરો જાય છે તેમ આ ચીનના સામ્યવાદીઓ ડો. સુનની મૂર્તિને પ્રણિપાત કરે છે. ડો. સુન વ્યવહારુ તત્વજ્ઞ હતો, વેદિયો કિશ્ક્રમ નહોતો અને દેશનું માનસ, પ્રજાની નાડી, તે પારખી શકેો હતો. એ પારખ તેના વિજયની આવી છે.

ડો. સુનને બધા દેશભક્તો માફક દેશવ્રદો ભોગવેો પડ્યો. જે બે દાયકા સુધી ચીનની સેવા માટે અર્ધીતહોં બટકવું પડ્યું 'આ આદર્શવાદી જીવાન મંચુ નરેશોનો કટ્ટર શત્રુ હતો. કેમ ન હોય? મંચુ નરેશો રાષ્ટ્રીય ચીનના કટ્ટર શત્રુ હતા, મંચુ નરેશો ચીનની જનતાના કટ્ટર શત્રુ હતા. ડો. સુનનું માથું લાવવા માટે મંચુ નરેશો એક લાખ પાકિંડનું ધનામ જાહેર કર્યું હતું! સામ્રાજ્યવાદી મંચુઓ માટે તે જાહેર શત્રુ નં. ૧ હતો! કયો રાષ્ટ્રવાદી જાહેર શત્રુ નં. ૧ નથી હોતો? એકાસ્ત્રીયક્રિયાના સ્થાપક મેકેઝિકની માફક જ્યારે સ્વદેશની ભુક્તિની ધડી આવી ત્યારે તે દેશવ્રદો ભોગવેો હતો! પરંતુ ચીનની પ્રજા તે પોતાના રાષ્ટ્રવિધાયકને એળખતો હતી. ચીનનો જીવાન તેના આગમનની રાહ જોઈ રહ્યો હતો. ચીને સુનને વિજયની વરમાળા પહેરાવી અને ચીનના સ્વરાજ્યતાંત્રનો, પ્રજાતાંત્રનો, પ્રમુખ જાહેર ધ્યો.

ડો. સુનને ચીનના નવવિધાનની ચોક્કસ કલ્પના હતી. એ કલ્પનામૂર્તિ તેના જીવનની પ્રેરણા હતી. એ કલ્પનામૂર્તિની પૂજનમાં

તેણે જીવન વીતાવ્યું હતું. એ કલ્પના દ્વે સાચી કરવાનો મંગળ વખત આવ્યો. નૂતન ચીનને આંગણે યોધકિયાં વાગ્યાં.

પરદેશી લોકોએ આ ઘડીએ શું હિસ્સો આપ્યો? વળી કયો હિસ્સો તે આપવાના હતા? પાશ્ચાત્ય રાજસત્તાઓએ જિભા થતા ચીનને લાત મારી. લોકતંત્રની બકાસો મારતા પરદેશીઓએ લોકતંત્રની ખેવના રાખતા ચીનને પાટુ માર્યું. બ્રિટિશ સત્તાધારીઓ સામા થયા, એમણે દેશદ્રેહીઓ સાથે મળી જર્મ પ્રગતંત્ર સામે કાવતું કર્યું.

અને જાપાન? જાપાનની રમત જીંડી હતી. જાપાનની ઇચ્છા ચીનને નબળું પાડવાની હતી. જાપાનને લાગતું હતું કે આ ક્રાંતિકારીઓ તેમના હાથા ઘસે. તેથી પહેલાં તો તેમને તેણે મદદ કરી. પણ આ ક્રાંતિકારીઓ તો સાચા રાષ્ટ્રવાદીઓ હતા. સુનને ૧૯૧૧ પહેલાં જાપાને આર્થિક મદદ કરી હતી એવા પુરાવા છે. પણ ક્રાંતિની ઘડી આવતાં જાપાનને જણાયું કે સુન તો ચીનને સજીવન કરશે એટલે જાપાને પોતાની નીતિ બદલી. જાપાન તો રાજસાહીતું પૂજારી. સુન રાજસાહીનો શત્રુ. જાપાનની ખાનગી ઇચ્છા ઉત્તર ચીન અને દક્ષિણ ચીનને જુદા પાડવાની. સુન ચીનની એકતાનો સીતારો. એટલે બપોરે બગવો જાગ્યો, જાપોરે મંચુ નરેશનું સિંહાસન કમવા માંડ્યું ત્યારે જાપાને મંચુને સહાય કરવા પાસા નાખવા માંડ્યા. પણ અંગ્રેજો પણ હતા ને! બ્રિટિશરોની બાજુ જુદી હતી. મંચુને પદબ્રષ્ટ કરવા અને સુનને પણ તોડવો.

આગળ જોઈશું તેમ તેમણે મદતવાકાંક્ષી યુઆન શિ કેને મદદ કરી. ડો. સુનને આ કપરો ઘડીએ અને ત્યાર પછીના પુનર્ચિનના દિવસોમાં રશિયાએ ખરા દિલથી મદદ કરી. રશિયન ક્રાંતિ પછી તો રશિયા અને ચીનના આદર્શો સમાન નીવડ્યા અને જેમ લેનિનને

રશિયાને વીજળીમય બનાવી નવું જીવન અર્પવું હતું, તેમ સુનને એક લાખ માઇલ રેલ્વે અને દસ લાખ માઇલ રસ્તાઓ નાખી ચીનને એક મજબૂત રાષ્ટ્ર બનાવવું હતું. રશિયાની આ મદદની અસર ચીનના ઇતિહાસપર લાંબો કાળ રહ્યો છે, અને ડૉ. સુન જેનો મંત્ર 'એકે તેની જમીન' હતો તે સુન ચીનના કિસાનેનો તારણહાર બન્યો છે. આ આખી કથા કહેવા માટે અહીં પૂરતી જગ્યા નથી. કન્ફ્યુશિયસ જેટલો મૂળ્યભાવ ચીનની પ્રજાને ડૉ. સુન-ચાટ-સેન વિષે છે. એની કબર ચીનનું તીર્થસ્થાન છે.

ડૉ. સુનના આગમન પહેલાંનાં ગુપ્ત મંડળો વિષે આગળ ઉલ્લેખ કર્યો છે. ગુપ્ત મંડળો કાંઈ રાષ્ટ્રીય ક્રાંતિ લાવી શકતાં નથી. રાષ્ટ્રીય ક્રાંતિ ખૂણે ખેસી કામ કરનારા, બુચર્માં રજા કરનારાનો સોદો નથી. રાષ્ટ્રીય ક્રાંતિ તો રાષ્ટ્રચોદમાં કાપ માગી લે છે. ગુપ્ત મંડળો એની ચિનગારી હોય, અગર બની શકે પણ ગુપ્તતાથી પ્રજાકીય આદિક્ષન ન શાય, અને તેથી જ ડૉ. સુને એક પ્રજાકીય પક્ષ જિભો કર્યો. આ માત્ર પ્રજાકીય પક્ષ નહોતો. યુરોપની પરિભાષામાં જેને પક્ષ કહે છે તેવો આ પક્ષ નહોતો.

આ પક્ષ તો રાષ્ટ્રીય ક્રાંતિનું બળવાન શસ્ત્ર હતું. આ પક્ષ જનતાનો પ્રતિનિધિ હતો. આ પક્ષ આપણી હિંદી રાષ્ટ્રીય મહા-સભા જેવો હતો. આ પ્રજા-પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતી સંસ્થા તે કુઓ-મિન્તાંગ, ચીનની રાષ્ટ્રીય મહાસભા.

કુઓ-મિન્-તાંગ

કુઓમિન્તાંગ વિષે અહીં થોડોક ઉલ્લેખ કરીએ. રશિયામાં કમ્યુનિસ્ટ પાર્ટીને જે રાજ્યધારણમાં મદદર છે તેવું મદદર કુઓમિન્તાંગનું ચીનમાં છે. ચીનની આ સર્વોપરી રાજકીય સંસ્થા છે અને આને સત્તાનાં સર્વ સ્ત્રોતો તેના હાથમાં છે. એની સભ્યસંખ્યા વીસ

લાખની છે પણ આ સંખ્યાજન્ય એ મુખ્ય બાબત નથી. આ રીસ લાખ સભ્યો રાષ્ટ્રવિધાન માટે તન મન ધનથી ચીનને વરદા છે.

રાષ્ટ્રીય મહાસભા વર્ષમાં એકવાર મળે છે. ૧૯૩૮માં હાકોમાં નવારે મહાસભા મળી ત્યારે તેણે ચીનનું જીવન પરિવર્તન થાય તેના નિર્ણયો કર્યા. ચીનને ખંડુ કરવા માટે આ સંપત્તિયા હતી એમ કહીએ તો ચાલે. હમણાં (૧૯૪૩) ચીનના પ્રજાતંત્રના પ્રમુખ તરીકે ચ્યાંગ-કૈ-શેકની નિમણૂક આ મહાસભાએ કરી. ચીનના પ્રમુખ ડૉ. લોનના મૃત્યુ બાદ આ ઐતિહાસિક કાર્ય માટે સભા મળી અને યુદ્ધ પુરું થયા પછી તેની સામાન્ય સભા મળવાની છે. પરંતુ આ ચાલુ જનાવો વિષે હમણાં ઉદ્દેશ્ય કરવાની જરૂર નથી.

ક્યા સિદ્ધાંતો પર આ મહાસભા ખડી થએલી છે ? ડૉ. મુને ત્રીનગણ સિદ્ધાંત ઘડ્યો એ તેનો પાયો છે, પ્રેરણા છે, દૈનિક કાર્યક્રમનું મૂળ છે. આ ત્રીન ગણ સિદ્ધાંત એટલે (૧) રાષ્ટ્રીયતા (૨) લોકતંત્ર (૩) પ્રજાનું ધારણપોષણ. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો ડૉ. મુને રાષ્ટ્રીયતાના પાયા પર ચીની પ્રજાનું ધક્કર ઘડ્યું, અને તેમાં સંપૂર્ણ પ્રજાસત્તાની ન્યાયી વ્યવસ્થા ગોઠવી. ડૉ. મુને કહેવો હતો કે ૧૮મી સદીના પ્રાકૃતિક નિયમો માનનારામાંના તે એક નથી. તેમના દ્વારા જે ધર્મ પ્રતિપાદિત થયો તે વ્યક્તિવાદ હતો અથવા કહેવો ન્યક્તિ સ્વાર્થ હતો. વળી ત્યારબાદ તેના નિરસન રૂપે પ્રતિપાદિત થયેલા માકસવાદનો, સમષ્ટિવાદનો તે ભક્ત નથી. 'હું તો સાદો સોધો વ્યવહારકુશળ માણસ છું. મૂડીવાદીઓને મીટાવવા કરતાં તેમને અંકુશમાં લોવવામાં હું માનું છું. લોકો-પયોગી ઉત્પાદનનાં સાધનો પર સરકારનો-રાજ્યનો-અધિકાર રહેવો જોઈએ. વ્યક્તિજન નફાખોરી અને સ્વાર્થ પર રાજ્યનો અંકુશ હોવો જોઈએ. જિન પરિશ્રમથી પેસા પેદા કરવાનો કોઈને હક નથી. ખેતી કરનારજ જમીનનો માલિક હોઈ લગાનના રૂપમાં નફાખોરી ચતી અટકાવવાનો રાજ્યનો ધર્મ છે. મધ્યતી સત્તાને બદલે સ્થાનિક સ્વચાલન પર ડૉ.

સુનવધુ બાર મૂકતો હતો. ડૉ. સુનના આ ત્રીનગણ સિદ્ધાંત ચીનનું વેદવાક્ય છે. ચીનનો સનંદો તેમજ ફાંગ્સારી કાયદો આ સિદ્ધાંત પર રચાયેલો છે. ચીનની સમાજવ્યવસ્થા પર આ સિદ્ધાંતની છાપ છે. ચીનનું આ વ્યાપ્તગ્રસ્ત છે. આ સિદ્ધાંતને લોધે સરકારી સત્તા પર ઠીકઠીક નિયંત્રણ-અંકુશ-રહે છે. રાજનૈતિક સત્તા એટલે ચૂંટણીનો અધિકારજ નહિ પણ અધિકારીતંત્ર-સનંદો નોકરોને અંકુશમાં રાખવાની સત્તા. વળી સુનના પ્રજાતંત્રમાં પ્રજાને કોઈપણ કામમાં પહેલ કરવાની સત્તા મળે છે જે 'ઉઘાર' રાજકારણમાં નથી હોતી. અધિકારીને કાલવાની સત્તા, તેમજ પરીક્ષા લઈ નિયુક્ત કરવાની સત્તા એમ પ્રજા વિશાળ અધિકારો આ પ્રજાતંત્રમાં જનતાને મળે છે. જનતા રાજ્યનું પ્રમુખસ્થાન છે, જનતા પાસેથી રાજ્યને અધિકારો મળે છે તે વિચાર આ તંત્ર પાછળ રહેલો છે. ઉપર પ્રજાના ધારણ પોષણની સત્તા આવે છે. આને આર્થિક સ્વરાજ કહેવું હોય તો કદી શકાય. એને તમારે સમાજવાદ કહેવો હોય તો જરૂર કહેવાય. માકસ'નો શિષ્ટ સામ્યવાદ અહીં નથી. પરંતુ એક વ્યવહારકુશળ રાજનીતિજ્ઞનું આ સાચું આર્થિક પ્રજાસાસન છે.

ક્રોએમિનતાંગની મુખ્ય ગ્રેરણા રાષ્ટ્રીયતાની હતી. સુનનું ચીન પરદેશીઓની આર્થિક ગુલામી, અને સ્વદેશી આપણોની બેવડી એડી તળે હતું. આ બેવડી ગુલામી, આ શૂંખગામી તેને મુક્ત કરવાનું હતું. ચીનનો પરદેશી કેળવણી પામેલો મુલક પોતાની માતૃભૂમિની મુક્તિ માટે ન્યોછાવર કરવા તૈયાર હતો. આ નવમુલકને નેતા મળી ગયો. જે ક્રાંતિ માટે ચીન ઝંખતું હતું તેનો પ્રણેતા ચીનને મળ્યો. આ ક્રાંતિ ઉપજાવનારું વાહન ક્રોએ-મિન-તાંગ.

મંચુ નરેશો સામે ઉગ્ર લાગણી પ્રગટાવી હતી. 'રાજચાહીનો નાશ હો'ના પોકારો યોદ્ધા સ્વરૂપ પકડતા હતા. રાજસત્તા ઉઘલાવવા રાજકીય 'પક્ષ' સુસજ્જ થયો હતો. ક્રાંતિકારીઓએ સર્વ બળો સંગઠિત કર્યાં. હવે અર્જિં પેટાવચ્ચની જ વાર હતી. બળવા માટે વાતાવરણ તૈયાર હતું પણ એક આમી આડે આવી.

ક્રાંતિ કાંઈ મુદ્દમંત્રોના પોકારોથી થતી નથી. ક્રાંતિ કાંઈ રાજ્ય-
તંત્ર સડી ગયેલું હોય તેથી પણ થતી નથી. આપણે એ પણ અનુ-
ભવ્યું છે કે એક રાજકીય પક્ષ, વ્યવસ્થિત સંગઠિત 'પાર્ટી' પણ
અમુક સંજોગોમાં જ ક્રાંતિ કામિયાબ કરી શકે છે. રાજ્યતંત્રના સાધે
સાધા તોડી નાખવાનું આ કાર્ય કાંઈ લાવનાથી માત્ર નથી થતું, એને
માટે વિદ્યાન ભોધે છે, વૈજ્ઞાનિક સંગઠન ભોધે છે, શસ્ત્રસજ્જ સેના
ભોધે છે. આ સેના આ આદર્શવાદી પાસે નહોતી. તેથી તેને
એક લુચ્ચા અપરાધીનું શરણું સોંપવું પડ્યું. આ લુચ્ચો રાજપુરુષ
ચીનના એક પ્રાંતનો લાટ હતો એની પાસે 'આદર્શ' શસ્ત્રબદ્ધ સૈન્ય
હતું, મુસલમાન સેના હતી. આ સેના વગર મંચુનરેશને પદઅટક કરાવ
તેમ નહોતું. આ પ્રાંતિક સરદાર તે યુઆન-ચિહ કે. મંચુનરેશ તેને
દુશ્મન બનાવ્યો હતો, અને એ મંચુનરેશનું વેર લેવા તકપાપક
થઈ રહ્યો હતો. યુઆનને લાગ હવે મળ્યો. સરકાર સામે બગેવો
નળ્યો હતો. મંચુ સિંહાસન પર આવનાર રાજકુમારે યુઆનને સલાહ
માટે આમંત્રણ આપ્યું. યુઆને વિદિ દરમ્યાન જણાવ્યું કે એકજ
માર્ગે અને તે રાજપાટ છોડી દેવાનો છે. આ સલાહ આપીને
એણે એક કાંકરે ત્રણ પક્ષી માર્યા. મંચુવંશનું પતન, રાજચાહીનો
અંત અને પ્રજાતંત્રનો પ્રારંભ, અને પોતા માટે સત્તાધિકાર.

આમ આ રાજક્રાંતિ આશાસન તેમજ શાપરૂપ થઈ પડી. પ્રજા-
શાસન તો રથપાયું પણ પ્રજાનો પ્રતિનિધિ આ પ્રજાશાસનથી દૂર
રહ્યો. પ્રજાપ્રતિનિધિ તો હતો કે. સુન યાટ સેન. પ્રજાશાસનનો આ
પ્રાણદાતા આ બાજુ પૂરેપૂરી સમજ ગયો હતો. પરંતુ તેના હાથમાં
કાંઈ હિપાય નહોતો. આ રાષ્ટ્રદોહીને તેણે સહન કર્યો જ છૂટકો
હતો દારણ લશ્કર પર તેનો અમલ હતો. આ લશ્કરમાં રાષ્ટ્રીય
જુરસો પ્રગટાવ્યો અને પોતાના તરફ તેને કરી દેવું એ કામ હતું.
બાકી હતું.

રાષ્ટ્રીય ક્રાંતિ ઐક્યના પાયા પર જ રચવી જોઈએ. જો રાષ્ટ્રીય ક્રાંતિના મૂળમાં આ ઐક્ય ન હોય તો તો રેતી પર કિલ્લો બાંધ્યા જેવું થાય. ડૉ. સુન આ સારી રીતે સમજતો હતો અને તેણે ઐક્યને ખાતર પોતાનું બલિદાન આપ્યું. ૧૯૧૨ના ફેબ્રુઆરીની બારમી તારીખે મંચુનરેશે રાજપાટ છોડવાના દસ્તાવેજ પર સહી કરી અને આ રીતે ચીનના ઇતિહાસમાં મંચુવંશનો અંત આવ્યો. આ મંચુ નરેશોએ અઢી સદી સુધી રાજ્ય ભોગવ્યું અને કેટલાંય યાદગાર કામ કર્યાં હતાં, પણ તેનોય અંત આવ્યો. એક ચીની કહેવત મુજબ, " એ આવ્યા હતા રાજપાટ પર વાધની બરાડથી પરંતુ હુપ્ત થયા સાપની પૂંછડી માફક." સામ્રાજ્યોનો આમ જ અંત આવે છે.

૧૯૧૨ ના ફેબ્રુઆરીની બારમી તારીખ ચીનના ઇતિહાસમાં સોનેરી અક્ષરે લખાશે. આ જ મંગળ ઘડીએ ચીનમાં પ્રજાતંત્રની સ્થાપના થઈ. આ જ મંગળ ઘડીએ આ પુરાણા રાષ્ટ્રે નૂતન કલેવર ધારણ કર્યું. પૂર્વના સંસ્કાર અને પશ્ચિમના વિચારોનો આ સંગમ ચિરકાળ રહેશે. ડૉ. સુન યાદ સેને આ દિવસે નાન્કીંગના ઐતિહાસિક સ્થળે-જ્યાં મિંગ પંશનાં સ્મારક હતાં-એક ઐતિહાસિક વિધિ કરી. પોતે પ્રધાનમંત્રી સાથે જઈ જૂની ચીની શિષ્ટ શૈલી મુજબ આરાધના કરી. આ વેળા ડૉ. સુને એક પ્રવચન કર્યું જેનો કેટલોક ભાગ સ્વાતંત્ર્ય પ્રેમીઓએ હંમેશા વાદ રાખવા જેવો છે. ડૉ. સુને કહ્યું, " અમે પ્રજાકીય સરકારનો, સ્વતંત્ર શાસનનો એશિયામાં પ્રારંભ કરીએ છીએ. પ્રયત્નશીલને પણ વહેલો કે મોડો વરે છે, અને અતે સત્યને રસ્તે ચાલનારા માણસને ફળ મળે જ છે. અમને વિજય આજસુધી ન વર્યો તેમાં દુઃખ શાનું ? "

સ્વાતંત્ર્ય પ્રેમીઓએ ડૉ. સુનના આ સખ્તો સંધરવા જેવા છે. ડૉ. સુન હજી પણ સ્વતંત્રતાદેવીનું અપ્પર ભરી શક્યો નહોતો નાન્કીંગ-

માં આ વિધિ વેળા તેણે તો વિજયપ્રસ્થાનમાં પહેલું પગલું જ માંડ્યું હતું. સ્વાતંત્ર્યદેવીને સંતુષ્ટ કરવી એ કાંઈ નાનીમુની વાત નથી. ડૉ. સુન સ્વાતંત્ર્યનો મર્મ સમજતો હતો. એણે જોયું કે યુઆનને સંતુષ્ટ કર્યે જ છૂટકો હતો. ચીનને મોટામાં મોટી જરૂર હતી શાંતિની, વિગ્રહના અંતની. આંતરવિગ્રહ કાંઈ પણ ભોમે અટકાવેો જોઈએ. ડૉ. સુને આત્મવિશ્લેષન પસંદ કર્યું. પ્રજાતંત્રના પ્રમુખનું સ્થાન યુઆનને સિર ધર્યું વિજયની વરમાળા યુઆનને પહેરાવી. આના પ્રત્યાખાતો આવતા પ્રકરણમાં જોઈશું.

૨ છિન્નભિન્ન ચીન

નવા વિચારો, નવા સિદ્ધાંતો અને નવી સંસ્થાઓની પ્રાણપ્રતિક્ષા ભારે વેદના અને બલિદાન પછી જ થાય છે, અને ઉત્ખવળ ભાવિ-વિષે અર્થકં મદ્દાએ તેની પૂર્વભૂમિકા છે. ક્રાંતિકારીઓના ધક્કરમાં આ વસ્તુ પડેલી જ હોય છે. પણ નાના મનના માણસો મોટા સ્થાને ચઢી બેસે ત્યારે તેમનું કાર્ય વધુ વિષમ થઈ પડે છે. હરેક દેશના ઇતિહાસમાં આવા પ્રસંગો આવે જ છે અને આવા વખતે સર્વથા અધિકાર જવાયેનો હોઈ ધણીની શક્તિ ડગમગવા માંડે છે. ચીન માટે ૧૯૧૨ પછીનો એક દાયકો આવો અધિકારયુગ હતો એમ કહીએ તો ચાલે.

દિંદના ઇતિહાસમાં ધણીવાર જણાયું છે કે કોટાકરીના પ્રસંગે કોઈક અમીરદો પાડે જ છે. દેશના છુટકારાની ધડી આવે ત્યારે મતમાં હાડકું નાખનારા આવી પડે છે. કેાણુ ગ્નજે કેમ પણ રાષ્ટ્રદ્રોહીઓનો પાક પણ ક્રાંતિકારીઓના પાકની સાથે જ થાય છે ! આ રાષ્ટ્રદ્રોહના પ્રકાર વિષવિધ છે અને રાષ્ટ્રદ્રોહીઓ અવનવા સ્વાંગ સર્જે છે. કેટલીકવાર દેશના દિનરત્નીનું સોહાગણું સ્વરૂપ ધરીને તેઓ આગળ આવે છે. કેટલીકવાર ચાંતિના પથંગનરનું આઠર્ણણુ

તે ધરાવે છે. દેહલીકવાર અખંડ એકતાની વાણી તે ઉચ્ચારે છે. આ દ્રોહીઓને પીછાણી લેવા એ ક્રાંતિકારીઓની પહેલી પરીક્ષા છે. યુઆને પ્રગ્નપ્રમુખની પાટે જેસી પ્રગ્નદ્રોહનું કામ આરંભ્યું. યુઆનને પ્રમુખ ચૂંટી કાઢવાથી દક્ષિણ ચીન અને ઉત્તર ચીનની લડાઈ અટકાવવાનો ધરાદો રાષ્ટ્રવિધાતા સુનનો હતો. પણ આ આદા દેશદ્વીનીવડી. વસ્તુતઃ દક્ષિણ અને ઉત્તરનું જંગલ યુઆને કાયમનું બનાવ્યું. યુઆનને પ્રમુખ ચૂંટી કાઢી આંતરવિગ્રહ સમાવવાનો ધરાદો યાંત્રિકા આદક ડો. સુનનો હતો. પરંતુ તેમાં તે નિષ્ફળ નીવડ્યો અને આંતરવિગ્રહની જ્વાલાઓ હવે સળગી તે ચીન સમસ્તમાં ફરી વળી ડો. સુન દુઃખી થયો. આદર્શવાદીઓ દુઃખી ક્યારે નથી ચતા? ચીન પર આપત્તિ આવી પડી.

પુરાણા પેકીંગ શહેરમાં યુઆનને નાન્ડીંગના પ્રગ્નસત્તાકના સિદ્ધાંતોનો અમલ કરવાનાં સ્વપ્ના નહોતાં આવતાં, પરંતુ પેકીંગની રાજગાદીના, સામ્રાજ્યશાહીના, સંપત્તિ અને સમૃદ્ધિનાં સ્વપ્નાં આવતાં હતાં. યુઆનને માથે મુગ્ધ હતો તો પ્રગ્નતંત્રનો, પણ એને તો મંચુવંશ જેવા નવા વંશની સ્થાપના કરવી હતી અને મહારાજનું બિરુદ મેળવવું હતું. નવાઈ નથી કે તેણે રાજધુરા હાથમાં લીધી કે તરત જ રાજશાહી મંડળ એકત્રિત કરવાં માંડ્યું. જૂનો અમલદાર વર્ગ તો તૈયાર હતો જ અને તે તેનો શાગીર્દ બન્યો. યુઆનને પોતાના મોજશોખ અને વૈભવ વધારવા માટે આ સાધ્યો. મળી આવ્યા. યુઆને બીજું એ વિચાર્યું કે જો સુનને રાજધાનીથી દુર રાખવામાં આવે તો તેની મહેચ્છા પાર પડે, અને તેથી તેણે કાવાદાવા શરૂ કર્યા.

દરમિયાન ઉત્તર ચીન અને દક્ષિણ ચીન વચ્ચેની લડાઈ ઈમ ૨૬૨૫ પકડતી રહી. દક્ષિણ ચીનમાં ક્રાંતિકારીઓ વધુ જોર પર

હતા. ઉત્તર ચીનમાં ક્રાન્તિકારીઓ અને યુવાન વચ્ચે સંઘર્ષ થાતો હતું. યુવાનને લોકશાહીનો દંભ હવે છોડવો પડ્યો. ચીનની પાર્લામેન્ટની સ્થાપના રાષ્ટ્રીય ક્રાન્તિની ચર્યાતમાં કરવામાં આવી હતી તે પાર્લામેન્ટના સભ્યો અને યુવાન વચ્ચે ઉઘાડો વિરોધ દેખાયો. ક્રાન્તિકારીઓ પોતાના આંદોલો પર લાવવા પાર્લામેન્ટમાં કરાવેલા લાવતા હતા. યુવાને તેમને બાજુ પર મૂક્યા. ડૉ. સુન-યાટ-સેને યુવાનને પદમ્બરૂ કરવા માટે ૧૯૨૩માં આદેશ આપ્યો. પરંતુ યુવાનના દાવાદાવા અને તેને અમલદારશાહી તેમજ રાજશાહીની મળેલી મૈત્રીને લીધે ડૉ. સુન ઉપર નિષ્ફળ નીવડ્યો અને તેને દેશ છોડી આસ્યા જવું પડ્યું. સુને જાપાનનું શરણું શોધ્યું.

આ વેળા યુરોપમાં મહાયુદ્ધ ચાલતું હતું. જાપાન મિત્રરાજ્યોમાંનું એક હતું. ચીનમાં જે હિતભિન્ન સ્થિતિ પ્રવર્તતી હતી તેનો પૂરેપૂરો લાભ લેવા તેણે વિચાર્યું. જાપાને કીશાઉચાઉનો કબજો લીધો અને શાંડુગ પ્રાન્ત પોતાને હવાલે આવે તે માટે બાજુ રચી. આદલેથી જાપાન અટક્યું નહિ. પણ તેણે ચીન સમક્ષ પેલી નામચીન ૨૧ માગણીઓ રજૂ કરી. આ ૨૧ માગણીઓની વિગતો અહીં ઉતારવાની જરૂર નથી. અહીં એટલું જ કહેવું બસ યશે કે આ એકવીસ માગણીઓ કશુવવાથી ચીન સંપૂર્ણ ગુલામ બની જતું હતું. આ માગણીઓદ્વારા ચીન પર લેવાયેલા સ્વામીત્વ ગ્રેજવાનો જાપાનનો ઉદ્દેશ હતો તે એટલે સુધી કે ચીનના અંતરમાં આવેલાં બંદરો તેમજ તેની જઠાતની આવક વગેરે પર તેણે અધિકારો માગ્યા હતા. વળી ફળવણી પર પણ તેણે કાબૂ જમાવવા માગણી કરી હતી. આ એકવીસ માગણી રાષ્ટ્રદોષી યુવાનથી પણ સ્વીકારી શકાય તેમ ન હતું. યુવાને ગુપ્ત રીતે કટલીક શરતો સ્વીકારી હતી અને ચીનને ગીરો મૂકી દેવા મા પ્રાપ્તિ હતી. પરંતુ જાપાનને તો એટલેથી સંતોષ

ન હતો. એને તો ચીનને સંપૂર્ણ ગુલામીની શૃંગલામાં જકડવું હતું. આ સંલ્લેગોમાં યુઆન આ બધી દહીકત બદલ પાઠી દીધી. એને લીધે બે પરિણામ આગ્યાં, એક તો પ્રજા સમસ્તનો ગુસ્સો જાપાન પર ઉતર્યો, બીજું રાષ્ટ્રવાદીઓ રાષ્ટ્રદ્રોહી યુઆન પર ઉઠ્યો જીક્યા.

આજમુધી યુઆન પોતાના કાવાદાવા અને લશ્કરી બળથી સર-ગુબત્યાર જ્યો બની રહ્યો હતો અને દિનપ્રતિદિન બળવાન થઈ રહ્યો હતો. પરંતુ તેણે બાદચાહની પદવી ધારણ કરી કે તરતજ તેની સામે બધા જ બળો એકત્રિત થયાં અને તેની આલખાણ ઉધાડી પકર્તા તેનું સિંહાસન ડાલવા માંડ્યું. ૧૬૧૬ માં તેનું ચક્રમંદ સંલ્લેગોમાં મૃત્યુ થયું. કદાચ તેણે આપઘાત કર્યો હશે.

યુઆનના મરણ પછી લી-યુઆન-હેમ જે ચીનના પ્રજાસત્તાક તંત્રનો ઉપપ્રમુખ હતો તે પ્રમુખપદે આવ્યો. પ્રમુખ લી-યુઆન-હેમ સજ્જન હતો અને લોકચાસનનો આદક હતો. પરંતુ પ્રમુખપદે આવ્યો તે વેળા સ્થિતિ વિક્ષેપી હતી અને તે પોતે બરાબર નિયંત્રણ ન કરી શક્યો. જુદા જુદા પ્રતિના સુખાઓ જોરાવર થયા હતા અને એમણે આ પ્રાન્તોનો કબજો હસ્તગત કર્યો. એમની પાસે પોતાનું લશ્કરીબળ પણ હતું અને તેમણે પોતપોતાના પ્રાંતમાં છૂટા છૂટા અર્ધ લશ્કરી રાંજ્યો સ્થાપ્યાં. આ સુખાઓ અને સરદારોને ચીનની પરિભાષામાં 'ટુ ચુન' કહેવામાં આવે છે. ટુ ચુન ચીનને ઊંઝાલિત કરવામાં આ કામકામ અગ્રણી હતા.

વિદ્યાર્થી હિલચાલ

ચીનના ઇતિહાસના આ અધિકારના સમયમાં આગાનું એક અગત્યનું કિસ્સું પ્રગટ્યું હતું તેનો ઉલ્લેખ કરીએ. ચીનની વિદ્યાર્થી હિલચાલે જગતના ઇતિહાસમાં મોખરે સ્થાન લીધેલું છે. આ વિદ્યાર્થી હિલચાલનો ઇતિહાસ આલેખવાની અહીં પૂરતી જગ્યા નથી. અહીં તો માત્ર તેની એક બે રેખાઓ જ આલેખીશું. યુરોપીય સંસ્કૃતિના સંસ્પર્શમાં આવવાથી, યુરોપનો સ્વાતંત્ર્ય ઇતિહાસ વાંચવાથી અને

પ્રગતિશાળી બળોના સંપર્કથી ચીનનો યુવક જગૃત થયો હતો. આ જગૃતિનું મોજું ચીનના સુશિક્ષિત યુવક યુવતીઓ પર ફરી વળવાથી શરૂઆતમાં કેટલાંક માઠાં પરિણામો પણ આવ્યાં. ચીનનો યુવક હેટ અને ક્રાંતના મોહમાં ફસાયો. ચીનની યુવતી ફેશનના આકર્ષણમાં મગ્ન થઈ. પરંતુ જ્યારે ચીનના યુવકયુવતીઓએ જોયું કે તેમના પ્યારા રાષ્ટ્રનું અપમાન હોયો કે ચર્ચા રહ્યું છે અને પોતાના દેશનું લીસામ ચર્ચા રહ્યું છે ત્યારે એકો અવાજે તેમણે પકકાર આપ્યો. પોતાના મોહ અને લાલચને ત્યજી દીધાં. હેટ અને ક્રાંત તેમજ મુલાયમ રેશમી સાડીને ફગાવી દીધાં. ચીનની યુવકબાલમમાં એક ભારે ક્રાંતિ થઈ. આ ક્રાંતિની અસર એટલે સુધી પહોંચી કે તેમણે પરદેશી છત્રીઓ ફેંકી દીધી તેની જગ્યાએ ગામડાંના કુલી લોકો, મજૂર લોકો, રાજાનવાણી છત્રીઓ વાપરતા તેવી છત્રીઓ વાપરવા માંડી.

યુઆન સમ્રાટ જે દિને એકવીસ માંગણીઓ રજૂ થઈ હતી તે દિનની સંવત્સરી એક ‘અપમાનિત દિન’ તરીકે ચીની પ્રજાએ ઉજવી. ચીનના યુવકોએ આ દિને જંગી સરખસો કાઢ્યાં, વિરાટ સભાઓ ભરી. પેટ્રીંગ શહેરમાં પ્રધાનમંડળના સભ્યોના આવાસો પાસે દેખાવો કર્યાં. ચીન સમસ્તમાં પ્રાન્ત-પ્રાન્ત-શહેર-શહેર જગૃતિનું પૂર, ધસગસતું પૂર આવ્યું અને તેમાં ચીનની યુવકજનતા નાચક બની. ચીનની આ પ્રગતિશાળી હિલચાલને રૂંધનારા બળો પણ તેની સામે એકત્રિત થયાં. તુ યુનના પોલીસ દળોએ યુવકો સામે મોરચા માંડ્યા. પરિણામે કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ શહીદ થયા. ૧૯૧૮-૧૯ માં જે રાષ્ટ્રીય દેખાવો થયા તેમાં વિદ્યાર્થીઓનું રાતું લોહી રેડાયું જ્યારે દુનિયાના એક ખૂણામાં વિશ્વશાંતિની સરતો લખાઈ રહી હતી ત્યારે આ બન્યું.

વાસેંદીની સંધિમાં મિત્રરાજ્યોએ જાપાનને ચારુંગ પ્રાન્ત અક્ષરો. જે ધડીએ આ સમાચાર ચીનમાં સંભળાયા ત્યારે સમસ્ત ચીનમાં ભારે અરેરાટી ફેલાઈ. ચીનની આજ્ઞાની ધમિરત તૂટી પડતી ચીનના

યુવકાએ જોઈ. ચીને મિત્રરાજ્યો પાસેથી મદાયુક્તના અંતે ધણી આચાઓ રાખી હતી. આ આચાઓનો કચ્છરધાણ થતો જોઈ ચીનનો વિદ્યાર્થીઆત્મ ચીનના શહેર-શહેરના જાનરચોક્કમાં બહાર આવી અને ચીનનો સુવન્દ વિરોધ જગત સમક્ષ જાહેર કર્યો. જાપાને શાંદુગ પ્રાન્ત મેળવ્યો તેને ચીને અત્યાચાર જ લેખ્યો. મિત્રરાજ્યોના અન્યાયો-નું તો પૂછવું જ શું!

ચીને જાપાનનો બોયકોટ જાહેર કર્યો. યુરોપ અને અમેરિકામાં આ વેળા ચીનના સેંકડો યુવકો અવધાસ કરતા હતા. તેમણે પણ આ વિરોધમાં પોતાનો સૂર પુરાવ્યો અને દુનિયા સમક્ષ ચીનને ચએલા અન્યાયના વિગતો રજૂ કરી. કાર્પિયુ ગબ્દબાપી હિલચાલ જે અમુક સમ્યક્ પર અવલંબેલી છે તેને વહેલો કે મોડો વિજય વરે જ છે. ચીનની આ હિલચાલ વિષે પણ એમ જ બન્યું. ૧૯૨૧-૨૨ માં જાપાને નિઃશસ્ત્રબંધી પરિવદ મળી ત્યારે ચીનની વાત કાંઈક અંશે સંભળાઈ. વાર્સેલીમાં અન્યાય થયો હતો તેનું કાંઈક વળતર વોસિંગ્ટનમાં મળ્યું. વોસિંગ્ટનની સંધિથી કીયાકિયાઈ પાછું મળ્યું, શાંદુગ રેલ્વે પાછી મેળવવાની તક ચીનને સાંપડી, પરદેશી પોષ્ટ ઑફિસો બંધ કરવામાં આવી અને ખુલ્લાં વેપારની નીતિ સ્વીકારાઈ. આ ખુલ્લા વેપારની નીતિના પરિણામ તો ન્યારાં જ હતાં. પણ તે વિષે હવે પછી.

ચીનની રાજધાની પેકીંગમાં રાજ્યની કેન્દ્રવર્તી સત્તા લી મુઆન હાંગના સમયથી નામની જ હતી. અને 'ચીન પ્રતિવર્ષ' ઝિન-લિન થતું જણું હતું. ઘ્રુ યુન ઝોટલે કે મુખા અને સરદારો પોતાની સ્વાર્થલોહુપતા અને સ્વચ્છંદ સાધવા આમજનતા પાસેથી અનેક જાતના કરની ઉદ્ધરાણી કરતા. આ સમયમાં જ અફીણનો વેપાર પૂરજોશમાં આવ્યો. અફીણના વેપારમાં પરદેશીઓને મદાજાગ મળતો અને પરદેશથી અફીણની જે પેટીઓ આવતી તે ચીનમાં ઠેર ઠેર પહે.ઓ જાય તે માટે ઘ્રુ યુનોનુ પોલીસદળ અને લશ્કરી દળ કામમાં

સેવાતું. આપણે જાણીએ છીએ કે દિ'દુસ્તાનથી અશીશુની આવાત થતી હતી એટલે આપણે પણ આ પાપમાં લાગીધાર બનેલા છીએ. અશીણે ચીનની પ્રજાને સુસ્ત તેમજ દરિદ્ર બનાવી. અશીશુની આવક-માંથી તુ સુન અને તેમનું ઘરકર ગોજસોખમાં મદમસ્ત રહેતું. તુ સુનોમાં અંદર અંદર કલહ પણ હતો, કારણકે દરેક સુખાની દૃષ્ટિ પેકીંગની મધ્યવર્તી ગાદી બહો હતી. ઉત્તરમાં ત્રણ સુખાઓ એક બીજાની સ્પર્ધા કરી રહ્યા હતા. પુ-પૈ-પુ, ચંગ-સો-લીન અને ફેંગ-યુ સ્યાંગ વચ્ચે આ સ્પર્ધા હતી. ચંગ-સો-લીનનું નામ આ ઇતિહાસમાં આખળ પર આવશે.

હવે આપણે આ દર્શન કયા મૂકી દષ્ટને દક્ષિણ ચીનની જવલંત કારકોઈ તરફ સહેજ નજર કરીએ. દક્ષિણમાં કેન્ટોન પ્રાંત ન્યાં કાન્તિકારીઓની મુખ્ય સત્તા પ્રવર્તતી હતી ત્યાં ડૉ. સુન-યાટ-સેને પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપેલું હતું, અને આ સ્વતંત્ર રાજ્ય આખા ચીનને હોવાદાંડીરૂપ હતું. પરદેશી રાજ્યો જેમને ચીનને ચુસી ખાઈ હતું તે તો આ પ્રજાતંત્રને કેમ આવકારે? પરંતુ રશિયા ન્યાં ૧૯૧૭ ના નવેમ્બરમાં ઇતિહાસિક કાન્તિ ઘડી અને ન્યાં નૂતન સમાજના આદર્શોની માધ્યમતિષ્ઠા કરવાનો ઉત્સાહ તાજે જ હતો તેણે ચીન તરફ નવીન દૃષ્ટિએ જોયું. અસખત, રશિયાની આમાં સુત્રસદીગોરી તો હતી, પરંતુ નવીન આદર્શો માટેની તેની ખેવના પણ હતી. રશિયાએ ચીનના પ્રજાસત્તાક રાજ્યને માન્ય કર્યું, પોતાનો એકચી કેન્ટોનમાં ગોકલો આપ્યો, અને ચીનમાં પોતાને સાંપડેલા હક્કો સ્વેચ્છાએ છોડી દેવાની જાહેરાત કરી આની ચીનમાં વિજળીક અસર થઈ. ચીનની પ્રજાને રશિયા માટે આદર થયો. ચીનના કાન્તિકારીઓને પ્રેરણા મળી, ડૉ. સુનને નવી મૈત્રી પ્રાપ્ત થઈ.

રશિયા અને ચીનનો મૈત્રી ચીનના આધુનિક ઇતિહાસમાં એક નવું તેજસ્વી પ્રકરણ ઉઘાડે છે. જાન્યુઆરી ૧૯૨૩ માં રશિયાનો પ્રતિનિધિ જોડે ચીનના પ્રજાસત્તાકના પ્રમુખ ડૉ. સુનને શાંધાઈમાં મળ્યો.

રશિયાએ જે આર્થિક મદદ આપવાની તૈયારી જતાવી હતી તેને ચીને આવકારી. આજ વર્ષમાં કેમરેઝ બેરોડોન જેણે ચીનના હવે પછીના ઇતિહાસમાં મોટો ફાળો આપ્યો છે તે ચીનમાં આવ્યો. ત્યાર-બાદ લશ્કરી આયુધો, ધનની મદદ અને નિષ્ણાતોની સલાહ ચીનને મળી. કુઓમિનતંગમાં સામ્યવાદીઓને સ્થાન મળ્યું. કુઓમિનતંગે સામ્યવાદીઓને અપનાવ્યા તેમજ સામ્યવાદીઓએ કુઓમિનતંગના સિદ્ધાંતો સ્વીકાર્યા. ચીનના આ ઇતિહાસમાં રાષ્ટ્રવાદીઓ અને સામ્યવાદીઓનું આ મિલન એક સીમાચિહ્ન છે. ડૉ. સુનનું મૃત્યુ આ જ અરસામાં થયું તેને લીધે ભવિષ્યમાં આ પ્રત્યાધાતો થયા તે અન્યત્ર નોંધવું.

ચીનની વિદ્યાર્થી દિલચાલનો હવે એક તખ્તો ચડે થાય છે. ચીનનો યુવક સામ્યવાદના નવા સિદ્ધાંતોએ રંગાયો હતો તેમજ તેનામાં રાષ્ટ્રવાદ છલકાતો હતો. વિદ્યાર્થીઓએ આમજનતામાં અદમ્ય ઉત્સાહથી પ્રચાર ચડે કરી દીધો. શાંધાઈની કામદાર વસ્તી તેમનું કર્મક્ષેત્ર બની રહી. શાંધાઈના મજૂરો નવા મૂકીવાદના ભયંકર શોષણથી પીડાતા હતા. વળી આ મૂકીવાદમાં પરદેશી તત્ત્વ હોવાથી તે શોષનું ખાસ કારણ બની રહ્યું હતું. મૂકીવાદી તંત્ર અને પરદેશી તંત્રના બેચકા આક્રમણને નિર્મૂળ કરવા ચીનનો યુવક કટિબદ્ધ થયો અને એક મોટી ચળવળ તેણે હિપાકી. બેચકોટ તેમાં મૂખ્ય અંગ હતું. કામદારોની રોજગરોબની માંગણીઓ અને ફરિયાદો અસંતોષનો અગ્નિ ફેલીવતી હતી. આ વેળા શાંધાઈની એક જાપાની માલિકીની મિલમાં દહતાળ પડી તેમાં એક જમાવ બન્યો જેને લીધે સિદ્ધિ વિકરી. પોલીસની મદદથી દહતાળ તોડી નાખવાના પ્રયત્નો થયા તેમાં એક ચીનનું મૃત્યુ થયું અને પછી તો દમનનીતિનો કારડો વીંઝાયો. વિદ્યાર્થી નેતાઓ પકડાયા. તેમના ગિરાદરોએ કારાવાસના પ્રવેશદ્વાર નંઈ કારાવાસ તોડી કેદી ગિરાદરોને મુક્ત કર્યા. પોલીસે જોળીખાર કર્યા. ૭ યુવાનો મરણચરણ થયા અને અસંખ્ય ધવાયા. ચીદોના શોષિતે

સમસ્ત ચીનમાં એર જગૃતિ આણી. પરદેશીઓ સામે 'ચલે જવ' નો પોકાર થયો. કેન્ડોનના પરદેશી હકૂમત તળેની વસાહત સામે મોરચા મંડાયા. કાઈકે ફ્રેન્ચ એલચીનું ખૂન ક્યું. હવે તો મશીન-ગન ચાલી અને બ્રિટિશો અને ફ્રેન્ચોએ બેગા મળી દેશબકતોને ધાણુ કાઢ્યો. રાષ્ટ્રવાદીઓના બાવીસ, સેનાનીઓ અને બીજા સંખ્યાબંધ સ્વયંસેવકોનાં મૃત્યુ થયાં. ચીનની આ પ્રચંડ હિંસચાલમાં મૂડીવાદ વિરોધી, પરદેશી વિરોધી, શાહીવાદ વિરોધી અને કાંઈક ખ્રિસ્તી ધર્મ વિરોધી તરવો એકસામટાં ભગલાં હતાં.

ફરેક પ્રચંડ પ્રજાદીય હિંસચાલ દેશને ઐક્યની મજબૂત સાંકળે બાંધવાનું આવશ્યક કાર્ય ફરે છે. ઐક્ય ખરેખર લોહીના મિથણુ-થી જ બંધાય છે. ઐક્યના પાપામાં કાયમનું તરવ હોય તો તે શહીદના શીણિતનું છે. દેશને મુક્ત કરનારી મહાન હિંસચાલોએ દેશનું એકીકરણ કરવામાં હંમેશ ફાળો નોંધાવેલો છે. એક રીતે નોંધએ તો દેશની આઝાદી અને દેશની એકતા એ સિક્કાનાં બે ભુદાં ભુદાં પાસાં જ છે. ચીનમાં એમજ બનેલું છે. જો પ્રચંડ હિંસચાલ ૧૯૨૫-૨૬ ના અરસામાં થઈ તેણે સમસ્ત ચીનનું એકી-કરણ ક્યું. રાષ્ટ્રવાદીઓ ચીનનો મુશીબતનાં કારણો સારી પેઠે સમ-જતા હતા અને તેમણે હવે રાષ્ટ્રવજ દેશને ખૂણે ખૂણે ફરકાવ્યો. આડે આવતાં સર્વ પ્રત્યાધાતી બળોને તોડી ફાડીને રાષ્ટ્રવાદનું ધસમસતું પૂર આગળ ધપી રહ્યું હતું.

દક્ષિણ ચીનમાંથી રાષ્ટ્રવાદીઓની એક મોટી સેના ફૂંચકદમ કરતી નીકળી એની સામે પેટા રખડુઓ અને ઘુચુનો, સુખાઓ અને તેમના બાંધિયાઓ થયા પજુ તેમનું શું ગણુ ? રાષ્ટ્રસૈન્યમાં તો, હતા માત્ર અણણુ ગામડિયાઓ, નિઃશસ્ત્ર કિસાનો, અકિંચન પ્રજાજનો. રાષ્ટ્રસૈન્ય પાસે કાંઈ સામગ્રી ન હોતી, પરંતુ તેમની પાસે હતો અદમ્ય ઉત્સાહ, ફના થવા માટેની તાલાવેલી અને આદર્શ યેલા વિદ્યાર્થીનેતાઓ. આ રાષ્ટ્રસૈન્યે ફૂંચ દરમ્યાન એક પછી એક

કેન્દ્રો સર કર્યા, રેલમાર્ગોના કબજો લીધો અને જળવ્યવહારો ઉપર સ્વામિત્વ મેળવ્યું.

વ્યાંગ-કાઈ-રોક

૧૯૨૬ ના ઓગસ્ટમાં વ્યાંગ-કાઈ-રોક પેકીંગ સર કરવા લગ્ય કૃત્ય આરંભી. ચીનના તકતા પર પર વ્યાંગ હવે અમણી પડે આવે છે. એક ગામડાના વેપારીનો લાડકો પુત્ર જે અત્યારે ચીનની પ્રજા સત્તાકના પ્રમુખની માદી શોભાવે છે તે ઇતિહાસમાં એક અગમ્ય પુરુષ તરીકે જાણીતો થયો છે. ગાંધીજીએ તેને 'અગમ્ય' વર્ણવ્યો છે. ચીનનો એ લોખંડો પુરુષ શિસ્ત માટે આમ્રદી છે. અને શિસ્ત માટે તે ભયંકર ભોગો ધરાવવામાં પાછો પડતો નથી. પોતે ખિસ્તી છે, છતાં તે ખરેખરે ચીનો છે. એને એકાંતવાસ પ્રિય છે અને જીવનની ઐતિહાસિક પળોમાં તે એકાંત શોધી શાંત ચિત્તે વિચારમંથન કરે છે. છતાં તેને જીવનકલહ અને જિંદગીના દાવ ખેલવા ખૂબ ગમે છે. વ્યાંગે જાપાનની લશ્કરી તાલીમ મેળવી છે અને એજ તાલીમનો ઉપયોગ જાપાન સામે તેણે ઔર દિંમતથી કર્યો છે. પોતે માયાળુ હોવા છતાં બારેમાં બારે ફૂરતા દાખવવામાં પાછી પાની કરી નથી. શત્રુની સામે એ અનેકવાર ઝઘૂંમ્યો છે. પોતાની વાણી પર અદ્ભૂત કાબૂ જમાવ્યો છે અને ભાગ્યે જ તેણે પોતાની યોજનાઓ જાહેર થવા દીધી છે. છતાં જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે પોતાનો જીવંદ અવાજ ચીનની પ્રજા સમક્ષ અને જગત સમક્ષ પણ પહોંચાડ્યો છે. એકવાર જેને ટીકાકારો જાપાનનો પાળેલો કૂતરો કહેતા હતા તેણે જાપાનનો પગ ચીનની પવિત્ર ભૂમિ ઉપરથી નીકળી જાય તે માટે સર્વસ્વ હોડમાં મૂક્યું છે. સામ્યવાદીઓનો પોતે કટર દુસ્મન હોવા છતાં તેમની મૈત્રી મેળવવા તેણે પાછું જોયું નથી. ૧૯૨૯ના ઓગસ્ટમાં વ્યાંગે જે ખુજ લઈ કુચકદમ આરંભી તે દેવજ પર લાલ નિશાન હતું અને તેની સાથે શુરૂ' રાષ્ટ્ર-વાદનું પ્રતીક પણ હતું.

જે માર્ગે પૂર્વે લાલ પાઘડીવાળા તે વીંગ જળવાખોરો કૂચ કરી આગળ વધ્યા હતા તેજ માર્ગે ચ્યાંગની સેના નોકળી ક્યાંગસી પ્રાંત ઝોળંગી યુનાન આવી પહોંચી અને જોતજોતામાં પેલી ત્રિપુટી નગરીએ પહોંચી ચુકી. આ નગરીમાં હેન્કો મુખ્ય શહેર છે. તે આપણે જાણીએ છીએ. પરદેશીઓનું આ મથક સર થયું. રાષ્ટ્રીય-સૈન્યનો વ્યૂહ ગોઠવનાર રસિયન નિષ્ણાત ગદેન હતો તે અહીં નોંધી લઈએ.

પ્રચારકોની કૂચ ક્રાંતિના પાયલટ એન્જન જેવી હતી. પ્રચારકો રાષ્ટ્રસૈન્યને માટે રસ્તો મોકળો કરતા. સ્વતંત્રતા અને સમાનતાના આ જ્વળધારીઓ ઉત્સાહના પુર ઉમટાવતા અને આમપ્રગ્મ તેમને જોતવા આતુર બની રહેતી. સત્તાધારીઓના લશ્કરો રાષ્ટ્રસૈન્યમાં મળી જતાં. હેન્કોનગરીના પરદેશીઓને હરાવી કૂચ આગળ આવી. ચાંગઝેનો મહાનદ ઝોળંગી આગળ વધી. બીજી બાજુએ વળી એક બીજી જ દુકકીએ લુકીબન, ચીકીવાંગ વગેરે પ્રાન્તો પર વિજય પતાકા રોપી. ચાંગહાઈએ તો રક્ષણની હરોળ તયાર કરી, જેરીકક ઉભાં ક્યાં પરંતુ આ ફોગટ પ્રયત્ન હતો. જોત જોતામાં ચાંગહાઈ પડ્યું. અને નાનકોંગે અચરજ થયું. ત્યાંના સત્તાધારીઓ તો આલાજ બની ગયા. નાનકોંગમાં એક લાખની શશસ્ત્ર સેના હતી. તેમની પાસે રાયફલો હતી, તોપો હતી, વિમાન હતા, અને પ્રગ્મ પક્ષે શું હતું ? માત્ર રાષ્ટ્રવાદનું પ્રિફ. કોઈએ સ્વપ્ને પણ નધારેલું અહીં બન્યું. આ લશ્કરજ આસરી થયું. સત્તાધારીઓની રાયફલો રાષ્ટ્રવાદના પ્રચાર આગળ ઝોળંગી ગઈ. તથા દિવસમાં રાજવસતાવાળાની દિવાલ કકડલુસ પડી, જમીન-દોસ્ત થઈ. નાનકોંગનું પતન થયું. ચીનના ઇતિહાસની પહેલી રાજકીય ક્રાંતિ સુન-યાટ-સેને ૧૯૧૧ માં કરી. ચાંગે ૧૯૨૭ માં મેળવેલી આ જીત ચીનની બીજી રાષ્ટ્રીય ક્રાંતિ લેખાય છે.

હજી પણ ચીનને છિન્નચિન્ન કરનારા તરવો પૂરેપૂરા જોર થયાં થયાં નહતાં. વળી રાષ્ટ્રવાદની આ જીત વેળા બીજાં એવાં કેટલાંક કસહના બીજાં નાખ્યાં હતાં જેને લીધે ચીન હજી પણ મુક્ત નહોતું થયું. આ ઇતિહાસ તરફ હવે નજર કરીશું.

સામ્યવાદી સંઘર્ષ : ભાગ ચોથો

સામ્યવાદીઓ સામે સંગ્રામ

ચીનના આધુનિક ઇતિહાસમાં સામ્યવાદી સંઘર્ષનો પ્રશ્ન અતિ અટપટો છે, વિવાદાસ્પદ પણ છે. ચીનના આ અટપટા પ્રશ્ન વિષે આધારભૂત માહિતી મળવી ઘણી કઠણ છે કારણકે કાંઈક અંશે ચીનના ઇતિહાસના આ પ્રકરણ પર અધારપટ હવાયેલો જણાય છે. હમણા હમણા* જે સમાચારો આવી રહ્યા છે તે આ પ્રશ્નને અત્યંત ગૂઢ બનાવે છે. આ બધી મુશ્કેલીઓ છતાં કાંઈક વિશ્વાસપાત્ર હકીકત ઉપરથી આપણે થોડુંક વિચારીશું. અને આ સંબંધીના પૂર્વગ્રહોથી-તરફેણના તેમજ વિરોધના-દૂર રહી થોડાં વિધાનો કરીશું.

વિશ્વભારતીના ચીના ભવનના સંચાલક તન યુન યન 'આધુનિક ચીન'માં લખે છે તે મુજબ જો ચીનમાં આ આંતરિક કલહે આતું શીકેજનક સ્વરૂપ ન લીધું હોત તો ચીનનું ભાવિ વધુ ઉજ્જવળ બનત. કુઓમિન્ટાંગ અને કમ્યુનિસ્ટોના સંઘર્ષથી કોને દુઃખ ન થાય ! અને કમ્યુનિસ્ટોનું જૂથ ચક્રાર અને બહાદુર આદમીઓનું બનેલું છે. પોતાના હુંકા સ્વાર્થ માટે કુઓમિન્ટાંગનો ફાવે તેમ ઉપયોગ કહેવાતા રાષ્ટ્રવાદીઓએ કર્યો. જેવટે અનિવાર્ય તકરાર ચર્ષ અને તેના અનિચ્છનીય પરિણામો આવ્યાં.

* આ પુસ્તકનું આ પ્રકરણ પ્રેસ કાપી માટે તૈયાર થાય છે તે સમય, નવેમ્બર ૧૯૪૪

ડૉ. સુન થટ સેનના ત્રિવિધ સિદ્ધાંત, રાષ્ટ્રીયતા, પ્રગતંત્ર, અને પ્રજાપોષણ એક સળંગ તત્ત્વવિચાર છે. ડૉ. સુને પુરાણા ચીનને પુનર્જીવન આપવા એક સળંગ વિચારશ્રેણી ચીન સમક્ષ રજુ કરી. પરંતુ ડૉ. સુનનું અકાળે મૃત્યુ થયું અને આ જ વિચારશ્રેણીમાંથી બે ફાંટા પડ્યા. એક રાષ્ટ્રીયતા પર બાર મુક્યો અને બીજાએ પ્રજા-પોષણ તત્ત્વ પર. આ બન્ને તત્ત્વો કાંઈ પરસ્પર વિરોધી નથી જ. પરંતુ ઇતિહાસમાં જેમ અનેકવાર બન્યું છે તેમ એક ક્ષિત્તિક્ષ્ણના પોતાનાજ અનુયાયીઓમાં, અંતર્વાસીઓમાં પણ, મુરના ઇવન-સિદ્ધાંતોના જુદા જુદા તત્ત્વો પર ઝોઝો વત્તો બાર મુકાવાને લીધે નવા પંથો જાગે છે અને તેમાં વિકૃતિ થતાં તેઓ લડી મરે છે. ધર્મમાં આબું બન્યું છે તેમ રાજકારણમાં પણ બન્યું છે. ડૉ. સુનના પ્રજાપોષણની સિદ્ધાંત પર બાર મુકનારા સામ્યવાદીઓ પર બીજાં બાલ કારણો અસર કરતાં હતાં એ વળી વધારામાં.

૧૯૧૭ની રશિયાની ક્રાંતિથી આકર્ષાઈ તથા લેનિનના રશિયાએ ઝાર સમથના પોતાના હકો છોડી દીધા તેને લીધે તેમજ રશિયાની ન્યાયીવૃત્તિથી દોરાઈને ડૉ. સુન-થાટ-સેને લેનિનના મિત્ર બોરોડિનને સલાહકાર તરીકે જોલાબ્યો હતો. આ કાળમાં ચીનના બુદ્ધિશાળી વર્ગ પર રશિયાના સાહિત્યની જાંડી અસર થઈ હતી. આ સંજોગોમાં સામ્યવાદી સિદ્ધાંત દેશમાં ઠીક ઠીક પ્રિય બન્યો. અસ્થગ બુદ્ધિશાળી વર્ગમાંથી તે ફેલાયો જેમ હિંદુસ્તાનમાં બન્યું છે. ચીનની તે વેળાની રાજધાની પેકિંગની વિદ્યાપીઠનો અધ્યાપક લિ-તા-ચાઓ અને 'નવજુવાન ચીન' નામે એક જાજારનો તંત્રી ચેન-તુ-સીકિ સામ્યવાદી જૂથના સ્થાપકો હતા. ચીનનો પ્રસિદ્ધ સામ્યવાદી નેતા માઓ-ત્સે-તુંગ જે મૂળે ખેડૂત હતો અને સ્વપ્રયાસથી આગળ પધ્યો હતો તે કહે છે કે લિ-તા-ચાઓ અને ચેન-તુ-સીકિની તેના પર જગરી અસર પડેલી છે અને માકસનું 'કમ્યુનિસ્ટ મનહેરનામું' તેને પ્રેરણાજનક નીવડ્યું છે. ૧૯૨૧ ના મે માસમાં સામ્યવાદી પક્ષની રીતસર સ્થાપના થઈ.

આમ જો કે સામ્યવાદી પક્ષની રચાપના બુદ્ધિચાળી વર્ગે કરી છતાં આ વર્ગમાં જ તેની પર્યાપ્તિ થઈ એમ સમજવું નહિ. જોત જોતામાં કામદાર સંઘો રચાયા. કાપડ મુનરની મીતોના કામદારો, ખાણોના મજૂરો, મ્યુનિસિપલ નોકરો, અને પ્રેસ કામદારોનાં સંગઠનો થયાં. સરકારી ટંકચાળાના મજૂરો પણ તેમાં જોડાયા. આ મુજબ ૧૯૨૨ માં બજવાન કામદાર હીલચાલનો આરંભ થયો. આ હીલચાલ કેટલી પ્રચંડ થઈ તે હવે પછી. ખેડૂતવર્ગનો પ્રવેશ જરા મોડો થયો, અને તેણે પણ પર કેટલી ભારે અસર કરી તે હવે પછી જોઈશું, દમનનીતિ ચર્તા અને દુનિયામાં જે કામદારો શહીદ થયા તે બાદ ૧૯૨૨ ના જે દિને જ'મી સામાન્ય હડતાલ થઈ. રાગદાઈમાં બીજી સામ્યવાદી કેમ્પ્રિસ મળી. ત્યારબાદ કેન્દ્રોનમાં ત્રીજી કેમ્પ્રિસ થઈ જેમાં કુઓમિનત'મ જોડે મળી જવાનો અને સંયુક્ત સામનાનો ઐતિહાસિક ઠરાવ થયો.

રાષ્ટ્રવાદીઓ અને સામ્યવાદીઓના સમાધાનથી હીલચાલ ધણી આગળ ધપી, કુઓમિનત'મની પુનર્રચના થઈ. ચીનની પ્રજાકીય સરકાર ઉદ્ભવ બની. તે વેળા વામ્પોની લશ્કરી દાસેજનો મંત્રી આંગ-કૈ-ચૈક હતો અને તેના સાથીદારો સામ્યવાદી હતા. બોરોડિનની સલાહથી વંગ-ચીન-વૈએ જેનું દમજીત્ત અવસાન થયું છે (નવેમ્બર ૧૯૪૪) અને જે નાનકડોગની પુતળા સરકારનો આજમુખી પ્રમુખ હતો અને જે તે વેળા ઉદ્ભવવાદી હતો એણે કુઓમિનત'મની નરી રચના કરી. આ મુજબ સમસ્ત ચીનમાં ક્રાંતિકારી હીલચાલ ફેલાઈ. બરાબર આ જ સમયે દુર્ભાગ્યે ડો. સુનનું મૃત્યુ થયું.

આ પછીના કાળમાં રાષ્ટ્રવાદીઓ અને સામ્યવાદીઓમાં ફાટ પડી. ઉપર જણાવ્યા મુજબ સંયુક્ત મોરચો તો થયો જ હતો અને તેમાં બધા વર્ગો હતા. છતાં તેમનામાં હૃદયની એકતા નહોતી, દિન-વિરોધ પણ ધણા હતા. સંયુક્ત મોરચામાં ફાટ પડતાં પ્રજામુક્તિમાં

ગ્રોટ આવી અને વર્ગવિરોધી બહાર આવ્યા. આ સમયે ડેટલાક પ્રત્યાષાતીઓ અને પરદેશી હિતોત્તુ જોડાણ પછી તરી આવ્યું. મૂડી-વાદીઓ અને આ દિતો એક યજ્ઞ ગયાં. એક બાણ પરદેશીઓને હાંકી કાઢવાની વૃત્તિ જરૂર ૩૫ પકડતી હતો ત્યારે બીજા બાણ સામ્યવાદીઓની અતિરેદામનીતિનો વિરોધ વધતો જતો હતો.

૧૯૨૫ ની ૩૦ મી મે ના દિને આંતરરાષ્ટ્રીય વસાહતની મીલી-ટરીએ હડતાળિયા મીલમણુરે પર ગોળીબાર કર્યો. (આ હડતાળમાં ત્યાંના ચીની મીલમાલિકો કામદારોને સદાચ હરી ગયા હતા) જેને પરિણામે સામાન્ય હડતાળ પડી, વિદ્યાર્થીઓએ જંગી દેખાવો કર્યા, બોયકોટ જાહેર થયો. સ્વિટ્ઝરલેન્ડ દિતો સામે ખાસ કરીને અને પરદેશીઓ સામે સામાન્યતઃ આ હોલચાલ હતો. ચીની વિદ્યાર્થીસમૂહ સ્વિટ્ઝરલેન્ડના લાગણી ઉમપણે ધરાવતો હતો. હોંગકોંગમાં પણ આ હોલચાલ ફેલાઈ.

સમસ્ત દેશમાં જાગૃતિ ફેલાઈ હતી. વ્યાંગિ યુનાનના લશ્કરી રાજાઓને હરાવ્યા હતા. પરદેશીઓની બેરીમાંથી મુક્ત થવાના સંગ્રામમાં સેનાપતિઓ, જમીનદારો અને ઉદારમતવાદીઓ પણ સામેલ થયા હતા. ૧૯૨૬ ના માર્ચ માસમાં વ્યાંગ-કૈ-શૈ લાગ જોઈને છાપો આયો અને વામ્પોમાંથી સામ્યવાદીઓને હાંકી કાઢ્યા, કામદાર સઘો પણ બંધ કર્યા. વંગને પ્રાંત બહાર જવું પડ્યું અને વ્યાંગ પ્રમુખસ્થાને બેઠો. સામ્યવાદીઓએ ડો. સુનનો સામાજિક શાંતિનો સિદ્ધાંત માન્ય કર્યો અને સંયુક્ત મોરચાની વ્યાંગની યોજના મનેકમને સ્વીકારી.

વ્યાંગની વ્યાંગેકૂચ ચાલતો હતો અને તેણે પ્રજામાં ક્રાંતિનો જુસ્સો પ્રકટાવ્યો તેનું કેટલુંક બ્યાન અન્યત્ર કર્યું છે. સ્વાધીનતાની આ કૂચને વિદ્યાર્થીઓએ અને મધ્યમવર્ગે આવકાર આપ્યો. આ કૂચમાં કિસાનોને સામંતપદ્ધતિ જમીનદોરત થતી દેખાઈ અને કામે-

દારોને સમાજપત્રતાની આશા બંધાઈ. પ્રાંત પ્રાંતના દારોને ઘરેણે આબ્યા અને સાથે પોતાનું લશ્કરીજન પણ લઈ આબ્યા. મ્યાંગ બારે જમાવટ કરી ચક્રો પરદેશી યુદ્ધભીની સુંખતા તોડવા દટિબદ્ધ યથેશી સક્તિનો તે અગ્રણી હતો.

.દરમિયાન સામ્યવાદીઓએ મોસ્કોની પ્રેરણાથી* બંડ જમાવ્યું. ચાંગડાઈના વીસ લાખ કામદારો પોતાના સંબંધ દારા વડે ઈસ્ટરનેશનલ નેડે નોંધાયેલા હતા અને જ્યાં ફેશ્ચુઆરીઃમાસમાં બળવો જાગ્યો હતો ત્યાંના કામદારોએ માથું જોડ્યું કહ્યું. ચાંગડાઈ તો રાષ્ટ્રવાદીઓનો કિસ્સો હતો. અહીં મ્યાંગ આવીને કામદાર હાતાજ તોડી પાડી અને કતલ કરી. ફેટલાક કામદારોને આ વેળા મીસોના બોર્ડલરોમાં ફેંકી સળગાવી દેવામાં આબ્યા. મ્યાંગ વિજય ઉન્માદ અનુભવતો હતો !

બોરોડિન પુઢનમાં હતો. પુઢનમાં સામ્યવાદીઓનું નેર વિશેષ હતું. ખેડૂતોએ જમીનદારોની જમીનો સામ્યવાદીઓની છૂપી મદદથી કબજો કરી લીધી હતી. ચાંગડાઈ પછી કેન્ટનનો વારો આબ્યો. ખેડૂતોને દાબી દેવામાં આબ્યા અને તેમની પણ કતલ થઈ. ઉદ્ધામવાદીઓ તથા સામ્યવાદીઓ પર લખકર જુદો યથા. પુઢન પડ્યું. વેંગ ને પાછો આબ્યો હતો તે નાસી છૂટ્યો. બોરોડિને રક્ષિતાનો પંથ પકડ્યો. ૧૯૨૭ ના વસંત ઋતુના આ બનાવો અત્યંત કષ્ટ જે.

માઓના કહેવા મુજબ પુઢન ખાતે મળેલો સામ્યવાદી પરિપક્વ કંરાવ મુજબ તો રાષ્ટ્રીય પક્ષને નમતું આપી દેવું જોઈતું હતું.

* 'મોસ્કોની પ્રેરણાથી' એમ અહીં કહ્યું છે તેનું પ્રમાણ અહીં આપવું જોઈએ. 'રેડ સ્ટાર એવર આઈના' નામે સામ્યવાદી દલિખિંદુ રજૂ કરતા પ્રમાણભૂત ગ્રંથમાં એકચરનો લખે છે કે 'મોસ્કોની આંતરરાષ્ટ્રીય કમેરી કમીન્ટર્ન' આ વેળા ચીનના સામ્યવાદી પક્ષને સલાહ નહિ પણ સીધા હુકમો આપતી એમ જણાય છે, અને આ હુકમો ન સ્વીકારવાની ચીનની પાટિને સત્તા નહતી.'

માઓની માન્યતા હતી કે 'રાય મૂખ' હતો, બોશડિને છતરડો વાળ્યો અને એનું (સામ્યવાદી પક્ષનો તે વેળાનો પ્રમુખ) દોહી બન્યો.

પરંતુ રાષ્ટ્રીય મહાસભા અને સામ્યવાદી પક્ષ વચ્ચેનું લંગાણું કરાવનાર, જે લંગાણુંને કારણે હજારોના પ્રાણ ગયા, છેવટે તો એમ. એન. રાય હતો એમ કેટલાક માને છે. મોસ્કો તરફથી એક ખરીતો બોશડિનને મળ્યો કહેવાય છે અને જે ખરીતામાં એવો આદેશ હતો કે જમીનદારોની જમીન લઈ લેવી તે ખરીતાની નકલ રાયે મેળવી અને વંચને બતાવી દીધી. આનું પરિણામ દેખીતી રીતે એ આબુ કે કમ્યુનિસ્ટોને રાષ્ટ્રીય પક્ષમાંથી જરતરફ કરવામાં આવ્યા અને તેમની સામે ઇમનનીતિ જોરથી ચાલી.

કમ્યુનિસ્ટોની નીતિ રાષ્ટ્રીય પક્ષ સામે પકવાની નંકી થવાથી આંતરિક લઘાઈ રાફ થઈ. ઉદામવાદી કે ઉદારમતવાદી, જહાલ કે મવાલ બધા સામ્યવાદીઓ સામે થયા. મોસ્કોએ પણ પકકાર ઝીલી લેવા સામ્યવાદીઓને આદેશ આપ્યો હતો.

સામ્યવાદીઓએ ક્રાંતિની જન્મભૂમિ કેન્ટોનમાં અને કુવાંગ્ટુંગમાં મોરચો માંડવા નિર્ધાર કર્યો. મોસ્કોએ ન્યુમેન નામે એક જર્મનને પોતાના પ્રતિનિધિ તરીકે મોકલ્યો. એણે કેન્ટોનમાં સામ્યવાદી તંત્ર કમ્યુન બહાર ક્યું, ચેરિસ કમ્યુનની આછી નકલ કરવાનો આ પ્રયાસ હતો. ચેરિસની બંદર જેમ ચાર દહાડાની ચાંદરણી જેવું રાત્રી સ્થપાયું હતું તેવું જ અહીં થયું. પરિણામે જન્મે જન્મ્યાએ હજારોની લાશો પડી ! કેન્ટોનના કમ્યુનમાં બોબ કરેલા વાળવાળો સુવતીઓની લાશો ખડકાઈ ! કમ્યુનિસ્ટોનો જાનકર પરાજય થયો. ન્યુમેન નાસી છટ્યો. દશ વર્ષ પછી શામદાર નેતા માઓએ કમ્યુન ક્યું છે કે એક અર્ધ ગુલામ મુલકમાં સામ્યવાદી નીતિ આ જાતની ન હોઈ શકે. કામદારોની સરમુખત્યારીની નીતિ કટલી જામક હતી તે અનુભવે સમજાયું.

તો સમગ્ર વે કે આ સંહારસંગ્રામ છતાં કિર્તિગદીની સેવિયેત સરકાર નાથ ન પામી, અલગત ઘેરાવાની તૈયારીમાં હતી અને તેથી જ તેણે રાતોરાત દૂધ કરવાનો, મદાબિનિષ્ક્રમણનો, નિર્ધાર કર્યો.

લાલ દૂધ

આ દૂધનાં રોમાંચક વર્ણનો એકમર રોએ આપેલાં છે. આ દૂધમાં લાલ લશ્કર હતું એટલું જ નહિ પણ લાલ કિસાનો નોડાયા, વૃદ્ધો નોડાયા, જુવાનો નોડાયા, સ્ત્રીઓ નોડાઈ, બાળકો આસ્થા કમ્યુનિસ્ટો અને ખીન કમ્યુનિસ્ટો દમકદમ નીકળ્યાં. સાથે અસ્થાન પણ ઉઠાવ્યો, કારખાનાં ખસેડ્યાં, ગધેડાં અને ખમ્બરો પર યત્રો નાંખ્યાં. રસ્તામાં કેટલોક બોલો મૂકો દેવો પડ્યો, ઘરેણાગાંડા ફાટી દીધાં. પણ દૂધ ચાલી. આખું રાષ્ટ્ર જલે દૂધ કરતું ચાલ્યું! મહા-નિષ્ક્રમણ જ ને! નાન્દીગની સરકાર હેતુતાઈ મઈ. કિર્તિગદીનાં ખાલી શહેરોનો તેમણે કબજો લીધો! આ દૂધ ૬૦૦૦ માઈલ જેવડી લંબી હતી. આ મુસાફરી કાંઈ મોટર કે અસ્ફાલ્ટના રસ્તાઓ પર નહોતી, પરંતુ આ દૂધ તો ઊંચા ઊંચા પર્વતો અને એશિયાની મોટી મોટી નદીઓ ઝાળંગી કરવામાં આવી હતી. આને કાંઈ દૂધ માત્ર કહેવાય! એ તો એક મહાન સંગ્રામ જ હતો. ખરેખર સંગ્રામ હતો! કારણકે વ્યાંગના લશ્કરો પૂઠે જ હતા અને તેમને ઘેરવા પેંતરાં રમી રહ્યા હતા. ચાંગે નદીની દક્ષિણે આ સૈનિકોને ઘેરી લઈ તેમનો સંહાર કરવાનો ભારે વ્યૂહ રચાયો હતો. વ્યાંગે પોતાના કમાન્ડરોને તાર કરી જણાવ્યું હતું કે રાષ્ટ્ર અને રાષ્ટ્રીય પક્ષનું સમગ્ર ભાવિ આ દૂધને અટકાવી તેના સૈનિકોને ઘેરી લેવામાં આવેલું છે. પરંતુ! પરંતુ વ્યાંગની સેનાઓને શિક્ષત મળી. ભારે આલાદોથી સામ્યવાદીઓ છટકી ગયા હવે બીજી નદી તાત્તુ પાર કરવાની હતી. હજી સીઓ જેવા જંગલીઓની વસ્તીમાં જઈ 'લાલ' ચીનાઓએ આ કાંજા લોકોની ગિરાઈ સાધી! તાત્તુના ત્રીસ વીરો માટેના જપનાદો માછ રહ્યા અને નદીઝાળંગાઈ! હવે ૧૬૦૦૦ કુટુંબ ચલાણ

આળ્યું. (આ આખી દૂધને જ સીધું ચઢાણુ ન કરેલું જોઈએ?) સામ્યવાદી લશ્કર આંરંભમાં નેલું. હજાર જેટલું હતું અને છેવટે વીસ હજારનું બની રહ્યું.

દાંડી દૂધ એક અદ્ભુત પ્રચારકાર્ય હતું. પરંતુ તેનાથી અનેક ગણો પ્રચાર આ દૂધ દ્વારા થયો. આ દૂધ દ્વારા સામ્યવાદીઓ બે કરોડ વસ્તી જોડે સંપર્ક સાધી શક્યા. ગામેગામ સામ્યવાદીના સુદ્ધ-મંત્રો ગાળ્યા અને ખેડૂત ક્રાંતિની હવા ફેલાઈ. આ દૂધના આક્રમક ન મનાય તેવા છે. દૂધ ૩૬૮ દિવસ ચાલી; ૧૧૪ માઇલે એક પકાવ; પંદર દિવસ મોટી લકાઈ અને દરરોજ નાની ઝપાઝપી તો ખરી જ. પાંચ હજાર માઇલના પ્રવાસમાં માત્ર ૪૪ દિવસ આરામ; અઢાર પર્વતો અને પાંચ તો હિમાચ્છાદિત સિખરો; ૨૪ નદીઓનું ઉતરાણ; ખૂબ પ્રાંતના સામંતોને હરાવી તથા ૭ જંગલી જતોના પ્રદેશો બેઢીને દૂધ આગળ વધી; ૭૦,૦૦૦ ચોદાની ધુવારી અને અઢગક નાણું અને હજારો ખચ્ચરો ગધેદાં આદિ વાહનનાં સાધનો. જેને આ આક્રમક નવલકથાના માનવા હોય તે માને. પણ સત્ય ધટના નવલકથા કરતાં પણ વધારે નવાઈ ઉપજાવે એવી કામકમાર હોય છે.

આ જગપ્રસિદ્ધ દૂધ જેની સરખામણી કદાચ એલ્બસ પર્વત પરની હેનીબોલની દૂધ સાથે થઈ શકે અગર નેપોલિયને મોસ્કોથી પીછેહઠ કરી તેની જોડે કરી શકાય (કારણકે આ એક લશ્કરી પીછેહઠ જ હતી ને?) તેના યોગદાં અને નામક સુ તેહ વિશે બે બોલ અહીં પ્રસ્તુત છે.

ચીનની ક્રાંતિના ઈતિહાસમાં સુ તેહનું સ્થાન અનોખું છે. મૂળ જમીનદાર કુટુંબનો વિદ્યાર્થી નમીરો અને જુવાનીની મસ્તીમાં ચકચૂર સુ ક્રાંતિના આ કાળમાં પાશ્ચાત્ય કેળવણી પામેલા જુવાનોના સંપર્કમાં આવ્યો. યુનાનની મીલીટરી કોલેજમાં સુ દાખલ થયો અને ૧૯૧૧ ની પ્રજાક્રાંતિ સાચેસાચો જનતાની ક્રાંતિ નહોતી એ વિચાર પર તે આવ્યો, અને તેથી તેણે ચીનની જીવનક્રાંતિ માટે જીવન...

સમર્પણ કરી દીધું. એક વેળા તેનું માથું લાવવા ૨૫૦,૦૦૦ ડોલરનું ઇનામ જાહેર થયું! ફ્રાન્સ, જર્મની અને ઝેંવટે મોરકા જઈ માકસવાદનો તેણે અભ્યાસ કર્યો. આ અભ્યાસ દરમિયાન તેને જણાવ્યું કે ડૉ. મુનનો ત્રિવિધ સિદ્ધાંત અધૂરો હતો અને તેણે સામ્યવાદી દિલચાલમાં ઝંખલાવ્યું. ૧૯૩૧ માં પહેલી સોવિયેત મદ્રાસભાષ્યે તેને સેનાધિપતિ નીમ્યો. એની સેનાની રચના અને લડતના બધાં ધણાનાં મન આકર્ષ્યાં. પોતાના સાથીઓ જોડે અત્યંત સારું જીવન વીતાવનાર અને બિરાદરી કેળવનાર માયાળુ આંખવાળો સુ, ગરીબ જનતાનો પ્રીતિપાત્ર બન્યો છે. સ્વતંત્રતાની જ્યોત જલતી રાખનાર અને અને માનવસ્વાતંત્ર્ય માટે લડનાર સુનું નામ ચીનના ઇતિહાસમાં જુસાવાનું નથી.

કર્વાગસીથી કિમરત કરીને સામ્યવાદી દળે ચાન્સીમાં લાલ વાવટો રાખ્યો. ના, રાખ્યો નહિ. વાચકને નાન્ડીંગની કનલ યાદ હશે. નાન્ડીંગથી જાગી જઈને એક સામ્યવાદી પોદ્દા ખીંચી-ત્સુ-તને ચાન્સીમાં લાલ વાવટો આ અગાઉ રાખ્યો જ હતો. આ સામ્યવાદી નેતાના નામથી માત્ર ત્યાંના જમીનદારો કંપના હતા. ચીનના આ રાખીનેદૂડે ચાન્સી વગેરે પ્રાંતોમાં જમિન તૈયાર કરી હતી. આ જ પ્રદેશમાં આ સામ્યવાદી દળે પોતાની હંમેશ મુજબની ધમક અને ધૂનથી સોવિયેતો મજબૂત બનાવ્યાં.

કર્વાગસી માફક ચાન્સીમાં પણ સામ્યવાદીઓએ પોતાનું રીતસર તંત્ર સ્થાપ્યું. ઈવટે ૧૯૩૫ ના વચગાળામાં નવા લાલ તંત્રનો એટલો વિકાસ થયો કે તેમની દફતર હેડગ ચાન્સી, કન્સુનાં ૨૨ ૧૨ ગણામાં સંપૂર્ણ સરકાર સ્થપાઈ. લશ્કરી તેમજ મુલકી બહીષ્ટ પૂરે-પૂરો ગોડવાયો અને કાયદો અને અવસ્થા એટલાં ખીંચ્યાં કે દૂર દૂર દક્ષિણના અને પશ્ચિમના લાલ લશ્કર સામે આ લાલ ચીનનો સંપૂર્ણ સંપર્ક રેડિયો દ્વારા તથા ખીંચી રીતે સંધી ચક્ર ગો.

કર્નાગસી અને કુકીન પ્રાંતમાંથી હિન્દુત કરીને લાલ લાલવા-
ઓએ શાન્સીના ટેકરાજ અને કુદરત રક્ષિત પ્રદેશમાં સ્વતંત્ર રાજ્યની
સ્થાપના કરી. ચાંગ-કૈ-શેક આવું દરોડ રાજ્ય કેમ સાંખી શકે ?
૧૯૩૫ માં તેણે પોતાના ઉપસેનાધિપતિ માર્શલ ચાંગ-સે-લિંગને
મોટા લશ્કર સાથે આ પ્રદેશ સર કરવા મોકલ્યો. તેના આધાત-
પ્રત્યાધાતો હવે પછી જોઈશું. દરમિયાન ચીનની આ સંક્રાંતિ સમયની
વીતકકથા તરફ નજર કરીશું.

.*

*

*

*

સુકદન 'ખનાવ'

જિનજિન ચીન વિષે પ્રકરણમાં આપણે જોયું કે રાષ્ટ્રીય ક્રાંતિ
પછી જુદા જુદા પ્રાંતો પર પોતાની હકૂમત સ્થાપવા સરદારો અને
સુખાઓએ યુક્તિ પ્રયુક્તિઓ અજમાવી. ડૉ. સુન યટ સેનલખે છે
કે ટાઇ પશુ દેશ પોતાની આઝાદી એક હાથે મારી હાથે નથી
કરી શકતો. પરંતુ એને અમુક તમક્કામાંથી પસાર થવું પડે છે. રાજ-
કીય જીવણી તેણે મેળવવી પડે છે. ચીને મંચુઓને તો માદોચીથી
ઉઠાડી પાડ્યા પણ એમ કંઈ એક ફૂટે તે આજાદ ન થઈ શકે. એને
અગ્નિપરીક્ષામાંથી પસાર થવું જ પડે અને રાજકીય અતુલવ પણ
તેણે મેળવવો જ રહ્યો. રાષ્ટ્રીય ક્રાંતિ પછીનો આ સંક્રાંતિ કાળ હતો.
જુદા જુદા પ્રાંતોમાં વોરલોડોનો અમલ શરૂ થયો હતો. વળી ટાઇક
ટાઇક વોર લોડો રાષ્ટ્રીય પક્ષમાં બેઠેલા હતા. ૧૯૧૩ થી ૧૯૨૮
સુધી મંચુરિયા આખા એક વોરલોડના અમલ હેઠળ હતું.

મંચુરિયાનો સુખા ચાંગ-સો-લિન રાષ્ટ્રીય ક્રાંતિ વેળા કુ ઓ
મિન-તંગને પ્રતિપક્ષી હતો. પાછળથી એણે મંચુરિયામાં સ્વતંત્ર હકૂમત
સ્થાપી. ચાંગ-સો-લિન અત્યંત શક્તિશાળી અને સમૃદ્ધ સરદાર હતો
અને જાપાનીઓની મંચુરિયા પ્રત્યે જાલ્દાનના હોવાથી અને ચાંગ-કૈ-
શેક જોડે તે મળી જાય એવી જાપાનીઓને ધાસ્તી હોવાથી તેઓ
તેને દુશ્મન લેખતા. જાપાનીઓએ તેને મારી નાખવા કાવતરું ક્યું
અને જુન ૪, ૧૯૨૨ના રોજ એક ધડાકા થયો તેમાં તેણે મરણ

નીપજ્યું. એનો દીકરો જુવાન માર્શલ ચાંગ રાષ્ટ્રીયતાના રંગે રંગાયેલો હતો અને તેણે મંચુરિયા પર રાષ્ટ્રવાદો ચલાવ્યો. મંચુરિયા આમ તો ચીનનો ભાગ જ છે પણ તેના તરફ મધ્યસ્થ સરકારનું દુર્લક્ષ હતું, હવે મંચુરિયા મધ્ય ચીન જોડે સંપર્કમાં આવ્યું, અને તેની મેત્રી ગાદી બની. ચીનની આ એકતા જાપાનથી કેમ સાંપી જાય ?

જાપાને હવે ઠાવ નાખવા માંડ્યા. સમય પણ અનુકૂળ હતો. ઈશ્વરે સોનાનું ચક્ષુ મૂકી દીધું અને અમેરિકામાં ભારે આર્થિક કટોકટી થી લઈ ચર્ચ જેણે કમેકમે જમત આખાને આવરી લીધું. પાશ્ચાત્ય પ્રજામત પોતાના જ પ્રત્યેકમાં જૂંચવાયો હતો અને બહાર લક્ષ આપી શકતો ન હતો. મુકદ્દન 'જનાવ' ની આ પૂર્વબુમિકા હતી.

ચીનના આધુનિક ઇતિહાસમાં મુકદ્દન જનાવ એક સીમાચિન્હ જેવો છે. આ જનાવ ૧૯૦૧ ના સપ્ટેમ્બરમાં બન્યો. કહેવાય છે, કહેવાય છે એમ પણ અમે જાણી જોઈને જ કહીએ છીએ. કારણ કે આ જનાવ ખરેખર બનેલો કે નહિ તે પણ નક્કી નથી. લીમ ઓફ નેશન્સે આ સંબંધી એક કમીશન લોકો લીટનના પ્રમુખપદે નીમેલું તે પણ આ વિષે ચોક્કસ અભિપ્રાય આપી શક્યું નથી. 'જાપાનનો ગુપ્તચર' ('Secret Agent of Japan') એ નામના પુસ્તકમાં જાપાનીઓની નોકરીમાં રહેલા એક ઇટાલીઅને લખ્યું છે કે આ જનાવ તદ્દન ઉપજાવી કાઢેલો છે. (આ ઇટાલીઅનને જાપાનીઓએ ફિલોપીનમાં ડેડ કર્યો છે અને લોકડાના પાંજરામાં પૂર્યો છે એવું રાહરના એક સંદેશમાં હમણા જ હતું. ૧૯૪૨ ના સપ્ટેમ્બર.)

આ મુકદ્દન જનાવ સાચો હોય કે કપોલકલ્પિત છતાં તેણે ભારે ઐતિહાસિક પરિણામ નીપજાવ્યું. આ જનાવ શો હતો ? જે સ્થાને જુવાન માર્શલના પિતા પેલા પ્રખ્યાત વોરલોડનું ખૂન થયું હતું લગભગ તે જ સ્થાને આ ઘટના થયો. જાપાનીઓના કહેવા મુજબ ચીનના સોલ્ડરોએ અગર ચળવળીઓએ (જન્ને એક જ છે ને!) દક્ષિણ મંચુરિયન રેલ્વેનો પીત્તીંગ પાસેનો રેલવેસ્ટો ઉઘાડી

દીધો, ચીનની ટૂંકડીઓ અને જાપાની રેલ્વે ગાર્ડો વચ્ચે ઝપાઝપી થઈ. બસ થઈ રહ્યું ! સુલેહનો ભંગ થયો ! મધરાત્રિ થઈ ન થઈ અને કારિયાથી જાપાની સેના ચઢી આવી, ઝાગણીસમીની સવારે તો ચીની ખેરેકોનો કબજો લેવાઈ ગયો, સુકદનનો દારૂગોળો સર થયો. આખા મંસુરિયામાં લડાઈ ફેલાઈ.

ચીનાઓ તો હેમતાઈ ગયા, આશ્ચર્યચકિત થઈ જોઈ રહ્યા. ચાર દહાડામાં દક્ષિણ મંસુરિયા આખું ગયું. એમ કહેવાય છે કે આ તો ફૌજ સેનાઓનું જ કામ હતું. જાપાનનો પરદેશમંત્રી પણ જાપાનના ફૌજ સેનાઓની ઈરાદોઓથી અજાણ હતો. કેપ્ટન નાકામુરાનું ચીની સોલ્જરોએ ખૂન કર્યું. તેના લીધે જાપાનની પ્રજામાં રોષ લાગી ઊઠ્યો. આનો પણ લાભ લઈ ચીન સામે મોટું યુદ્ધ જમાવ્યું એવો વ્યૂહ હતો. ખેર, આ ઘડાકો થયો અને જાપાને ચડાઈ કરી.

આટલું લશ્કર એકદમ કેવો રીતે આવી પહોંચ્યું ? શું પહેલાંથી જ તૈયાર હતું ? આ ‘બનાવ’ બન્યો તે પહેલાં જ નીકળી ચૂક્યું હતું કે કેમ ? આવા અગવડભરેલા સવાસો કોઈએ ન પૂછવા ! આ તો સામ્રાજ્યવાદ છે અને તેના નીતિનિયમો કોણ નથી જાણતું ? આ સવાસો પણ કોણ કરે છે ? કુંડું કથરાટને હસે ? ને નિર્દોષ હોય તે જ પહેલો પથરો તો નાખી શકે. પણ આજે કોણ નિર્દોષ છે ? સામ્રાજ્યવાદ જગતને ધેરી વળ્યો છે અને વળી હવે તે નવાનવા રૂપે પ્રકાશે છે.

દક્ષિણ મંસુરિયા પછી જાપાનની છત્ર ઝપાટાબધ થવા લાગી જોતજોતામાં ઉત્તર મંસુરિયા પણ ગયું.

એમ કહેવાય છે કે જાપાની ફૌજ સાહસની સરસાઈમાં ઊભા રહેવા જાપાની નૌકાદળે બીલું ‘સાહસ’ દામ ધર્યું, આ ‘સાહસ’ માટે બહાનું પણ મળી રહ્યું, જાપાન સામે પ્રજામાં અને ખાસ કરીને યુવક જનતામાં ભારે રોષની લાગણી ફરી પળી હતી અને જાપાની માલના બહિષ્કારની દિલ્લચાલ હવે ઊપડી, વાયકને યાદ આવશે કે હિંદુસ્તાનમાં પણ બિદિસ માલના બહિષ્કારની દિલ્લચાલ આજ માળામાં ઊપડી હતી. જાપાનીઓ અને ચીના વચ્ચે આ દિલ્લચાલને

પરિણામે સંઘર્ષ થયો અને સ્થાનિક 'બનાવો' બન્યા. ચીન સામે યુદ્ધ કરવા માટે આ પુતળું બનાવું હતું.

આ યુદ્ધમાં ચાંગ્ઝાઇની લડાઈ જાણીતી છે ૧૯ માં ૩૮ લક્કરે જે બહાદુરી અહીં કરી અને જાપાનીઓના વીરતાલયો સામનો કર્યો તે ચીનની ત્વારીખમાં ઝળકતો ફિરસો છે. પરંતુ તેની અહીં વિગતોમાં ઊતરવાની જરૂર નથી.

મન્ચુરિયા પછી જાપાનને કબજે જેહોલ મધુ, જૂના મન્ચુરિયા અને ઉત્તર ચીન વચ્ચે આવેલા આંતરિક મંગોલિયાના પૂર્વ વિભાગમાં જે કુમરાળ પ્રદેશ છે તે આ જેહોલ. જેહોલ કબજે કર્યાથી જાપાને ચીનનો ૬૫૦૦૦ ચોરસ માઈલ જેટલો પ્રદેશ કબજે કર્યો તે ઉપરાંત અંદરના મંગોલિયામાં પેસવાનો માર્ગ પ્રાપ્ત કર્યો. ૧૯૪૪-૪૫ માં અહીં પ્રતિભા પ્રવેશ અને પછી પૂર્વ હોપી. આમ જાપાનને કબજે વધુ ને વધુ જમિન ગઈ. આ પ્રદેશો ઉપર જાપાને પોતાની જમાવટ કરવા પુતળા સરકાર સ્થાપી. આ 'પુતળા' તંત્ર હેઠળ અશીષુની દાણચોરી, તીન્સ્ટીનની જાપાની વસાહતના મથક દ્વારા ચાલી અને જેમાંથી લાખોની લૂંટ થઈ તે એક સરમભરેલું પ્રકરણ છે.

જાપાની ગુપ્તચરની કથામાં આનું તાદરશ વર્ણન છે. જાપાને ચીનાઓને અશીષુ પીવડાવ્યું અને ઘેન ચડાવ્યું. અશીષુમાં પણ ઝેર મેળવ્યું અને બેવડું ઝેર બનાવ્યું તે તથા અનીતિનો વેપાર કેમ ચાલ્યો પુતળા સરકારની સ્થાપના કેવા કાવાદાવા દ્વારા કરી, લાચરૂશ્વત વગેરે દુરામજોરી કરી જાપાની સોલ્જરોએ પોતાનો અંગત સ્વાર્થ કેમ સાધ્યો એ બધું આ પ્રતલિપન જાપાની ગુપ્તચર વર્ણવ્યું છે.

આ બધાનું પરિણામ એ આવ્યું કે ચીન સમસ્તમાં જાપાન-વિરોધી લાગણી પ્રબળ થઈ, સામ્યવાદીઓ તેમાં મોખરે રહ્યા. રાષ્ટ્રીય દળમાં ફેટલાક પ્રત્યાવાતી તરનો લગી ગયેલા હતા. અને આ સંજોગમાં જાપાન-વિરોધી લાગણી એક મહાન દ્વિધ્યાલમાં પરિણમતાં કાર્ષક વિલંબ થયો. છેવટે સંયુક્ત સામનો રચી શકાયો. આ બનાવો સમજવા હવે આપણે 'લાલચીન' તરફ નજર કરવી પડશે.

૨. લાલ ચીન

‘લાલ ચીન’ મધ્યજીવ લેતાજી વાચકોના મનમાં અનેક વિચાર વર્તુળો જાગશે. ‘લાલ ચીન’ શબ્દ ફેટલાય પૂર્વગ્રહો ઊભા કરશે. લાલ ચીન શબ્દ સાંભળીને ફેટલાકને યશે કે ચીનમાં પણ રશિયા જેવું રાજ્ય સ્થપાયેલું છે કે શું? શું ચીનમાં પણ સંપૂર્ણ સામ્યવાદી સમાજ સ્થપાયો છે શું? ફેટલાકના મનમાં વળી મૂઠીદારો અને જમીનદારોની કતલ અને કામદારોએ રાજગાદી પમાવવાના ખ્યાલો આવશે. ફેટલાકને મોરીસ હિન્ડસે Humanity uprooted માં વર્ણવેલા ગામડામાં ‘કુલક’ ના સંહારની અને ખેડૂતોએ પોતે મારી નાખેલા લાખો ઠોર ઠાંજરોના કમકમાટી ભરેલા બ્યાન યાદ આવશે અને વળી સમૂદ્ર ખેતરોની ચીનમાં સ્થાપના ઇર્ષ છે કે શું એ પ્રશ્ન યશે, અને આખરે ફેટલાક એમ પણ વિચાર કરતા હશે કે શું આ કન્ફ્યુસિયસની ભૂમિમાં અને શુદ્ધભગવાનના અનુયાયીઓના મુલકમાં મંદિરો બંધ કરી, ધર્મ એ પ્રગળે હિંમટી દેવાનું આદેશ છે? એવા ટેકોટાણે પાટિયાં મારી દીધાં હશે. વળી છેવટે ફેટલાક એમ પણ પૂછવા મંડી જશે કે આ ચીનમાં વળી ધર્મિકા પાસેથી ખુંચવી લઈને પેસાની સરખી વહેંચણી કરી દેવામાં આવી છે શું, જમીન વળી વહેંચાઈ ગઈ છે કે શું? આવા વિચારો આવે તે સ્વભાવિક છે. કારણ કે સોવિયત સમાજ અને લાલ રશિયા વિશે ઘોર અજ્ઞાન પ્રવર્તે છે અને આ વિશે પૂર્વગ્રહોનાં જાગ્યાં ગુંથાયાં

છે. વાચકો! જોશો કે આમ બહુ જીવનની જરૂર નથી. ચીનમાં આમ-જનતાનું શ્રેય થાય તેવી, સામાન્ય માણસ સમજી શકે તેવી અને કન્ફ્યુ-શિયસની જૂમિમાં જ ખીંચે એવી વ્યવસ્થા સ્થપાઈ છે. અલગત, આ વ્યવસ્થાનો જન્મ ઘટાં સમાજે અનેક મંથનો અને દુઃખો સહન કર્યા છે પરંતુ તેનું પરિણામ સરવાળે પ્રજાના કલ્યાણમાં આવેલું છે.

x

x

x

ચીનના એક અતિ મોટા વિસ્તારમાં કમ્યુનિસ્ટ તંત્ર સ્થપાયેલું છે તેનો અર્થ એ નથી કે ત્યાં 'કામદાર સરમુખત્યારી' વાળી સરકાર રચાઈ છે. ચીન ખેડૂતોનો દેશ હોવાથી માકસે' નહિ 'કલ્પેલી' એવી એક જાતની ગ્રામસમાજતાની વ્યવસ્થા રચાઈ છે. જો લાલ ચીનના આ વિસ્તારોની સમાજવ્યવસ્થાને કાઈક નામ જ આપવું હોય તો તમે તેને ખાનગી મૂડીવાદ, રાજ્ય યોજિત, મૂડીવાદ અને આગ્રકાળ મુચિત સામ્યવાદનું વિચિત્ર મિશ્રણ કહી શકો. વંસ્તુતઃ સામ્યવાદ પ્રેમી એડગર ર્નો જેવો લેખક એમ જ કહે છે. એક ખીલો લેખક કહે છે કે 'ચીનની સોવિયત સરકારની નીતિનું મધ્યબિંદુ નાના નાના સ્વતંત્ર ખેડૂતોનું (yeoman farmers) સર્જન કરવાનું હતું, સમુદાય મિલકતનો તેમણે અખતરો કર્યો પણ વિના વિલંબે છોડી દીધો અને ખેડૂત કાયદાની સુધારણા એ જ કમ્યુનિસ્ટોનું કાર્ય બની રહ્યું. કમ્યુનિસ્ટોની નિષ્ફળતા-સફળતાનું મૂળબુત કારણ આ જ હતું.' આ બધા લેખકો ગમે તે કહે. કોઈપણ એક નામ આ વ્યવસ્થાને બંધ બેસશે નહિ. ખરી વાત એ છે કે ચીનના દક્ષિણ ક્વાન્સી પ્રાંતમાં તથા ચીનના ઉત્તરે શેન્સીમાં જે વાસ્તવિક પરિસ્થિતિ હતી તેને અનુકૂળ તંત્ર ત્યાં આપોઆપ ઊભું થયું. માકસે' કાંઈ આવા તંત્રો માટે આગળથી સૂચનો નથી આપો મૂક્યા કે લેનિને નકશો નથી દોરી આપ્યો. પરંતુ માકસે'વાદે તો એટલું જ કહ્યું છે કે તમે વાસ્તવિકતા જુઓ અને ધરતીને અનુકૂળ તંત્ર ઊભું કરો.

૧૯૭૪ ના અરસામાં ન્યારે ચીનની રાષ્ટ્રીય સરકાર સમસ્ત ચીનને એક તંત્ર નીચે લાવવા મથી રહી હતી ત્યારે ક્યાંગસીમાં મોવિયેતો પગભર થયા હતા. એકલા ક્યાંગસીમાં એક હજાર સોવિયેત ‘ક્રાઅપરેટીવ’-સહકારી મંડળીઓ રચાઈ હતી. સામુદાયિક સાહસથી ઉદ્યોગો રચવાયેલા હતા. જમીનની પુનઃવહેંચણી અને કરભાર હલકો થવાને પરિણામે ખેડૂતોનાં જીવન સુખી અને તેમનાં નિર્વાહનાં સાધનો કાંઈક સંતોષકારક થયાં હતાં. કામદારોએ નવા જીવનની હવા લેવા માંડી હતી. એકારી, ખાળમજૂરની પ્રથા ઇત્યાદિ કામદાર જીવનનાં અપલક્ષણો દૂર થયાં હતાં. જનતામાં ‘કેળવણીનું’ પ્રમાણ ચાર વર્ષના ગાળામાં ૮૦ ટકા જેટલું થયું હતું. આ સામાન્ય વિધાનો મૂકી દષ્ટને આપણે વધુ વિગતોમાં હવે ઊતરોએ, અને તે મઠિ આપણે ઉત્તર પશ્ચિમના પ્રાંતો તથા સીમા પ્રાંતો તરફ નજર કરવી જોઈ શે.

ચ્યાંગ-કૈ-શૈકના ‘દયાણુથી’ સામ્યવાદીઓને ઉત્તરના આ પ્રાંતોમાં વસાહત કરવી પડી. સામ્યવાદી જૂથે સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા શેન્સીની આજુબાજુ રચી અને હજી પણ ત્યાં હયાલ અને ઘાતરકાઓની સંઘાવાળો વાવટો ફરકે છે. ખરું લાલ ચીન આ છે. અલ્પજાત આ શેન્સીની વાત કરતાં દક્ષિણના સામ્યવાદી ક્યાંગસી વિશે ફરીથી ઉલ્લેખ જરૂરી થઈ પડશે.

ચીનનો ઉત્તર-પશ્ચિમ વિસ્તાર કાંઈ ઔદ્યોગિક પ્રદેશ નથી. આપણે પાઝળ જોયું તેમ ફળદ્રુપ ખેતી થઈ શકે એવા આ મુલકનો વિકાસ થયો નહોતો. આ પ્રદેશમાં ખેડૂતો શોષિત હતા. કમ્યુનિસ્ટો સમક્ષ પ્રશ્ન હતો જમીન અને કરવેરાનો. અને તે પ્રશ્નો ઉકેલ કરવામાં તેઓ ગુંચાવા. જમીનની વહેંચણી એ તેમનું પહેલું, કાંતિકારી કહેવું હોય તો તે અને સુધારણાનું કહેવું હોય તે, પગલું હતું. સામ્યવાદીઓએ વાસ્તવિક પરિસ્થિતિ જોઈ આ કામ હાથમાં લીધું. આ પાવા પરજ તેમણે મંડાણ કરવાનું હતું. પહેલી

અખિલ ચીનની સોવિયેત ક્રાંતિસ મળી ત્યારે માકર્સ લેનીનની કલ્પનાનું સમાજવાદી રાજ્યસ્થાપના માટેનો આદર્શ તેમણે સ્વીકારેલો સાફ માલમ પડે છે. એટલે તેમનું લક્ષ્ય તો ચોકષુ હતું. છતાં તેમણે વ્યવહારમાં તો 'દરેકની પાસેથી તેની શુદ્ધિશક્તિ મુજબ મેળવી તેનો ખર્ચો તેની જરૂરિયાત મુજબ આપવો' એ માકર્સના વિધાન કરતાં ઘૂન યટ સેનના 'એકે તેની જમીનના આદર્શનું જ પાલન કર્યું'. સામ્યવાદીઓએ જે આર્થિક સુધારા કર્યા તેમાં જમીનની પુનઃવહેંચણી, ભારે વ્યાજમાં સારો ધટાડો, ગેરવ્યાજખી કરવેરામાંથી મુક્તિ અને જમીનદારો તથા અમલદારોના ખાસ અધિકારો અને સત્તાનો નાશ એ મુખ્ય મુદ્દા હતા. આ સોવિયેતોનું 'કામદાર કિસાન સરકાર'નું નામકરણ થયું અને આ સોવિયેત તંત્રમાં તત્ત્વની દૃષ્ટિએ કામદાર કિસાન સરમુખત્યારીની કલ્પના રાખવામાં આવી. પરંતુ વ્યવહારમાં તેવું કંઈજ નહોતું. અહીં કામદારો નો નહોતા, અને હતા તો તે ગૌણ જ રહેલા જણાતા, દારણુકે આ તો કિસાનોનો પ્રદેશ હતો. અહીં તો આધુનિક ઉદ્યોગોની હવા પેડી નહોતી. આ કંઈ જેને આધુનિક મૂડીવાદ કહે છે તેની ભૂમિ નહોતી. છતાં પોતાના સિદ્ધાંતને અનુકૂળ રહી અહીં ખેડૂનોના વિભાગો રાજકર્તાઓએ પાડ્યા. મોટા જમીનદારો, મધ્યમ અને નાના જમીનદારો; ધનિક મધ્યમ અને ગરીબ ખેડૂનો; જમીન વમરના કિસાનો, હાથકારીમરો, 'મુકદ્દીસ' કામદારો ઇ. વગી અહીં પણ શુદ્ધિશીલો હતા. ગામડાનો આ 'શુદ્ધિશાળી વર્ગ' ગણાય. આ વિભાગો કંઈ મૂળમત તો ન જ ગણી શકાય, યુગ અર્થવ્યવસ્થા અહીં તો હતો.

સોવિયેત-એટલે કે પંચાયતોનો પ્રજાપણ પણ 'પિરામીડ' જેવો એટલે કે જેનો પાયો જનતાવ્યાપી અને જેનું શિખર મધ્યસ્થ સરકાર એ મુજબનો હતો. ગ્રામ સોવિયેત, તાલુકા સોવિયેત, જિલ્લા સોવિયેત, પ્રાંત સોવિયેત અને તેના ડેલીગેટોની ચૂંટણી આપણી દિલો મોંઘિસ જેવી ચૂંટણીની વ્યવસ્થા-રાજતંત્રની આ આહી રેખા

જે. વળી કેળવણી, રાજકારણ અને વસ્ત્રરીતાધીન, આરોગ્ય, સહકારી મોસાવટીઓની તંત્રચલના ઈત્યાદિ માટે સમિતિઓ અને પેટા સમિતિઓ હતી.

કમ્યુનિસ્ટ પાર્ટીનું તંત્ર પણ રિવાજ મુજબનું હતું. ખેડૂતો અને કામદારોમાંથી એટલે કે સમસ્ત આમજનતામાંથી સામ્યવાદી તંત્ર પોષણ મેળવતું હતું એમ કહીએ તો ચાલે. તરુણ સામ્યવાદી તંત્ર હેઠળ 'વાનર સેના' જેવી વ્યવસ્થા પણ હતી. શ્રી પુરુષ સમાનતાનો ઝાંખો ખ્યાલ તેમના મહિલા મંડળની કારકીર્દિ પરથી આવે છે. કોઈ મૂલ્યો કે ખેડૂતો શું આ બધું સમજતા હતા અને સાચેસાચું આમસ્વગત હતું કે માત્ર પોથીમાં જ આ બધા બંધારણ હતાં? આ સવાલ પૂછનાર એમ કદાચ સમજતો હશે કે આમજનતા સાવ બાધી છે, અણમગજ છે અને તેને બહારના લોકો અને પ્રચારો રમીડી જાય છે. હિંદુસ્તાનની ગામડાની જનતા જેવી ચકોર ચીનની જનતા છે. તેઓ પોતાનાં હિતો સમજે છે. સોવિયેત નામ નહું છે પણ પુરાણ કાળથી પંચાવતોનો વહીવટ ખેડૂતો પોતે કુશળતાથી કરતા આવ્યા છે તે બધું જોઈએ નહિ. ચૂંટણીની પ્રયાને નવા રૂપરંગ આપવામાં આવ્યાં પણ આમજનતે સ્વરાજતંત્ર અફસુત કુશળતાથી ચલાવેલા છે. કેટલોક કાળ આ પ્રજા અધિકારમાં રહી પરંતુ તેની સાદી સમજ અને ગોંડી વિચારશક્તિ કાંઈ શુભાવી બેસી નહોતી.

ગ્રામસંગઠન એ આ રચનાનો પાયો હતો. જમીનનું ઉત્પાદન એ વધી ગયેલું તે વધારવાનું પહેલું કામ હતું. ખાલી પડેલી જમીનોમાં વાવેતરો કરવા, પાટનું ઉત્પાદન વધારવું, બાગાયત જમીનનો વિકાસ કરવો. આ બધું વેગપૂર્વક શરૂ થયું. અને હવે મિન-દુઆન એટલે કે પેસો સૌ ઉત્પન્ન ભરખી જતો જમીનદાર નબળાઈ ધરી અને બધું ઉત્પન્ન પોતાને જ મળવાનું થયું એટલે આમવિસ્તારમાં ચોર દમગ આગે.

આ જેડૂનોની સરકારે પહેલાં વર્ષે તો ગરીબ જેડૂને કરમાંથી સંપૂર્ણ મુક્ત કર્યા. જમીનશૂષ્કા જેડૂને પ્રાણપ્યારી જમીન મળી દીકરા દીકરી જેવા દોરડાંખર મળ્યાં. લાલ સરકારની નીતિમાં પહેલી કક્ષમ જમીનની પુનઃવહેંચણીની હતી. જે જમીન ખેડે તેનો જ તે જમીનનો ભોગવટો રાખવામાં આવ્યો, બધે જમીનની માલિકી થઈ. ઉત્તર પશ્ચિમ સોવિયેત સરકારના કાયદા મુજબ ધનિક જમીનદારોની જમીન જપ્ત કરવામાં આવી. જ્યાં જમીનની તંગી ન હોતી ત્યાં જોકે આમ કરવામાં નહોતું આવ્યું. અહીં કુશલ જમીન અને મોળી જમીનના ટૂંકા ધોરણસર પાડવામાં આગ્યા, એટલે ગરીબ કિસાનોને પણ કુશલ જમીનના ટૂંકા મળ્યા. આ પેરેમકિમાં આપણે જમીનદાર શબ્દ બહુવાર વાપર્યો છે. જમીનદાર એટલે શું ? પોતાના શ્રમ કરતાં પારકાના શ્રમમાંથી જે વધુ આવક મેળવતો હોય તે અને વધારે પ્રમાણમાં મળેલ પર જીવતો હોય તે. આ વ્યાખ્યામાં વ્યાજ ખાઉ લોકોનો સમાવેશ થાય છે તે વાચક નાચી લે. થોડા જ વર્ષોમાં જમીન સંબંધી આ નીતિમાં બારે પક્ષો થયો અગર પીછેહઠ થઈ એ પણ વાચક યાદ રાખે. સામ્યવાદીઓની હવે પછીની નીતિ આવી ક્રાંતિકારી ન હોતી પણ સુધારક હતી એમ કહેવું ખોટું નથી. વાસ્તવિક પરિસ્થિતિને વશ થઈ આ પક્ષો કરવો પડેલો છે.

અને આ ક્રાંતિકારી નીતિ શે-સી વિસ્તારમાં સક્રમ હતી એ તો સહેજે સમજી શકાય એમ છે, આવશ્યક હતી એમ જ કહેવું જોઈએ. આ મુદ્દામાં અમલદારો, કર ઉપરાવનારા અને ખેડક, ઘેર પક્ષગમાં પોઢી રહેનારા જમીનદારો જમીનો પચાવી પકાવી હતા એ વાચકને યાદ હશે. એટલે જમીન ખૂંચરી લેવાનું અને તેની પુનઃવહેંચણીનું કામ ન્યાયી અને સહેલું હતું.

આ નીતિ કાંઈ જમીન માલિકીમાં સમાનતા લાવવા માટે .

હતી એમ તો કહી શકાય નહિ અહીં જે વળી સમાનતાની વાત કર્યાં હતી ? અહીં તો જનતાને જીવનનિર્વાહનું સાધન એકું કરવાનું મુખ્ય લક્ષ્ય હતું. સોવિયેત જમીન ધારાઓનું મધ્યગિંદુ, મૂળ સિદ્ધાંત આ 'જીવનનિર્વાહ'નો હતો. એટલે જ ઉપર કહ્યું છે તેમ અહીં મુન યટ સેનના સિદ્ધાંતનું સમર્થન હતું. આ ધારણાપોષણને ધર્મ પ્રત્યાધાતી કહેવાતા રાષ્ટ્રવાદીઓ બૂલી ગયા હતા; અને પોતાના સાચા ધર્મને પણ તે એવકા બન્યા હતા. આ એવકાઈ નિર્મૂળ કરવાનો આ પ્રયાસ હતો, અને તેની સામે કહેવાતા રાષ્ટ્રવાદીઓ યુદ્ધ જગાવે તો તેમને કાંઈ અહીં કોઈ મળવાનું ન હોતું એ તો થોડાજ વખતમાં તેમને પણ સમજાયું.

પરંતુ અતિઉદ્દામવાદીઓને પણ અહીં સ્થાન મળે તેમ નહોતું અને એવા અતિઉત્સાહીઓ પણ અહીં પાછા પડ્યા તે સ્પષ્ટ છે. ન્યાયી વ્યવસ્થા સ્થપાયા પછી એક જ ધારામાં ફેરફાર કરવામાં આવ્યો તે પણ આપણે જાણીએ છીએ. સમુદાયોત્તેજના પ્રશ્ન અહીં હતો જ નહિ. જમીનના જ નાના નાના ટુકડા અહીં હતા, મોટા હાટ નહોતા. ટેક્ટરી અને યંત્રો અહીં ધુસારી દે તેવા મૂર્ખ સામ્યવાદીઓ નહોતા જ. સામ્યવાદી વ્યવસ્થા એટલે પછાત મુલકમાં અને નાના નાના મામલા અને ખેતરોવાળા પ્રદેશમાં એકદમ ટેક્ટરી અને મોટા મોટા 'કોલોઝ' સમુદાયોત્તેજ એવાં ચિત્રો રજૂ થાય છે અને આ બધું ઉત્પન્ન કર્યાનાખતું એવા એવા ચિંથા સવાસો થાય છે તેનો અહીં જવાબ મળી રહે છે, પરંતુ હજી આપણે આ વિચિત્ર સોવિયેત વ્યવસ્થાનાં કેટલાંક અંગો જોવાનાં છે માટે તે તરફ જ વળીએ.

આ વિસ્તારમાં સહકારી મંડળીઓની વિશાળ દિલચાસ ઉપાડી લેવામાં આવી. હિંદુસ્તાનમાં કેટલીક જગ્યાએ સહકારી દિલચાસમાં બાજબાજ લોકો પેસી ગયા છે અને આ દિલચાસનું હાર્દ કારી ખાધું છે એવું અહીં નથી બન્યું. વળી આ દિલચાસ ધીરધાર માટે જ

ઝીની થઈ એમ નથી. ચીનનાં ઉત્તર પશ્ચિમના આ ત્રણ પ્રાંતોની સહકારી દિલચાલ એટલે આર્થિક, રાજકીય, સાંસ્કારિક પ્રગતિ માટે સતત પ્રયાસ. આર્થિક ઉત્પન્ન, અને વહેંચણી કરવાનું કાર્ય આ મંડળીનું હતું એટલું જ નહિ પણ દેશદાંખર તેમજ ખેતીના ઓળસોનો સામુદાયિક ઉપયોગ વગેરે બ્યવસ્થા કરવાનું કાર્ય પણ આ મંડળીઓનું હતું. ખેતીના કામકાજમાં સોવિએત અમલદારો, 'લાલ' સેનાઓ, ઓઓ અને બાળકો વાવણી અને લણણી વેળા અગર જહુ કામ હોય ત્યારે સૌ કોઈ લાગી પડતા. આનું સામુદાયિક કામ પણ કોઈ નવો ક્રાંતિકારી વિચાર આ ગામડામાં નથી, આપણે ત્યાં પણ નથી. જેને ગ્રામબ્યવસ્થાનો આજો પણ ખ્યાલ છે તે આ વસ્તુ જાણે જ છે. છતાં આ બ્યવસ્થા નવા પાયા પર આ લોકોએ મૂકી તેમાં ક્રાંતિકારી તત્વ જેને બાળવું હોય તે બાળે તેમાં પણ વાંધો નથી. ખેડૂત માનસમાં અધિકાર જવાઈ ગયો હોઈ આ નૂતન બ્યવસ્થાએ નવો પ્રકાશ આપ્યો એ શક વચરની વાત છે.

આ નૂતન સહકારી તંત્રની વાત કરતાં આપણે આ ગામડાંઓના ઉદ્યોગો વપે પણ ઉદ્દેશ કરીએ. ઉપર કહ્યું છે તેમ આ બધા ગ્રામઉદ્યોગો હતા, સમસ્ત ચીનમાં ખેડૂત આપણા ખેડૂત માફક વરસમાં લગભગ અઢધો વખત નવરો રહે છે તેથી ઉપઉદ્યોગની તેને જરૂર રહે છે. છતાં આ પ્રાંતોમાં કેટલાક મોટા ઉદ્યોગો પણ સ્થાપવા જરૂરી હતા અને લાલ ચીનમાં તેનું મદદરૂપ હતું છે. એ યાદ રાખવું જોઈએ કે આ વિસ્તાર એક મોટા દેશ જેટલો છે, અને આ 'સ્વતંત્ર દેશ' માં સંપૂર્ણ રાજબ્યવસ્થા નોવામાં આવે તેમાં નવાઈ પામવા જેવું કંઈ નથી.

આ અર્થબ્યવસ્થા કેવી હતી ? 'રાજ્યયોજિત મૂદ્રીવાદ' તેનું અગત્યનું અંગ છે, અને 'રાજ્યયોજિત સમાજવાદ' નામ આપો તો

પણ એની એ જ વાત છે. જેમકે ખાણે રાજ્યની માલિકીની હતી. રશિયામાં આ જ વિસ્તારમાં તેલના કુવા મળે છે. આ તેલના કુવા રાજ્યની માલિકીના છે. 'મીઠાના કુવા' ઉપર પણ રાજ્યનો માલિકી હક છે. દોરહાંખર, ચામડાં, મીઠું, જીન, રૂ, કાગળ અને ખીજ કાચા પદાર્થોનો વેપાર રાજ્ય કરે છે. છતાં ખાનગી વેપારની પણ છટ છે. રાજ્યે કંઈ એકદમ વેપાર માંડ્યો નથી, અને આ ખાનગી હરીફાઈ તો છે જ. પણ ખાનગી સાહસો અને ઉદ્યોગોને ઉત્તેજન અપાય છે. જમીન અને અનાજના વેપાર પર અંકુશ છે. છતાં છટથી તે થઈ શકે છે.

સહકારી હિલચાલને સમાજવાદી રંગ આપવાનો પ્રયત્ન થયો છે અને 'ખાનગી મૂલોવાદ સામે રક્ષણ કરવા' અને આર્થિક વ્યવસ્થાના વિકાસ માટે સહકારી પ્રયાનો ઉપયોગ-જનતા તેમજ રાજ્ય કરી રહ્યાં છે. જનતાના શોષણ સામે ચલાવેલ, સત્તુની (ખીનસામ્યવાદી વિસ્તાર જેણે આ પ્રદેશ સામે જોહાદ ઉપાડેલી) લાઈનદારી લોકવાનું, સોવિયેત જુદલાની રાષ્ટ્રીય અર્થવ્યવસ્થાનો વિકાસ કરવાનું, જનતામાં રાજકારણ અને અર્થકારણ વિષયક જ્ઞાન ફેલાવવાનું અને આ ઉચ્ચતર ભૂમિકાએ પહોંચી અગ્રક્રાંતિમાંથી સમાજક્રાંતિ લાવવાનું, સમાજવાદની રચના કરવાનું ધ્યેય આ સોવિયેત સહકારી હિલચાલનું છે એમ તેમના સત્તાવાર હેવાલમાં જણાવવામાં આવ્યું છે.

સોવિયેત ભૂમિ-પર કારખાનાં હતાં? આ સવાલ પૂછાય છે. આ વિષે કેટલાક આંકડા પણ મળી આવે છે.

ક્યાંગ્સીના પહેલો વિચાર કરીએ કારણ દક્ષિણે આ પ્રાંતમાં જ સામ્યવાદીઓએ પહેલ કરી. ક્યાંગ્સી પ્રાંતે. બંદર નહોતું અને ચારેપાશુ એ ઘેરાઈ ગયેલું હતું. છતાં અહીં કેટલાક ઉદ્યોગો સ્થાપવામાં આવી અને તે કુદ્યાકાલ્યા. ચીનમાં તુંગ્સન ખાણેલું ધન આ પ્રાંતમાં પડેલું છે. આ ખાણે મમળાકાર ચલાવીને લાખો રૂપિયાની આવક 'લાલ' સરકારે મેળવી. ક્યાંગ્સીમાં કાપડ સત્તરની

મીલો, વણાટનાં કારખાનાં અને ખીજી ફેક્ટરીઓ ઠેરઠેર પથરાયેલી છે. જનતાની જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા નાનાનાના ઉદ્યોગો પણ રમવાયા છે. ૧૯૩૩માં આ 'ધેરા' ચાલતો હતો, તે વેળા ૧૨,૦૦૦.૦૦૦ ડોલર એટલે કે ત્રણ કરોડ ઉપરાંતની 'નિકાશ' ગુપ્ત રીતે આ લોકોએ કરી! અલગત મોટા ઉદ્યોગો તદ્દન ગૌણ છે અને નાના ઉદ્યોગો સહકારી પદ્ધતિએ ચાલતા હતા. ૧૯૩૩ માં માઓના કહેવા મુજબ આવી ઉત્પન્ન અને વહેંચણી માટે ચીનએલી ૧૪૨૩ સહકારી મંડળી ક્યાંગસીમાં અસ્તિત્વ ધરાવતી હતી. લીમ ઓફ નેચન્સનો એક હેવાલ અહીંની સહકારી મંડળીઓની સફળતાની સાક્ષી પૂરે છે.

પણ ઉત્તર પશ્ચિમમાં શું? ઉત્તર પશ્ચિમના મુખ્ય શહેરો સિઆન અને સાઓચૌમાં નાના આધુનિક ઉદ્યોગો છે. આખા પ્રાંતમાં થઈને ફ્રાંક મોટર કંપનીના એક જ 'પ્લાન્ટ' નેટલો આ ઉદ્યોગ મહાપ્ર-પેલી ઐતિહાસિક કૂચ પછી અહીં 'લાલ' ચોદા આવી પહોંચ્યા ત્યારે સાથે લેથ, કાંપ, સીવવાનાં સિંગર મશીનો, અને અનેક ઓળરો ખચચરો પર લઈ આવેલા. માઓની ધમચ તો આ આખા વિસ્તારને સ્વામ્યી બનાવવાની હતી અને એ રીતે અગ્રિમતા 'ધેરા' ને પહોંચી વળવાની તેની ઉમેદ હતી. લાલ ચીનમાં જ્યારે સ્ત્રોતોએ પ્રવાસ કર્યો ત્યારે એક વિભાગમાં કાપક, જાકા કાગળના કારખાનાં હતાં, ખીજામાં કામળા બનાવવાનાં કારખાનાં હતાં તથા મુંગ પિંગમાં કાલસાની ખાણો ધમધોકાર ચાલતી હતી. નિંગ્શીઆની સરહદ પાસે મીઠાના અમર હોવાથી સોલ્ટ રિક્ષર્ષનીંગ પ્લેન્ટ પણ નાખેલા હતા. લાલ ચીનમાં મીઠા પરનો કર માફ કરવામાં આવ્યો હતો. ઉપર તેલના કૂવાની વાત કરી છે. એક અમેરિકન કંપનીને આ કૂવાનું ઉત્પન્ન વેચવામાં આવ્યું હતું અને તેમણે ઉત્પન્નમાં ૪૦ ટકાનો વધારો કર્યો હતો. આ વિસ્તારમાં અરીજીને બદલે હવે કપાસનું વાવેતર થતું. સ્પીનીંગ મીલ પણ અહીં સ્થાપવામાં આવી હતી. કાંતણ અને વણાટનો ગૃહઉદ્યોગ તો ચાલતો જ.

‘લાલ યીન’માં સંપૂર્ણ રાજતંત્ર સ્થપાયું હોય યીની કામદાર-કિસાન-સોવિયેત સરકારી બેંક ક્યાંમ્સીમાં સ્થાપવામાં આવી હતી. અને તેના ચક્ષુનીનોટો અને ચાંદીના સિક્કાઓ ચાલતા. ચાંદીના સિક્કાઓ સરકારે ચલણમાંથી એવી લોધા એટલે માત્ર નોટ ચાલતા હતા. ઉત્તર પશ્ચિમમાં પણ હલકા કામળ ઉપર અને કોષ્ટકવાર કપડા પર પણ નોટો હાપતા. આ નોટો પર ‘યીન ક્રાંતિ જિંદાબાદ’ જેવા મુઠ્ઠા મંત્રો હાપતા! સામ્યવાદીઓ પ્રથમ વર્ગના પ્રચારકો છે એ તો કાણ નથી જાણતું ?

લાલ યીન સામે આગે જે ઘેરા બાલેમો હતો તે તેમના સમાધાનથી જીદી ગયો અને કમ્યુનિસ્ટોને ચક્ષુનીનાણાની અને બીજી સ્વતંત્ર વેપાર વણજની વ્યવસ્થા-ગ્રુપ વ્યવસ્થા-ની જરૂર ન રહી. આ સમાધાન વિષે હવે પછી કાંઈક જોઈશું. અહીં લાલ મજદૂર સંઘો પણ હતા. આઠ કલાકનો દિવસ, છ દિવસનું અઠવાડિયું, ‘સામાજિક વીમો,’ ‘ફેક્ટરી કમીટીઓ, કેશ (ધોડિયાં ખાતી), રાજ્ય તરફથી સુધક મકાનો વગેરે સગવડો તો હતીજ. સ્ત્રીઓને સુવાવડ પહેલાં અને પછી એમ મગીને ચાર મહિનાની રજા મળતી અને આ સ્ત્રી કામદારોને પશ્ચિમની હવા લાગી હતી. કન્સુ, સેન્સો અને શાન્સીની સ્ત્રીઓમાં તમને વ્યાજવાળી યુવતીઓ મળી રહે!

લાલ યીનમાં સ્ત્રીઓ કાંઈ સામુદાયિક મિલકત બની નહોતી ગઈ. પરંતુ યીનના આ પછાત મુક્તમાં ન્યાં વહેમ અને જૂના વિચારોનું પ્રાગટ્ય હતું ત્યાં નૂતન વિચારો પ્રવેશ પામ્યા હતા. મ્યુનિસિપલ અગર ગ્રામ સોવિયેત લગ્નના પ્રમાણપત્ર આપતા! લગ્નના કાયદા નવેસરથી મકાયા હતા. પુરુષ અને સ્ત્રી જાતીય સમાગમમાં આવે અને તેની જાણ પડે એટલે તેઓ કોયદેસર પરજોઈ ગણાય. આ રીતે ગ્રેમમાં સ્વૈચ્છિકદાર નાણૂં કરવામાં આવ્યો. લગ્નની ઉંમર યુવક માટે વીસ અને યુવતી માટે અઢાર નિર્ણીત થયેલી. ઉપવચની પ્રથા સામે પ્રતિજ્ઞા દત્તો. છતાંકેહા રજીસ્ટર કરવા માટે સોવિયેત

ઓફિસો રાખી હતી. પણ બાંધવાની પ્રયા, બાળકોએને દૂધપીતી કરવાનો રિવાજ ઇત્યાદિ કુરિવાજો નષ્ટ થયા હતા.

માખાપ ખોરાક અને કપડાં પૂરાં પાડે અને રાજ્ય મફત ડેગવણી પૂરી પાડે તેવો પ્રબંધ કરવા ચલ્ય હતો. આ બધું વિરમયજનક તો નથી. પરંતુ વિસ્મયજનક નહિ તો રસમય તો આ સોવિયત સમાજના 'યુથ લીગો' ની પ્રવૃત્તિઓ છે. આ કમ્યુનિસ્ટ યુથ લીગનો મંત્રી ફ્રાંક મંડોનો સભ્ય સખ્યા ૨૫૦૦૦ ની હતી એવો દાવો કરે છે. એ ગમે તે હોય. પરંતુ આ યુથ લીગો અને તેની બાળસેનાઓ સતત વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ ચલાવતી તે જાણવા જેવું છે. એમની ક્રીસો, પ્રચાર કાર્યક્રમો, વર્ગસમૂહો, નસીંગમાં નિષ્ણાતતા, જગત ઇતિહાસ અને અર્થશાસ્ત્રનું જ્ઞાન, નાટ્ય પ્રગોષો, નૃત્યનિકેતનો ઇત્યાદિ હેરત પમાડે તેવાં છે અને તેની વિગતોમાં અહીં છતરી સકાય તેમ નથી. લાલ ચીને આ આમવિસ્તારમાં જ્ઞાનની પિપાસા જગાડી અને સાર્વારિક ક્રાંતિ કરી એમ કહીએ તો અતિશયોક્તિ નથી.

લાલ ચીનનું આ ચિત્ર વાંચી કેટલાકને બ્રામક ખ્યાલ આવવાનો સંભવ છે. ચીનમાં આટલી મોટી સત્તા સામ્યવાદીઓ પચાવી બેઠા છે કે શું એ પ્રશ્ન થશે. વસ્તુતઃ આ આખા વિસ્તારની વસ્તી માત્ર ૨૦ લાખ હતી. આ વિસ્તાર ૬૦ થી ૭૦ હજાર ચોરસ માઈલ છે અને તેમાં ખાણો તેમજ કૃષિદ્રુપ જમીન પણ છે છતાં રણપ્રદેશ પણ કેટલાક છે. લશ્કરી દ્રષ્ટિએ આ પ્રાંતં મુદ્દનો છે અને સોવિયત રક્ષિપાના પાડોશમાં છે.

આ બધું ચિત્ર બીજા વિશ્વયુદ્ધ પહેલાંનું છે તે વાચક ન ભૂલે. સામ્યવાદી વિસ્તાર અને તેની બાપક અસર વિષે હવે પછી વગી કાર્પક કહીશું.

■ વ્યાંગની ગિરફતારી

ચીનના છેલ્લા દાયકાના ઇતિહાસમાં કોઈ વધુમાં વધુ (જાપાની ભાષામાં કહીએ તો) સનસનાટી ભરેલું પ્રકરણ હોય તો તે વ્યાંગની ગિરફતારી વિષે છે. વ્યાંગની ગિરફતારીએ ચીનના ચાલુ ઇતિહાસમાં એક નવો જ પાટો આપ્યો. વ્યાંગની ગિરફતારીએ બિચારા બંધિત ચીનને એકતા બક્ષી. વ્યાંગની ગિરફતારીએ છેલ્લા દસ વર્ષનો સંઘર્ષ હોલવી નાખ્યો અને સંયુક્ત મોરચો રચ્યો. વ્યાંગની ગિરફતારીએ જાપાન સામે મોરચો, લોખંડી મોરચો, જીતો કર્યો. અને જતાં આ જ વ્યાંગના ગિરફતારી વિષયક પ્રકરણે અનેક વિવાદો ઉપસ્થિત કર્યા છે. જો આધુનિક ચીનના ઇતિહાસનું કોઈ વધુમાં વધુ વિવાદાસ્પદ પ્રકરણ હોય તો તે આ વ્યાંગની ગિરફતારી વિષે છે. આપણે અહીં આ વિશે લઘુકેતો માત્ર જોઈશું. વાચક આ વિશે પોતે અભિપ્રાય બાંધી શકશે.

ચીનના અનન્ય સેનાધિપતિ, રાષ્ટ્રવિધાયક અને એકમાત્ર આગેવાન વ્યાંગ સામે જાગેલા ‘જગવા’ અને ત્યારબાદ થયેલી તેની ગિરફતારીની પૂર્વબૂમિદા પ્રથમ જોઈ લઈએ.

સપ્ટેમ્બર ૧૮, ૧૯૩૭ ના રોજ મુકદ્દન બનાવ બન્યો અને ત્યારબાદ જાપાન મંચુરિયા લજ્જ કરી ગયું તે દિવસથી આખું

ચીન સમસમી રહ્યું હતું. જાપાનીઓના દુમલા વધતા જતા હતા. માતૃભૂમિની વધુને વધુ જમીન યુદ્ધમાં થતી હતી. ચીનની શરમની કયા સાબળી ચીનનો જીવાન બળી રહ્યો હતો. પ્રમુખીય અસંતોષનો ચરૂ ખદગદી રહ્યો હતો. પ્રજાને અશીષનું ઝેર પીવડાવવામાં આવતું તે સાંખી સેવું પડતું. ચીનના ઉત્તરના પાંચ પ્રાંતોને છુટા પાડવા માટે જાપાની સેનાપતિઓ કાવાકાવા કરી રહ્યા હતા અને દબાવવા લાવી રહ્યા હતા. અને છતાં ચીનની સરકાર વ્યામની મધ્યસ્થ રાજસત્તા પ્રજાને યુદ્ધ ચીં ન કરવા, હરફ ન ઉચ્ચારવા વટકુક્રમે બહાર પાડી રહી હતી, કોઈપણ વધુ 'બનાવ' ન બને તે માટે અંકુશો મૂકી રહી હતી. શામલાઈમાં નવમું રૂટ સૈન્ય આવ્યું. અને શામલાઈનો વીરસ્વભરેમો બચાવ તેણે કર્યો. લોહીની નદીઓ વહી પરંતુ વ્યામ અગમ્ય રીતે શાંત બેસી રહ્યો. વ્યામની શાંતિ પ્રજાએ મરણની શાંતિ માની. વ્યામની સ્વરથતાએ ચીનના જીવાનને બલંકર રીતે અસ્વસ્થ બનાવ્યો. આખી પ્રજા અપમાનિત થઈ રહી હતી, પરંતુ વ્યામ આ બધાં અપમાન ગણી જતો. પ્રજાહૃદયમાં ભારે તુફાન જામ્યું હતું.

આ બાજુ સામ્યવાદી ચીન જાપાન સામે લડવા તલપાપક થઈ રહ્યું હતું. કર્પાસીનો સામ્યવાદીઓ ૧૯૪૨ ની સાલથી તત્ત્વતઃ જાપાન સામેના મોરચામાં જ હતા. સામ્યવાદી 'બાલ નેપોલિયન' જાપાન સામે મોરચો માંડવા રાહ જોઈ રહ્યો હતો. પણ 'રાષ્ટ્રવાદી' ચીન વિષે શું? વ્યામના ચીને સામ્યવાદીઓ સામે દશ વરસથી મોરચો માંડેલો હતો. પાંચ સંહારસંગ્રામો તેમની સામે ચાલ્યા હતા અને હજારોની તૈયારી જતી. લાલ સેનાપતિઓ વ્યામનું માયું મેળવવા તલપાપક હતા જેમ વ્યામ સંપૂર્ણ સાફસુરી કરવા તલપાપક હતો.

આવા તંત્ર વાતાવરણમાં સિઆનનો 'બનાવ' બન્યો. આ તો 'બનાવો' જ કહેવાય છે. પરંતુ તે ઐતિહાસિક સીમાઓ-હો જેવા છે.

જાપાન જેહોલ અને ચહાર ગણી ગયું હતું. હવે તેને

સુયુઆન સર કરવું હતું. તેમણે ઉત્તર સુયુઆનમાં લશ્કર ઉતાર્યું. આખું ઉત્તર-પશ્ચિમ ચીન ઉરફરાઈ ગયું. શાંગહાઈની જાપાનની માલિકીની મીસોમાં હક્કતાળો પડી. બીજે પણ હક્કતાળો યઈ. જુવાન માર્શલે સુયુઆન મોરચા પર સંદેશ પાઠવી પોતાના એક લાખ સૈન્ય વડે રાત્રીને હાંકી ઠાઠવા 'વિઘ્નિ' કરી.

આ જુવાન માર્શલ તે પેલા ચાંગ-સો-સિનનો હીકરો, મુકદ્દમમાં કુઓમિતંગનો વાવડો ફરકવનાર મન્યુરિયાનો લકવૈયો. ચાંગ માનતો હતો કે જાપાની આક્રમણ હવે તો અટકાવવું જ નોંધાયે, અને તેથી સામ્યવાદીઓ નોંડે સલાહ ચવી નોંધાયે. જુવાન માર્શલ આંતરિક વિમલથી કંટાળી ગયો હતો. અહીં દૂર સિઆનમાં આવી તે સામ્યવાદીઓના પરિચયમાં આવ્યો હતો. એને સામ્યવાદી દેશબંધત જણાયા. જુવાન માર્શલનું લશ્કર અટકી લાખનું હતું તે માંડ અરધું રહ્યું હતું. આ દૂરના પ્રાંતમાં આ લશ્કર સામ્યવાદીઓને દબાવવા રાખવામાં આવ્યું હતું. પરંતુ તેમને જણાયું કે જાપાનીઓ સામે હવે તો મોટો મોરચો માર્શલે માર્યો નોંધાયે. જાપાનવિરોધી લાખણી એટલી ફેલાઈ હતી કે હવે નો આંગની સરકાર જાપાન સામે મહાસંભ્રમ રાફ ન દેકરે તો ટકી ન શકે.

જુવાન માર્શલ ચાંગ સેનાધિપતિ આંગને મળવા જીપડ્યો. આ મુલાકાતનો ઉદ્દેશ જાપાન સામે મોટા જંગનો વ્યૂહ ગોઠવવાનો અને પેલા સાત આંગેવાનોની મુક્તિ કરાવવાનો હતો. સેનાધિપતિ આંગે તેમ કરવા સાફ ના પાડી, 'હું સેનાધિપતિ છું. હું સરકાર છું. મારું કૃત્ય ક્રાંતિકારી છે.' આ વેળા હજારો ઓતાઓ હતા. તેમણે વિરોધના પોકારો કર્યા. આંગે કહ્યું, 'હું સિઆન આવીશ. તારી ટૂંકડીઓને લશ્કરી વ્યૂહ સમજાવીશ.' જુવાન માર્શલ આ સિઆનની મુલાકાત માટે અધીરાઈથી વાટ જોવા લાગ્યો.

ઘટાલીએ મંચુરિયા પરની જીતનો સ્વીકાર કર્યા છતાં ચ્યાંગના લશ્કરી સલાહકારો ઇટાલિયન અને જર્મનો દ્વારા તેથી વળી ચ્યાંગ પ્રત્યે અવિશ્વાસની લાગણી જન્મી. ચ્યાંગે ઉત્તર પશ્ચિમમાં સામ્યવાદીઓને સાફ કરવા યંગ જનરલની સરદારી હેઠળ લશ્કર મોકલ્યું હતું તેની હાર થઈ અને કેટલીક ટૂંકડીઓ લાલ સેના જોડે મળી ગઈ. જનરલ યંગના ૪૦૦૦૦ યોદ્ધાઓ સામ્યવાદીઓ સામે નહિ પણ જાપાનીઓ સામે લડવા માગતા હતા. અસંતોષનો અગ્નિ આમ આરે દિશાએ જલી રહ્યો હતો તેની ચ્યાંગને ખબર તો હતી જ. પણ તેણે જાંતે આવીને આ પરિસ્થિતિનો સામનો કર્યો. સિઆનના એરોડ્રોમ પર ચ્યાંગનું વિમાન ડિસેમ્બરની ૭, ૧૯૩૬ ના રોજ જાતકું. ચ્યાંગ પોતાની નિત્ય નોંધમાં લખે છે કે, ‘જાંડોરો [સામ્યવાદીઓ] સામેનો મોરચો હવે એ ક્ષણે પહોંચ્યો છે કે પાંચ મિનિટમાં જ ઉવટની છત મળે એમ છે.’ પરંતુ આ ઉવટની થી-ઓમાં શું થયું?

એક બાજુ સેનાધિપતિ ચ્યાંગે સેનાધિપતિઓની પરિષદ બોલાવી અને છઠ્ઠા સંહારસંગ્રામની તૈયારી કરી. બીજી બાજુ ‘બળવાખોરો’ જેની સંખ્યા હવે ૧,૭૦,૦૦૦ પહોંચી હતી તેમણે પણ ‘ઠાવતરુ’ ગોઠવ્યું. એક બાજુ નાન્કીંગનું લશ્કર અને સેનાપતિનો બત્રીજો જે સામ્યવાદીઓના ‘સંહાર’માં એકો હતો તે તેમજ ૧૫૦૦ ખાસ સર્વિસના સેનાનીઓ અને બીજી બાજુ જીવાન માર્શલ યંગ અને તેનું એક લાખ લશ્કર. યંગ અને તેની ટૂંકડીઓ પણ લાલ સેના સાથે મળી ગઈ હતી. ડિસેમ્બર ૧૧ મીની મધરાતે જાંડની યોજના સંપૂર્ણ થઈ.

આ ઠાવણીઓની બહાર કેવી દવા હતી?

ચ્યાંગના આગમનને ત્રીજી દિવસે નવમી ડિસેમ્બરે દળરો વિદ્યાર્થીઓએ જાપાનવિરોધી દેખાવો કર્યા. સેનાધિપતિ ચ્યાંગ-

ટાઇ-રોક સમઘ વિઘસિપત ૨૫૪ કર્યા. પોલિસ આવી પહોંચી. આ પોલિસમાં આંગ્રીના પોતાના અંગ્ર સિપાહી હંગના સિપાહીઓ પણ હતા. જોળીયાર થયો. જે જીવાનો ધવાયા. આમાં એક તો પેલા એક સાખના સેન્યના કમાન્ડરનો દોકરો હતો. અંગ્ર અદો આવી પહોંચ્યો, વિઘાધીઓને પાછા ફરવા વિનંતી કરી અને પોતે જ સેનાધિપતિને મળી વિઘસિ પત આપશે એમ દહો જીવાનીઆને સમજાવ્યા. અંગ્ર તરતજ આંગ્રને મળ્યો. પરંતુ તેને નિષ્ફળતા મળી. આંગ્ર પોતે માને છે કે જાંકનું તાત્કાલિક આ કારણ હતું.

પોજના મુજબ ડિસેમ્બર ૧૨ મીના પરાદિગે સિઆન સમરતનો કમળે જાંકોર લરકરોએ લઈ લીધો. જુરા ખમીસવાળા સેનાધિપતિના ખાસ સિપાહીઓ જાંકમાં હતા અને દધિયાર ગુમાવી બેઠા. એકઠા થયેલા સેનાધિપતિઓ ઘેરાઈ ગયા. ગવર્નર અને પોલિસનો વડો જોઈ થયા. એરોફ્રોમ પણ જાંકોરોના કમળમાં મર્યું.

અને સેનાધિપતિ આંગ્ર !

સેનાધિપતિ જે ગિન્ડુમ જ્યાં પેલા વિઘાધીઓ કૂચ કરીને જવાના હતાંના હિન્દા પાણીના ઝરાવાળા મથકે પહાં નાખી રહ્યો હતો ત્યાં પરાદિગે ત્રણ વાગે જીવાન માર્શલના અંગરક્ષક ટ્રોપ્ટન સુને પહોંચી જઈ ડાપો માર્યો. ઘોડી ઝપાઝપી. સૌ રારણે. 'સુતેલા આંગ્રને ગિરફતાર કરતાં સુને સાપ્તાંગ હંડવત પ્રજ્ઞામ કર્યા, નખી પડ્યો અને તેની આંખમાંથી આંસુની ધારા વહી. સેનાધિપતિએ કહ્યું, 'જાંકોર, જીલ જાંક કર, જે તારે મને મારી નાખેલો હોય તો જલ્દી કર.'

સુને રાજનીતિ વિષે પૂછનાં સેનાધિપતિ આંગ્રે પાકાર આપ્યો 'હું ચીનની પ્રજાનો નાથક છું. રાષ્ટ્રનો પ્રતિનિધિ છું. મારી રાજનીતિ સાવ સાચી છે.'

પછી જીવાન માર્શલના 'મહેમાન' તરીકે આંગ્ર રહ્યો.

ભુવાન માસ'લે કહ્યું, ' નામદાર, આપ અમારું મૂલ્યનો સ્વીકારો તો અમે આપની આજ્ઞા માથે ચઢાવવા હરમડી તૈયાર છીએ. '

' તમે મારા હાથ નીચે છે કે ચતુ છે ? જો મારા હાથ નીચે હો તો આજ્ઞા માનો. જો ચતુ હો તો મને મારી નાખો. સત્તર કરો. આ બેમાંથી જે કરવું હોય તે કરો. પાતો ન કરો. મારે તમારી સલાહ સાંભળવી નથી. '

આંગ્રિ ખડકે માફક ખડો હતો.

' આ યુગના આપ મહાન પુરુષ છે. જરા તો નમવું આપો. અમારી વિદ્યાર્થી તો સાંભળો. આપ શા માટે જીવને જોખમમાં મૂકો છો ? ક્રાંતિને આગળ ધપાવો ને, નામદાર, ' ચંચે છેલ્લી વિનંતી કરી.

' મારા સિદ્ધાંતોમાં સમાધાની કરવા કરતાં હું મારું મૃત્યુ પસંદ કરું છું. મારા મરણ સુધી હું મારી સ્વતંત્રતા જાળવીશ, અને મારો આત્મા અમર રહેશે. '

આ વાર્તાલાપ અહીં જાણી જોઈને જ આપ્યો છે. વાર્તાલાપ દ્વારા વાચક આંગ્રિનું બ્યક્તિત્વ સમજી શકશે.

આંગ્રિની ગિરફતારી પછી શું બન્યું ?

નાન્ડીંગ ખજાર પહોંચી ગઈ. નાન્ડીંગના સેનાપતિઓ જોમતી સામ્યવાદીઓના લોહી માટેની તરસ છીપી નહોતી તે મોઢું લશ્કર લઈ આવી બંકબોરોને સોંપા કરવા આગ્રહ હતા. જનરલ પોએ વીસ કિલોમીટરો તૈયાર કર્યા. બીજું લશ્કર પણ તૈયાર થયું. જાળવાબોરોએ ઓવણી પર બોંબમારો ચડ્યો. આ પગલના વિરોધ માદમ આંગ્રે કર્યો. જનરલ પો અને જોમ સેનાધિપતિઓનો વિચાર આંગ્રિનું ખૂન થયા બાદ પ્રત્યાધાનોઓ અને કહેવાતા રાષ્ટ્રવાદીઓની મધ્યસ્થ સરકાર સ્થાપવાનો હતો, આંગ્રિના મુક્કા પર ઉજાણી કરવાનો હતો. આંગ્રિના જીવન પર જ રાષ્ટ્રના જીવનનો આધાર હતો તે તેમણે વિચાર્યું નહિ.

આવા રાષ્ટ્રદ્રોહીઓ સામ્યવાદીઓની ઝાંવણીમાં પથ્ય દના. તે લોકો છેલ્લા દશ વર્ષના સંહારસંગ્રામનો બદલો લેવા માગતા હતા અને વેર વાળવાનો ખરો પ્રસંગ આવ્યો છે એમ તેઓ માનતા હતા.

પરંતુ જુવાન માર્શલ ચંગ અને તેના સાથીઓને સાચી પરિસ્થિતિનું જ્ઞાન હતું. તે જાણતા હતા કે વ્યાંગ જ દેશનો તારણદાર છે. ચંગે સેનાધિપતિની નિત્યનોંધ વાંચી હતી. કમ્યુનિસ્ટોનો પ્રતિનિધિ ચાઉ જેને પકડવા માટે ૨૪૦,૦૦૦ રૂપિયાનું ઇનામ વ્યાંગે કાઢ્યું હતું તે પથ્ય વાસ્તવિક પરિસ્થિતિ સમજતો હતો. જુવાન માર્શલ તેમજ આ સામ્યવાદીઓ જાણતા હતા કે વ્યાંગના જીવલેતા વ્યક્તિત્વને કીધે જ ચીનના આંતરવિરોધો અંકુશમાં હતા, અને વ્યાંગ જ ચીનની સ્થિરતાની મૂર્તિ હતો. વ્યાંગ જરો એટલે આ સ્થિરતા નષ્ટ થશે, એક ખીજા લાશે અને વિગ્રહ જામશે. માત્ર વ્યાંગ ચીનનું કેન્દ્રવર્તી બળ છે. આવું માનનાર સામ્યવાદીઓ અને તેમના સાથીદારોએ વ્યાંગનું જીવન બચાવ્યું, ચીનને બચાવ્યું. પેલા અતિ ઉદામવાદીઓ અને પ્રત્યાઘાતીઓ જે ચીનને જોખમમાં મૂકવા તૈયાર થયા હતા તેમના હાથ હેઠા પડ્યા.

આંગને બચાવવા માદામ અને જુવાન માર્શલ ચંગના જૂના દોસ્ત ડેનલ્ડ વિમાન દ્વારા આવી પહોંચ્યા; રાત્રિએ સુધી શુક્રતેગો ચાલી; ચંગે શિક્ષા માટે માગણી કરી, વ્યાંગે તેને સજા ફરમાવી; વ્યાંગે પોતાના જિંદા પદ્મનું ‘અસ્કિત’ને કારણે રાજીનામું આપ્યું; ચંગને માફી; સમાધાનીના આઠ મુદ્દા અને છેવટે ચીનની સમસ્ત પ્રજાની મહાસભાએ કરેલી નવી નીતિની જાહેરાત—આ બધી વિગતોમાં અહીં ઊતરવાની જરૂર નથી. આ નવી નીતિનીએ મુજબ હતી:

સામ્યવાદીઓ નવું જીવન શરૂ કરે તે માટે તેમણે નીચેની શરતો પાળવી.

૧. “લાલ લશ્કર વિખેરી કાઢી રાષ્ટ્રીય લશ્કરમાં જોડાઈ જવું.

૨ “સોવિયેત તંત્ર” પરખાસ્ત દરખું.

૩ ડૉ. સુન યટ સેનના ત્રિવિધ સિદ્ધાંત વિરુદ્ધનાં તરવો સામ્યવાદી પ્રચારમાંથી નાખૂદ કરવાં.

૪ વર્ગવિગ્રહ બંધ કરવો.”

આગળ મળેલી ફેણુચારી ૧૦મીની કમ્યુનિસ્ટ પક્ષની મધ્યસ્થ સમિતિએ આંતરિક લઘાઈ બંધ કરવા; વાંચી, મુદ્રણ અને સમાસ્વાતંત્ર્યની રક્ષા માટે; રાજકીય દેહીઓની મુક્તિ માટે; જાપાની આક્રમણની યોજના કરવા અને ડૉ. સુન યટ સેનના ત્રિવિધ સિદ્ધાંત મુજબ વર્તવા ‘ઓફર’ કરી હતી. વળી પોતના લશ્કરને રાષ્ટ્રીય ક્રાંતિકારી લશ્કરનું નામ આપી ચીનના લશ્કરમાં ભેડી દેવા; ‘સોવિયેત સરકાર’ને બદલે ચીનના પ્રજાકીય સરકારને ‘ખામ પ્રદેશ’ બતાવવા; સોવિયેત છૂંદાઓમાં લોકતંત્ર દાખલ કરવા; જમીન જમ કરવાની નીતિ મોકુફ રાખવા અને રાષ્ટ્રની મુક્તિ માટે સર્વ સક્તિ ખર્ચવા; અને ચાલુ સરકારને ઉધણાવી પાકવાના પ્રયત્નો અટકાવવા-ટૂંકમાં રાષ્ટ્રીય એકતા માટે સમજી કરવા તૈયારી બતાવી હતી.

આમ ‘સંયુક્ત મોરચો’ ચીનમાં રચાયો.

ચીનમાં રચાપામેલા આ સંયુક્ત મોરચા રિપે અનેક અભિપ્રાયો વ્યક્ત થયા છે એની અર્થમાં ઊતર્યા વગર એક બે બાજતો તરફ વાચકનું લક્ષ્ય જોઈશું. આ સંયુક્ત મોરચાનું સાચું રહસ્ય સમજવા તે સમયની રશિયાની પરદેશનીતિ માદ રાખવી જોઈશે કારણ કે રશિયાની પરદેશનીતિએ જગતના સર્વ દેશોના સામ્યવાદી પક્ષો પર અસર કરેલી છે. એ સુવિદિત છે કે ૧૯૨૮-૩૪ ના ગાળામાં સામ્યવાદીઓની નીતિ જર્મનીમાં શું, ફ્રાન્સમાં શું, ચીનમાં શું, હિંદમાં શું, બધે બીનસામ્યવાદી બળો જોડે અસહકારની હતી, બધે પછી આ પ્રગતિકારી બળો હોય અગર સમાજવાદી હોય. આંતરરાષ્ટ્રીય પરિસ્થિતિ બદલાતાં અને દિટલરને અધિકારપ્રાપ્તિ થતાં કમીન્ટર્નને આ નીતિ બદલવી પડી. સામ્યવાદી પક્ષને લાગ્યું

કે તેમની નીતિ આત્મધાતક હતી—સંસ્થાનિક દેશોમાં તે ખાસ કરીને વિધાતક હતી—ત્યારે તેમણે મોરચો જદ્વ્યો, તેમણે હવે તેમની ગોળીઓ સમાજવાદી સામે નહિ પણ ફિટલરવાદીઓ સામે, ફેસીઝમ સામે, જાપાન સામે ધરી. સંયુક્ત સામનાની પાછળ, આ ‘હૃદય પલટો’ હતો. જગતના સર્વ પ્રગતિકારક બળોને સંગઠિત કરવાં એ તેનું મધ્યમિંદુ હતું.

હવે ચીનની આંતરિક સ્થિતિ જોઈએ. અહીં વ્યાંગની ભૂલ હતી એ ૨૫૫૮ કરવું જ જોઈએ. યોરોડિનના જમાનાથી તેને કમ્યુનિસ્ટો વિષે પૂર્વગ્રહ હતો. કમ્યુનિસ્ટોને એક ધાકપાકુઓ જેવી ટોળી માનીને તેણે જે સંહારસંભાળે કર્યા તે અશ્વમ્ય હતું નાન્કીંગની રાજધાનીમાં બેઠા બેઠા તેને સામ્યવાદી પ્રગતિના પ્રવાહોને ૨૫૨૧ થયો નહિ. છતાં એમ તો ન જ કહેવાય કે વ્યાંગના હૃદયે ચીનનું દિલ નહોતું. વ્યાંગને કેટલાક અણુસમજી સામ્યવાદીઓ ‘સામ્રાજ્યવાદનો નાસતો કૂતરો’ કહેતા. એક સેનાપતિ જેણે તેમની સામે સંહાર સંભાળે કર્યા તેને માટે તેમને રાષ હોય, પણ વ્યાંગ કોઈ સામ્રાજ્યવાદની ખાજ નહોતો રમતો. સાચા રાષ્ટ્રવાદીઓને ‘સામ્રાજ્યવાદના એજન્ટ’ કહેવામાં આવે તે કોઈ નવાઈભરેલી ખતના નથી.

હિન મુર્તાગ લખે છે કે ૧૯૩૪ના ઉન્હાળામાં કુસિંગના લશ્કરી કેંપમાં પોતાના અમલદારો સમક્ષ જાપાનીઓને ચીનમાંથી દાંડી કાઢવા માટે વ્યૂદ રચવા વ્યાંગે અનેક પ્રવચન કરેલાં. આ મુમ વાત હતી, રાષ્ટ્ર આ જાણતું નહોતું. આખું રાષ્ટ્ર જ્યારે જાપાની હક્કાઓને લીધે ઝિઝગી ઝિકવું હતું ત્યારે વ્યાંગ એક સેનાપતિ તરીકે પોતાનો વ્યૂદ રચો રહ્યો હતો. એકજાણુ જાપાન જેવું સામ્રાજ્ય, જાપાનની જંમીન, દરિયા અને હવાઈ સામગ્રી, જાપાનનાં આધુનિક સાધનો, જાપાનની શિક્ષા અને આ જાણુ ચીનના ધરગણ દધિવારો, ચીનનો શાંતિ આહતો અને વળી ગેંધાજી સમાજ, ચીનની

શિસ્તની ખામી, અવ્યવસ્થા-આ બધું વિચારવાનું હતું અને દેશને તૈયાર કરવાનો હતો. સૈન્યો, શસ્ત્ર, ઇત્યાદિ સજ્જા કરવાનાં હતાં. એક કુશળ સરદારની-માફક સૈન્યો તૈયાર કરવા અને બચ્ચો રચવા અને પછી જ ઘા કરવો એવી વ્યાંગને તમન્ના હતી. વ્યાંગના મનમાં જાપાનને હરાવવા માટે સતત, દૃઢ અને સ્પષ્ટ કલ્પના હતી. એની કાયરી વાંચી એને ગિરફતાર કરનાર સેનાપતિએ કહ્યું ‘ક્રાંતિને માટે તમારી એકનિષ્ઠા, અને દેશોદ્ધાર માટેની જવાબદારી માથે ઉઠાવનાનો તમારો નિશ્ચય અમારો કલ્પનાને વટાવી ગયો છે. તમે કાયરીમાં લખ્યું છે તેનો દર્શાવ પશુ અમને મારુમ હોત તો અમે આ પગલું ન ભરત.’ વ્યાંગના સાચાપણાની ખાત્રી તેના તે વેળાના દુશ્મનોને ન ધર્ષ હોત તો આ વિરોધના ધોષમાં તે તથુર્ષ ગયો હોત. સિન યુતિંગ કહે છે કે વ્યાંગના શુભ સંકલ્પની મને કાંઈક ઝાંખી હતી અને જ્યારે ૧૯૪૫ના ઇન્દોજામાં જાપાની સૈન્યો જાહેર કર્યું કે અમારે વ્યાંગને ખતમ કરવો છે ત્યારે આશાનું સ્પષ્ટ કિરણ દેખાયું. વ્યાંગ યુદ્ધ માટે સંયોજન કરતો હતો પણ બહાર તો જાપાનને યાચના કરતો સમાધાની માગતો દેખાતો.

પોતાના પક્ષના કિતો, ટૂંકી દષ્ટિ વગેરે ખંખેરી દંધ, જોડે દળદાર મિરાદરોનો સંહાર કર્યો હતો તે દુશ્મન જોડે સામ્યવાદીઓએ હાથ મીલાવ્યા, સહિ કરી અને રાષ્ટ્રીય વાવટા નીચે કૃત્યાદમ કરવા સ્વીકાર્યું, પાર્ટી પ્રોગ્રામ મૂકી દીધા. માઓ કહે છે તેમ જો “ચીન જ નાશ પામશે તો અમારી પાર્ટી ક્યાં રહેશે? ચીન સ્વતંત્ર નહિ હોય તો અમે ક્યાં અમારું સોવિયેત સ્થાપીશું?” કમ્યુનિસ્ટો અને કુએમિન્ટાંગનો આ સંગમ કરાવનાર સિઆનનો જનાવ ચીનની રાષ્ટ્ર-કૃત્યમાં મહત્વનો છે. સિઆનમાં કમ્યુનિસ્ટો ન હત્યા, રાષ્ટ્રવાદીઓ ન હત્યા પણ ચીન હત્યું. સિઆનમાં કમ્યુનિસ્ટો ન હાયા, રાષ્ટ્ર-વાદીઓ ન હાયા પણ જાપાન હાર્યું, એમ એકબર રતો સાચું જ કહે છે.

જુલાઈ સાતમી : ભાગ પાંચમો

૧ અભિનયના

જુલાઈ સાતમીના દિવસ ચીનના ઇતિહાસમાં સોનેરી બક્ષરે નહિ પણ લોહીના છાંટણે લખાયો છે. ઇતિહાસમાં એવી ઘડી આવે છે જ્યારે રાષ્ટ્રે પરદેશી આક્રમણ સામે ધરણિયો સામનો કરવો જ રહ્યો. જુલાઈ ૭, ૧૯૩૭ ચીન માટે એવો દિવસ હતો. ઇતિહાસમાં એવી કટોકટી આવે છે જ્યારે યોજના પૂર્ણ થઈ હોય કે અપૂર્ણ હોય, પ્રજાસમસ્તની તૈયારીઓ સંપૂર્ણ હોય કે નહિ છતાં પાછું જોયા વગર કમી ભરતું જ પડે, રાષ્ટ્ર પોતાના અસ્તિત્વ માટે, જીવનદારી માટે કટિબદ્ધ થવું જ પડે. જુલાઈ ૭, ૧૯૩૭ એવી કટોકટી હતી. ઇતિહાસમાં એવો કાળ આવે છે જ્યારે પ્રજાએ 'કેરેગે આરમરેગે' નો આદેશ આપવો પડે છે. જુલાઈ ૭, એવી ઘડી હતી.

જુલાઈ ૭, ૧૯૩૭ નો દિન માર્કોપોલોના 'ખનાવ' થી ઐતિહાસિક થયો. ચીન-જપાન યુદ્ધનો આ આરંભ હતો.

માર્કોપોલો સ્થાપત્ય માટે જાણીતું છે. માર્કોપોલોનું નામ પેલા વિખ્યાત વેનીસના મુસાફરે ઇતિહાસમાં પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. માર્કોપોલોના ત્રીસ પ્રવેશદ્વાર ઉપર સંજેવરમરના દિવંદ છે તે સ્થાપત્યના નમૂના છે. પરંતુ આ સ્થાપત્યથી આકર્ષાઈ જપાનીઓ અહીં નહોતા આવ્યા.

માર્કો પોલો તો લશ્કરી દષ્ટિએ અગત્યનું મથક હતું. ચીનની રાજ-
ધાની પેકીંગ તરફ જતી લશ્કરી ફાળોને અટકાવતો હોય તો માર્કો
પોલો સર કરવું જ જોઈએ. મધ્યચીનમાં જવા માટે અકીચી સીધો
રસ્તો હતો. મન્યુકુઓથી મધ્યચીનમાં જવા માટે આ પૂલ
લેવો જ જોઈએ. સમય પણ, ૧૯૩૧ માફક, સાનુકૂળ હતો. રાષ્ટ્રદળ
અને સામ્યવાદી દળની એકતા થઈ હતી તો ખરો, પણ આ એકતા
ખરેખર સાચી એકતા હતી કે નહિ તે તપાસી જોવાની આ પળ
હતી. શું ચીન જાપાનના મોટા આક્રમણ સામે થવા તૈયાર થશે ?
આ પ્રશ્નને જવાબ જાપાનને જોઈતો હતો.

આ નવા જમાનામાં યુદ્ધનો આરંભ રીતસર યુદ્ધની જાહેરાતથી
નથી થતો. એ તો જૂની રીત છે અને જર્મનીની અઘરાત પદ્ધતિ-
લશ્કરી જ ખસેડવાં અને ગોરથા પર તેની કૂચ કરાવવી-જ
જાપાનને માન્ય હતી. જાપાનીઓએ ૧૯૩૧ માં મુકદનમાં શું કર્યું
હતું ? એક દિવસ સગા પેકીંગની રાજધાનીએ તોપના ધમાકા
સાંભળ્યા ! વળી શું થયું ? ખીલું મુકદન ? માર્કોપોલો પાસે જાપાનની
એક ફાજ પડી હતી. એ ફાજીનો એક માણસ ખૂટ્યો. બસ થઈ
રહ્યું. ચીનાઓએ એને આંકિ કર્યો દશે. માર્કો પોલો પાસેના ગામડાની
સંપૂર્ણ ઝડતી લેવી જ જોઈએ એવું જાપાનીઓએ કહ્યું. ચીનાઓએ
સ્વમાનપૂર્વક ના કહી. જાપાનીઓએ તોપનાં મોઢાં એ ગામ તરફ
વાળ્યાં અને તોપમારો ચલાવ્યો ! યુદ્ધનો કજળો મેળવવા યુદ્ધ
થયું. જસો માણસ ધાવણ થયા પણ યુદ્ધ કજળે ન થયો. પેલો
જાપાની સૈનિક આખરે મળ્યો તો ખરો. કેવી રીતે બાવી પહોંચ્યો
તે કાણ જાણે ? ક્યાં રયો હતો તે કાણ પૂછી શકે ? ખરેખર જાપાની
સામ્રાજ્યવાદનો તે 'અઘાત સૈનિક' હતો !

ચીનને તો જનનાં સુધીં યુદ્ધ અટકાવવું હતું. હેવટે નક્કી થયું
કે માર્કોપોલો પૂર્વ આગળથી ચીની સિપાઈઓએ ખસી જવું કારણ કે

‘આ સૈનિકા જાપાની સિપાઈઓ નજીક હોવાથી અથકામણ થાય છે.’ પરંતુ જાપાનીઓને તે પણ ન રૂચ્યું. એમણે સૈનિકા અને સાધનોથી બરેલી દ્રેનો અહીં ઠાલવવા માંડી. આ કાંઈ સ્થાનિક ‘બનાવ’ હવે રહ્યો નહોતો. આ આખા વિસ્તારમાંથી તમારું આખું સૈન્ય ખેંચી લ્યો. એવી માગણી જાપાનીઓએ કરી. નાન્કોંગની સરકારને વધુ છુટ-છાટો મુકવી નહોતી. પેર્ફેક્ટ-હાંકિ રેલ્વેની બાજુએ તેમણે સૈન્યો મોકલ્યાં. જાપાનની સરકારે કહ્યું “તમારું અહીં લાગે વળગે, છે શું? તમારે ઉત્તર ચીનમાં કબજા ન કરવી” આ તો બીજાના દેશમાં આવવું અને શિરમોરી કરવી એવું થયું. પણ ચીનની સરકારે કહ્યું. “સાચો માર્ગ એ છે કે બન્ને સૈન્યે અહીંથી ખસી જવું અને પછી આ બાબતનો વિચાર કરવો.” સમસ્ત ચીનમાંથી પોકાર જાગ્યો. માકે પોલોના પેલા શહીદોને અભિનંદન મળ્યાં. સરકાર દીક્રું મુકી બંધક નહિ એવો પ્રયત્ન શરૂ મારે બાજુથી નીકળ્યો. સેનાધિપતિ વ્યાંગ-કૈ-શેક જીલાઈની સત્તરમીએ કુલિંગ ખાતે એક જાહેરાત કરી અને જાપાનનો પકાર ઝીંધી દીધો.

“પેર્ફેક્ટ પ્રવેશદ્વાર માકે પોલો પૂલ આગળનો ‘બનાવ’ કાંઈ અકસ્માત નથી. એના લણકારા દિવસો યથા સંબળાતા હતા. જો આ મથક અમિ કબજે કરવા દઈશું તો જે શહેર આપણા દેશનું સમઘીય, સાસ્કારિક અને સરકારી કેન્દ્ર છે, જે શહેર આપણી સત્તવાળી છે તે શરણે પડે. પેર્ફેક્ટ બીજું મુકદ્દમ બનશે અને દોષી અને ચદર પ્રાંતો શત્રુઓ કબજે કરી લેશે, જો પેર્ફેક્ટ મુકદ્દમ યશે તો પછી નાન્કોંગ બીજું પેર્ફેક્ટ કેમ નહિ થાય?”

આમ છતાં સેનાધિપતિએ ખામેશી પકડી. અને તો સલાહ કરી લેવી એવો તેનો વિચાર હતો. પરંતુ તેમાં નિષ્ફળતા સાંપડી જીલાઈની અદાવીસમીએ વ્યાંગે નિવેદન કર્યું:

“અમારી સહનશીલતાની હવે હદ આવી ગઈ છે. પ્રદેશનું રક્ષણ કૌશાલી સરકારની ચોખ્ખી ફરજ છે. દેશની સ્વતંત્રતા બચાવવાની અને

પ્રજનો બચાવ કરવાની જવાબદારી અમારી છે. હવે એક જ માર્ગ છે. દેશને યુદ્ધ કરવું જ પડશે. ઇચ્છે મુધી યુદ્ધ કરવું પડશે. તમે તેટલાં ભેખરો વહોરીને યુદ્ધ કરવું પડશે. ઇચ્છે વિનય આપજો જ છે. મને તો વિનયની ખાત્રી છે.”

કુસિંગના આ નિવેદનના ચબ્દો દેશના ખુણે ખુણે પ્રસરી ગયા. આખું રાષ્ટ્ર એક પગે ઉછું થઈ ગયું. ભીંત પત્રો પર, તેમજ પોસ્ટરો પર ઐતિહાસિક એવાન ચિત્રારાઈ ગયું. પ્રજાકુદ્ધમાં તે પેસી ગયું.

દરમિયાન પેકીંગ અને તીનસ્તીન પાસાં તીનસ્તીનનો નગરશીક પ્રજાદ્રોહી બન્યો હતો. એણે પાછળથી પશ્ચાતાપ કર્યો પણ જરા પણ સામનો થયા વગર સહેર સત્રુને કળજે ગયું.

પેકીંગનું સૈન્ય સહેરની પાસે આવેલા પરમાં પડેલું હતું. અહીં જાપાની અને ચીની ટુકડીઓ વચ્ચે ઝપાઝપી થઈ. આ ટુકડીમાં વિદ્યાર્થી ગિરાદરો પણ હતા. આ ગિરાદરોએ જે ચોપ બતાવ્યું તેની તારીફ પેકીંગમાં વસતા પરદેશીઓએ પણ કરી છે. આખું પેકીંગ સહેર આ બહાદુર સેનાનીઓની વહારે ધાયું. સહેરો લક્ષનાઓએ પોતાનાં ચીર ફાંફી પાંદા બનાવ્યા અને યુવતીઓ દવા અને ખોરાક લઈ રથમેદાને દોડી ગઈ. આ બાજુ સત્રુઓએ ખુબ ફૂરતાથી ભોંઝમારો અને ગોળીગાર ચલાવ્યો. સેંકડો મરાયા. જે બચાયા તેમની સારવાર તો બાજુએ રહી પણ તેમને ગડદા પાડુ કરવામાં આવ્યા અને તેમને યમને સોંપી દેવામાં આવ્યા. આ દૃશ્ય પરદેશીઓએ જોયું અને તેમણે જ તેનું વર્ણન કરેલું છે.

તીનસ્તીન તો ‘આંતરરાષ્ટ્રીય નગર’ હતું. તીનસ્તીનમાં બ્રિટીશ, ફ્રેન્ચ, અમેરિકન અને ઈટાલીઅન ‘વસાહત’ હતી. બોક્સર કરાર મુજબ ત્યાં માત્ર ૬૦૦ નો ‘શાંતિ સંઘ’ હતો. આ છતો શરતોરાએ તથા હંબર જાપાનીઓનો સામનો છતોસ કલાક સુધી કર્યો. આ સામનાની અસર એ થઈ કે ચીનાઓમાં નવી આશા આવી. આ

હસો સેનાનીઓની બંદૂકના અવાજે નવી હિંમત આવી. ‘આ ધડાકા તમે સાંભળો છો ? આપણા સેનાધિપતિએ પડકાર કીધી કીધો છે અને લડાઈનો આરંભ થયો છે.’ જનતામાં ઉત્સાહનું મોલું આવ્યું. જાપાનીઓના વિમાનોને તોડો પાડવા ઝડપી અને બળેલાઓમાંથી જોળીઓ ઝલુઝલુવા માંડી. રાષ્ટ્રવાવટા ફરક્યા. વસાહતમાં પણ રાષ્ટ્રવાવટા ફરક્યા. પરંતુ ! પરંતુ આ તો કીડી પર કટક ચઢે તેવું હતું. હસો સેનાનીઓમાંથી અડધા શહીદ થયા અને બીજાઓ ધવાયા અને ઘેરાઈ ગયા.

બીજે દિવસે ના-કાઈના મહાવિદ્યાલય પર બોમ્બવર્ષા થઈ. આ મહાવિદ્યાલય એક અમેરિકનની સંખાવતથી ચાલતું. ચીનના આમશવન અને ઉદ્યોગ માટેના નિષ્ણાતો અહીં પાઠ્યા હતા. આ વિદ્યાલયની લગ્ન લાયબેરી બોમ્બમારથી અડધી લસરીભૂત થઈ અને રહી સહો તે પેલા જાપાની જંગલી સોલ્જરોએ ફેરાસોનથી બાળી મુકી. અસખત આ મહાવિદ્યાલયે એક ધોર પાતક કયું હતું. દેશના સેવકો અને રાષ્ટ્રપ્રેમીઓ અહીં પાઠ્યા હતા, અને મહાવિદ્યાલય સુક્રિતની કેળવણી આપતું !

હત્રીસ હલાકના અગ્નિસ્નાન બાદ તીનરટીને શું ભેયું ? સૂરજના તાપમાં તપતી નમ્મ મૃત્યુશય્યાઓ અને બોડકાં માયાવાળા વિદ્યાર્થીઓની મૃત પ્રતિમાઓ !

આ શહીદોના ઉન્હાઉન્હાં લોહીના ખાતરવડે નૂતન ચીનનો જન્મ થયો !

આ શહીદોની કબરો પર કોઈએ ફૂલો નથી નાખ્યા એમના મફ મકદાએ ચીનને નવી જાંદગી બચી છે !

તીનરટીનની ‘વસાહત’નો આશરો લઈ સેંકડો વિદ્યાર્થીઓ ચીનમાં વેરાઈ ગયા. ધણા શાગ્રહાઈ ગયા. પેકોંગ અને તીનરટીનનો મોરચો તૂટ્યો પણ હવે તો આખું ચીન શુદ્ધ-જોરે બની ગયું.

ચીનના વીર જુવાનોમાંના કેટલાક તો રાષ્ટ્રદેશભેદમાં હાખેલ થઈ ગયા કેટલાક ચેનાનની વિદ્યાપીઠમાં ગયા અને ત્યાં મેરિલા પદ્ધતિમાં નિષ્ણાત બની ગયા. ચીનની વીરયુવતીઓ નસીંગ સોખવા ઉપડી, ચીનની મેધિરી પુત્રીઓ પુત્ર સમોવડી બની. બહુ ખરા વિદ્યાર્થીઓ તો મૂળે મામડાના જ હતા. તે ચેતે મામડે પહોંચી ગયા અને હવે સામનો કેમ કરવો, તેની જ ફગવણો લેવા અને આપવા માંડી ગયા.

પેકીંગ અને તીનરટીન પડયું અને એક પખવાડિયામાંજ મોટા હસો શરૂ થયો. શાંગહાઈનું મુદ્દ શરૂ થયું. ચ્યાંગે સાચું જ કહ્યું હતું, માઈકે પોલોનો બનાવ કાંઈ અકરમાત ન હોતો. સેનાધિપતિની આગાહી સાચી પડી. શાંગહાઈનો કબજો કરવા તથા માસબીયણ મુદ્દ આણ્યું. વાયકને યાદ હતો કે છ વરસ પૂર્વે અહીં જાપાન અને ચીન વચ્ચે સમાધાની થઈ હતી. અલગત બ્રિટીશ લોકોના દખાણથી જાપાને ધાકું કે ૧૯૩૭માં પણ ચીનને તે રડેજો નમાવી શકશે.

અને શાંગહાઈને નમાવવું એટલે ચીનની રાજધાની નાન્કીંગના ગળે ફાંસો નાંખવો. ચીનને કબજો કરવાની ચાવી અહીં હતી. ચીનના ધન અને ઉદ્યોગનું આ કેન્દ્ર કબજો થાય એટલે નાન્કીંગમાં જાણે પ્રવેશ મળી ગયો. બ્રિટીશ અને જાપાની સામ્રાજ્યવાદની હરી-ફાઈ આ મથકમાં જ હતી. બ્રિટીશ અમેરિકન ફેંચ મૂકોતું ધામ, અલણનું બંડોળ, મોટું ઔદ્યોગિક મથક શાંગહાઈ કબજો આવે એટલે ચીનને મોઢામાં તરણ ધાલી સુલેહ માગવી જ પડશે, અને બ્રિટીશ લોકોને પણ ૧૯૩૧ માફક વચ્ચે પડવું પડશે—આવી ગણતરી જાપાનની હતી. અને ૧૯૩૨ની શરતો મુજબ અહીં તો હતા માત્ર તથા હજાર 'શાંતિ સેવકો.'

માઈકેપોલોની માફક અહીં જુલાઈની ચોવીસમીએ એક 'બનાવ' બન્યો. એક જાપાની ખલાસીને જિંચકી જવામાં આવ્યો છે એવી

જાહેરાત નીકાલે કરી. શોધાશોધ થઈ. ઉવટે એક ચીના હોડીવાળાએ તેને વેરવાગૃહમાંથી શોધી કાઢ્યો ! હવે શું થાય ? પકડો પડ્યો ! હવે ખીન્ને 'અનાવ' ભેઈએને ? બે જાપાની અમલદારોએ પોતે મૃત્યુ નોતરીને આ બહાનું શોધી આપ્યું. આ લોકો ચીની એરોડોમમાં ગયા હતા. એક ખીજાએ અંદર અંદર અંદર જોળી ચલાવી ! બસ થઈ રહ્યું ! એક મોટું નીકાસેન, વિમાન વાહક જહાઝ ઇત્યાદિ, આવી પહોંચ્યાં. શાંગહાઈની શાંતિસેનાને ખસી જવા હુકમ છુટ્યા. હવે ચીને જગતને જાહેર કરું કે માત્ર સ્વરક્ષણ માટે યુદ્ધ કર્યો વગર છુટકો નથી. શાંગહાઈનું યુદ્ધ ચરૂ થયું.

આ તો સર્વાંગી આધુનિક યુદ્ધ હતું. શાંગહાઈના કારખાનાં, ખજાનો અને વસ્તી રક્ષણમિ બન્યાં. 'આકાશવૃષ્ટિ' થઈ. પહેલો જ વાર ચીનના હવાઈદળે દેખા દીધી. શાંગહાઈના ત્રણ માઈલ લાંબા મોરચા ઉપર નીકાલોએ તોપમારો કર્યો. આ તોપમારો સામે ચીનની શી વસાત ? ચીને મનુષ્યની દિવાલ ઉભી કરી. લોકોની નદીઓ વહી. આખો ઓગસ્ટ અને પૂછીના બે મહિના સુધી સહેર ટકી રહ્યું, હજારો મહાંની ભૂમિશય્યા બન્યું. શાંગહાઈમાં એકત્ર સામનો થયો અને જે સૌથી ચીને બતાવ્યું તેના આગળ જાપાનીઓ ધરમીલા પડી ગયા, અને ઉવટે તેમણે બાવલાપણું દાખવ્યું. સહેરના મજબૂતતા પર ભાંગમારો થયો. એક હોસ્પિટલ, છ નિશાળો, અને બસો ઝીંખતા મજૂરો તેના ભોગ બન્યા !

ખીજાજાણ સમસ્ત ચીન મહાયુદ્ધ માટે તૈયારી કરી રહ્યું હતું. પાટનગર નાન્કીંગમાં સેનાધિપતિએ નાયકોનો પરિષદ બોલાવી. દૂર દૂરથી દળો આવી રહ્યાં હતાં. સામ્યવાદીઓએ યુદ્ધની પોતાની વિશિષ્ટ 'મનુવર'—અયુદ્ધની કુશળતા ચીનને ચરણે ધરી હતી. આગ આજસુધી તો સોવિયેન યુનિયન ભેડે સંધિ કરવા તૈયાર ન હોતો. કદાચ જાપાનને જોઈ શરણ મળી રહે ! પરંતુ

ઝોગરટની ર૧મીએ આ 'સંધિ' પર સહીએ થઈ. ચીનને નકસા પરથી જુસી નાખવા જપાન યત્ન કરે તો પકકાર કરવા વ્યાંગ તૈયાર હતો. માર્કોપોલોનો સામનો અને કુર્બાન નિવેદન આ પકકાર હતો.

સામ્યવાદીઓ અને કુઓમિન્ટાંગ વચ્ચે નવી શરતો થઈ " જપાની સામ્રાજ્યવાદનો સફળ સામનો, આંતરિક એકતા વગર નહિ થઈ શકે. ડૉ. સુન યટ્સેનના ત્રિવિધ સિદ્ધાંતો એ જ ચીનમાં આજે સર્વોપરી જરૂરિયાત છે, " એવું સામ્યવાદીઓએ સ્વીકાર્યું હતું. કુઓમિન્ટાંગને ઉઘાટી પાડવાની નીતિ મુકી દેવામાં આવી. સેવિ: થેતો સ્થાપવાનું બંધ થયું. જમીનદારોની જમીનો ખુલ્લી સેવાનું પણ બંધ. સામ્યવાદી સેનાએ મધ્યવર્તી સત્તા કબ્જા કરી અને આ સત્તાની આગ્રાએ માથે ઉઠાવવા તૈયારી ખતાવી. આજે જાહેર હતું કે " રાષ્ટ્રીય ભાવનાનો વિગ્રહ થયો છે અને તેનો આ બેનમુન દાખલો છે. કુઓમિન્ટાંગ નીચે જે પક્ષો આવવા માગે છે તેમને અમારા અભિનંદન છે. " ચીનના રાષ્ટ્રપિતાની વિધવા માદામ સુન યટ્સેને અભિનંદન પાઠવ્યાં અને કહ્યું " મારા પતિ આવી એકતા માટે જંખતા હતા. કુઓમિન્ટાંગ અને કમ્યુનિસ્ટ એક વાવટા નીચે આવે એમ ઇચ્છતા હતા. " એવું કહેનારા જરૂર નીકળ્યા કે કમ્યુનિસ્ટ તાબેદાર થયા. એ બધું સાચું નથી. રાષ્ટ્રીય સંયુક્ત મોર્ચે એ જ લક્ષ્ય હતું.

" સામ્યવાદીઓ માને છે કે માર્કસના સાચા અનુયાયી તરીકે તેમણે ચીનની સરકારને જપાન સામેના સામનામાં અને પછી પુનર્ધટના વેળા પણ સંપૂર્ણ સહકાર આપવો જોઈએ. રાષ્ટ્રીયતા રાષ્ટ્રીયતામાં પલ્લુ ફેરે O. આ ૧ કોઈ બીજા રાષ્ટ્ર ઉપર અધિકાર મેળવવા અમરે કબજે લેવા માટેની 'દેશ શક્તિ' રીખવનારી રાષ્ટ્રીયતા નથી. આ તો આઝાદી હાંસલ કરવા માટેની રાષ્ટ્રીયતા છે. એક ગુલામરાષ્ટ્રની પહેલી લડાઈ ગુલામી ફાગવવા માટે ટોચ

તેમાં અવગતિ નહિ પણ પ્રગતિ છે. ચીનની - જનતા આઝાદીની લડતમાં ખલેખલો મિલાવી લડશે તો જ તે બાવિ પ્રજાતંત્રમાં પોતાનો શોભા ભર્યો દિસે. માત્રી શકશે, અને મેળવી શકશે. પરદેશીઓ સામે થવું એ જ મુખ્ય કર્તવ્ય છે. આવા વખતે વર્ગવિત્રહની વાતો કરી સુડીદાર વર્ગને પરદેશીઓ જોડે મળી જવા અને સાંતિ શોધતા ચલા દેવા આહતા નથી. આમ કરીશું તો પરદેશીઓ હાથા બનીશું. અમારે રાષ્ટ્રીય માર્ગો તોડવા નથી. અમે સામ્યવાદી પણ કાંઈ વિખેરી દેવા અમે માગતા નથી. અમે કાંઈ સુધારાપંથી ચલા છીએ એમ પણ નથી. પરંતુ સાચા સામ્યવાદીની શું દરજ્જો હોય તે અમે જાણીએ છીએ અને એકત્ર મારવા બાંધવા માગીએ છીએ તેથી જ આ ઐતિહાસિક નિર્ણય પર આવ્યા છીએ. ”

ઉપર જમીનદારો સામેનું વર્ગયુદ્ધ બંધ કરવાનો ઉદ્દેશ્ય છે તે વિષે કાંઈક ખુલાસો જરૂરી છે. એમ કાંઈએ ન સમજવું કે પોતાના જીવનનિર્વાહ માટેના પ્રયત્નો જનતા કરે તેને સામ્યવાદીઓએ રોકી દીધા. ઉદાહરણ તરીકે સુન યટ સેનના સિદ્ધાંતો મુજબ જ પૈસાદાર વર્ગ વતી તેમ તે માગતા હતા. લકાઈનો બોલો ધનિક વર્ગે ઉઠાવવો જોઈએ, જમીનના કાયદાઓમાં સુધારા થાય, સાંચ અને ગણોત્તમાં રાહતો મળે એ કાર્યક્રમ કાંઈ અભરાર્થએ મૂકાયો નહોતો અને મૂકી શકાય જ કેમ ? આ રાહતો વગર આમપ્રજનને પરદેશીઓ સામેના યુદ્ધમાં પણ રસ કેમ પડે ? વળી સામ્યવાદી પક્ષે પોતાનું સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ પણ મુખ્ય નહોતું તે જાણવું ન જોઈએ. સામ્યવાદી સૈન્યો રાષ્ટ્રીય ઝંડા તળે ઉભા રહ્યાં તે જરૂરી હતું. ચીનના સામ્યવાદી પક્ષે વાસ્તવિકતા પિછાની સાર્થાનિક દેશોની રાષ્ટ્રીયતાનો મર્મ સમજી ગયા એ તેમની માક્સવાદની સાચી સમજણનું પરિણામ હતું. સામાન્ય-વિરોધી માર્ગો મજબુત કરવા અને સાચી એકતા જળવવામાં કર્યા મુશ્કેલીઓ ઉભી થઈ તે દલે પણ જોઈશું.

૨ નાન્કીંગની કતલ

પાટનગર નાન્કીંગનો હવે વારો આવ્યો. શહેરને ખાલી કરી નહિ તો અઠતાળીસ કલાકપછી જમીનદોસ્ત કરવામાં આવશે એવું સત્તુનું કહેણ હતું. બાળકો અને ઓંઓને ખસેડવામાં આવ્યા પણ નામરિકાએ સ્થાન ન મુકવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરી લીધો, અને જ્યારે અમેરિકન એક્સપ્રેસ ખાતાએ ખાલી કરવાની જાહેરાત કરી ત્યારે પ્રબળ વિરોધ થયો. એક્સપ્રેસખાતું શહેરમાં જ રહ્યું. અઠતાળીસ કલાક બાદ જોબમારો. જાપાનીઓના ૬૫ વિમાનો ઘીચ વરતીવાળા શહેરના લાગોખર ધ્રુમી વળ્યા અને જોબ ઝીંકાયા! રેક કોસ હોસ્પીટલ પર અગ્નિવર્ષા થઈ આખી દુનિયા ચક્તિ થઈ ગઈ. વિમાનવિરોધી તોપોએ લક્ષ્ય તો ક્યાં પણ હજારોની લાશ પડી.

પ્રજાજનોનાં દુઃખોમાં લાગીદાર થવા માદામ સ્વાંગ તેમના હમેશના રિવાજ મુજબ રાહતકાર્ક માટે આવી પહોંચ્યા.

બધા આધુનિક શહેરો માફક ધનિક નાન્કીંગ અને ગરીબ નાન્કીંગ એમ 'બે શહેરો' હતાં. આસિસાન મકાનો, અસ્ફાલ્ટના રસ્તા, આકર્ષક યુનિફોર્મવાળા સિપાહીઓ, મોટરો, બધે ચક્રચકાટ અને સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા, આશ્ચર્યચકાનો—ધનિક નાન્કીંગે જાપાની જોખ-

રેનો ઠીક સામનો કર્યો. પણ ફેસીસ્ટ બોમ્બોને તો ખીંતિ ગરીબ પ્રજા પ્રત્યે હોય છે! જાસીલોનોમાં શું કે નાન્કીંગમાં શું, આ ગરીબ જનતાના મહા દગલેખંધ થયા. ગરીબ અને તંવંચર વધા વર્ગબેદ ભૂલી ગયા અને એક ખીંતને સદાયરૂપ નીવડ્યા.

કેન્ટન અને હેંગકા પર આ જ સમયે અગ્નિવર્ષા ચાલતી હતી. પરિશ્રામ કેન્ટનમાં બે દળર મહાં; હેંગકામાં આઠસો.

આમ પ્રજાને યથરાવી દઈ નમાવવી એ જ નેમ શત્રુની હતી. પરંતુ પરિશ્રામ તેનાથી ઉલટું જ આગ્યું. પ્રજા શત્રુ સામે એકકતાર થઈ મઠી.

નાન્કીંગ પર એક ખાલુ બોંગમારો ચાલતો હતો તેજ વેળા સેનાધિપતિ આગે જગતને જાહેર કર્યું કે, “ આ અગ્નિ વર્ષાથી જગતને જાપાનની હેવાનિયતનો નગ્ન ચિતાર આવે છે. અમને કચડી નહિ થકાય. ચીન અશુનમ રહેશે ચીનની સાધન સંપત્તિ ગજી ગણાય તેમ નથી અને અશ્વપાત્ર જેવી છે. ”

ચીનની મનુષ્યશક્તિ અશ્વપાત્ર જેવી હતી. આઠમા સૈન્યે ગેરિલાયુદ્ધ શરૂ કર્યું, અને તથા દળર જાપાની યોદ્ધાઓને રહેંસી નાંખ્યા. ભારિ સંઘામની આ સંઘા હતી.

હજી પણ ચાંગદાઈનું મુદ્દ પુરું થયું ન હોતું ? ચાંગદાઈનાં પૈરા ઉપર દોઝખ વરસી રહી હતી. ચાંગદાઈની શેરીઓમાં મજમજ જમીન સર પ્રવા માટે મુદ્દ આપ્યું. આ મુદ્દમાં મચાલ અને અગ્નિ એ મુખ્ય રણચાત્રક અને આક્રમણાત્રક દયિવાર હતાં. જાપાની નીકા-જાને જમીન પરના દળોની સદાય મજી. દળરો ચોનાઓએ પ્રાણ પાડ્યા. ફાળોને તાગરિકાનું પીકજગ હતું. યોદ્ધાઓને પ્રજાની સક્રિય સદાય લી. ખનાએલાઓની ચારવાર, મુદ્દ સંગઠન, રેલિયો વાદક સદેશા, સિનેમા અને નાટકોદ્ધારા સિપાહીઓને પ્રીત્સાદન-આ જપા આ ઐનિદાસિક લાક્ષણાં જુદાં જુદાં ઉજ્જવળ પ્રકરણો છે.

ઝોડટોખર ૧૯ સુધીમાં શાંતિદાઈના મોરચા ઉપર દોઢ લાખ સોલ્જરો જીંઠવામાં આવ્યાં. યુરોપમાં ઇસેલ્સ શહેરમાં નવ રાષ્ટ્રોની પરિષદ મળવાની હતી તે પહેલાં શહેર કબજે લઈ લેવું એવી નેમ હતી. આ પરિષદમાં જાપાન વિરોધી ઠરાવ ચલાવેલો હતો અને ચીનમાં જાપાને ગેરકાયદે પ્રવેશ કર્યો એવી જાહેરાત ચલાવી વકી હતી તે પહેલાં જ શહેર લઈ લેવાની જાપાનની મુરાદ હતી પણ તેમ બની શક્યું નહિ.

ભીષણ યુદ્ધ જામ્યું. સાતસાત દિવસ લડ્યા પછી તત્કાલ મુકી દેવું પડ્યું. ચીની ચોદાઓએ વ્યવસ્થિત પીછેઠઠ કરી અને કેદ ન થયા. ૩૦મી ઝોડટોખરે શહેરનો ઉત્તરભાગ ગયો. શાંતિના પરાના અંદાર માઈલ વિસ્તાર પર અગ્નિની જ્વાળાઓ ફરી વળી. આવી આગ બાગ્યે જ જગતમાં ચર્ચા કરે. (આ બીજા વિશ્વયુદ્ધની વાત બાબુએ રાખે) આ યુદ્ધમાં ૫૦૦ માણસની એક ટુકડીએ બારે વીરતા દાખવી તે જાણીતી થયેલી છે. આ બેટેલેશનના એક વીર ચોદાના હાથમાં દિવસો સુધી ચીનનો રાષ્ટ્રધ્વજ ફરકતો રહ્યો એ આ એક યુદ્ધનું રોમાંચક દૃશ્ય છે.

શાંતિદાઈએ જે વીરતા દાખવી તેનાથી જગતની આંખ લીધડી ગઈ. આ હાર નહોતી પણ ચચરવી જીત હતી. શાંતિદાઈ ગયું પણ ચીન જીત્યું. લીમ ઝોફ નેશન અને ચેલી પરિષદે જાપાનના આક્રમણને ધિક્કારી કાઢ્યું.

હવે નાન્કીંગ તરફ વળીએ. નાન્કીંગની કતલ ઇતિહાસમાં એક કલંકકથા છે. નવેમ્બર ૧૫ મીના રોજ નાન્કીંગ ખાલી કરવા નિર્ણય થયો. શહેર પર લગ્ન ઝંઝુમતો હતો. ધનિક નાન્કીંગ અને ગરીબ નાન્કીંગ એવા બેદ હવે રવા નહિ. મોટરો અને ગાડાંની હારોહાર, અમલદારોની ઓંચો અને ટોપલામાં બાળકને નાખીને નાસતી મળૂરણો,

અરુદ્ધના ચક્રચક્રિત રસ્તામાં જોદાએલી ખાખ્યો, સુના સુના મહેલો.
અને હોટેલો; રાષ્ટ્રપિતા સુન યદ સેનની પર્ણવ પરની પવિત્ર કબર—
જેને હવે રક્ષનાર ઠાઈ રહ્યું નહોતું—આના કરણ દરથો નાન્ડીંગે જોયાં.
એકવારની માનિની નગરી આજે નિસ્તેજ યદ હતી, ખાવા ધાતી
હતી! નાન્ડીંગનું રક્ષણ કરવા ખેડૂત-સૈનિકો યાંગે નહીના રસ્તે ધસી
રહ્યા હતા. એમની પાસે હેન્ડ મિનેડ એક માત્ર હથિયાર હતું. રાહો-
રના લતેલતે તેમને ગોઠવી દેવામાં આવ્યા. નામરિકો રાખડેલા સાથે
સળગ ધર્મ ગયા હતા.

દરમિયાન જાપાનીઓએ એક નવો દાવ નાખ્યો. તેમણે સુલે-
હની વાતો શરૂ કરી. ડો. ઓરકર વિષ્ટિકાર બન્યો. આ સુલેહની
શરતો ચીનને માન્ય ન નહોતી. કેમ હોય શકે? ચીનને સ્વાધિમાન
વહાણું હતું અને સ્વાધીનતાનું લીલામ નહોતું કરવું. એમને 'પુતળા
સરકાર'ની શરત જરાપણ માન્ય નહોતી.

આખરે નાન્ડીંગ પડ્યું. ડિસેમ્બરની તેરમીએ જાપાની લશ્કર
શહેરમાં પેસી ગયું. પછી ભયંકર કત્તેઆગ થઈ. શહેરને ઘેરી લેવામાં
આવ્યું હતું. કેટલાક રસ્તા છુટા હતા. પરંતુ નાસતી વસ્તી અને વાહનોથી
તે ભરાઈ ગયા. શહેર જાણે યુગ્મગાઈ ગયું. આ મહા યુદ્ધમાં પેરીસનું
પતન થયું તે વેળા જેવી જ સ્થિતિ આ હતી. નામરિકો સપડાઈ ગયા.
જાપાની સેનાઓએ પ્રવેશ કરતાંની સાથે હજારો પ્રાજ્ઞનોનો વધ
હયો, લૂંટ ચલાવી, અત્યાચારો કર્યા. એમ ગણતરી થઈ છે કે આ
કત્તેઆમમાં ૩૦ હજાર ચીનાઓનો વધ થયો અને હજારો સ્ત્રીઓ
પર બળાત્કાર ગયા. યુદ્ધોગ ડાવરીમાં એક પ્રસિદ્ધ પત્રકારનું આ વિધે
નિવેદન છે તેમાં જણાવાયું છે કે એક જાપાની સોલ્જરે એક સ્ત્રીની
બાઈ પર બળાત્કારે આરંભ્યો ત્યારે તેનું બાળક પાસે સુનેલું હતું તે
રડવા મંડ્યું એટલે પેલા સોલ્જરે આ બાળકને કુચો દીધો અને
આ અત્યાચાર ચાલુ રાખ્યો. આવા કમકમાટી કરેલા બનાવો ચીનના

આ પાટનગરે જોયા. પરંતુ ચીને નમતું ન આપ્યું. સામ્રાજ્યવાદનું નવું સ્વરૂપ અહીં દેખાયું. પૂર્વમાં કે પશ્ચિમમાં તેનું સ્વરૂપ એક જ જાતનું હોય છે. આવા હત્યાકાંડો તો હવે આ યુદ્ધમાં પણ નોંધાયા છે. નાન્ડીંગનો હત્યાકાંડ ચીન કદી જુલસી નહિ.

સેનાધિપતિએ જાહેરાત કરી;

“આ હકાઈમાં ત્રણ લાખની ખુવારી થઈ છે. પરદેશી આક્રમણ સામે થવા આવે. ભારે ભોજ ચીને આ અજાણ આપ્યો નથી. રાજધાની અને ખોલ ગામો જ્યાં છે. એર. ચીને સતત સામનો કરવા શકેશે નહિ પણ ગામડા તૈયાર કરવાં જોઈએ. અમે છત મેજવીશું. પ્રભનો હઠ નિઃશ્વય વિજયની વરમાળ પહેતાવરો. ભોજ આપ્યા વગર કાઠપણુ દેશ છૂટતો રહી શકે નહિ. ડો. મુટ થટ સેનના ત્રિવિધ સિદ્ધાંતોનો અમલ કરવો એ અમારી શુદ્ધનૈમ છે. ચીને સ્વાધીનતા મેજવવી ન જોઈએ. વિજય કદાચ જલસી ન પણ થાય. પણ જો લશ્કરું ન નહિ તો ભુસાહ જરૂર જવાના. અમારી હડત રાષ્ટ્રીય ક્રાંતિ માટે છે એટલું ન નહિ પણ આંતરરાષ્ટ્રીય શાંતિ અને ન્યાય માટે છે. કુનિયાના પ્રભમતે જાપાનને ગુન્હેગાર જાહેર કર્યું છે. લગ્ન આ દોકો. જાપાન સામે પગલાં ન લે. આપણે આપણા પગ પર ન લગા રહેવાનું છે અને છત મેજવવાની છે. આમે જાદો એ જ મારો સંદેશ છે.”

રાષ્ટ્રપતિના આ જાહેરોએ ચીનની પ્રભમાં નવો ઉત્સાહ રચ્યો. જનતામાં આત્મશ્રદ્ધા ફૂટી. યુદ્ધનો નવો વ્યુદ્ધ પણ સમજાયો. અકપની સાંકળ મજબુત થઈ. ક્વાંગસીના સેનાપતિઓ અને બીજા જે હજી સંયુક્ત મોરચામાં નહોતા જોડાયા તેમણે પણ નાન્ડીંગના વાવડાનીએ આવવા સ્વીકાર્યું. -

નાન્ડીંગની સરકાર ખરેખર પ્રભકીય સરકાર બની, પુનઃ સ્થાપિત થઈ કહીએ તો સાહે. ચીન પર જે અગ્નિવર્ષા થઈ તેનાથી ચીન શુદ્ધતર, જળવત્તર થયું, પુનઃ શાહોમ કરવા કટિગદ્ધ થયું.

૩. સાચું લોકચુદ્ધ

જુલાઈ ૭ ૧૯૩૭ થી શરૂ થયેલા આક્રમણમાં એટલે કે ચીન-જાપાન યુદ્ધના પહેલા તબક્કામાં ચીને ૧,૧૪૪૦૦૦ કીલોમીટર જમીન ગુમાવી. આ યુદ્ધનો ખીજો તબક્કો હવે શરૂ થાય છે અને તે તબક્કો કે-દનના પતનથી પુરો થાય છે. આ બીજા તબક્કામાં જાપાને ૭૭,૦૦૦ કીલોમીટર જમીન ચીન પાસેથી કબ્જે કરી. ચીન-જાપાન યુદ્ધનો ત્રીજો તબક્કો ૧૯૩૬ નું મદાયુદ્ધ શરૂ થયું તે અરસામાં શરૂ થાય છે. આ ત્રીજા તબક્કા વિષે આ પુસ્તકમાં જિંડાણમાં ઉતરવાની જરૂર નથી કારણ કે તેમ કરવા જતાં એક નવેશ ઇતિહાસ ઉતારવો પડે અને તેમાં ચાલુ બનાવોને સાંકળી દેવા પડે, જે આ પુસ્તકની મર્યાદા બહાર છે.

ચીન-જાપાન યુદ્ધનો ખીજો તબક્કો એટલે તેજ જાપાનેા ઇતિહાસ, નૂતન ચીનના વિજય અને પતનની કથા. સાંબડાર્મ, નાનકીંગ અને ખીજા મોટા સહેરા અગર દરિયા પૂરના જંદેરો ચીને ગુમાવ્યા પરંતુ તે અણનમ રહ્યું અને દેશના આંતરિક ભાગોમાં આ ખીજા તબક્કામાં લકાઈનો નરો વ્યૂદ્ધ અજમાવાયો. ચીનની ૪૫ કરોડની આમશ્રમ આ રાષ્ટ્રીય સંયુક્ત સામનાનું અણપવાજ બની રહી. આ બીજા તબક્કામાં ચીને સાચે સાચું લોકચુદ્ધ આપ્યું.

આવા વ્યૂહમાં પહેલી જરૂર પ્રજના દાર્દ્રિક સહકારની છે. ખન-
જીવનમાં જો લશ્કર ચોતપ્રોત બને તોજ આ વ્યૂહ ખેલી શકાય. અત્યાર
પહેલાં તો પ્રશિયન વ્યૂહરચના કાર્ય સાધક મણાતી. પ્રશિયન વ્યૂહ એટલે
લશ્કરની એક કેન્દ્ર પર ચિસ્તબદ્ધ ગોઠવણ. આ વ્યૂહમાં પ્રજ સાથે
કાંઈ લેવા દેવા નહિ, સૈન્ય અને પ્રજ જો જો જાણે નિરાળાં તત્ત્વો
હતાં. આધુનિક યુદ્ધમાં વ્યૂહ જૂદી જાતનો છે. આધુનિક યુદ્ધ પ્રજ-
હીય બનેલું છે. આધુનિક યુદ્ધ જનતાનું યુદ્ધ છે. આધુનિક યુદ્ધ
પ્રજની અંતઃરક્તોળા પર આધાર રાખે છે. ચીનની પ્રજ પરદેશી
દુમલાને ફેંકી દેવા દટિબદ્ધ ચએલી હતી. આ ચીનનું આખરી યુદ્ધ
હવું એવું આગે પરિષદ સમક્ષ સમજાવ્યું. આધુનિક યુદ્ધનું સાત્ત
જૂના જર્મન સેનાપતિઓ શું જાણે? તેમણે તો ગિરમાઈના લશ્કરી
સાત્તના પાઠ લીધેલા. ચીન જો આ વ્યૂહથી લડે તો તેને જીતી
જ થઈ જાય. જાપાની સૈન્ય પાસે તો પખંડુકા અને અઘતન સર-
જમ હશે. ચીનનું સૈન્ય તો કામદારકિસાનોનું હવું. તેમનાં
શત્રો બનાવેલાં પાવડા કાદળીમાંથી, એમના મિકેનિકા ગામડાંના
લુદારો, એમના શત્રુમાર પ્રજના હૃદયના ધગધગારા પરિષદમાં
આગે કહ્યું.

“ચીનની પ્રજ પોતાનાં ધરખારના રક્ષણ માટે, ઓઝોના શિવજ
જાળવવા, હંમેશની યુલામીમાંથી છૂટવા લડી રહી છે. પ્રજ આ સારી
રીતે સમજે છે. આપણા યુદ્ધદેશો પવિત્ર છે. વ્યૂહ ગોઠવેલો
એ જ આપણું કાર્ય છે. આ કાર્ય પ્રજના સહકારથી કરવાનું છે.”

આગતો પરિષદ સંપૂર્ણરીતે કુતોદમદ થઈ. બધા લશ્કરી
અમલદારો નવો આદર્શ દૈરે ધરી વિખરાયા. પ્રવાહો અને ગેરીલા
યુદ્ધ માટે તથા સૈન્યોનું સંઘટન થયું. કંગ્રેસ, એકિઆંમ અને અનહવો
પ્રાન્તો જાપાનીઓને કમજોર હતા સામ્યવાદી ગિરાદરોએ આ પ્રાન્તોમાં
કામ કરવા માટે બીડું ઝાંચ્યું.

‘આઠમી કૂચ સેના’

આ પરિવહને પરિણામે જે નવી લશ્કરી રચના યદ્ય તેમાં સામ્ય-વાદી દળો જે ‘આઠમી કૂચસેના’ તરીકે તેમ જ ‘નવા ચોથા દળ’ તરીકે જાણીતા થયેલાં છે તે મુખ્ય છે. ‘આઠમી કૂચસેના’ એટલે પેલી ઐતિ-હાસિક કૂચમાંથી જીભું થયેલું લશ્કર. દક્ષિણ ચીનથી ઉત્તર-પશ્ચિમ ચીન સુધીની દળરેખા માર્ગદર્શની કૂચ જેણે કરી હતી અને જેની મૂળ સખ્યા છટો પડી ગયેલી દુકડીઓ મળતાં ૧૫૦૦૦ જેટલી હતી તેનું બનેલું આ દળ હતું. આ દુકડીઓ માંગ્રે નદીની ખીણોમાં ફરતી રહી હતી. આ દુકડીઓને સધિનો સંદેશો મળ્યો ત્યારે તેમણે સરખાનમાં તો માન્યું નહિ. છેવટે જાન્યુઆરી ૧૯૪૮ના અરસામાં આ દળ સંગઠિત થયું. કિયાંગ સી, ફુકિયન, હોનાન ઉત્તર હુપે વગેરે વિભાગોમાં ફરતી દુકડીઓનું જે સૈન્ય બન્યું તે નવા ‘ચોથાં દળ’ તરીકે જાણીતું થયું છે. ૧૯૨૫-૨૭ ના ક્રાંતિ-કારી દિવસોમાં જાણીતો થયેલો આગેવાન ચેહ-તિંગ તેનો સેનાપતિ હતો. આ બંને લશ્કરોને પ્રજાકીય કહી શકાય. આ લશ્કરો ગેરીલા પ્રવૃત્તિ માટે ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ થયેલાં છે.

આગ-કે-શેકે ગેરીલા બૂદનો પ્રશ્ન પરિવહ સમક્ષ હણ્યો હતો. આ પરિવહ ચીનની સુદૃઢરચનામાં નહું જ સીમાચિહ્ન બની, એમ કહીએ તો ‘ખોટું નહિ. લોકયુદ્ધ અને ગેરીલા પ્રવૃત્તિ એ અત્યારના મહાયુદ્ધમાં જાણીતા થયેલાં છે; પરંતુ તે જમાનામાં આ નવી જ વસ્તુ હતી. લોકયુદ્ધ એટલે જનતા માટે, જનતા દ્વારા, જનતાનું યુદ્ધ. પ્રજાનો નીચેનો ચર યુદ્ધહેતુઓ સમજે, તેમ જ તેને ખરા ઉમંગકાથી વધારી દે, ત્યારે જ સાચું લોકયુદ્ધ બને છે. જાપાનની સામે આવી લોકબ્યાપી લાગણીથી ચીન પડ્યું, અને જે કાર્ય અઘટન સાધનસામગ્રી ન કરી શક્યાં એ તેણે કરી બતાવ્યું. જાપાન સામેના યુદ્ધના આ તળકામાં ચીનની આમપ્રજાએ ‘પોપાયું, કે “આ દેસા અમારો છે.” આ પોપાર પાળળ તેણે શહીદ

યવાની તૈયારી 'પણુ' જતારી. જાપાને મદાઆકમણુ કયું હતું અને મુલકમાં મોટાં જાગડાં પાક્યાં હતાં, છતાં આ પોકાર ચીનને ખૂણે ખૂણે સંભળાયો. ચીને સાચું લોકયુદ્ધ જમાવ્યું.

જેરીલા યુદ્ધ-મુદ્દ એટલે શું? જેરીલા 'યુદ્ધ એટલે' યત્ન સામે આખી પ્રાણને ઝગી કરી દેતી. જેરીલા તૈયાર કરવા માટે 'લશ્કરની' કેટલીક ટુકડીઓ જનતામાં વેરી દેવો જોઈએ. આ ટુકડીઓનું એક કામ એ હોય કે લોકોને હથિયારનો તાત્કાલિક ઉપયોગ શીખવેલ. આ હથિયાર પણ એતીના સામાન્ય જોખરોમાંથી બનાવી લેવાં જોઈએ. જેરીલાએ યત્નની પાંખમાં, યત્નની પડખે અને મોરચાની પછવાડે છૂપા દક્ષતા કરવાના યત્નના લશ્કરનો પુરવડો કાપી નાંખવો એ તેમનું મુખ્ય કર્તવ્ય. યત્ન પીઝેહડ કરે, એટલે તેના રામ રમી જાય. કોઈ એક જગ્યા પર યત્ન મથક બનાવી જોમે, કે તરત જ તેના ઉપર છાપા મારવા. જેમ જેમ યત્નનું સૈન્ય આગળ વધે તેમ તેમ દૂર દૂરથી પુરવડો મંગાવવો પડે અને વ્યવહારનો માર્ગ ખુલ્લો રાખવો પડે આ માર્ગના બાંગીને બૂકા કરવા એ ચીનના જેરીલાનું કામ હતું; અને તેમાં તેને અનન્ય ફોલો મળી. એક જગ્યાએ છાપો મરાય તો વળી બીજે યત્નની ટેન્કના બૂકા થાય અને વળી ત્રીજે પુલ કે રેલ્વે-માર્ગ તૂટી જાય. "આવી નાની નાની છોનો ભેની મળનાં ઝેરટે વિજય પ્રાપ્ત થશે" એવું આંખે કહ્યું.

વાચકે એમ ન સમજવું, કે આ જેરીલા યુદ્ધ કોઈક, કોઈક વાર જાપાનની સેના પર છાપો મારવામાં જ સમાઈ જતું હતું. આ જેરીલા યુદ્ધ તો પ્રજાકીય સામનાનું એક મહત્વનું અંગ હતું ઉપર ચીનના ૪૨ જિલ્લાઓની અડધો કરોડ જેટલી વસતીએ કરેલો આ શિસ્તબદ્ધ વ્યૂદ્ધ હતો. વળી મરીમ પ્રાણને તો આમાં ખાસ રકમ ઊપજાવે; કારણ કે આ જિલ્લાઓમાં ફર અને ગણેતમાં રાહત વગેરે આર્થિક સમવડો પણ પ્રાણને મળી હતી અને મુલકીય પ્રાણકીય

ખ-યું હતું. ગેરીલા યુદ્ધ વિષે એક અમેરિકન વૃત્તવિવેચક લખે છે, કે (એશિયા: ઑગસ્ટ ૧૯૪૮). “મેં એક માઈલિ લાંબી ગેરીલા ફાજ જોઈ. તેનો સેનાપતિ અમલદાર સીમાપ્રાન્તની સરકારનો યુદ્ધકી અમલદાર હતો. રાઈફલ, હેન્ડગ્રીન, તલ્લચારો. વગેરેના સજ્જાગારો જોયા. આ ગેરીલાનાં આયુધો હતાં. સેક્ટો ગામડાંઓમાં ગેરીલાની પ્રવૃત્તિઓનો અચાર કરતાં દીવાલપત્રો જોયા. વળી હેન્ડગ્રીન જોટલા દૂર મધ્ય સુધી રેડિયો-સ્ટેશન ચાલતા જોયા. યુદ્ધક્ષેત્રમાંથી જે આશ્રિતો આવે છે તેઓ અહીં જોડાઈ જાય છે. તેમને જમીન અને ખોરાક આપવામાં આવે છે. જમીનના માલિકો તો પેટાંમ નાસી ગયા છે. રંગરોટો આવતા હતા તે તો ઘરઆતમાં નિસ્તેજ અને અર્ધજૂથવા હતા; પણ આર્થિક સક્ષામનીની ખાતરી મળતાં તેઓ બહાદુર થોડાઓ જતી ગયા છે. આ વિસ્તારમાં બે લાખ જોટલા પ્રચારકો અને ગેરીલા કાર્યકરો હતા. જનતાની હિલચાલે પોતાની જ નેતાગીરી સર્જી છે; અને રાજકીય, આર્થિક, સામાજિક અને કેળવણી વિષયક અવગુણ પ્રગતિ અહીં થયેલી છે.” ચાન્સી, હોપી અને ચદર વગેરે સીમાપ્રાન્તો ચીનના રક્ષણદાર જેવાં બની ગયાં. આ પ્રદેશોમાં ‘આઠમી સેના’એ નવું તંત્ર રચ્યું, અને જનપાનવિરોધી મોરચો અહીં ખન્યો.

ચીનના આ ‘કેરંજે’ વા ‘થેરંજે’ના આખરી જંગમાં વિદ્યાર્થીઓએ પણ નોંધપાત્ર ફાજો આપ્યો. જનન્યુઆરીની પંદરમીએ ‘જેન-વણી-પરિષદ’ મળી તેમાં લોકચુદના આ કામમાં જેનવણી ફવી રીતે સહાયરી તેનો વિચાર થયો. આ પન્થિદે યુદ્ધકાલીન વિદ્યાર્થીને અભ્યાસ-કામ પડી કાઢ્યો. ‘સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે’ એ જ તેનો મંત્ર હતો. જે જાગમાં હજી લડાઈ પ્રસરી ન હતી તે જાગમાં વિદ્યાર્થીઓને મોકલવાનો નિર્ણય થયો. સેક્ટો વિદ્યાર્થીઓએ તો વુદ્ધમોરચે ખપી જવાનો નિર્ણય કર્યો હતો. ‘નાનકાંજી વિદ્યાર્થી’ તથા ‘વુરાન વિદ્યાર્થી’નું શ્રેય જદ્દવામાં આવ્યું. પેટાંમની કેળવણી સંસ્થાઓ તથા

બીજી પ્રખ્યાત સંસ્થાઓ પણ ખસેડાઈ આ બધી વિદ્યાપીઠોએ સ્વાતંત્ર્યની જ્યોત જલતી રાખવામાં ખૂબ ફાળો આપ્યો છે.

લંડનમાં ફેબ્રુઆરીના પ્રથમ સપ્તાહમાં આંતરરાષ્ટ્રીય શાંતિ-પરિષદ ભેગી થવાની હેતી. તેને આવકાર આપવા ચીને એક સપ્તાહ ગોકબ્ધું ફેબ્રુઆરીની સાતમીએ હેન્ડે સહેરમાં દળરો ઓઝોનું સરઘસ સુદ્ધમત્રો પોકારતું નીકળ્યું. આ સરઘસમાં દેશનેતાઓની ઓઝો અને મિલની મજૂરજો પણ કમરે પિરતોલો બાંધો નીકળી પડી. ફેબ્રુઆરીની આઠમીએ સુવક-દિન હતો. ૫૦૦૦ સુવકસુવતીઓની સભા પાર્કમાં થઈ. બરાબર આ જ સમયે જોમ્મરો દેખાયા. બધા આશ્ચર્યચાનોમાં આલ્યા ગયા. જોબરો પસાર થઈ ગયા બાદ સભા થઈ, તેમાં 'જાપાની સામ્રાજ્યવાદ સુદાંબાદ'નો મંત્ર પોકારાયો. નવમી તારીખે મિલમજૂરો, ખલાસીઓ, રેલ્વેના કામદારો, પોસ્ટના કામદારોની મિલાત થઈ. સૌ એકકતાર થઈ ગયા. પછી હેલ્સે દિવસે રંજનાત્મક કાર્યક્રમ હતો. આ દિવસે ક્રાન્તિકારી નાટ્યપ્રયોજો થયા; તેમ જ પોસ્ટરો અને જાહેરનામાં મારફતે ચીનની લડતના વિજય માટે ઓર પ્રચાર થયો. નવાં-સુદ્ધ માટે આ મુજબ પ્રજા જાગ્રત થઈ.

પેઈંગ, શાંગહાઈ, લીનસ્તીન અને નાનકીંગમાં જાપાને આક્રમિક સત્તો અને લશ્કરોથી, તોપ અને જોમ્મોગ્રાથી વિજય મેળવ્યો હતો. પ્રજાની પણ બારે ખુવારી થઈ હતી; પરંતુ ચીન અણનમ રહ્યું હતું. સેનાધિપતિ વ્યાંગના ક્યન મુજબ ચીનની શક્તિનો કોઈ પાર પામી શકે તેમ ન હતું. માત્ર આ શક્તિ વેરાયેલી પડી હતી. આ શક્તિને કેમ સંજ્ઞિત કરવી, તે જ પ્રશ્ન પહેલાં તો મૂંઝવતો હતો. હવે તો નવો વ્યૂહ જડી ગયો હતો.

વિજય અને પતન

૪. વિજય અને પતન

નાનકોંગ, શુભાબ્ધા પછી ચીને ત્રણ માસ પુનઃ તૈયારી કરવા માટે માલ્યા. પુનઃ સંઘનમાં બેઠો જોડાવા. પુનઃ તૈયારીમાં નવજીવનો સામેલ થયા. સામ્યવાદીઓ અને રાષ્ટ્રવાદીઓનો મોરચો મજબૂત બન્યો. પરિણામે નાનકોંગની હાર ચીન સમસ્તની જીતમાં ફેરવાઈ ગઈ. ત્રણ મહિનામાં યુદ્ધનું રૂપ બદલાઈ ગયું. તૈરચુંગમાં ચીને મોટો વિજય મેળવ્યો તે આ નૂતન વ્યૂહનું પહેલું ફળ હતું. આ જીતથી ચીન સમસ્તમાં નવો ઉત્સાહ પ્રગટ્યો, નવી શક્તિ ભરી, પ્રભને પોતાની શક્તિની સાચી પિછાણ થઈ.

નાનકોંગ જમીનદોસ્ત થયું હતું, પણ ચીન જમીનદોસ્ત ન થયું. યુગ્મને વિચાર્યું, કે ચીનને બરાબર શિક્ષત આપવી જ જોઈએ; અને તે માટે ચીનના લશ્કર પર મોટો ધા દરવો. લશ્કરને ઘેરી લઈ ચીનને નમાવવાનો નિર્માર જાપાને કર્યો. આ માટે દેન્કોના પ્રવેશદ્વાર પર કબજો મેળવવો અને સમસ્ત ચીનની એક પૂનગા સરકાર સ્થાપવી અને ચીનને મદાત કરવું, એવી યોજના જાપાને ધરી. જિયારા જાપાનને ખજર ન હતી કે ચીને તો નવો વ્યૂહ રચ્યો હતો. લશ્કર-વાદમાં ચક્ર્યુર થયેલા જાપાનને નૂતન જોગાની પિછાણ ક્યાંથી હોય ?

જાપાન ચીન પર વિજય મેળવવા તો ગયું પણ તેના દાથ

હેલા પડ્યા. છુટો પહોંચતાં પહેલાં હુમદારનું રસ્તે રોક્ષન આવે છે. અહીં જાપાની સૈન્યે દાર ખાધી. ચેકીંગ અને તીનસ્તીનમાં જે ચીની હોતો દાર ખાઈ બેઠાં હતા તે જ લશ્કરે ચાર હજાર જાપાની સેનાનીઓને ધાણ કાઢ્યો અને જાપાની લશ્કર વેરાઈ ગયું. કારણ ? કારણ કે ચીની હોતામાં નવી શક્તિ આવી હતી. તૈચુંગમાં જાપાની લશ્કરને ખીજ સજ્જત દાર મળી. આ સહેરમાં તો જાપાનીઓને દારૂગોળા પણ ચીની લશ્કરે કળજે કરી લીધો. તૈચુંગનો રામાંચક ઇતિહાસ અહીં વર્ણવાય તેમ નથી. આ સહેરમાં જે પ્રતિઆક્રમણકારી મુઠ્ઠા બેલાયું તે સોનેરી અક્ષરે લખાયું છે. માર્ચની ત્રેસીસમીએ જાપાને ટેન્કા ઉતારી. ટેન્કા ? ખેડૂનો, ગામઠાના કિસાનો જેઓ હવે સૈન્યરો બન્યા હતા તેમણે હેન્ડ ઓનિટથી આ ટેન્કાના છુટા કર્યા. સહેરની દીવાલ બેઠાતાં ત્રણ કિલો નીકળી ગયા. દરમિયાન બોમ્બગોળા તો વર્ષો રહ્યા હતા. શત્રુ હવે સહેરમાં આવી બરાયો. ચીનાઓએ તેમનો રાત્રિના અધકારમાં ખુદો કર્યો. ટિયરગેસનો ઉપયોગ પણ આ મુઠ્ઠામાં થયો; પણ તેની પણ કોતિ ભાંગી ગઈ. ૨૭ અને ૩૦ મી ચીની ટુકડીએ સહેરને બહારથી ઘેરી લીધું અને ૩૧ મી ટુકડીએ સહેરની અંદર જઈ બેસ્યો. શેરીઓમાં બધે વિનાશ પથરાયો હતો અને અગ્નિ ફેલાઈ રહ્યો હતો; છતાં દેશવશિતથી પ્રેરાયેલા સૈન્યે રાષ્ટ્રજ્વળ સહેર ઉપર ફરકાવ્યો.

આ વેળા એક ચીની વીરાંમનાએ હતાક થયેલા સૈન્યરોને જે આશ્વાસન અને દિશ્મત આપી તે પ્રસંગ ચિરસ્મરણીય બનશે. આ વીરાંમનાએ કહ્યું: “બિરાદરો, જાપાની નરરાક્ષસોને આપણે એકબે વાર નહિ, પણ ત્રણ ત્રણ વાર દાર ખવડાવી છે અને ધૂળ ભેગા કર્યા છે. જંગની આ તો સરખાત જ છે. આપણે જાપાનીઓને હરાવી ચકીએ છીએ, તેનું હવે આપણને જ્ઞાન થયું છે. હવે તો તેમને ઉત્તર ચીનમાંથી દાંદી કાઢો, મંચુરિયામાંથી હાંકી કાઢો, દેશમાંથી ધબોલી દો. ઉપરે જીત આપણી છે. ‘રાષ્ટ્રીય સરકાર’ જિલ્લાવાલ: ચીની મળ્લ જિલ્લાવાલ:”

આવી એક જ વીરાંગના ચહેરમાં ન હતી, પણ આવી તેનું વિદ્યાર્થી-
વિદ્યાર્થીનીઓની દુકમી હતી. તેઓ રંજનાત્મક કાર્યક્રમ દ્વારા સૌજન્ય-
રોને અને જનતાને નવી પ્રેરણા આપતી હતી. તેમ કરતાં ઘણી વાર
તેમને યુદ્ધના ધા પછી વેઠવા પડતા હતા. એક કણપણને કિરસો
નોંધવા જેવો છે. આ બાઈ. દરરોજે શત્રુની સેનામાં શાક વેચવાનું
બહાનું કરી જતી હતી અને યુદ્ધ દિવસોને ગાંધી લાવતી હતી.
એક દિવસે તે વીંધાઈ ગઈ!

તૈરયુગમાં જીત મળ્યા પછી વિજય ચલા માંડ્યો. શાંતિ-
નાનકીંગ વિલામમાં પ્રવાહી યુદ્ધ ખેલાવા મંડ્યાં. જ્યાં જપાની સૈન્ય
દૂર પડી હતું અને તેને મદદ નહોતી પહોંચી શકતી ત્યાં ચીનાઓ
જાપા મારતા. તૈરયુગની જીતની બિજલણી સમસ્ત ચીને કરી યુગ-
કાંચ, હેન્કો, અને સ્વતંત્ર ચીનના બીજા ચહેરોએ આ ઊંચક
જીત્યો. કુઓમિનતાંગની એટલે કે રાષ્ટ્રીય ડેમોસ્ટ્રેસની ખાસ બેઠક મળી.
જનરલ ચ્યાંગ-કૈ-શેકનો પ્રમુખ તરીકે વરણી થઈ. કુઓમિનતાંગના
દ્વાર સૌ જપાન વિરોધી ગળો મારે ખુલ્લા મુકાવાં. પ્રજાના સપગા
પક્ષોને સરમુખ સમિતિમાં સલાહકાર તરીકે સ્થાન મળ્યું કુઓમિન-
તાંગ જેમાં એક પક્ષની સરમુખત્યારી હતી. તેમાં સર્વપક્ષોને સન્માન
મળ્યું. (બીજા પક્ષો માન્ય થયા, એમ તો ન જ કહેવાય.) ચીનનો સૈનિક
માત્ર 'બંદૂકધારી' નથી, પણ રાષ્ટ્રપ્રજાધારી, મુક્તિનો મથાલચી છે,
એમ આ રાષ્ટ્રીય ડેમોસ્ટ્રેસની બેઠક જાહેર કર્યું. ગેરીલા વ્યૂહને આવ-
કાર આપવામાં આવ્યો. જગતના રાષ્ટ્રોની કક્ષામાં ચીન સમાન
હકથી જીતું રહેશે, એવી ગ્રહ જનતામાં પ્રગટી.

જગતમાં એનું જનતું આવ્યું છે, કે યુદ્ધમાં ગરીબોને જ બોલો
આપવા પડે છે; અને બોલો આપવા મારે નેમને આદ્વાન આપ-
વામાં આવે છે; પરંતુ યુદ્ધના અંતે જવા લાગે ધનિકો ખાટી ગય
છે. રાષ્ટ્રમુક્તિને નામે ગરીબોની માગણીઓને કામી દેવામાં આવે છે.
રાષ્ટ્રીય ડેમોસ્ટ્રેસની આ બેઠક જાહેર કર્યું, કે 'ઔદ્યોગિક વિકાસને

લાભ જનતાને પણ મળવો જ જોઈએ.' હા સુન થાટ સેનના ' પ્રજા-
 પોષણ ' ના સિદ્ધાન્તને યાદ દરી કેમિસે આદેશ આપ્યો. કે 'ગરીબ
 જનતાનું જીવનધોરણ ઊંચું કરવામાં આવશે.' ચીનની આમજનતા
 નવો મોજો અને નૂતન જીવન અનુભવી રહી. એપ્રિલની વીસમીએ
 કુઓમિનતાંગે એક વિરાટ પગલું ભર્યું. ચીનના રાષ્ટ્રીય સમાજવાદી
 પક્ષને માન્ય કર્યો. સાત દિવસ પછી ચીની નરમુવાન પક્ષને પણ માન્ય
 કરવામાં આવ્યો. એપ્રિલની બાવીસમીએ રાષ્ટ્રીય સંરક્ષણ માટે પચાસ
 કરોડ ડોલરની લોન લેખી કરી છેવટનો વિજય મેળવવા ચીન કૃત
 નિશ્ચયો બન્યું.

* * *

જાપાની રાજસત્તા લશ્કરવાદમાં માનતી હતી અને લશ્કરી વિજય
 એ જ તેનું લક્ષ્ય હતું. આ લશ્કરવાદીઓ ચીનની પ્રતિદિન વિકસતી
 પ્રજાસત્તાને કેમ ગળુકારે? જાપાને પેકીંગ, નાન્કીંગ, તીનસ્તીન અને
 બીજાં મુખ્ય મથકો કબજે કર્યા હતાં ચીનના વિશાળ પ્રાન્તો પર
 તેણે થાણાં જમાવ્યાં હતાં. હરે તેણે સંમેસ્ત ચીન પર વાવટો ફર-
 કાવવા નિશ્ચય કર્યો. આ માટે મોટા દલ્લા કરી જાણીતો પ્રદેશ સપા-
 દાખાંધ કબજે કરવા ઇચ્છુ રહ્યો. વળી તે માટે તેણે પોતાની સમગ્ર
 સાધનસામગ્રી ચીન સામે ખડકી દીધી.

હવે આપણે તૈરચુંગના જાણીતા વિજયનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. જાપા-
 નીઓ આ પરાજયથી રાષે ભરાયા અને વેર વાંજવા તેમણે આ પ્રદેશમાં
 હત્યાકાંડ શરૂ કર્યો. ચીનના પ્રાન્તમાં એપ્રિલની દશમીએ દુનાનની રિલા-
 પીક પર બોમ્બવર્ષા કરી. અહીં કુદરતના બોળે બેસી સુવસ્તુવતીઓ અધ-
 વન કરતાં હતાં, તેમના પર બોમ્બ પડ્યા અને ફેટલાવના પ્રાણ ગયા. દૂર
 કેન્ટોનમાં ફેટલાક પ્રજાજનો તૈરચુંગનો વિજયોત્સવ માણી રહ્યા હતા.
 તેમના પર પણ બોમ્બ વરસ્યા. ઈલ્ડસીનના દુર્ભાગી નમરજનો પર
 કારમા પ્રહારો થયા; અને આ નગરે બચકર માનવસંહાર અનુભવ્યો.

લુશો નામનું એક મોટું લશ્કરી મથક કબજે કરવાની નેમ જાપાનીઓના હતી. આ માટે શહેરની ઉત્તરે ૫૦ માઈલના ઘેરાવામાં એક મોરચો રચાયો. લિન ઈ પર હુમલો કરવા માટે બે લાખ માણસનું સૈન્ય સંસન્નિજત થયું. લુશોનું મથક સર કરવા તોપો અને વિમાનોએ આબુખાબુના મંમર્ક અને કરગાઓ બરબીમૂત કયો. અહીં બારે સામનો થયો. યુવાન જેટલા દૂર દૂરના યોદ્ધાઓએ બાગ લીધો. અને અપ્રતિમ શોષ જતાબું. મેના ઉલ્લા અકવાડિયામાં સાંસુસા-વ્યુહ શરૂ થયો. જાપાનની લશ્કરી તાકત આગળ ચીની સામનો નબળો પડ્યો અને શહેરના ઉત્તર-પશ્ચિમ વિભાગમાં પીત-નદી એળંગી જાપાનનો જનરલ કાયદારા જે જાપાનના લોરેન્સ તરીકે જાણીતો થયો છે, તેણે ઉલ્ટે શહેર સર ક્યું. પછી શું? પછી બોમ્બમારો. શહેરને તારાજ કરી નાખવામાં આશું. લુશોમાં પાણીપત જેવી લડાઈ થઈ; કારણ કે આ શહેરનું પતન યર્તા ચતુઓના બે મોટા લશ્કરોનું જોડાણ થાય તેમ હતું.

લુશો પડ્યું પણ જાપાનની નેમ બર આવી નહિ. જાપાનની મહત્ત્વાકાંક્ષા તો ચીનનું મોટું લશ્કર ઘેરી લેવાની હતી; પણ આ લશ્કર સરકો ગયું. લુશોના યુદ્ધમાં જે ચીનો યોદ્ધાઓ ઘેરાયા હતા, તેમને બેરોનેટની અણી પર ચકાવી નિર્દયતાથી મારી નાખવામાં આવી. આ લશ્કરી કાયદાની વિરુદ્ધ હતું; પરંતુ કોષે બરાબેલા જાપાનીઓ એવી મર્યાદાઓ ક્યાંથી પાળે? ચીનના લશ્કરને કુદગતી મલક મળી. હુમ્મસને લીધે મંત્રસન્નિજત લશ્કર, પાવદગ ઈત્યાદિ બોમ્બમારોથી સુરક્ષિત રહી અદાર નીકળી ગયાં. કાયદારાના લશ્કરને વિજય તો મળ્યો, પણ તેના દમ્બરો યોદ્ધાઓ ધરાયા અને કેટલુંક લશ્કર ઘેરાયું હોવાથી મદાગહેનતે છટકી ચકયું.

લુશો કબજે જવાથી હેન્ગશો અખાતથી આંતરિક મેંજોલિયા સુધીની આખી સગંગ લાઈન જાપાનને કબજે આવી. ચાંગે નદીની ઉત્તરે એક પક્ષ રહેવે ચીનને હસ્તક ન રહી. હેકોના માર્ગ ત્રણે જાણુથી

ખુલી ગયા. એક રીતે જોઈએ તો ચીનની આ મોટી લશ્કરી દારૂ હતી; પરંતુ ચીન શાંધદાર્મિક પતન વેળા એક પાઠ શીખ્યું હતું. શાંધદાર્મિક ચીને સાઝગજ લાખ માણસો ગુમાવ્યાં હતાં. લશ્કરનો આવો ભયંકર સ્રોત સદન ન થાય. ચીન શીખ્યું હતું, કે આવો ભોમ તેણે ન આપવો અને તેથી જ તેણે હુશોના મુદ્દ વખતે લશ્કર સફાર્થી ખસેડી લીધું. પ્રવાદી લાતનો પાઠ હવે તે જાણતું હતું. વળી નાનકોળી દારૂ પછી ચીને પ્રજાકીય શક્તિ જાગ્રત કરી હતી. ચીનમાં પ્રજાશરીરને કારો ખાતા કોહી વર્ગો હવે ન હતા. ડૉ. દ્રોટમેનની મુલેહની શરતો આગ્રે ફમારી લીધી હતી; અને માદામ ચ્યાંગનકૈ-ચૈકે, તે તરફ દૃષ્ટિપાત પશુ કરવાની ના પાડી હતી. તે વેળા કેટલાંક સમાધાનપ્રિય તરવોનો વિરોધ હતો, પણ હવે તે તેમનો પણ દિમાગ ફરી ગયો હતો. નાનકોળના અત્યાચારથી તથા ઓઓના શિયળ-ભાંગની કથાથી આખી પ્રજા સમસમી ગઈ હતી. આ અત્યાચારોએ ચીનની સમસ્ત પ્રજાને લોખંડી એકતા અર્પી હતી. ચીનના હૃદય પર આ કારી ધા હતો; અને ચીને વજ્ર હૃદય કરીને તે ધા સદન કર્યો હતો. પરિણામે ચીનમાં વજ્ર સમાન એકતા થઈ. કોઈ પણ પ્રજા પતિત પ્રજા પણ આવા અત્યાચારો સાંખી શકે નહિ. આવા અત્યાચારો દિંદુરતાન કે ચીન જેવી શાંતિપ્રિય પ્રજાને પણ અશાંત કરી મૂકે. અરાજકતા સારી પણ આ અત્યાચારોનો તે સામનો થવો જ જોઈએ, એવી તમજાથી ચીનની પ્રજા જાપાની સામ્રાજ્યવાદનો સામનો કરી રહી હતી.

ડૉ. સન યાટ સેનની કમ્બૂમિ અને પ્રજાસત્તાક શાંત્યનો જન્મ-ભૂમિ કે-ટોન હવે આક્રમણનું અધ્યક્ષિંદુ બન્યું. કે-ટોનને જમીનદોસ્ત કરવું, રાષ્ટ્રીયતાને કચડો નાખવી, ક્રાંતિકારીઓને તાબે કરવા-જાપાની સામ્રાજ્યની આ ત્રિવિધ નેમ હતી. આ માટે આધુનિક મુદ્દમાં બને છે તેમ પહેલાં તે જોખનો અગ્નિ વરસાવવામાં આવ્યો. કે-ટોન-દે-કા રેલ્વે પર જોખન નાખવામાં આવ્યા. રેલ્વેના પુલો વટવા, પણ

વીર કામદારોએ આ લંબાણો સમારી દીધાં. પરિણામે શત્રુ અત્યંત ગુસ્સે થયો. રેલ્વે કામદારોના વસવાટ પર બોમ્બો પડ્યા. કિશોર-કિશોરોએ જે બચાવ માટે દોડી આવ્યા હતા તેમના પર પણ બોમ્બ પડ્યા. રેડકોસ્ટ પર પણ બોમ્બમારો. રંગુનમાં જેમ નીચે જિતરી વિમાનોએ મચીનગન ચલાવી હતી, તેમ અહીં તોપમારો થયો. સુન યાદ સેનના સમારક પર પણ બોમ્બ પડ્યા. જાપાનીઓને તો કાન્તિતું ચિહ્ન પણ બૂસી નાંખતું હતું! મે, ત્રીસમીની રાત્રિએ તથા જૂનની ચોથીએ સેંકડો શહેરીઓ બોમ્બમારોથી મરણશરણ થયા. આખું જગત ચોકો જોડ્યું. કેન્ટોન જાણે મૃત્યુશય્યા બની ગયું બોમ્બ ફાટતા જતા હતા અને પાસે નરનારી અને બાળકોના મુકાં અને માંસના લોચા પડતા હતા. મોટા મોટા પાટકા નીચે કચરાઈ મચેલાની ચિચિ-યારીઓ આવતી હતી. આલિશાન મકાનોના અવશેષોના હગલા પડ્યા હતા. ૧૦ દિવસના હમ્બરમાણ પછી પણ કેન્ટોન પર શત્રુના વિમાનો ધૂમરી આઈ રહ્યાં હતાં.

આ લીપણ હત્યાકાંડ કેન્ટોનવાસીઓને નમાવી શક્યો નહિ. કેન્ટોનના નગરજનો જાપાનીઓના હૃદય વેરી બન્યા. તેમણે રાજિંદુ કામદાર આણુ રાખ્યું ફાયરસીગેટ અને રેડકોસ્ટ પણ સુસજ્જ હતાં. શહેરના મેયરના પ્રમુખસ્થાને મોટી સભાઓ થઈ, તેને લીધે પ્રજામાં અજાન સંગડન થયું. આપોઆપ લોકોનાંઓ જોશી થઈ. શહેરના રક્ષણ માટે સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા થઈ.

જૂનની ત્રીજીએ નવી જાપાની કેબિનેટ ગાદીએ આવી. હેન્કે પર આક્રમણ કરવાનો તેણે નિર્ધાર કર્યો. મખ્મચીનના આર્થિક કેન્દ્રો પર હકૂમત મેળવી લેવી અને તેનું શોષણ કરવું. એ નવા પ્રધાન મંડળના સાથી શરફે અને મૂડીદારોનું હક્ક હતું. મખ્મચીન પર સાસન રદાપવું, સુદને જલદી પૂરું કરી નાખવું; અને પછી પૂતળા સરકાર રચવી એવી તેમની નેમ હતી. આ બધું વાયુવેગે કરવાનું હતું.

હેન્ડોના યુદ્ધનું પહેલું પગલું લુંગાઈ રેલ્વે પર કૂચ કરવી એ હતું; પરંતુ પહેલે ધડાકે જાપાનને સિક્કત મળી. ચીનાઓએ પીત નદીના બંધો ખોલી દીધા અને આખો વિસ્તાર જળજળાકાર બની ગયો. જાપાનીઓને વ્યૂદ બદલવો પડ્યો. ચાંગે નદીની ખીણ તરફ સુદક્ષેત્ર વાળતું પડ્યું. આર માસ જીવણુ યુદ્ધ ચાલ્યા પછી હેન્ડો પડ્યું. આ યુદ્ધની વિમતોમાં ઊતરવાની કાંઈ જરૂર નથી.

શત્રુનો ઉદ્દેશ દેખીતો હતો. લશ્કરને એક જગાએ આક્રમણ માટે નોતરી તેના ખુદા કરી નાખવા. ચીનાઓનો વ્યૂદ તેનાથી ઊંઘટો જ હતો. તેઓ જાણતા હતા, કે વહેલું કે મોડું હેન્ડો જવાનું જ છે; માટે લશ્કરનો યુનિટ ભાગ બચાવી લેવો જ જોઈએ, જેથી પ્રતિ-આક્રમણની સોનેરી ધડી આવે ત્યારે તેનો ઉપયોગ થાય. આ બાબુ એક વીર પ્રાણનો દંડ નિશ્ચય અને બીજી બાબુ નિર્દય શત્રુઓનાં કારમા આક્રમણો.

હેન્ડોનો પરાજય એ કાંઈ ચીનાઓનો પરાજય ન હતો. તેમણે તો સપ્ટેમ્બર સુધી યુદ્ધ ખેડ્યું. આ સપ્ટેમ્બર મહિનો મ્યુનિક કરારથી જગતમાં જાણીતો થયો છે. મ્યુનિકમાં ગ્રેટબ્રિટન ને ફ્રાન્સે હિટલરને માથું નમાવ્યું. મ્યુનિકમાં ફ્રેંચીસ્ટ બંધોની છૂત થઈ. અહીં જાપાનની છૂત થઈ ચીનની દાર એ સુધરેલા જમતની દાર હતી. હેન્ડો પડ્યું એટલે હવે જાપાને દક્ષિણ ચીન પર ધસારો કર્યો.

હવે ઉવટે કેન્ટોનની પ્રેમચૌકની કથા. ચાંધદાર્જના યુદ્ધની સંવત્સરીના દિને કેન્ટોનમાં ચિરસ્મરણીય સમાય થઈ. આ દિવસે એક લાખ ચોદાઓનું જે મચાલ-સરપસ થયું તેણે જાપાનને બતાવી આપ્યું, કે ચીનનો ચોદો પડ્યો નથી, ટટ્ટાર જિમો છે અને દક્ષિણ ચીનમાં જાપાનનો પ્રવેશ થતો રોકવા જિમો છે. કેન્ટોનના માર્ગે દલદલાઓ રોકવા તપારોઓ થઈ હતી. દેશમકિતના ગીતોથી ચહેરે આજી રહ્યું હતું. કુઓમિનતાંગે ચહેરનાં રણજી માટે વિશ્વાસીય ચોળના

કરી હતી. વિમાનના દરોડા વખતે કેમ વર્તવું તેની સમજ અપાર્થ હતી. 'યુનિવર્સિટી'ના તેમજ હાર્ડરૂલોના વિદ્યાર્થીઓને પણ લશ્કરી તાલીમ આપવામાં આવી હતી. માદામ સુન યાદ સેને કેન્ટોનની પહેલી જ વાર મુલાકાત લઈ ઓસમુદાયને તૈયાર કર્યો હતો.

લોગ ઓફ નેસ-સની બેઠક સપ્ટેમ્બરની હમીએ મળવાની હતી, તેની સમક્ષ જાપાનના આક્રમણનો પ્રશ્ન હતો. આ માટે પ્રજામત, રજૂ કરવા એક યાદગાર પેરેક કરવામાં આવી. આ દિવસોમાં જે રાષ્ટ્રભાવનાનાં દર્શન થયાં તેવા હેરતમય પ્રસંગો ઇતિહાસમાં ઓછા જ મળે છે.

એક જ ધૂન, એક જ ભાવના, એક જ ધ્વનિ સંભળાતો હતો. નવલોદિયા નેતા યઈ બેકા હતા. વાનરો અને બાળાઓ એક જ પેકાર કરતા હતા; 'ચીન જિંદાબાદ' 'જાપાની સામ્રાજ્યવાદ મુર્દાબાદ.' હલો પાસે આવતો હતો. શત્રુની ટેન્કો ધર ધર સંભળાતી હતી, શહેર પર વિમાનો-ધૂમરો ખાઈ રહ્યાં હતાં. શહેરને ખાલી કરવા હુકમ અપાયા. શહેરની દશ લાખની વસતી વ્યવસ્થિત રીતે ખાલી થઈ. ઓક્ટોબરની ૨૧ મીએ કેન્ટોનની શેરીઓ સૂતી હતી. ચીનાઓએ પોતે જ શહેરને મધ્યભાગ હિટાવી દીધો હતો. પાવર સ્ટેશન, વોટર વર્ક્સ, રેડિયો સ્ટેશન અને કારખાનાં ઇત્યાદિ શહેરના વતનીઓએ પોતે જ આંખોને ભૂંઝા કરી દીધા. જાપાનીઓએ જ્યારે કેન્ટોનમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે તેમને એક અલબેલી નગરોએ આવકાર ન આપ્યો, એક આધુનિક શહેરે આવકાર ન આપ્યો; પરંતુ કેન્ટોન નગરોના શત્રુ આવકાર આપ્યો !

હેન્કો અને કેન્ટોન પડ્યા. ચીનના મોટા પ્રદેશો સર થયા. પેકીંગ પછી નાનકીંગ, નાનકીંગ પછી હેન્કો અને કેન્ટોન ગયાં; પરંતુ ચીન સ્વતંત્ર રહેવા માગતું હતું. સ્વતંત્ર ચીને યુગકીંગને રાજધાની બનાવી આ યુગકીંગ આઝાદ ચીનનો વાવટો ફરકાવી રહ્યું છે.

સ્વતંત્ર

ચીન એટલે ચાંચદાર્ધ નદિ, નાનકીંગ નદિ, દરિયાપાના બંદરો નદિ. સ્વતંત્ર ચીન એટલે ચીનનો આંતરિક વિશાળ પ્રદેશ. આઝાદ ચીને આ વિશાળ પ્રદેશની પ્રજાશક્તિ સંગઠિત કરી છે. આઝાદ ચીન જાપાની આક્રમણનો આ આંતરિક વિશાળ પ્રદેશ પરથી સામનો કરી રહ્યું છે. જેમ કાચખો પોતાનું ચરીર સંકેલી પોતાનું રક્ષણ કરે છે, તેમ ચીને પોતાનું ચરીર સંકેલો પ્રતિઆક્રમણની દીવડ રચી છે. ચીને પોતાના ઉદ્યોગો પણ દેશના ભાગમાં સુરક્ષિત રચે એ હતી દીધા છે અને મોટાં કારખાનાં તોડી માડાઓ અને બીજાં સાધનો દ્વારા ઘસડી લઈ દૂર દૂર છૂટક છૂટક રચી દીધાં છે. પોતાના વિશિષ્ટ સંલેખોને અનુસરી ચીને લશ્કરી વ્યૂહ ગોઠવ્યો છે, જેમાં કેન્દ્રીય રચણે લશ્કરની વાત નથી; પરંતુ યંત્રને યાજવાની યોજના છે. આ માફક ઉદ્યોગમાં પણ કેન્દ્ર-વર્તી પદ્ધતિને તિલાંજલો આપી વિકેન્દ્રીકરણની પદ્ધતિ અખત્યાર કરી છે. ચીનનો નવયુવક આજે ક્રાન્તિની કળવણો તેની નવી વિદ્યાપીઠોમાં જોખમવર્ષાનું જોખમ ખેડીને લઈ રહ્યો છે. ચીનની નવયુવતીઓ 'નવજીવન દિવસાલ'માં સંગઠિત થઈ છે; અને આ પહેલી પ્રગતે પ્રેરણા આપી રહી છે. ચીનના કામદાર કિસાનો દેશના રક્ષણદાર બની રહ્યા છે.

આમનો નવો વ્યૂહ સફળ બન્યો. આજે જાપાનને ચીનના અંદરના ભાગમાં નોતર્યું જાપાન માટે આ ભારે ફસામણ હતી. જેમ જેમ ચીનનું લશ્કર પાહું હડતું ગયું, તેમ તેમ જાપાનનું લશ્કર કળણમાં ફસાતું ગયું. હજી પણ જાપાન આ કળણનું ઊંડાણ કાપી શક્યું નથી. જાપાન ચીનને જીતી શકતું નથી, તેમ ચીન જાદાર પણ જઈ શકતું નથી. જાપાને ચીનનો વિશાળ પ્રદેશ કબજે કર્યો અને મોટા માનવસમુદાયને ત્યાજે કર્યો; પરંતુ ચીન અચૂનમ રહ્યું છે અને સ્વતંત્ર છે.

કેન્ટોનના પતન પછી જાપાને સુગ્રેહ માટે વિચિત્ર કરી. આ

વિદિ કરાવે. હિંદુ યોનના બળોમાં બેઠા પાડે તે પણ હતો. વાંગ-ચીંગ-લમ્પે ટાકિયો-વિદિકાર બન્યો. આ વાંગ-ચીંગ-લમ્પે ડા. સુન યાટ સેનનો સાથીદાર અને એક વખતનો ક્રાન્તિકારી. કુઓ મિન્ટાગનો નાયબ પ્રમુખ અને ચીનની ક્રાન્તિકારી ત્રિપુટીમાંનો એક આ વાંગ હતો. એક વખતે જોયું જાપાન સામે કાવતું 'મોડગ્યુ' હતું તે હવે ચીન સામે કાવત્રાખોર તરીકે વર્ત્યો વાંગ પ્રમુખોદી બન્યો અને ચીંગ સમક્ષ તેણે જાપાન સાથે આર્થિક અને રાજકીય સંબંધ કરવા શરૂ કર્યા. ચીંગે તેને તરત જ નકારી વાંગને નાસવું પડ્યું અને બેઠા ચીનને સર કાવતો જાપાનનો મનસૂબો નિષ્ફળ ગયો. વાંગ-ચીંગ-લમ્પે-જાપાન આશ્રિત નાનકીય સરકારનો ૧૯૪૦ ના માસની ત્રીસમીએ પૂતળા પ્રમુખ બન્યો. એપ્રિલની છઠીએ જાપાન નિયંત્રિત 'ચીનની મુખ્ય સરકાર' પૂતળા સરકાર નાનકીય ખાને જાહેર કર્યું.

આમ જાપાનની હસ્તકરી છત થવા છતાં તેની રાજદારી હાર થઈ ચીને પોતાનો વારડો નમાવ્યો નહિ અને ચીંગ-ચીંગની મુખ્યતરીકે સરકારદાર જાપાન સામે પડકાર જારી રાખ્યો. હવે ૧૯૪૧ના બનાવે ચીન વિશ્વયુદ્ધના અનુસંધાનમાં જોડાયું.

સ્વાધીન અને સંયુક્ત ચીન : ભાગ છઠ્ઠો

૧. ચેનાન

ચીનની યુદ્ધકાલીન રાજધાની યુ'ગકીંગથી દુનિયાની પ્રખ્યાત વાહિગાર છે. યુ'ગકીંગ એટલે ચીનની મધ્યસ્થ સરકાર. યુ'ગકીંગની આસપાસનિકાઓ એટલે ચીનના યુદ્ધએકાનો. યુ'ગકીંગ આજે જર્મનીના નકશા પર ચમકે છે. ચેનાન વિષે સુધરેલું જમત બહુ જ ઓછું જાણે છે. ચેનાન વિશ્વયુદ્ધના તખ્તા પર ચમકતું જણાતું નથી; પરંતુ આ ચેનાન અને તેના ઇકવૈયાઓએ ચીનના સ્વાતંત્ર્યયુદ્ધમાં અને વિશ્વયુદ્ધના ઉજ્જવળ ભાવિમાં નૈધિવા જેવો ફાળો આપ્યો છે. ચેનાન વિષે વાત કરતાં શરૂઆતમાં ચીનની સામ્યવાદી નીતિ વિષે પ્રકાશ પાડવો જરૂરી છે. આ સમજવું જરૂરી છે તેનું એક કારણ તો એ છે, કે આપણા રાજકારણમાં કાર્ષિક આવા સવાલો એક કે બીજા સ્વરૂપમાં ઉપરિચિત થયા કરે છે.

નવી સામ્યવાદી નીતિ

યુ'ગકીંગથી રાષ્ટરનો તાર છે : (તા. ૧૪-૯-'૪૩)

“કોમિનિસ્ટોની મધ્યસ્થ સમિતિની ઈચ્છાથી બેઠકમાં સેનાપતિ આંજને ચીનના પ્રમુખ ચૂંટી કાઢવામાં આવ્યા છે. ચીનના પ્રમુખ હોન સેનના મૃત્યુ પછી આંજ કામચલાઉ પ્રમુખ તરીકે કામ કરતા હતા. હવે તેમને કાયમના પ્રમુખ બનાવી અને પ્રમુખની સત્તાઓ વિસ્તૃત કરીને

આંગને વિશાળ અધિકારો અપાયા છે, અને તરી, ખુશી અને હવાઈ સૈન્યના સેનાપતિ તેમજ પરદેશમંત્રી નીમ્યા છે. આ નિમલુક યતાં આંગે બહેર ક્યું કે સામ્યવાદી પ્રશ્ન રાજકીય પ્રશ્ન છે અને તેના ઉકેલ રાજદ્વારી રીતરસમોથી લાવવો જોઈએ. સામ્યવાદીઓ સામે લશ્કરી પ્રગલ્ભા લેવાના જે અહેવાલો પ્રગટ થયા છે તેને માટે હવે કાંઈ ભૂમિકા રહેલી નથી."

આ તાર પરથી સૂચિત થાય છે કે ચીનના રાષ્ટ્રપતિ આંગે સામ્યવાદી પક્ષ સાથેના સંબંધોનો નિવેડો રાજદ્વારી રીતે લાવવા નક્કી કર્યું જણાય છે. વાચકને વાદ દશે કે ચીનમાં સંયુક્ત મોરચો સ્થપાયાને આઠ વર્ષ થયા આખાં છે. આઠ વર્ષમાં રાષ્ટ્રવાદીઓ અને સામ્યવાદીઓ વચ્ચે અનેક વિષવાદ થયા છે અને આ ગાળામાં 'સંયુક્ત મોરચા'એ અનેક તકકાળાંપડા જોયા છે. આંગે સામ્યવાદીઓ સામે અનેક ફરિયાદો કરી છે અને સામ્યવાદીઓએ આંગે અને તેના જોડીદારો માટે પણ ફરિયાદો કરી છે જે વિષે કંઈક હવે પછી જોઈશું. એ તો આવશ્યક છે કે આ ગુસ્તકમાં સામ્યવાદી અને રાષ્ટ્રવાદી નીતિ, તેમાં રહેલાં સમાધાનના તરવો તથા સંબંધના અવસ્થાનો વિષે વાચકને કંઈક માહિતી મળવી જોઈએ.

ડો. સુન યટ સેનના અવસાન પછી સામ્યવાદી પક્ષે અલગ સંગઠન જમાવ્યું, કામદારોના સોવિયતો સ્થાપ્યા અને છેવટે રાષ્ટ્રવાદ અને સામ્યવાદ વચ્ચે અચકામણુ રાઈ તે બધી વાતમાં અડી ફરીથી નહિ ઊતરીએ. વાચકને એટલુંજ વાદ કરાવીશું કે જુલાઈ, ૧૯૩૭ થી ચીનમાં સંયુક્ત મોરચો સ્થપાયો હતો અને તેનાં મીઠા ફળ પ્રજાએ આખ્યાં હતાં. સામ્યવાદી પણ કાયદેસર જાન્યો હતો. મધ્યસ્થ સરકારની જાપાન વિરોધી લાલત ચલાવવામાં તે સહભાગી હતો. છતાં મધ્યસ્થ સરકારમાં તેમને કોઈ અધિકારપ્રાપ્તિ થઈ નહતી. ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૯ માં રાષ્ટ્રીય સંરક્ષણ સમિતિ થઈ તેમાં પણ તેના

પ્રતિનિધિઓ નહોતા. આ સાથે ખીચ ખાત પશુ લક્ષમાં રાખવી જોઈએ અને તે એ છે કે ઐતિહાસિક સંજોગોને લીધે યાન્સી, ચંદર, હોપીનો સીમાપ્રદેશ અને વાંઝે નદીની ખીણનો નીચેનો પ્રદેશ સામ્યવાદી લાગવગ હેઠળ આવ્યો હતો. તે વખતના કુદરતી સૈન્યનો દક્ષમો ભાગ સામ્યવાદી દળનો બનેલો હતો. વળી ચીનાનની જાપાન વિરોધી વિદ્યાપીઠમાં ચીનના યુવકવર્ગનું ઠીકઠીક જુથ આકર્ષાયું હતું. આ પ્રમાણે સામ્યવાદીઓની પ્રતિષ્ઠા અત્યંત વધી હતી. છતાં એક દાયકાના અનુભવ પછી તેમને સમજાયું હતું કે સંયુક્ત મોરચો એ જ ચીન માટે સાચી નીતિ છે. કામદાર અને દિસાનોની સરમુખત્યારીની વાતો તેમજ કામદાર દિસાનના સોવિએત રચાપી ક્રાન્તિકારી લડત અલગ રીતે ચલાવવાનાં સ્વપ્ન હવે તેમણે મૂકી દીધાં હતાં.

માઓના કહેવા મુજબ પક્ષે 'લગ્ન પીઠેહક' જાણી જોઈને કરી હતી. સામ્યવાદીઓને સમજાયું હતું કે એક વર્ગ નહિ પણ બધા વર્ગોનો એક સંપ જ લક્ષ્યે પહોંચાડશે. સામ્યવાદી પક્ષે નક્કી હતું કે સંયુક્ત મોરચાને અનુસરીને મધ્યસ્થ સરકારને મદદ કરવી, નાનકોળા સરકારના આશ્રય હેઠળ લડવું, 'જુર્મવા' લોકોના મેળવવું, જાપાન સામે દેશ સમસ્તને સંગઠિત કરવો.

એ યાદ રાખવું જોઈએ કે આ બધું લેલિનના સિદ્ધાન્તો વિરુદ્ધ તો નથી જ. લેનિને આવા સમાધાનો કરવા, પીઠેહક કરવા, ક્રાન્તિના માર્ગમાં જરૂર પડે વાંક લેવા કહેવું જ છે. ક્રાન્તિ કાંઈ અગાઉથી નિર્ણીત કરેલા ચોક્કસમાર્ગે ચાલે એવું કાંઈ નથી. આ માર્ગમાં પદ્ધતિ તો આવે જ. ક્રાન્તિના શાસ્ત્રમાં વેદિયાવેશને સ્થાન નથી પણ વાસ્તવિકતાનો સ્વીકાર એ જ તેનું મુખ્ય તત્ત્વ છે.

ચીનના સામ્યવાદીઓ સમજતા હતા કે તેમની નીતિ અચલાવતનની ન હોય. ઇતિહાસમાં જ્યારે ધુનવતો પ્રવાહ આવે છે ત્યારે ક્રાન્તિકારીએ સ્થિર તરવોને વગમી ન રહેતાં ઇતિહાસના કિનારો

તત્ત્વોને પકડી લેનાં જોઈએ અને આવેલાં જુવાનોનાં લાભ ઉઠાવવો જોઈએ. ચીનના સામ્યવાદીઓ વાસ્તવદર્શી હતા એટલે કે સાચા માણસવાદી હતા.

જેમ નાનકડીંમના પતન પછી સેનાધિપતિ ચાંગે જાપાન સામે જંગ ખેલવાના બીજા નિર્ણયની જગતને જાણ કરી તે જ મુગઝ હેન્કાના પતન પછી ચીનની પ્રજા અને જગત સમક્ષ ચીનની રાજનીતિનો દંદેરો બદલ પાડ્યો. ચીનના સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધ, ફેન્ગ-કાન્તિ, રશિયાની નવેમ્બર ક્રાન્તિ, નૂતન તુર્કસ્તાનની પૂનર્ખંડના વગેરે ઐતિહાસિક બનાવોનું સ્મરણ કરાવી ચાંગે દેશને આ દંદેરા દ્વારા પ્રેરણા આપી. ચીનની મધ્યસ્થ સામ્યવાદી પક્ષની બેઠક મળી અને સામ્યવાદીઓએ પણ પોતાની નીતિ ફરીથી જાહેર કરી. ચાંગના દંદેરા તેમ જ સામ્યવાદીઓની આ જાહેરાત બંને રાષ્ટ્રવાદી તેમજ સામ્યવાદી નીતિ પર સારો પ્રભાવ પાડે છે.

સામ્યવાદી પરિષદ સમક્ષ સામ્યવાદી નેતા માઓ સે તુંગે જાહેર કયું, "ચીનની પ્રજાનું મુખ્ય કર્તવ્ય આપણી એકતાને દૃઢ કરવાનું છે. આપણે યુદ્ધ જીતવું હોય, મુશ્કેલીઓને વરી પાર ઉતારવું હોય તો ચીનને અભેદ બનાવો. યુદ્ધકાળ દરમિયાન જ સંયુક્ત મારચો જળવનો એમ નહિ પરંતુ યુદ્ધ પછી પણ પૂનર્ચનાના કાળમાં એકતા અખંડ જળવવી જોઈએ અને તો જ ચીન સાચું પ્રગતિમંત્ર સ્થાપી શકશે." આ ઉદ્ગારો ૨૫૪ છે. કમ્યુનિસ્ટોએ પક્ષની સંકુચિત દૃષ્ટિ છોડી દેશના વિચ્છાળ હિતને હૈયે ધર્યાં તેનો આ દંદેરો છે, કમ્યુનિસ્ટોએ દ્વિમતથી જાહેર કયું કે—

"કુઓમિનતાંગે ગને જાપાન વિરોધી પક્ષોની બનેલી એકમાત્ર રાષ્ટ્રીય ક્રાન્તિકારી સંસ્થા તરીકે માન્ય કરવી અને તેમાં દરેક પક્ષના સભ્યોએ જોડાઈ જવું. અલગત તેનો અર્થ એ નથી કે પોતાના પક્ષોને સંકેલી લેવા અગર તેને તાણું મારવું."

આ જાહેરાતમાં ચીનના સામ્યવાદીપક્ષે પોતાની નીતિ સ્પષ્ટ જાહેરાતમાં અને ખુલ્લા દીક્ષી જણાવેલી છે. દેશ જ્યારે જીવનમરણની લડત ખેલતો હોય, દેશ જ્યારે પરદેશી રાજ્યને હાકી કાઢવા કટિબદ્ધ થયો હોય ત્યારે વર્ગીય લડતોને ગોણું બનાવીને- ખોળાંએ મૂકીને નહિ-સામાજ્યવિરોધી લડત ચલાવવા અહીં દુનિયાના સામ્યવાદીઓને હાકલ છે.

આ વેળા સામ્યવાદી પક્ષે વર્ગી સાફ જણાવ્યું કે “ચીનનો સામ્યવાદી પક્ષ કુઓમિનતંગમાં ગ્રામ સામ્યવાદી મંડળો ન રચવા આદેશ આપે છે. લશ્કરમાં પણ આવી ગ્રામ પ્રવૃત્તિ કરવી નહિ. સામ્યવાદી પક્ષ મુન થટ સેનના ત્રિવિધ સિદ્ધાન્તને, સેનાધિપતિ-આગને અને રાષ્ટ્રીય સરકારને સહાય દેકા આપવા જાહેરાત કરે છે.”

આ ઠરાવમાં વર્ગી જણાવવામાં આવ્યું કે “સામ્યવાદી પક્ષના સભ્યો કુઓમિનતંગમાં દાખલ થાય તે જ આ સહકારનો ખરો અર્થ છે. વર્ગી ત્રિવિધ સિદ્ધાન્તોને માન્ય રાખનાર યુવકદળોમાં પણ સામ્યવાદીઓએ દાખલ થવું આવશ્યક છે.”

આ ઠરાવદ્વારા એવો પણ પ્રજ્ઞાપ કરવામાં આવ્યો હતો કે બંને પક્ષોએ પોતાના સભ્યોની યાદીઓની આપણે કરવી અને સંયુક્ત દમિટિઓ સ્થાપવી. આવો પ્રજ્ઞા બંને પક્ષના સંબંધો મોકા બંને તે માટે ખૂબ જરૂરી છે એમ પણ ઠરાવદ્વારા સભ્યોને દહેવામાં આવ્યું.

વાચક જાણે છે કે એક વેળા કુઓમિનતંગ અને કમ્યુનિસ્ટ પક્ષ વચ્ચે દટર દુશ્મનાવટ હતી અને સંહારસંગ્રામનો ભોગ કમ્યુનિસ્ટો થયા હતા. આ જ કમ્યુનિસ્ટોને, કુઓમિનતંગ સાથે અંતરનો સંબંધ બાંધવા આદેશ અપાયો. આનું કારણ શું ?

ચીનના સામ્યવાદી પક્ષના ઠરાવમાં જણાવ્યા મુજબ ચીનના પ્રખર સામ્યવાદી નેતા માઓના દહ અભિપ્રાય મુજબ ચીનની

વાસ્તવિક પરિસ્થિતિ અને જે ઐતિહાસિક કક્ષાએ દેશ હતો તેનું માકસવાદી પૃથક્કરણ આ નિર્ણય પર આવવા માટે ફરજ પાડતું હતું. માએના સંખ્દોમાં કહીએ તો “રાષ્ટ્રની આંતરિક સ્થિતિ (ન્યાય વિરોધી સંયુક્ત સામનામાં બધા વર્ગો અને પક્ષોએ જોડાઈ મુદ્દમાં વિજય મેળવવો અને રાષ્ટ્રને ફરીથી ઉભું કરવું તે વાસ્તવિકતા) અને આંતરરાષ્ટ્રીય પરિસ્થિતિ ખ્યાનમાં રાખીએ અને દેશ જે ઐતિહાસિક ભૂમિકા પર ઉભેલો છે તે વિચારીએ તો એક પક્ષની સરમુખત્યારી, સોવિયત તંત્ર અગર સમાજવાદી રચના અશક્ય છે.”

માએના આ કથન પાછળ એક જ પ્રેરકબળ છે, અને તે રાષ્ટ્રને ગયાથી નવજીવન બક્ષવાનું. આ પ્રેરકબળ એક જ વર્ગને અસર નથી કરતું પણ સમસ્ત પ્રજાને હલમલાવી મૂકે છે. આ પ્રેરકબળમાંથી જ નૂતન ચીન સુન યટ સેનના ત્રિવિધ સિદ્ધાન્ત પર રચાયો.

ચીનના સામ્યવાદીપક્ષે એક મરેલી-પતિત થયેલી-ગુલામ પ્રજાને ઊભી કરવાનો મૂળજૂત સિદ્ધાન્ત સ્વીકાર્યો છે. માતૃભૂમિ માટેની લડતનું સનાતન પ્રેરકબળ તેણે સ્વીકાર્યું છે. સામ્રાજ્ય વિરોધી લડતને વિશ્વથી બનાવવાની ઉત્કટ ભાવના અહીં પ્રદર્શિત થાય છે. ફરક સામ્રાજ્યવિરોધી લડતમાં આ જ તમન્ના હોય છે, અને હોય તે સ્વાભાવિક છે. આઝાદી માટે લડતાં લડતાં પ્રજા પોતાની સાચી આઝાદી પ્રાપ્ત કરે છે. જે પ્રજા પરદેશી ધુસરી ફેંકી દેવા શક્તિશાળી થાય છે તે પોતાના ઉપર લદાએલી ખીજ પર્જોની ધુસરી પણ ફાગવી દેવાની અગોલી જગવણો લે છે. સામ્રાજ્ય-વિરોધી લડતમાંથીજ સામાજિક પવટાની ભૂમિકા પાડે છે. આઝાદીની લડત રાષ્ટ્રીય ભૂમિકા પર જોવાય છે પરંતુ સમાજવાદી આદર્શની પ્રાપ્તિ માટે જરૂરી ભૂમિકા પણ તે રચી દે છે. રાષ્ટ્રીય લડત અને

સમાજવાદી લડત કાંઈ જુદો અગર પરસ્પર વિરોધી નથી. એક જ લડતનાં આ બે પાસાં છે.

સામાજિક ક્રાંતિની કઈ કક્ષાએ ચીન ઉભેલું છે એવો સવાલ માએને પૂછવામાં આવતાં ચીનના આ લેનિને કહ્યું, “અત્યંત ચીનમાં હજી અર્ધ મધ્યયુગ જેવી દશા પ્રવર્તે છે. ચીન એક અર્ધ ગુલામ સંસ્થાન છે. આખા દેશ તરફ નજર કરે તો તમને ગ્રામીણ સંપત્તિની દશા જોગવતા જમીનદારો, નાના નાના મૂડીદારો અને તેમની નાગચૂડથી ત્રાસતી આમપ્રજા નજરે પડશે. પરદેશીઓ, પરદેશની મૂડી અને પરદેશી તંત્રની એડી તળે દેશના ઉદ્યોગો અને હિતો કચડાઈ રહ્યાં છે. મૂડીવાદી વિકાસની દૃષ્ટિએ સાર્થક ગુલામી એ મુખ્ય લક્ષણ છે. આ સંજોગોમાં ચીનની ક્રાંતિ સામાજિક વિરોધી, જમીનદાર વિરોધી, લોકતંત્ર અને સાધનસંપત્તિના વિકાસ માટે એવના પ્રકટાવતી રાષ્ટ્રીય ક્રાંતિ જ હોઈ શકે.”

x

x

x.

‘સંયુક્ત મોરચા’એ જોયેલાં તરફનાં ઇંચકાની વાત ઉપર કરી છે. યુગક્રીંચની મધ્યસ્થ સરકાર અને યેનાનની અ-માન્ય સત્તા વચ્ચે અનેક અથડામણો થઈ છે. ૧૯૩૬માં પહેલો કટ્ટરો થયેલા સીમાપ્રદેશના ત્રેવીસ પરગણાં જ્યાં સામ્યવાદી સત્તા જોડવાઈ હતી અને જેની રાજધાની યેનાન છે તેના પર શેન્સીના લાટે બાકમણ કરવાથી ચક્રમ્ભ કરી. કુઓમિનતંગ અને કમ્યુનિસ્ટોના આ સંઘર્ષમાં છેવટે લાલ ચીને ચાર જિલ્લા ગુમાવ્યા !

સામ્યવાદીઓની ફરિયાદ છે કે વ્યાંગના સેનાપતિઓએ સામ્યવાદીઓને લાલ ચીનના પ્રદેશમાં ઘેરી લેવા અને આ પ્રદેશને પણ ક્રમે ક્રમે કબજે લેવા ચેતરા રચ્યા છે, એક પ્રકારની ફરતી દિવાલ

ઉભી કરી છે, અને કુઓમિન્તંગનું ઠીક ઠીક લશ્કર જાપાનીઓ સામે લડવાને બદલે સામ્યવાદીઓ સામે આક્રમણ કરવા વપરાઈ રહ્યું છે. પરદેશથી આવતી મદદ તેમને પહોંચતી નથી અને સામ્યવાદીઓનાં સાધન ખુટી જાય તેની તેઓ વાટ જોઈ બેઠા છે.

ચુંગકોંગની મધ્યસ્થ સરકારની ફરિયાદ છે કે સામ્યવાદીઓ મધ્યસ્થ તંત્રના હુકમોની અવગણના કરે છે. આવે એક દાખલો 'અનવહી બનાવ' તરીકે પ્રખ્યાત થયેલો છે. મધ્યસ્થ સરકારની માન્યતા હતી કે નાન્કોંગની આજુબાજુના પ્રદેશનો કબજો લેવા અને પોતાનું સ્વતંત્ર તંત્ર જમાવવા પેલા પ્રસિદ્ધ ચતુર્થ સેનાનો જનરલ ચેહ તિંગ યત્ન કરી રહ્યો હતો. આ 'બ્યુહ' તોડી નાખવા મધ્યસ્થ સરકાર તરફથી ચેહ તિંગને હુકમ કરવામાં આવ્યો, કે તેણે ઉત્તરે કૂચ કરવી અને ૧૯૪૧ના જાન્યુઆરીની ૩૧ મી તારીખ પહેલાં પીત નહીં જોળંગી જાપાની સેના સામે ખડા યર્ષ જનું. આ હુકમનો અંગ કરવા માટે અને નાન્કોંગની આજુબાજુ આવેલા વિસ્તારનો 'કબજો કરવા' પ્રયત્ન કરવા માટે આ આખા લશ્કરને વિખેરી દેવામાં આવ્યું અને જનરલ ચેહ તિંગને લશ્કરી અદાલતમાં ઉભો કરવામાં આવ્યો. આ કિસ્સાની વિમતોમાં ઉતરવાનું અગર ન્યાય તોળવાનું અહીં પ્રસ્તુત નથી. એક બાજુ અભુવિશ્વાસ અને બીજી બાજુ કાર્યપ્રણાલીમાં હિમતા એ જ 'સંયુક્ત મોરચા'માં ફાયર મારવા માટે પુરતાં કારણ હતાં. આવા તો અનેક સંઘર્ષો થયા છે. છતાં જાપાની દુશ્મન સામે થવાનું એક જ ધ્યેય હોવાથી સંયુક્ત મોરચો ટકો શક્યો છે. આમાંથી આંતરવિગ્રહ થશે કે કેમ તે તો આ યુદ્ધ પછી જણાશે.

ચેનાન ગુફાઓનું ચહેર છે. વીસ માઈલ જેટલી લાંબી ખીણ અને કાતરોમાં ગુફાઓ ઠેર ઠેર અહીંની અડધો લાખ જેટલી વસ્તી પોતાનો વસવાટ કરી રહી છે. સરકારી ઝાકીસો, ફેક્ટરીઓ, હોસ્પિટલો નિશાળો, મહાવિદ્યાલયો જ્યાં ગુફાઓમાં વસેલાં છે.

રશિયાને ઊન, ચાહ અને ખનીજ પદાર્થોની જરૂર હતી કારણ કે રશિયા પણ જીવનમરણની લડતમાં ફસાયેલું હતું, જોકે રશિયાને જનપાન સાથે યુદ્ધમાં ફસાવું નહોતું તેથી તેણે એપ્રિલ ૧૯૪૧માં જનપાન સાથે લશ્કરી ઠગારો કર્યા હતા. પતિત ચીન નૂતન રચનાના રચનાત્મક કાર્યમાં પરાવાયેલું હતું તેમાં આ મુજબ વિશાળ વિચ્છીન સહાય મળી.

યુદ્ધકાલીન ચીને જે પુનરંચનાનું કાર્ય હાથ ધર્યું તેણે ઇતિહાસમાં એક છાપ પાડી છે અને દિવે તેમાંથી ધણું શીખવાનું છે. અફી તેની રામાયક કથા વર્ણવવા જેટલી જગ્યા નથી. ચીને લોકતંત્રની આ રીતે રચના કરી. ૧૯૩૮ માં ન્યારે શાંગહાઈની ૮૦ ટકા જેટલી ફેક્ટરીઓ બંધાઈ ગઈ હતી અને અગર શત્રુને કબજે પડી હતી, ન્યારે હંકો અને કેન્ટોનનું પતન થતાં ઔદ્યોગિક ચીને ૯૦ ટકા જેટલી ઇસ્ક્રામત ખોઈ હતી, ન્યારે ચીનના લાખો કામદારો બેકાર બન્યા હતા અને ચારે બાજુથી ચીન ઘેરાઈ ગયું હતું ત્યારે ચીને જીવનદોરી ટકાવવા ઔદ્યોગિક સહકારી મંડળોઓની કલ્પના કરી. આ કલ્પના ક્રાંતિકારી નીવડી. જગત તેનાથી અચરજ પામ્યું છે. જવાહરલાલ નહેરુએ 'ઈન્ડસ્ટ્રી'ના લોકતંત્રને પાક દિવં સમક્ષ મૂક્યો છે. જગતની ભાવિરચના Co-operative Common wealth ના ધોરણે થશે તેમ માનનારા લોકનાથેકા ઇન્ડસ્ટ્રીમાં તેનાં બીજાં લુએ છે.

રેવી એલી, શાંગહાઈનો એક વખતનો ફેક્ટરી ઇન્સ્પેક્ટર, આ હોલચાલનો પિતા છે. સમસ્ત ચીનમાં એનું નામ ખાતું થઈ પડ્યું છે. ન્યુઝીલેન્ડના આ વતનીએ ચીનને પોતાનું વતન સરખું માનીને ચીનની સેવા કરી છે. પાઓચીના નવ લુહારોએ પહેલી સહકારી મંડળી રચાવી. ત્યારબાદ ભાતભાતના ગ્રામહિતોએ સહકારી ટમે શરૂ થયા અને બોંબારાવાળા વિસ્તારોમાંથી ટસડી લાવી રહ્યા

સલા પત્રો ગોઠવી જનતાએ નવો પ્રાણ મેળવ્યો. નવ મહિનામાં તો ચીનમાં આવી ૧૨૦૦ મંડળીઓ થઈ ગઈ. ૧૯૪૦ સુધીમાં ચીનના અઢાર ઈલાકાઓમાં આ હીલચાલ વિસ્તરી અને મધ્ય એશિયાથી માંડી દક્ષિણે સમુદ્ર સુધી ચંદ્રાકારે પથરાઈ ગઈ.

ચીને રચેલું આ અર્થતંત્ર લોકશાહીના પાયા પર રચાયું. આ માત્ર અર્થવ્યવસ્થા અગર નવો સામાજિક રચના નહોતી પણ યુદ્ધતંત્ર પણ હતું, તથા હરોળની બનેલી 'ઇન્ડસ્ટ્રી લાઈન' હતી. જ્યારે ટેકોનો ખસારો થઈ રહ્યો હતો અને ભોંયમારો ક્યારે અને ક્યાં થશે તે જાણવું અશક્ય હતું ત્યારે ચીને આ નવા પ્રકારની ઢાલ રચી ઉદ્યોગ અને પ્રજાનું રક્ષણ કર્યું.

આધુનિક ઔદ્યોગિક રચનાનું મુખ્ય તત્ત્વ કેન્દ્રીકરણ છે. આગળ એક જગ્યાએ હજુ કે કે સાંગદાર્ષ ચીનના ચરીર પર એક ગુમકું હતું. ચીનની ગુલામીનું આ કેન્દ્ર હતું. સ્વતંત્ર ચીને નવા જ પાયા પર રચના કરવા માંડી. વિકેન્દ્રીકરણ તેનું લક્ષ્ય થઈ પડ્યું. મોટા કારખાનાં ખસેડી ઊંડાણમાં લઈ જવા એ લશ્કરી દૃષ્ટિએ જરૂરી થઈ પડ્યું. એપ્રિલ ૧૯૩૯ સુધીમાં ૩૫૪ કારખાનાં આમ દસડી લઈ જવામાં આવ્યાં. રેવી એલીની ગણતરી મુજબ ૧૯૪૦ ના અંત સુધીમાં ત્રીસ હજાર ઔદ્યોગિક સહકારી મંડળીઓ સ્વતંત્ર ચીનનું ઉત્પાદન સેંકડોગણ વધારી શકે એમ હતું. ગાયડાના પ્રશ્નોને આપરી લેવા ગ્રામવિસ્તારોમાં ક્રેડીટ સોસાયટીઓ સ્થાપવામાં આવી અને ચહેરી અને માચીણ મંડળીઓએ પ્રજાના પ્રશ્નો વિશિષ્ટ રીતે ઉકેલા તેની અહીં વિગતો આપવી જરૂરી નથી.

પ્રશ્ન આ છે: સુદ્ધ સંજોગોમાં ચીને જેની આવશ્યકતા પીળણી તે શાંતિના કાળમાં કામ આવશે ? સાંગદાર્ષ, હોમિયમ અને તીન્ડ્રીન આ કાંઈ ખરું ચીન નથી. ચીન તેના ગામડાઓમાં

વસે છે, અને તેની અર્થવ્યવસ્થામાં આ સહકારી વ્યવસ્થા બંધ
 બેસે તેમ છે. આર. એચ ટોની જેવો અર્થશાસ્ત્રનો નિષ્ણાત માને
 છે કે, 'ચીનનું' ભાષી તેના નાના નાના ઉદ્યોગોમાં છે. લાંબાગાળા
 સુધી તો એમ જ રહેશે.' સમાજવાદી બંધારણના ચોક્કસમાં - આ
 સહકારી વ્યવસ્થા બેસી જાય તેવાં ચિન્હો દેખાય છે. રેવી એલીની
 માન્યતા મુજબ 'માનવજાતની પ્રગતિના મુદ્દમાં ચીનની સહકારી
 દીક્ષાસ ભોખે છે.' મુદ્દને અતે ચીનનું શું થાય છે, ચીન
 આંતરિક મુદ્દમાં ઝડપાય છે કે સાંતિને માર્ગે કૃત્ય કરે છે તે
 જોવાનું છે.

હવે આપણે ચીનના નવવિધાનની એક બીજી તેજસ્વી તસ્વીર
 તરફ નજર કરીએ. ૧૯૩૭ ના સમયથી માંડી આ આઠ વર્ષમાં
 ચીની નવજુવાન બદલાઈ ગયો છે. કન્ફ્યુ સિયસ, શુદ્ધ અને લાઝીમ
 જેવા ફિલસૂફી પ્રત્યે આધુનિક શિક્ષા પામેલો જુવાન નિરરકારની
 નજરે જોતો તેને નવાં લોચન આજ્યાં. આગમનના સંપર્કથી તેનો
 સારકારિક પુનર્જન્મ થયો અને આ સંપર્ક પણ અદ્ભુત હતો.
 મુદ્દકાલીન-સંજોગોમાં જુપડી અને દીનના પતરાંની 'ઝાવા' નીચે
 રાષ્ટ્રીય વિદ્યાપીઠો સ્થપાઈ. જાપાનના 'ચારાઓથી બચવા આ
 વિદ્યાલયોને અનેકવાર સ્થાનાંતર કરવા પડતાં પણ ચીને રાષ્ટ્રીય
 કેળવણીનો ફીપ જલ્લતો રાખ્યો.

અને આ જુવાનોએ જમીન પર ચટાઈઓ પર પહાંડીવાળી
 પુસ્તક, કપડાં વગર લેખનસાહિત્ય વગર નાની નાની ગ્રંથાલોને,
 અરે આશ્રય સ્થાનોને, ડોમોટરી માની નૂનનસિક્ષણ લીધું, વિજ્ઞાનીની
 જગ્યાએ લાન્ટર્ન અને ક્રાફ્ટિયાથી કામ લીધું અગર સર્વ અને
 ચંદ્રની રોશનીથી ચક્ષાવી લીધું.

આ વિદ્યાપીઠોને સરકાર સહાય કરતી. એપ્રિલ ૧૯૪૨ સુધીમાં

૧૨૦ લાખ ડોલરની મદદ મળી એવો એક આંકડો છે. પરદેશમાં રહેતા ચીનાઓએ લાખોની મદદ કરી. આ છાત્રોએ સૈન્યમાં દાખલ થયા અને રૂઝનાત્મક પ્રયોગો દ્વારા ઉત્સાહના પુર ઉમટાવ્યા છે, દેશની સ્થિતિનું ધ્યાન કરી પ્રજામાં નવો જીવસો પ્રેર્યો છે. પોતે અગ્નિપરીક્ષામાંથી પસાર થઈ અનેકગણી શક્તિ અને કેળવણી મેળવી તે વળી જુદું.

પ્રાંતીયતા, ભતિ, ધર્મ, અમીર ગરીબના ભેદો છુટાઈ ગયા. દરેક શિક્ષાસ્ત્રમાં સર્વપ્રાંત, સર્વકામ અને સર્વ વર્ગના છાત્રો છે. જૂના વિશ્વવિદ્યાલયોમાં એક સહશિષ્યજીમાં અપ્રણી છે. આંતર્નાતીય ભગ્નો છુટ્યા થવા માંડ્યા છે.

સ્વતંત્ર ચીનના આ સિદ્ધાંત-દ્રોમાં પર્વતમાળાની વચ્ચે અને કુંદરતના ખોળે ચીનનું પુનર્વિધાન થઈ રહ્યું છે. સિપાહીઓની છાવણીઓની માફક ઉભી થયેલી આ વિદ્યાપીઠોમાં મુક્તિની કેળવણી અપાઈ રહી છે એટલુંજ નહિ પણ મુક્તિનું સર્જન થઈ રહ્યું છે.

યુદ્ધ સામાજિક જૂથ છે. લડાઈ નવવિધાનની જનેતા છે. મધ્યયુગીન ચીનનું પરિવર્તન આ ઉલ્લા દાયકામાં થયું છે તેવું ભાગ્યેજ કોઈ કાગમાં થયું હશે સામ્યવાદી આદેશને ચીનના નવજીવનો પર ઘેરી અસર કરી અને લેનીન, ટ્રોટઝકી, અષ્ટન સિકંદર અને ખીજા અનેક ક્રાંતિકારી લેખકોના સાહિત્યે અજબ મદદ કર્યું તે એટલે મુઠ્ઠી કે મધ્યસ્થ સરકારને બીતિ લાગવા માંડી અને કેટલાક પ્રકાશનમંદિરો બંધ કરવા અને ‘ભાષજનક લેખકો’ને પકડવા હુકમો કાઢવા પડ્યા ! સામ્યવાદીઓએ પોતાની લાગવગના પ્રયોગોમાં કેટલાક મૂળભૂત સુધારા પણ કરવા માંડ્યા. વ્યાંગની મધ્યસ્થ સરકાર હવે બેસી રહી શકે એમ નહોતું. આ બધા પ્રવાહોના પ્રતિકારરૂપે જ દલાય નવજીવન અદિલન રાજ્યના ઉપક્રમથી શરૂ થયું-

‘નૂતન રાષ્ટ્રીય જાગૃતિ અને સમૃદ્ધમાનસ વિકસાવવા’ આ હોદ્દાયાલ આરંભાઈ. આગે પોતે આ હોદ્દાયાલ વિષે પુસ્તિકા લખી છે. કન્દુપુશિય-સથી પણ પુરાણા પૂજ્ય ઋષિનો ચતુર્થ બોધ-સદાચાર, ન્યાય, પ્રામાણિકતા અને પ્રતિષ્ઠા-આ હોદ્દાયાલનો પાયો છે. ખોરાક, વસ્ત્ર, ગૃહ અને દૈનિક નીતિરીતિમાં આ સિદ્ધાંતોનો અંગત કરવાનો આગ્રહ છે. આ હોદ્દાયાલને સીધે અરીજી પીવાનું, સીમારેટ ફૂંકવાનું વગેરે બધે થયું. જાહેરમાં નાચ જલસા ચતો અટકવા; ગરીબોના ઘરો તરફ નજર મૂકી; અમલદારી લાંચરૂસ્વત નાબુદ થવા માંડી; નારીપૂજા અને સાદાઈ હાખલ થયાં; જીવનના દરેક અંગમાં શિસ્ત અને સ્વાસ્થ્યના આદર્શો તરફ લક્ષ્ય કેન્દ્રિત થયું.

માદામ આગે આ હોદ્દાયાલ દેસઆપી. બનાવવા પોતાના જાદુભર્યા વ્યક્તિત્વથી દિનરાત પ્રયાસ કર્યો અને નૂતન ઓને, નૂતન કુટુંબને નૂતન ચીનને જન્મ આપ્યો કહીએ તો ચાલે. આ નૂતન ચીન એકકતાર થઈને જાપાન સામે લડી રહ્યું છે. નૂતન ચીનને પોતાના ભાવિમાં અજબ શ્રદ્ધા જાગી છે અને એક અને અવિભાજ્ય ચીન, આઝાદ ચીન તરફ ચીનની મીટ મંડાઈ છે.

મુઢકાલીન ચીનમાં જે કેટલાક ફેરફારો થયા તેની જાપ હંમેશ રહી જવા સંભવ છે. પાંચ કરોડ જેટલી વસ્તીને સ્થાનાન્તર કરવું પડ્યું. લગાઈ બાદ પોતાના પિતૃસ્થાને આમાંના બધા જઈ રહે એવો ઝોઝો સંભવ છે. સમુદ્રતટ પ્રદેશોની આ વસ્તી અંદરના ભાગોમાં વસેલી છે તે અધિકારો હવે ત્યાં જ રહેશે. આની ધેરી અસર અવશ્ય રહેશે. ગુડંગ, એંગ્તુ, કુમીંગ, કવીલિન, સિયાન અને ચીનના બીજા અંદરના ભાગોમાં વસેલા નગરોમાં સર્વપ્રતિની ભાષા બોલાય છે. બધામાં પરસ્પર સહિષ્ણુતા અને સમજ પેદા થઈ છે. સંકટમાં સૌ એક બન્યા છે.

પ્રાંતોના ભૌગોલિક વિભાગો મટી જઈ એક રાષ્ટ્રની ભાવના ઉત્પન્ન કરી છે. મધ્યસ્થ શાસનવ્યવસ્થા, એક જ કાયદા કાનૂન અને એક જ પદ્ધતિની કેળવણીએ આ ભાવના દૃઢ કરી છે.

જે ખેડૂત ઊંખરની બહાર પગ નહોતો મુકતો તેને હજારો માર્કલ કૂચ કરી જલું પડ્યું છે. એની લાક્ષણિક જડતા દૂર ધઈ છે. એની સંકુચિત કૌટુંબિક મમતા, લોલુપતા અને અંધ સ્વાર્થવૃત્તિમાં લાખ ગાકાનો ફરક પડ્યો છે. દક્ષિણ પશ્ચિમના ઉલોગીકરણને લીધે કામદારવર્ગનું મહત્વ વધી ગયું છે અને કામદારવર્ગ એક અગત્યના આદરમાન વર્ગ તરીકે બહાર આવ્યો છે. જૂના કાળમાં લશ્કરનો માણસ ઉશ્કેળી પંક્તિએ હતો, આજે સૈનિક ચલામાં હોનતા નથી પણ માનમરતમો છે.

પૂર્વ અને પશ્ચિમના આદર્શોના કલ્પે જે વીસમી સદીના આરંભમાં ઉમરૂપ પકડી રહ્યો હતો તેમાં સમતોલતા આવી છે કારણ કે શિક્ષિત વર્ગ, પશ્ચિમના રંગે રંગાયેલો વર્ગ, બુદ્ધિજીવનના સંસર્ગમાં આવ્યો અને ખેતીખેતી મેળવીને જીવન વીતાવવા લાગ્યો છે. બુદ્ધિને સંપર્ક થવાની પશ્ચિમના પ્રથમ સંસ્કારો મળતાં જે વર્ગો અને વિકૃતિ આપ્યાં હતાં તે નષ્ટ થયાં અને કુદરતી જીવન જીવતાં તે ચોખ્યો. સ્વયંબળ અને સ્વવિશ્વાસ પર પ્રજાને આધાર રાખવો પડ્યો તેથી સમાજસ્વાસ્થ્ય સુધર્યું.

પુરાણું ચીન નૂતન જગતના પ્રવાહોને વિવેકપૂર્વક ઝીલો રહ્યું છે. આ સુદકાળમાં ચીની સેનામાં, ઈસ્પાનાસોમાં, કારખાનામાં, કાર્વાણોમાં, રેલ્વેસ્ટેશનોમાં અને બજારોમાં ઠેર ઠેર કાર્ય કરતી જણાય છે, અને જવાબદારીથી તથા દિલચસ્પીથી આ ફરજો પૂર્ણ કરી રહી છે. તેણે નવાં કાર્યક્ષેત્રો યોજાવ્યાં છે. જૂનું સડી મથેલું

સમાજતંત્ર જાણે તેણે ક્યાવો 'દીધું' છે. નૂતન ચીનની આ જાનેતા છે.

x

x

x

હવે પાછા યુદ્ધના બનાવો ઝડપથી જોઈ લઈએ. એક દુઃખદ ઘટના એ હતી કે મધ્યસ્થ સરકાર અને સામ્યવાદી દળ વચ્ચે સંઘર્ષ ચાલતો હતો. આ ધર્ષણનું પરિણામ એ આવ્યું કે ચતુર્થ સેના મધ્યસ્થ સરકારના હુકમથી વિખેરી નાખવામાં આવી. આના પ્રત્યાઘાતો હવે પછી જોઈશું. આ બાબત ચીનને લશ્કરી મદદ વધુને વધુ મળતી હતી. બર્મા માર્ગ ખુલ્લો થયો હતો અને પ્રેસીડેન્ટ રૂઝવેલ્ટની સરકારે ખાસ પ્રતિનિધિ યુગંદોગ મોકલી આપ્યો. બર્મા માર્ગ પર વાહનવ્યવહાર સરળતાથી ચાલે તે માટે પણ અમેરિકનોએ ડૉ. જર્જન બેકરની નિમણૂક કરી. જુલાઈ ૧૨ મીએ અમેરિકાએ એક જાહેરાત દ્વારા ચીનમાંના પોતાના ખાસ અધિકારી હોડી દીધા. ચીને અટલાટિક ખતપત્ર સ્વીકાર્યું. ઓક્ટોબરની ૧૧ મીએ જર્મની અને ઇટાલી સાથેના સંબંધો તોડી નાખ્યા.

બરાબર આ જ દિવસે જાપાનની મોટી હાર આંગ્રા ખાતે થઈ અને હથાગ પ્રદેશમાં ચીનની મોટી જીત થઈ.

ઓક્ટોબર ૨૫, ૧૯૪૧ ના રોજ જાપાનના મુખ્ય પ્રધાન તરીકે હેક્ટનન્ટ ટોજોની વરણી થઈ. જાપાન લશ્કરશાહીની રોએ પહોંચ્યું. ડિસેમ્બરની સાતમીએ પર્સિડાઈંગ પર હક્કો અને સિટનની જાપાન સામે યુદ્ધજાહેરાત; જાપાન, જર્મની અને ઇટાલી સામે ચીને ટરેલો યુદ્ધનો ઘોષાર; ડિસેમ્બરની નવમીએ ચીનનો સંયુક્ત રાષ્ટ્રોમાં વિધિસર સભ્ય તરીકે ચલેલો પ્રવેશ-આ બધા બનાવો વિજળાવેગે બન્યા અને ચીન-જાપાન યુદ્ધનું સ્વરૂપ એકદમ ફરી મધ્ય વિશ્વયુદ્ધનો એક મોરચો ચીન બની રહ્યું.

સેનાધિપતિ ચાંગે યુદ્ધના ત્રણ તબક્કા વર્ણવ્યા હતા. પહેલો

હેડોના પતનથી પૂરો થયો હતો. એક વાક્યમાં કહીએ તો આ તખ્તો લશ્કરી પીછેહઠનો હતો. લશ્કર અને સામગ્રીનો ખુરદો ન થવા દેતાં આ તખ્તોમાં ચીને ભવિષ્ય માટે સ્થિતિસંગ્રહ કર્યો. ખીજો તખ્તો ગેરિલા યુદ્ધનો હતો. ધોકતી ધરા અને ગેરિલા યુદ્ધથી યત્નની શક્તિ આ કાળમાં તોડી નાખવામાં આવી અને સાથે સાથે પ્રજાશક્તિ સંગઠિત થઈ. શાંતિપ્રિય કિસાનજનતા જે યત્નના ભુખ્તો અને અસામાજિકતાને લીધે સળગી ગઈ હતી તેમનામાં અભ્યુત્થાનનો ભાવો.

જાપાનની આખરી હાર વિષે હવે જરા પણ શક રહ્યો નથી. જે પ્રજા યત્નની ટેકો સામે મનુષ્યરૂપી 'શૈલ' (દારૂગોળાથી ભરેલા શૈલ શરીર પર વીંટાળી જીવતા માણસો પોતાને દાસ માફક ધરતા) પછાડે છે તેનો વિજય ચોક્કસ છે. આંગના યુદ્ધબૂદ્ધનો ત્રીજો તખ્તો હવે પછી શરૂ થવાનો છે. જાપાની આક્રમણકાર નાહિંમત થતાં તેની સામે ભુદા ભુદા યુદ્ધક્ષેત્રોમાં સિસ્તખંડ સેના લડાવી દરિયામાં ધોક્લી દેવાની ચીનની આખરી નેમ જણાવાય છે.

આ યુદ્ધનો અંત ક્યારે અને કેવી રીતે આવશે તે જણવું મુશ્કેલ છે. પણ ચીનનું ભાવિ હિતજીવન છે તે દીવા જેવું દેખીતું છે. આ અગ્નિપરોક્ષામાંથી શક્તિશાળી અને શુદ્ધતર નૂતન ચીન અવતરશે.

રાષ્ટ્રીય ચીન અને સામ્યવાદી ચીનના ધર્મજુની અનિચ્છનીય ખીનાનો ઉલ્લેખ આગળ કર્યો છે. ૧૯૩૭ ની સંધિ પછી અને યુદ્ધના કપરા કાળમાં પણ આ દલદલ ભણુકો બિડેલો જોઈએ છીએ. પ્રશ્ન એ છે કે આનો નતીજો શો આવશે. આ જાણત આગાહો કરવી મુશ્કેલ છે. સમસ્ત ચીન 'લાલ' બની જશે ? રાષ્ટ્રવાદના ઓપા નીચે છુપાયેલા પ્રત્યાધાતી મૂઠીવાદી જમીનદારો અને લશ્કરવાદી દળો 'લાલ' ચીનનો નાશ કરશે ? આ પ્રશ્નો ખોટા છે, ચેરસમજૂતીનાં ખીજા રાખનારા છે. ચીન સમક્ષ આ સવાલો નથી.

ચીન સમક્ષ સાચી લોકજ્ઞાહી સ્થાપવાનો પ્રશ્ન છે. ચીન સમક્ષ એક અને અવિભાજ્ય ચીન સ્થાપવાનો પ્રશ્ન છે. ચીનના ઇતિહાસમાં એક સળંગ હકીકત એ માલુમ પડી છે, કે જ્યારે ચીને રાષ્ટ્રીય એકીકરણ સાધ્યું ત્યારે જ તે પોતાની સ્વતંત્રતા મેળવી શક્યું અને સ્વાધીનતાની દવા ફેલાઈ. ચીનની પિસ્તાળીસ ઠરાહની પ્રજા એક વાવટાનીચે બેસી રહે અને જગતના સ્વતંત્ર રાષ્ટ્રોની સમોવડી બને તે માટે ચીનની ભૌગોલિક, આર્થિક, રાજકીય અને સારકૃતિક એકતા અનુદ રહે તે જરૂરી છે અને તેજ પ્રશ્ન ચીન સમક્ષ છે.

ડૉ. સુન યટ સેનના પેગામ મુજબ રાષ્ટ્રીયતા, લોકજ્ઞાહી, અને આમપ્રજના સુખસામર્થ્યના ત્રિવિધ પાયા પર નૂતન ચીનનું નિર્માણ થશે એવી શ્રદ્ધા ચીની પ્રજા રાખે છે. અંતર્માં, આપણે એટલી જ આશા વ્યક્ત કરીએ કે આપણા બાંધવરાજીનું અત્મારે હમમતું નાવ તોફાની સમુદ્રમાંથી તરી પાર બીતરે અને સ્વાધીન અને સંયુક્ત ચીનનો ઉદય થાય.

સૂચિ

અ

અતિઉદ્દામવાદી	૧૨૫, ૧૪૩
અર્થ-વ્યવસ્થા	૪૭, ૫૪, ૧૪૦, ૧૪૪
સાવ	૫૪
હકૂમત	૫૪
—સ્વાધીનતા—	૧૬
અબુખોળ	૭
અરીણુ - અને હિંદ	૮
આવક	૫૩
પ્રતિબધ	૮૮
દાણુચોરી—	૮૯, ૯૭
યુદ્ધ	૮૯
ની પેટીઓ	૯૦
પરદેશીઓનો ભાગ	૧૧૬
આયાત—	૧૧૭
ઝેર	૧૫૦
અનામ	૭૨, ૧૦૦
અનીશ્વરવાદ	૩૧
અમીચંદ, ચીનના	૮૧, ૧૧૧
અદારસો સત્તાવન—	૯૧
અરાજકતાવાદ	૪૯
અવંતી	૭૧
અશોક	૪૭, ૬૨, ૬૩
અદિસા પરમો ધર્મ	૨૮
અટાંગ માર્ગ	૭૦

આ

આઝાદ - મૌલાના	૮
આખરી યુદ્ધ	૧૭૬
આફ઼મું સૈન્ય	૧૬૬, ૧૭૭
આસામ	૫૨
આવક—ગીરો	૫૪
આત્મનિરીક્ષણ—	૧૨૮
આંનર ગ્રાન્ડીય - નગર	૧૬૨
વસાહત	૯૮
આંનરવિગ્રહ—કલ્હ—	૫૬, ૯૨, ૧૫૧
ઈ	
ઈતિહાસચક્ર	૫૬, ૬૨
—નાં પ્રેરકબળો	૨૮
ઈન્કરો—૧૪	૨૦૦, ૨૦૨, ૨૦૩
ઈટાલી	૧૦૧, ૧૫૨
ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપની	૮૬
ઉ	
ઉદાર રાજકારણ	૧૦૭
ઉપવચ પ્રથા	૧૪૭
ઉપક્રોધ	૧૪૪
ઝે	
ઝોશિયા ૧૩.૧૬, ૫૨, ૫૭, ૮૯, ૯૦,	
	૨૦૩

—નું સૂચકાંક	૮૦	કાકા કાલેલકર	૨૧
—સ્વશાસન	૧૦૯	કામદાર — વસતી	૫૪
—મધ્ય	૬૦, ૬૮, ૭૩	—દિલચાલ	૬, ૫૬
એડગર રનો	૧૩૮, ૧૫૮	—સરમુખત્યારી	૧૨૭
એકીકરણ—	૧૪, ૬૩, ૬૮, ૧૧૯	કાળચક્ર — ઇતિહાસનું	૬૮
એકછત્ર	૬૩	ક્યાંગલુંગ	૨૦, ૨૫
એબીસીતીયા	૧૦૦	કિંગ્સી, ૨૪, ૫૧, ૧૩૩, ૧૩૯	
એકવીસ માગણી	૧૧૩, ૧૧૫	૧૪૫, ૧૪૭	
એ		કુઓમિન્તંગ-૧૦૨, ૧૦૭, ૧૨૨	
ઓર્ડિનન્સ	૬૪	૧૩૩, ૧૫૧, ૧૫૮, ૧૬૬, ૧૬૫	
ક		—પદ	૪૨
કન્ડુશિયસ ૧૪, ૧૭, ૨૮, ૨૯,		—ખાસ બેંક	૧૮૩
૩૦, ૩૧, ૩૩, ૩૪, ૩૫, ૪૩,		—વિરાટ પગલું	૧૮૪
૪૪ ૪૬, ૫૧, ૬૨, ૬૪, ૬૫,		—મધ્યસ્થ સમિતિ	૧૯૨
૬૭ ૭૦, ૭૬, ૧૩૭, ૧૩૮,		—કમ્યુનિસ્ટ અને	૧૧, ૧૪
૨૦૪		દેગવણી — સુક્તિની	૧૭૬
કમ્યુનિસ્ટ ૭૭, ૧૬૬, ૧૨૭, ૧૩૧		સુદ્ધકાલીન	૧૭૬
૧૩૮, ૧૩૯		સૈન્યાઓ	૧૭૬
બહેરનામું—	૧૨૩	કિસાન(બેંક)૧૧, ૫૦, ૭૪, ૧૨૮	
—પાર્ટી	૧૦૫, ૧૪૧	૧૪૨, ૨૦૭	
—અંપદ	૧૩૧, ૧૫૭	—નો તારણહાર	૧૦૫
‘કમ્યુન’—પેરીસ	૧૨૭	—કામદાર	૧૪૦
કર્મયોગ	૩૪	—પ્રદેશ	૧૪૦
કરેગેં યા મરેગે	૧૫૬, ૧૭૯	—સહકારી બેંક	૧૪૭
ક્રાંતિ, ૧૨, ૧૨, ૧૬, ૧૦૦, ૧૨૧		—કામદાર સૈન્ય	૧૭૬
૧૯૮ રાષ્ટ્રક્રાંતિ જુઓ		—માનસ	૧૪૪
કળા	૩૫, ૪૪, ૬૯, ૮૦	—ક્રાંતિ	૧૩૧
		—સરમુખત્યારી	૧૬૪

કોલોહ (સમૂહ એતર)	૧૪૩
કોઓપરેટિવ (સહકારી)	
મંડળીઓ,	૨૦૩
કારીઆ ૧૩, ૧૬, ૬૧, ૭૨, ૭૯	
કેન્ટન ૬૬, ૭૧, ૮૧, ૮૭, ૧૨૬	
-હત્યાકાંડ	૧૮૭
-પ્રાંત	૧૧૭, ૧૧૯
-માં ક્રમિક	૧૨૪
-પર આક્રમણ ૧૮૬, ૧૮૭	
-ની લોકસેનાઓ	૧૮૭
-ની પ્રેમશૌર્યની કથા ૧૮૮	
કૃષીગ	૧૬૧, ૧૬૨,
-નિવેદન	૧૬૬
કંચનગંગા	૭૦
કંબોડિયા	૭૨
ખ	
ખુશો વેપાર	૯૮, ૯૯, ૧૧૬
ખાસ પ્રદેશ	૧૫૬
ખિરતી	૨૭, ૧૦૩
ગ	
ગણોત	૧૪૨
ગુપ્ત } સંધિ ૫૬, ૧૦૨, ૧૦૫,	
} વ્યવસ્થા- ૧૪૭, ૧૯૬	
ગંગસાહેબ	૩૦
ગામ:	૫૦, ૪૧, ૧૪૧
(ગામમાં) જીવન-	૩૩
-ઉદ્યોગ	૧૪૪

-પંચાયત	૪૭, ૪૮, ૪૯
-સ્વરાજ	૩૯, ૪૦, ૪૯

ગંગા	૬૦
ગાંધીજી	૩, ૭, ૧૦૩, ૧૨૦
ગચ્છર	૧૦૨

ગેરિલા	૧૨, ૧૩
}	પદ્ધતિ-૧૬૪, ૧૭૬, ૨૦૯
	એલે રું ૧૭૮
	વ્યાંગ અને ૧૭૮
	વિષે અમેરિકન મત ૧૭૯

ગામ્પીનું રજુ	૭૦
ગુપ્તવંશ	૬૮

ઘ	
ઘણી નેટા	૮૧

ચિન ૧૮, ૬૫, ૭૧, ૭૫, ૧૧૩	
-વંશ ૧૮, ૫૯, ૬૨	

ચીન-ઉત્તર ૧૬, ૨૩, ૧૧૨	
(લાલ ચીન જુઓ)	

શ્રુતિ-સ્મૃતિ	૧૮
લિપિ	૪૬

ચાનદીપ	૬૬
અને સંયમ	૩૦

કળા (જુઓ કળા)	
વાસણ, રેશમ	૮, ૭૨

તારીખો-૧૦૫ (ધર્માત્રયો જુઓ)	
નવન-૧૪, ૨૦૯, ૨૧૦	

સંયમ-	૩૦
-------	----

-ખ્રિસ્તીધર્મ	૧૧૯	-મધ્યસ્થ સરકાર	૧૯૯
-સ્વતંત્ર	૧૯૦, ૨૦૫	છ	
-પુરાણું	૫૦, ૨૦૬, ૨૦૭	છઠ્ઠી કિસેબર	૫૨
-રાષ્ટ્રવાદી-સામ્યવાદી	૨૦૯	છાપકામ	૬૬
-સ્વાધીન અને સંયુક્ત	૮, ૧૫,	જ	
	૧૯૨, ૨૧૦	જમીન-ના દુકા	૧૪૩
ચાંગ સો લીન	૧૧૭, ૧૩૩	-ધારા	૧૪૩
ચુ તેહ	૧૨૮, ૧૩૧, ૧૩૨	-માલિકી	૧૪૨
ચાંગ-કૈ-શેક	૯, ૧૪, ૧૫	-ની ભૂખ	૧૪૨
	૫૧, ૬૩, ૧૦૬	જમીનદારી-૪૧, ૪૪, ૫૧, ૧૪૨	
૧૨૦, ૧૩૦, ૧૩૪, ૧૩૯		જર્મની	૫૭
૧૪૯, ૧૫૦, ૧૫૩, ૧૫૫		-ની મુંઝ પદ્ધતિ	૧૬૦
૧૬૧, ૧૭૪ ૧૭૫, ૧૯૩		-ચીન	૮, ૧૧
-તમના	૧૫૮૮	જાપાનની રમત	૧૦૪, ૧૧૩
-ઝાપરી	૧૫૮	-ની આખરી હાર	૨૦૯, ૧૫૯
ચુમ સંકલ્પ	૧૫૮	-ની ચકાઈ	૧૩૫, ૧૬૦
-ખ્રિસ્તી	૮૬	-ની યાચના	૧૫૮
-અને ઝેરિલા વ્યૂહ	૧૭૭	-ની હેવાનિયત	૧૬૯
-ની વરણી	૧૮૩	-તું ચરણું	૧૧૩
-અને દોટખેનની ચરતો	૧૮૬	-નો સામ્રાજ્યવાદ	૯૩
-લશ્કરી સલાહકારો	૧૫૨	-ની વિદિ	૧૬૦
-ગિરફતારી	૧૪૯	-અને કારિયા	૯૪
-નવો વ્યૂહ	૧૯૦	-નો લોરેન્સ	૧૮૫
ચોટલી-ચીનાની-	૮૨	-નો અઘાત સૈનિક	૧૬૦
ચુગકા	૧૭	-નો બોયકોટ	૧૧૬
ચુગકાંગ ૮ ૧૦, ૧૧, ૨૫, ૧૮૩		-નો ખલાસી	૧૬૪
૧૯૧, ૧૯૨, ૨૦૦, ૨૦૮		જોહોલ	૧૩૬
-ઝાપરી	૧૭૧		

બેફ	૧૧૭
બુધાઈ સાતમી	૧૫૬, ૧૬૧
ઝેકાસ્લોવકીયા	૧૦૩
૨	
ટોની	૨૦૪
ટીબેટ	૨૨
ટ્રેકટરો	૧૪૩
ટ્રોટ્ઝકી	૨૦૫
ટોન્ને	૨૦૮
ડેલીગેટોની ચૂંટણી	૧૪૦
૩	
તન યુન સન	૧૨૨
તાર્તાર	૬૯, ૭૩
તાલુ	૧૩૦
તીન ગણુ સિદ્ધાંત	૧૦૬, ૧૦૭
તીન્સ્ટીન	૫૩, ૯૮, ૧૬૩, ૧૬૮
	૨૦૩
ઉ-યુન (ચાર લોર્ડ)	૧૧૪, ૧૧૬
ચુક્રસ્તાન	૧૯૫
તેપીંગ બ્રાન્ચો	૬૩, ૧૦૧, ૧૨૧
તૈર યુગ	૧૮૧, ૧૮૨
તંત્ર વિદ્યા	૩૪
૬	
ધંડીકૃત્ય	૧૩૧
દોવાલ	૧૮, ૫૬, ૬૪, ૧૬૫
દેવ પીતીનો રિવાજ	૧૪૮

૬	
ધર્માલયો	૪, ૫૧, ૧૦૫, ૧૩૭
ધારણુ પોપણુ	૧૪૩
ધોરી માર્ગો	૨૨
૭	
નવજીવન દિલ્લિયાલ	૧૪, ૧૬૦, ૨૦૬
નવજીવાન પક્ષ	૧૮૪
નવમાધાના પંખી	૨૦
નાઇલિ	૨૧
નાકો મુરા	૧૩૫
નાનકીચની સંધિ	૮૯
—ની સેના	૧૨૧
—ની સરકાર	૧૨૬
—ની ઈતલ	૧૫૭, ૧૬૪, ૧૬૮, ૧૭૦, ૧૮૬
—નું પતન	૧૮૧
—ગરીબ-ધેનિક	૧૬૮
—પૂતળાં સરકાર—	૨૦૧
નહેરુ	૮, ૧૩
નેપાલ	૮૩
નિઝમીયા	૧૪૬
નિઃશસ્ત્રબંધી પરિષદ	૧૧૬
ન્યૂનિકિતન	૧૪૮
૫	
પરીક્ષા પ્રથા	૬૬, ૬૭
પરંપૂનમે	૩૬
પર્ષ અક	૧૬, ૪૪

राधाकमल मुकुट	४७
राष्ट्र-राष्ट्रवाद-राष्ट्रकृति	११,
१६, ४५, ४६, १०३, १०६	
१६६, १७५, १६३	
-द्रोही	१११
-वावटो	१५८, १७०
रेनी ऐली	२०३, २०४
रोम	१२७,
रुवेस्ट	९
व	
वधाराणा हंडो	६, ५५, २०८
वर्णव्यवस्था	४०
वसतीगलुत्री	१८
वर्णव्यवस्था	४१
-विशेषा, हलद	१६ १२५
	१५६, १६७
वासोलीनी संधि	१२५, ११६
वानरसेना	१४१
विष्णुमाहृत्य	८२
विश्वभारती	३, ४, ११, १२२
विद्यार्थी-विद्यार्थी दिग्गजाल	३३,
४५, ६८, ११४, ११८, १२५	
१५२, १५३	
यो. बोर्ड-मानस,	१२, ५०,
	१२६, १७४
योग-योग	१२६, १२७, १६१
-लक्ष	

विश्वयुद्ध	७, ८, ११	८, १३,
	१६, १६२, २०१, २०८, २०९	
ल		
लगान		१०६
लगनलवन	४४, २०५	
लास ग्रीन	११, १३, १३६, १३७	
	१४५, १४७, २००, २०६	
-लक्ष्मण	१३२, १५५, १७५	
-लडा	१०३, १२०	
-लक्ष	१२, १३०, १३१	
-सेनापति	१५०	
-तारो		८
लास पायडीवाणा		१२१
लिटन कभीमान		१३४
लीन-डा	१०६, १६२	
लीन युतांग	४१, ४४, १५७, १५८	
लीग ऑफ नेशन	१३४, १४६, १७०	
लेनिन	९, १४, १३८, १४०, १६४	
	२०५	
-ना सिद्धांतो-		१६४
लोडयुद्ध	१७३, १७७	
लौ-लसे	४	२६, ३२, ३३
	३४, ३५, ६२, ७०, २०४	
समवायता	८, १२, १४	
सर्दी नोकर		१०७
सामंतप्रथा		६७
साभान्य-साभान्यवाद	६४, ६८	

૭૨, ૭૬, ૧૭૨
 -અને હરિશ્ચંદ્ર ૯૪, ૯૭
 -'સ્વર્ગીય' ૭૬, ૭૮, ૧૦૮
 ૧૦૯

સામ્યવાદ-સામ્યવાદીઓ

('સામ્યવાદી' પણ જુઓ)

૧૦, -૧૫, ૧૪, ૪૫, ૪૬

૫૧, ૫૬, ૧૧૩, ૧૨૦, ૧૨૨

૧૨૪, ૧૬૬

-પક્ષ ૧૨, ૧૨૪, ૧૬૭

-અને સંયુક્ત મોરચો

૧૨૪, ૧૨૫, ૧૬૩, ૧૬૫,

૧૬૬-૬

-અને ઉદ્ધામનીતિ ૧૨૫

-પરિપદ ૧૬૫

-દળો ૧૧

સિયાન ૨૦૦

મુલરની નિકાશ ૫૫

શ્રી-સ્વાતંત્ર્ય ૪૫

પરાધીનતા ૪૫

-અને કુટુંબ ૪૦, ૪૨, ૨૦૭

સંસ્કૃતિ ૧૭, ૨૮, ૩૯, ૬૫, ૬૬, ૭૫

સંયુક્ત રાષ્ટ્રો ૭, ૨૦૧

સોયાખીન ૨૬

સુન-મદ-સેન, ડૉ. ૧૫, ૨૫,

૪૬, ૫૧, ૧૦૨, ૧૦૩, ૧૦૪

૧૦૬, ૧૦૯, ૧૧૭, ૧૬૬

૧૬૭, ૧૭૧, ૧૯૩, ૧૯૬

-નો ત્રિવિધ સિદ્ધાંત, ૧૨૩

૧૭૨, ૧૮૪, ૨૦૦, ૨૧૦

-નું મત્યુ ૧૧૮, ૧૨૪

એલિન ૧

મખ્દકાષ-સાર્થ ૮૨

સાન્સી ૨૩

સાન્ડુંગ ૨૨, ૨૩, ૧૧૫

ચાંગહાઈ ૧૬, ૨૧, ૨૪

૫૨, ૫૩-૫૫, ૧૫૧, ૧૬૪

૧૬૫, ૧૬૬, ૧૭૦, ૨૦૩

-વસાહત ૯૮, ૧૮૬

-માં કેરિસ ૧૨૪

-માં કામદારવસતી ૧૧૭, ૧૧૮

-નું પતન- ૧૨૧

હન ૧૮, ૬૬, ૬૭

હાકા-૧૨૧, ૧૬૬, ૧૮૭, ૧૮૮

૨૧૦

દિંદ ૮, ૭, ૧૭, ૨૮, ૬૭, ૬૧

૭૧, ૭૫, ૮૭, ૧૧૧ (ચીન

જુઓ)

જુ એન ચંગ. ૭૦, ૭૧

જુ ચોનું મુદ્દ ૧૮૬

હુ લોક એલિસ ૫૮

હોંગકોંગ ૧ ૨૦૩